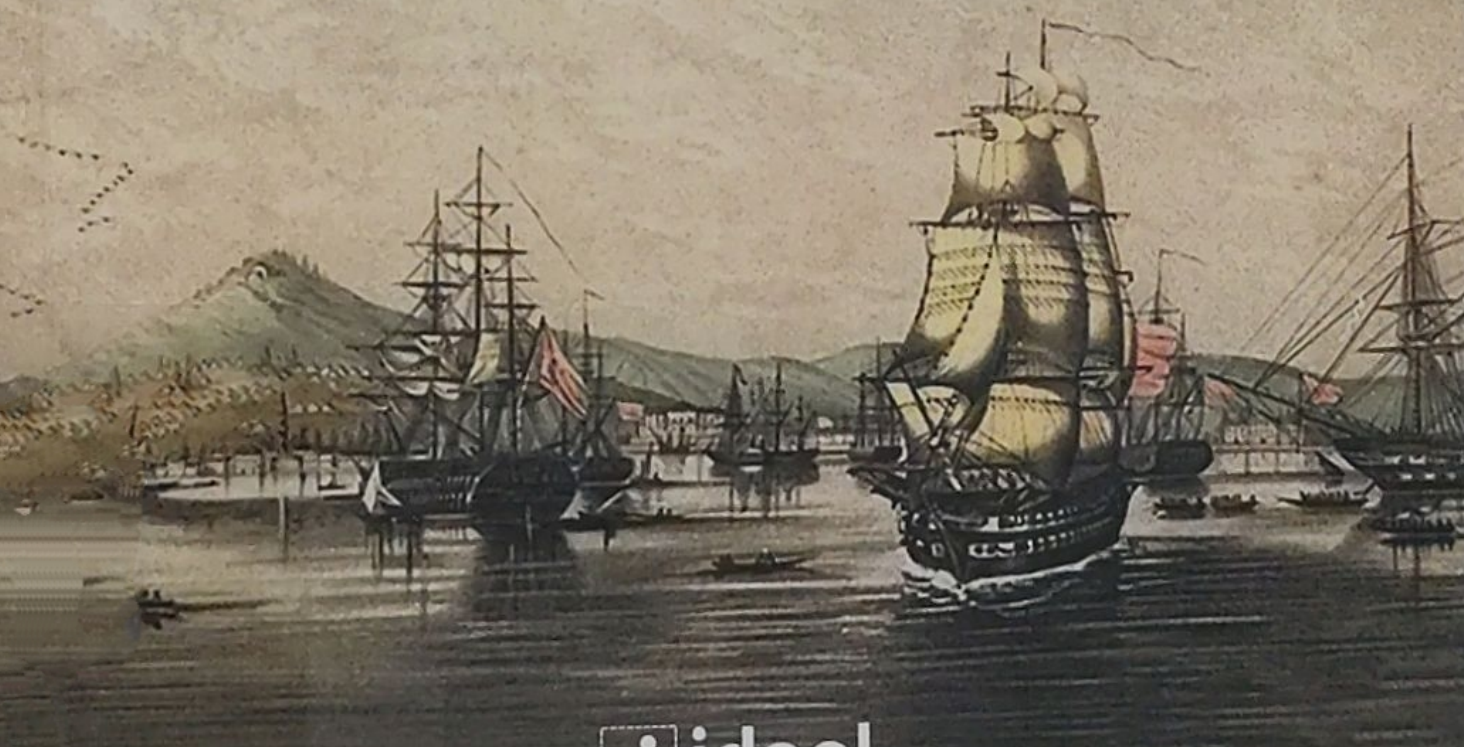
BASRA DONANMASI

Birecik ve Basra Tersanelerinde Gemi İnşa Faaliyetleri

16-18. Yüzyıllar

TAHİR SEVİNÇ

ideal
Kültür Yayıncılık

BASRA DONANMASI

Birecik ve Basra Tersanelerinde
Gemi İnşa Faaliyetleri: 16-18. Yüzyıllar

ideal
KÜRÜr Yayınları

BASRA DONANMASI

Birecik ve Basra Tersanelerinde
Gemi İnşa Faaliyetleri: 16-18. Yüzyıllar

Tahir Sevinç

Yayın Koordinatörü | **Ahmet Dündar**
Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**
Editör | **Yavuz Kısa**
Kapak Tasarımı | **Yunus Karaaslan**
Sayfa Düzeni | **Adem Şenel**

ISBN | 978-625-8375-29-9

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Meteksan Basım**
Sertifika No: 46519

1. Baskı | İstanbul, 2022

© *Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.*

Esere Ait Kütüphane Katalog Kartına
Karekodu Okutarak Ulaşabilirsiniz.

BASRA DONANMASI

Birecik ve Basra Tersanelerinde
Gemi İnşa Faaliyetleri: 16-18. Yüzyıllar

Tahir Sevinç

ideal
KÜLTÜR Yayıncılık

Tahir Sevinç

Birecik'te doğan yazar, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun olduktan sonra, 2004 yılında aynı üniversitede *1703 Edirne Vakası* isimli tez çalışmasıyla yüksek lisans tezini tamamladı. 2010 yılında Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi alanında *1695 ve 1696 Avusturya Seferleri'nde Organizasyon ve Lojistik* isimli çalışmasıyla doktora tezini tamamlayan yazarın Osmanlı ordusu ve savaş, Osmanlı, Avusturya ve Rusya diplomatik ilişkileri, Osmanlı taşra bürokrasisi, Fırat ve Tuna nehirlerinde ulaşım, Surre-i Hümâyun, Süveyş donanması gibi Osmanlı tarihinin farklı alanlarına ait birçok kitap ve makale çalışması bulunmaktadır. Yazar hâlen Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İçindekiler

Kısaltmalar 10
Önsöz 13
Giriş 17

BİRİNCİ BÖLÜM
BASRA DONANMASI KAPTANLIĞI

1-Lahsa Kaptanlığı 48
2-Remle Kaptanlığı 50
3-Basra Kaptanlığı 50
a-Basra (Şat) Kaptanlarının İsyanı ve
Mallarının Müsaderesi 61
b- Basra Donanma Kaptanı ve
Leventlerine Salyane Verilmesi 64
c-Basra Kaptanının Görev ve Vazifeleri 67
c.1-Basra'daki Eşkıya ve
Rafizilerin Ortadan Kaldırılması 67
c.2-Basra'daki Ticaretin Korunması 71
c.3-Birecik'ten Şattülarab'a Kadar
Fırat Nehri'nin İşlerliği ve Gemi İnşası 72
c.4-Diyab Nehri Projesi 73

İKİNCİ BÖLÜM
BASRA DONANMASI İÇİN GEMİ İNŞASI

1-Basra Donanma Gemilerinin İnşa Edildiği Tersaneler 78
a-Basra Tersanesi 79
b-Birecik Tersanesi 83
c-Bağdat Tersanesi 88
d-Lahsa Tersanesi 91
e-Katif Tersanesi 93
f-Süveyş Tersanesi 96
g-Bombay Tersanesi 100
2-Basra Donanması İçin İnşa Edilen Gemiler 107
a-Kadırga 108
b-Baştarda 114
c-Kalyata 116
3-İnce Donanma Gemileri 118
a-Şayka 119
b-Fırkate 121
c-Cenk Gemileri 127
d-Kilit (Şapar) Gemileri 129
e-Filika ve Sandal 132
f-Üstü-açık 133
g-Zahire Gemileri 135
4-Yelkenli Gemiler 137
a-Barça 137
b-Kalyon 137
5-Diğer Kayık ve Ulaşım Araçları 140
a-Tombaz 140
b-Kelek 141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GEMİ İNŞASINDA KULLANILAN MALZEMELER

1-Gemi İnşasında Kullanılan Malzemeler 145
a-Kereste 146

b-Demir 163
c-Kurşun 168
d-Zift, Katran, Bezir ve Don Yağı ve Üstübü 170
e-Çivi (Mismar) 172
f-Kömür 173
f-Lenger 174
g-Boya ve Boya Malzemeleri 176
2-Gemi Teçhizinde Kullanılan Diğer Malzemeler 177
a-Kürek 177
b-Bakır 179
c-Yelken, Yelken Bezi ve Çuka 181
d-Kirpas 183
e-Zeytin Yağı 185
f-Kendir ve Palamar 185
g-Makara 187
h-Fanus 189
3-Donanma Gemilerine Silah ve Cephane Tedariki 189
a-Top ve Cephane 190
b-Tüfek 205
c- Barut ve Güherçile 209
d-Kükürt 213
e-Kurşun 214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GEMİ İNŞASINDA VE GEMİLERDE GÖREVLİ PERSONEL

1- Gemi İnşasında ve Gemirlerde Görevli Personel 217
a-Marangoz, Neccar ve Dülger 219
b-Mutemet ve Katipler 225
c-Kürek Yapıcı 226
d-Gemi ve Dağ Mimarları 227
e-Kalafatçı 229
e-Makaracı 232

f-Gavvaslar 234
2- Gemi İnşasından Sorumlu İdari ve Mali Yöneticiler 234
a-İdari Yönetici ve Görevliler 234
a.1-Bağdat ve Basra Valileri 234
a.2-Rakka Valisi 244
a.3-Halep Valisi 245
a.4-Adana Valisi 245
a.5-Dulkadirli Valisi 246
a.6-Birecik Beyleri 247
b-İktisadi ve Mali Görevliler 248
b.1-Halep Defterdarı 248
b.2-Halep Cizyedarı 251
3-Basra Donanmasında Görevli Personel 252
a-Askeri Personel 252
a.1-Kapıkulu Askerleri 252
a.2-Leventler 255
a.3-Cenkçi 257
a.4-Kapı Halkı ve Hükümet Kuvvetleri 258
a.5-Azaban 259
a.6-Hisar erleri 261
a.7-Kale Gönüllüleri 262
b-Gemilerin İdaresinden Sorumlu Personel 262
b.1-Gemi Reisleri ve Kaptanlar 262
b.2-Kürekçi ve Dümenci 264
c- Görevli Personele Zahire ve Peksimet Tedariki 269

BEŞİNCİ BÖLÜM

BASRA DONANMASININ GÖREV VE VAZİFELERİ

1- Basra'da İktisadi ve İdari Düzenin Muhafazası 279
2-Portekizlilerle Mücadele 311
a-Lahsa Eyaleti'ne Yardım ve Katkıda Bulunmak 316
b-Bahreyn Adası'nın Muhafazasını Sağlama 325
c-Katif'in Muhafazası 346

3-Basra Körfezi'nde İngilizlerle Ticari ve
Diplomatik İlişkilerin Sağlanması 349
4- Asi Araplara Karşı Yardım Sağlama 357
a- Urban Eşkıyası Sebebiyle Safavilerle
Basra'da Sınır İhtilafları 368
b-Basra'daki Kalelerin Tamir ve
İnşası, Kalelere Neferat Tedariki 382
5-Basra ve Çevresine Ulaşım 389
a-Basra, Bağdat ve Lahsa'ya Ulaşım
Koşullarının Sağlanması 389
b-Osmanlı-Portekiz Rekabetinde İranlı
Hacıların Basra Yolunu Kullanması 403

Sonuç 411
Bibliyografya 419
Dizin 431

Kısaltmalar

A.DVNS.MHM.d	Mühimme Defterleri
A.DVNS.MSR.MHM.d	Mısır Mühimmesi Defterleri
AE.SABH.I	Ali Emiri I.Abdülhamid
AE.SAMD.I	Ali Emiri I.Ahmed
AE.SAMD.III	Ali Emiri III.Ahmed
AE.SMHD.I	Ali Emiri I.Mahmud
AE SMMD.IV	Ali Emiri IV.Mehmed
AE.SMST.II	Ali Emiri II.Mustafa
AE.SMST.III	Ali Emiri III.Mustafa
B	Receb
Bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.BH	Cevdet Bahriye
C.DH	Cevdet Dahiliye
C.HR	Cevdet Hariciye
C.ML	Cevdet Maliye
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Ca	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahir
D.BŞM.d	Başmuhasebe Defterleri
D.BŞM.BSH.d	Başmuhasebe Basra Hazine Defterleri
D.BŞM.BGH.d	Başmuhasebe Bağdat Hazine Defterleri
D.BŞM.MHF.d	Başmuhasebe Muhallefat Defterleri
D.BŞM.TPH.d	Başmuhasebe Tophane-i Âmire Defterleri
D.BŞM.TRE.d	Başmuhasebe Tersane-i Âmire Defterleri

DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hüküm
haz.	Hazırlayan
İE.AS	İbnülemin Askeriye
İE.BH	İbnülemin Bahriye
İE.DH	İbnülemin Dahiliye
İE.HAT	İbnülemin Hatt-ı Hümayun
İE.ML	İbnülemin Maliye
İE.MT	İbnülemin Müsted'iyat
İE.NF	İbnülemin Nafia
İE.ŞKRT	İbnülemin Şükr ü Şikayet
İE.TCT	İbnülemin Tevcihat
İ.MVL	İrade Meclis-i Vala
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
MAD.d	Maliyeden Müdevver Defterler
KK.d	Kamil Kepeci Defterler
M	Muharrem
MEB İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
N	Ramazan
L	Şevval
Ra	Rebiulevvel
R	Rebiulahir
S	Safer
s.	Sayfa
Ş	Şaban
TS.MA.d	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA.e	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

Önsöz

Nenem Teyri Sevinç'in aziz hatırasına....

Bu çalışmada 1534 yılında Bağdat'ın fethinden sonra 1546 yılında Basra'nın Osmanlı Devleti hakimiyetine girmesiyle beraber Hint Denizi'nde Portekizliler'e ve Basra'da ise asi Urban eşkıyasına karşı Osmanlı devlet düzenini sağlamak amacıyla kurulan Basra donanması ve Basra Tersanesi'nde gemi inşası ele alınmıştır.

İlk bölümde Basra donanmasının başında bulunan Basra kaptanlığı ve kaptanları ile bunların göreve getirilme süreçlerine yer verilmiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'ndan çekilmesiyle Basra donanması da küçülüp daha çok Basra ve çevresinin muhafazası için Şat donanmasına dönüştüğü halde, Şat donanma kaptanları da daha dar bir alanda Basra kaptanı olarak görev yapmışlardır. Bu nedenle XVII. yüzyılda Şat donanma kaptanlarının görev ve sorumluluklarıyla görevdeki işlev ve pozisyonları da ele alınmıştır. Bu bölüm içerisinde Şat kaptanlarının görevden alınmaları ve yeni kaptanların göreve başlamaları da ayrıca yer verilen konular arasındadır.

İkinci bölümde Basra donanması için gemiler inşa eden başta Basra ve Birecik tersaneleri olmak üzere, kısmen ihtiyaç anında Basra'daki Osmanlı donanmasına destek sağlamak amacıyla kullanılan Süveyş, Lahsa ve Katif, Bağdat ve İngilizlerin kontrolündeki Bombay tersanelerine de ayrıca yer verilmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından bu yüzyılın sonlarına kadar Basra ve çevresinde görev yapan büyük donanma gemilerinden başta kadırga, baştarda ve kalyonlar olmak üzere, XVII. yüzyılın sonlarında itibaren de Basra ve Birecik tersanelerinde ince donanma gemileri olarak inşa edilen fırkate, baştarda, şayka, üstüaçık, filika ve sandalların inşası ele alınan konulardan bir diğeri olmuştur.

Üçüncü bölümde Basra donanmasında görev yapacak gemilerin inşa edildiği tersanelerde kullanılan kereste ile diğer malzemeler ele alınmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gemi inşasında Birecik Tersanesi ve İskelesi lojistik üs olarak kullanıldığından, başta Maraş ve çevresi olmak üzere, Malatya, Ayntap, Kilis ve Adıyaman'dan temin edilen kereste ve bu kerestenin Birecik İskelesi'nden Basra'ya ulaştırılması, bu bölümde ele alınan başlıca konulardan biri olmuştur. Öte yandan Basra Tersanesi'ne kereste tedarikiyle beraber Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için gerekli kerestenin teminine de ayrıca yer verilmiştir. Basra donanması için gemi inşasında kullanılmak üzere Tersane-i Âmire ve Halep başta olmak üzere, Ayntap, Maraş ve diğer yerlerden temin edilen demir, yelken, kirpas, çivi, boya, lenger gibi temel malzemelerin tedariki ve bunların gemi yapımında kullanılması da ele alınan diğer bir konu olmuştur.

Dördüncü bölümde Basra donanması için Basra ve Birecik tersanelerinde gemi inşasını sağlayan marangoz, mimar, dağ mimarı, demirci, kürek yapıcı, araba yapıcı gibi uzman kalifiye elemanlara yer verilmiştir. Bu elemanların, Osmanlı donanma üretim merkez üssü Tersane-i Âmire başta olmak üzere, Maraş, Ayntap, Trablus, Birecik gibi yerlerden getirilmeleri

yanında, bunlara çalıştıkları süre içerisinde ödenen ücretler de ele alınmıştır. Gemi inşasında daha çok idari olarak ön plana çıkan Bağdat, Basra, Halep ve Dulkadirli beylerbeyleriyle bu eyaletlere tabi sancak beyleri ve bu eyaletlerin mali olarak idaresinden sorumlu defterdarların gemi inşasındaki idari ve mali vazifeleri bölümün ele alınan mevzularındandır. Bu bölümde Basra donanmasını idarede görevli kaptan ve reislerle beraber gemilerde daha çok savaşçı olarak istihdam edilen kapıkulu askerleri, leventler ve cenkçilere ve bunların kullandığı silahlara da ayrıca yer verilmiştir.

Son bölümde Basra donanmasının görev ve sorumluluklarıyla Basra Körfezi ve Hint Denizi'ndeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Basra'nın fethinden sonra özellikle buradaki Osmanlı donanma faaliyetlerini düzene koymak ve bu faaliyetlere yardımcı olmak maksadıyla Basra Eyaleti'nde iktisadi ve sosyal düzenin kurulması ve bu aşamada karşılaşılan idari, mali, siyasi ve savunmaya yönelik alınan tedbirler irdelenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Basra Körfezi ve çevresinde Lahsa, Bahreyn ve Katif'te Portekizlilere karşı verilen mücadelede, Basra donanmasındaki gemiler ve bunların görev ve kullanım amaçları yine bu bölümde ele alınmıştır. Basra donanmasının kuruluş amaçlarından biri de Basra ve çevresindeki Urban eşkıyasına karşı verilen mücadele olduğundan, bu bağlamda Basra ve Bağdat'taki Urban eşkıyasıyla kurulan ilişikiler ve bunlara karşı verilen mücadelede Basra donanmasının rolüyle kullanım amaçları ve bu doğrultudaki politika bu bölümde ele alınan diğer konulardandır.

Osmanlı denizcilik tarihi, yurt dışı ve yurt içinde uzman araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu alanda bilimsel ve akademik pek çok çalışmalar meydana getirilmiştir. Özellikle Osmanlı denizciliği ve Tersane-i Âmire'yle ilgili Prof. Dr. İdris BOSTAN, Hint Okyanusu'yla ilgili Prof. Dr. Salih ÖZBARAN ve Birecik'in iktisadi yapısı ve Birecik Tersanesi'yle ilgili Doç. Dr. Tahir ÖĞÜT başta olmak üzere yerli ve yabancı

bilim insanları tarafından birçok kıymetli çalışma yapılmıştır. Ortaya konulan bu çalışmada, ismi geçen kıymetli bilim insanlarından istifade edilmiştir. Bu çalışmanın oluşumu esnasında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi kaynakları envanterinde yer alan çok sayıda defter, dosya ve belgenin yanı sıra, o döneme ait kroniklerle beraber uzman araştırmacıların kaleme aldığı birçok kıymetli çalışmadan istifade edilmiştir. Çalışma tamamen akademik ve bilimsel saiklerle hazırlanmış olmasına rağmen, çalışmada bazı eksiklikler bulunabilir. Buna rağmen bu çalışmanın XVI-XVIII. yüzyıllar gibi geniş bir zaman diliminde Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde Portekizlilere karşı verilen mücadele başta olmak üzere, Portekiz sonrasında Basra Körfezi'nde oluşan İngiliz etkisi ve Safavi yayılmacılığına karşı izlenen politikalar bağlamında Fırat Nehri kenarındaki Birecik İskelesi'nde başlayıp Basra ve Bağdat çevresine kadar geniş bir alanda önemli bir işlev gören Basra donanması ve bu kapsamdaki büyük ve ince donanma gemilerinin inşa politika ve faaliyetlerine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmam boyunca kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim başta kıymetli Hocam Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN ile değerli hocam Doç. Dr. Tahir ÖĞÜT'e ve bu eserin yayınlanmasında önemli katkıları bulunan kıymetli Hocam Doç. Dr.Raşit GÜNDOĞDU'ya minnet ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca önemli bir zaman diliminde Osmanlı tarihine ait kıymetli arşiv belgelerini kullanıma sunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi sorumlu ve çalışanlarıyla değerli eserlerinden istifadeye imkan tanıyan kıymetli İSAM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Tahir SEVİNÇ
İstanbul, 2022

Giriş

Irak'ın iki büyük ticaret yolu olan Fırat ve Dicle nehirlerinin kavuştuğu, batıdan Necid ve Suriye'den gelen çöl ile İran yaylasından gelen yolların karşılaştığı Basra Körfezi'ni bataklıklarından ayıran eşik üstünde eski çağlardan beri çok önemli şehirler kurulmuştur. Önemli yolların kavşak noktasında bulunan Irak'a deniz yoluyla girmek isteyenler için Basra'ya hakim olma zorunluluğu doğmuştur[1]. Basra Körfezi'nde İslam'dan önce de ticaret gelişmiş olup, M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'in gemileri Hindistan'daki İndus Nehri'nden Mezopotamya'ya kadar geniş bir bölgede faaliyet halinde bulunmuştur. İslam'ın bu bölgelerde yayılmasından önce Hindistan'dan İran platosuna uzanan Bahreyn ve Umman, Perslerin kontrolünde kalmıştır[2].

İslam'dan önce Sasaniler ve Bizanslılar Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak için mücadele içerisine girerken, Bizans İmparatoru Julianus IV. yüzyılın ikinci yarısında Basra

1 Besim Darkot-Tayyib Gökbilgin, "Basra-Basra Körfezi", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.321.

2 Guive Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", *The Oxford Encyclopedia of Maritime History*, vol. 3, ed. John B. Hattendorf, s.282-283.

Körfezi'ndeki ticaret yollarına hakim olabilmek amacıyla bölgedeki Araplarla ittifak kurmuş, onları desteklemek üzere Fırat Nehri üzerinde donanma gemileri inşa ettirip Arapların Sasaniler üzerine akınlarda bulunmasını sağlamıştır[3].

Hz. Ömer zamanında İslam'ın bu bölgeye yayılmasıyla terk edilmiş bir ordugahın bulunduğu yerde Hz. Ömer'in emriyle 637-638 yıllarında yeni bir şehir kurulmuştu. Bu tarihlerde Arap orduları için bir depo olarak kullanılan Basra, nehrin batısındaki bozkır ile nehir vadisi arasında tarıma elverişli suya ve otlaklara yakın bir mahalde yer almaktaydı. Bu tarihte kurulan Basra şehri, ismini yumuşak kefeki taşı anlamına gelen "al-basra"dan almıştır. Başlangıçta basit kamış kulübelerinden oluşan meskenlere ilave olarak kerpiç ve pişmiş tuğladan camiler inşa edilirken, Hz. Ömer zamanında kanallar açılarak nehre bağlanmış ve Basra hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır[4].

Halifeler döneminden sonra Basra Körfezi 661-750 yıllarında Emevilerin, 750-1258 yıllarında ise Abbasilerin idaresinde kalmıştır[5]. Tarımın ve Hindistan'dan gelen zenginliğin Basra Limanı'na sunduğu imkanların yanı sıra, kervanlar, sulama kanalları ve İranlıların hac nedeniyle Basra'yı güzergah olarak kullanması sebebiyle bölge Abbasilerin ilgisine mazhar olmuştur. Abbasiler Güney Irak üzerinden Suriye'ye gerekli özeni gösterirken, sahip olduğu coğrafya ve iklim koşulları şeker kamışı ve pirinç gibi önemli tarım ürünlerinin de Irak'ta yetiştirilmesini sağlamıştır[6].

3 Taner Yıldırım, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç.Dr. Aydın Çelik, Elazığ 2012, s.41.

4 Darkot- Gökbilgin, "Basra-Basra Körfezi", s.321.

5 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

6 Thierry Bianquis, , "Autonomous Egypt from ibn-i Tûlûn to Kafûr, 868-969", *The Cambridge History of Egypt, Volume one (Islamic Egypt, 640-1517)*, ed. Carl F.Petry, Cambridge University Press, 1998, s.87.

Müslüman Arapların kontrolünde bulunan Basra Körfezi; coğrafi konumu, sahillerinin uzunluğu, coğrafi ve beşeri özellikleriyle beraber iktisadi yapısı nedeniyle de dünya ticaretinde önemli bir yere sahipti. Basra Körfezi'ne komşu bulunan diğer insani gruplar, sadece körfezin sahillerini değil, onun coğrafi konumunu da göz önünde bulundurarak bu önemli ticari merkezin ağ bağlantısı ve ulaşım koşullarından istifade etmeye çalışıyorlardı[7]. Henüz VI. yüzyılda Kızıldeniz, Doğu Afrika ve Hint Denizi'ne uzanan ticari zenginlik Mısır üzerinden Emeviler döneminde Şam'a aktarılırken, 750 yılından itibaren Abbasiler zamanında başkent Bağdat'a sevk edilmeye başlanmıştı. Hindistan'dan gelen bu ticari zenginlik Abbasiler ve Büveyhiler tarafından VIII. ve XI. yüzyıllarda Basra Körfezi vasıtasıyla kontrol altına alınmıştı. Ancak Hindistan'dan Basra Körfezi'ne ulaşan bu zenginliğin Avrupa'ya gönderilmesinde temel teşkil eden Akdeniz'de Müslüman ve Bizans donanmalarının çatışmaları, bu durumu kesintiye uğratmıştır[8].

Arap ve İranlı tüccarlar tarafından Hindistan'daki Malabar, Srilanka, Malaka ve diğer baharat adalarından getirilen ticari malzeme ve mallar Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne ulaştırılmaktaydı. Hindistan'daki yerel güçler olan racalardan temin edilen baharat ve safran gibi aromatik ürünlerin yanı sıra, tahta sandal, demir, gümüş, mum, kömür, pirinç, şeker, Hindistan cevizi, ilaç ve bitki tohumlarını Basra Körfezi'ne getiren Arap ve İranlı tüccarlar, dönüşte de Arap atı, kurşun, altın, su borusu ve camı Hindistan'a götürmüşlerdir[9].

7 T. Yıldırım, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, s.72.

8 R.Stephen Humphreys, "Egypt in the World system of the later Middle Ages", The Cambridge History of Egypt, Volume I (Islamic Egypt), ed.Carl F.Petry, Cambridge University Press, 1998, s.446-47.

9 S.A.A. Rizvi, *The Wonder That was India (a Survey of the history and culture of the Indian sub-continent from the coming of the Muslims to the British conquest 1200-1700)*, Volume II, Sidgwick&Jackson, London 1987, s.221.

Basra en parlak dönemini Abbasiler zamanında yaşarken, bu dönemde Çin'e kadar uzanan Arap denizinin antreposu olmuştu[10]. Zira, Hindistan ve Çin'den gelen ticaret mallarının boşaltıldığı Basra Körfezi'nin kuzeyinde Fırat Nehri'nin önünde bulunan ve Basra'yı Fırat Nehri'ne bağlayan büyük kanallar Nehir al-Ubulla ile Nehir Makil Basra'nın sokak ve bahçeleri içerisinde seyr-i sefere elverişli birçok kola ayrılmaktaydı[11]. Ubulla ve Makil kanalları ile Şattülarap arasında kalan adanın tam Şat üzerinde güneydoğu köşesinde bugünkü Basra'nın Aşşar Limanı yakınındaki Ubulla Kasabası bulunup burası büyük bir ticaret merkeziydi. Bu eski Basra'ya ait diğer bir liman da Fırat al-Basra ve Fırat al-Mizan'dı. Basra'da iktisadi refahın artmasıyla Emevi ve Abbasiler zamanlarında ilim ve kültür hayatı canlanırken, merkezi hakimiyetin bitmesiyle bu durum Zengiler ve Karmatiler tarafından tahrip edilmiştir. Basra tarih boyunca parçası bulunduğu Irak kıtasının kaderine ortak olmuş ve Irak'ın zabtıyla Basra da fethedenlerin işgaline uğramıştır. Nitekim Abbasiler'den itibaren Türklerin Basra üzerindeki etkisi belirmeye başlamıştı. Selçuklular devrinde Türklerin idaresine giren Basra, ikta suretiyle bir emire tevcih edilirken, hanedan mücadeleleri sebebiyle zaman zaman ümera ve Arap kabilelerinin yağmasına maruz kalmıştır[12].

XIII. yüzyılda Basra'da İsmailli ve Bulduklu Türkleri askeri zümre içerisinde yerlerini alırken[13], 1225 yılında Harzemşahlılar Basra'ya hakim olmuş ve 1258 yılında Moğol istilasıyla şehir tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Hülagu'nun Basra'daki kanalları tahrip etmesi üzerine, şehir başka bir yere taşınmıştır[14]. Bu tarihten itibaren Moğolların Bağdat'taki ida-

10 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.321.

11 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.3.

12 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.321-22.

13 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı ve Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.155.

14 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.321-22.

reyi ele almasıyla Batıyla kurulan ilişkiler dönemi başlamış ve İran'da Batı etkisi kendini göstermiştir[15].

Moğollar, İlhanlılar zamanında Bağdat ve Basra'da hakimiyet kurduktan sonra, Hint Denizi'ne kıyısı bulunan Basra'dan Hindistan'a ticaret yapmak üzere 1290 yılında Cenovalı gemi inşa ustalarını getirmişlerdi. İlhanlılar başkent Tebriz'i mamur kılmak maksadıyla 1270 yılında Cenovalı İtalyan tüccarlarını Bağdat'a getirmiş, burada ticaretin gelişimini sağlamışlardı. Müslüman tüccarların Hint Okyanusu'na ulaşma hedeflerini iyice kavramış bulunan İlhanlılar, Basra Körfezi'nde kullanılmak üzere Bağdat'ta gemiler inşa etmek maksadıyla 700 batılı denizciyi buraya getirmişlerdi. Bu dönemde Memlüklülerin ticaret ambargosuna karşı İlhanlı-Cenova ittifakı hız kazanmıştır[16].

Dicle Nehri vasıtasıyla Musul üzerinden Basra'ya ulaşmak mümkün olmakla beraber, 1123 yılında Araplar Musul'dan Basra'ya kadar olan Dicle Nehri'nin batısındaki bütün yerlere hakim hale gelmişlerdi[17]. Bu zamanda Hind, Çin, Fars, Umman, Yemame ve Bahreyn'den gelen tüccarlar, Basra'ya geldikten sonra gemilerle buradan Dicle Nehri vasıtasıyla Bağdat'a ulaşmaktaydılar. Bizans, Suriye, Mısır ve Akdeniz'den gelen mallar da Bağdat üzerinden Basra körfezi kullanılarak Uzakdoğu ülkelerine ulaştırılıyordu[18].

Ortaçağ'da Bağdat ve Kûfe'nin yanı sıra, Basra'da da ipekli ve altın sırmalı kumaş endüstrisi gelişmişti. Arap fetihlerinden çok önce bile bu şehirlerde varlığı bilinen dokuma

15 B.W.Robinson, "Persian Painting", *Persia: History and Heritage*, ed. John A. Boyle, Henry Melland, London 1978, s.77-78.

16 Linda S. Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate (1250-1390)", *The Cambridge History of Egypt*, Volume One (Islamic Egypt, 640-1517), Cambridge University Press, 1998, s.281.

17 Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Süryaniceden İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.358.

18 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.73.

sanayii, halifeler döneminde de mevcudiyetini korurken[19], Basra için önemli bir ticaret kaynağı da baharat olmuştu. Güneydoğu Asya kıyılarından Hint Okyanusu'nu Güney Afrika kıyılarına kadar kateden Çinli tüccarlar, baharat ticareti için Ming Hanedanı zamanında Zheng He isimli amiralin komutasında paslanmaz çivi ve su geçirmez bölmeli donanma filolarıyla çok geniş bir alanda etkinliğini göstermiştir[20]. Çinli tüccarların topladığı Güneydoğu Asya baharatı Malaka limanlarından kargo gemileriyle Doğu Afrika, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne getirilerek kervan yollarıyla Şam, Halep ve İstanbul'a nakledilmişti. X. yüzyıla kadar Bağdat önemli bir ticaret merkeziyken, bu tarihten itibaren ticaretin ağırlık merkezi Irak ve Basra Körfezi'nden Mısır ve Kızıldeniz'e kaymıştı. Ortaçağ Avrupası'nda baharata duyulan ihtiyaç, baharatın kaynağına giden yolların keşfi için Avrupalıların ciddi bir atılım içine girmelerini sağlamıştı[21].

Portekizliler Afrika'yı dolaşarak Zengibar, Habeş ve Yemen önlerinden geçerek Hindistan'da hakimiyet kurup teşkil ettikleri büyük donanmalarla Kızıldeniz'den Süveyş'e ve Basra Körfezi'ne kadar geniş bir alanı kontrol altına almışlardı[22].

Portekizlilerin bölgeye gelişinden yüzyıllarca evvel Basra Körfezi, Uzak Doğu'dan gelip Orta Doğu'dan batıya doğru Avrupa'ya uzanan büyük ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktaydı. Hindistan, Çin ve Malay'dan yola çıkan ticari mallar İran, Arap kentleri ve Avrupa'ya ulaştırılmak üzere, Ubulla, Basra, Bahreyn, Siraf, Kish ve Hürmüz'e getirilmekteydi. Fakat bu ticaretin uzandığı önemli mevkideki

19 Abdullah Mesut Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s.47.

20 Charles C.Mann, *Amerika'nın Keşfinden Küreselleşmeye (1493) Kısa Dünya Tarihi*, Epsilon, çev.Tuğba Kaya, İstanbul 2019, s.111.

21 Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, s.44, 204.

22 Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, III, haz.Prof.Dr. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2018, s.175.

Basra Körfezi'nde hiçbir güç yalnız başına hakim olamamış, bütün güçler bölge üzerinde egemenlik kuramamışlardı[23].

İran'ı yönetimine alan Büveyhoğulları 945-1055, Selçuklular da 1055-1192 yıllarında bölgeyi idare etmişlerdi. 1260 yılından itibaren bölgedeki yerel hanedanlar, Basra Körfezi'ndeki adaları ve sahilleri yönetimlerine almışlardı[24]. Türkmen Hanedanlar İran'ın batı kısmına hakim olup XIV. yüzyıl boyunca bölgenin idaresinde önemli rol oynarken[25], daha sonra Timur tarafından bölge istila edilmişti[26]. 1507 yılından itibaren de batıdan bölgeyi kontrol altına almak isteyen Osmanlı Devleti, Portekizlilerle mücadeleye girişmişti[27].

Türkmen Hanedanlardan Karakoyunlu ve Akkoyunlular İran'ın batı kısmına hakim olup XIV. yüzyıl boyunca bölgenin idaresinde önemli rol oynamışlardı[28]. Timur Irak'ı istila ettiği vakit Basra ve Cezayir'i de Bağdat'a bağlayarak, idaresini torunu Mirza Ebubekr'e vermiş, bundan sonra Basra'nın idaresi Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'a geçmiştir. Basra ve Bağdat bu sülaleden Şah Mahmut, Mirza Şah Cihan ve Pir Budak Bey'in hakimiyetinde kalmıştı[29]. 1467-1468 yıllarında şehrin idaresi Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a intikal etmiş ve 1508 yılında ise Safavi Hükümdarı Şah İsmail şehri Akkoyunlular'dan almıştı. Abbasilerin çöküşünden ve özellikle Büyük Selçukluların yıkılmasından sonra Irak'a hakim olan Türk ve Moğol hükümetleri döneminde Basra'da istikrarlı bir düzen kurulamaması sebebiyle Basra fiili olarak iş-

23 Roger M. Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", *The Persian Gulf States (A General Survey)*, g. ed. Alvin J.Cottrell, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1980, s.20.

24 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

25 Gener R. Garthwaite, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze)*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap, İstanbul 2011, s.139.

26 Nazmi-zade Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717) Tahlil ve Metin*, haz. Mehmet Karataş, TTK, Ankara 2014, s.152-157.

27 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

28 Garthwaite, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze)*, s.139.

29 Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefa*, s.152-157.

gal ve ikta suretiyle emir ve hakimlerin idaresine bırakılmış, bazen de civardaki Arap kabilelerin mücadele ettiği muharebe alanı haline gelmiştir[30].

Eski dünyanın üç kıtası Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan Akdeniz, Kızıldeniz ve Basra Körfezi gibi denizler Osmanlı hakimiyet alanlarının genişlemesinde önemli bir role sahip bulunmaktaydı[31]. Zira, çok eski zamanlardan beri Hintli tüccarlar Hindistan'dan getirdikleri ticari emtiayı Basra Körfezi'ne getirip Mezopotamya'dan Akdeniz sahillerine ulaştırıp, buradan bütün dünyaya yaymaktaydı. Diğer bir ticari rota da Mısır ve Akdeniz arasında kurulmuş olup buradan İtalyan tüccarlar tarafından Batıya aktarılmaktaydı. Hindistan ve Sind'den getirilen ticari mallar Hürmüz'e sevk edilip, buradan Basra Körfezi'ne getirilip Irak'a gönderilmekteydi[32]. Zira, Basra Körfezi'ne getirilen ticari mallar Fırat vadisinden Akdeniz'in doğu sahilleri vasıtasıyla Suriye'ye veya Dicle vadisi yoluyla Halep'ten geçip Antakya ve İskenderiye'ye götürülmekteydi. Basra Körfezi doğuyu batıya bağlayan ticari bir güzergah konumunda olup, Uzakdoğu'dan gelen ticaret gemileri Basra Körfezi'ndeki önemli liman ve ticaret şehirleri olan Umman, Hürmüz, Maskat, Abbâdan, Siraf, Katar, Suhâr, Basra, Ubulle, Bahreyn'e getirdikleri emtiayı boşaltıyorlardı[33].

Sebte Boğazı'nın sağ tarafında İspanya'ya yakın bulunan Portekizliler, uzun uğraşlar sonucunda meydana getirdikleri gemilerle Merakeş, Kanarya ve Akburun önlerinden geçip Gine Denizi'ni aştıktan sonra Sudan ve Cibal-ı Kamer'i dolaşarak, Kafare Denizi'nden Ümit Burnu'nu geçip, Zencibar, Bab-ı Mendeb ve Habeş sahilini aşarak Habeş ve Yemen önlerinden geçip Hindistan'a hakim hale gelmişlerdi. Bu yolları

30 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.322.

31 İdris Bostan, "Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Deniz Üssü ve Limanı: 18.Yüzyılda Mısır İskenderiyesi", *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s.141.

32 Rizvi, *The Wonder That was India*, Volume II, s.221.

33 T. Yıldırım, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.2-3.

aşarak Hicaz'a kadar olan alanla birlikte Basra Körfezi'ndeki iskele ve sahilleri tehdide başlayan Portekizlilere karşı önlem almak zorunluluğu doğmuştu. Basra Körfezi'nin muhafaza görevi Bağdat'a verilirken, Süveyş ve Kızıldeniz'in muhafaza görevi Mısır ve Cidde valisine emanet edilmişti[34].

1498'de Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a ulaşan Vasko dö Gama, kuvvetli donanmalarla burada hakimiyet kurmuştu. Bu tarihe kadar Arap gemileriyle Mısır'a gelip buradan İskenderiye vasıtasıyla Venedik gemileriyle Avrupa'ya nakledilen Hint eşyası için ulaşım güzergahı da değişti. Bundan sonra Alborek isimli Portekizli kaptan 1515'te Kızıldeniz ağzındaki Sokotra Adası'yla Basra Körfezi girişindeki Hürmüz Boğazı'nı kontrol altına alarak doğudan gelen malların Akdeniz'e sevkini sağlayan yolların kapılarını Müslüman gemilerine kapatmıştı[35]. Hindistan'dan gelen ticari yolların kapanması sebebiyle bu bölgede söz sahibi Venedik ticareti ciddi oranda sarsılırken, Türk diyarlarının Hindistan ve Arabistan'la olan ticareti de olumsuz etkilenmişti[36]. Bölgede baharat ticaretini elinde bulunduran Venedik, ihtiyaç duyduğu ürünleri Kızıldeniz ve Akdeniz üzerinden aldığından, onların yerine Portekizliler bölgede tekel oluşturdular[37].

Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda kurdukları düzen şaşırtıcı biçimde hızlı gelişti. XV. yüzyılda Atlantik güzergahını keşfetmedeki deneyimlerini Hint sularında da kullanan Portekizliler, Hint Denizi'ndeki baharat ticaretinin kontrülünü de sağladıktan sonra, bu zenginliği korumayı sağlayacak alt yapıyı da kurmuşlardı. Zira, Hint Okyanusu'na girdikten sonra savunmasız ve özgür bir ticaret ortamı bulan

34 Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.229-30.

35 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.391.

36 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.514.

37 Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitapevi, İstanbul 2001, s.306-307.

Portekizlilerin karşısında, ticaretlerini engelleyecek ilkel silahlara sahip korsanlar dışında kimse yoktu. Bu ticareti tekellerine almak için yeterli silahlı güce sahip bulunan Portekizlilere, bölgedeki yerel güçler de ticari menfaatlerinin başka bir yere kaymaması için göz yumdular[38]. Sayıları en fazla on bin uzman askerden oluşan ve Lizbon'dan gönderilen Portekiz askeri güçleri Hindistan'a yerleşmek maksadıyla stratejik önemi bulunan Kalikut, Bijabur ve Ahmadnagar'da savunma alanları oluşturdular. Çok güçlü olan Portekiz donanması Diu gibi stratejik yerlerde de kaleler kurarak, bu kalelere daha küçük savaş gemileriyle askerler taşıdı. Fakat Hint Okyanusu'na daha dayanaklı Portekiz gemilerine ihtiyaç duyulduğundan bu şartlara daha uygun ve büyük kalyonları kullandılar[39]. Bu suretle Akdeniz'deki savunma ve strateji hamlelerini Hint Okyanusu'ndaki uygulamalarına yansıtan Portekizliler Asya deniz ticaretine sahip ağ üzerindeki stratejik noktaları süratle ele geçirdiler[40].

XV. ve XVI. yüzyıllarda denizlerdeki büyük gücüyle Hint Okyanusu'nda stratejik noktalarda hakimiyet kuran Portekizlilerle gerekli mücadeleyi sağlayamayan Memlüklülerin yerini alan Osmanlılar, Hint Denizi'nde Portekizlilere karşı varlığını hissettirerek buradaki Müslümanların koruyucusu haline gelmişti. Zira, Osmanlıların Mısır'ı fethinden önce Portekizliler Güney Afrika'daki Ümit Burnu'nu dolaşarak Arap denizci Ahmet bin Macit kılavuzluğunda Kalikut Şehri'ne varmıştı[41]. Daha sonra Güney Asya sularında ticaretin yoğunlaştığı stratejik noktalardan Kiryat, Maskat ve Horfakan'ı elde ederek hakimiyet sahalarını genişletmiş-

38 Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*,s.305.

39 M.N.Pearson, *The New Cambridge History of India: The Portuguse in India*, Orient Longman-Cambridge University Press, 1987, s.57.

40 Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s.305.

41 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1971, s.52-53.

lerdi[42]. Buradan Basra Körfezi'ne doğru ilerleyen Portekizliler Hürmüz'e doğru genişlerken, Hürmüz idaresi Safavi Valisi Salgur Şahoğlu Turan Şah'ın elinde bulunmaktaydı. Bu sırada Portekizlilere mensup bir cemaat, Hürmüz'deki liman muhafaza görevlilerini ve Hürmüz valisinin adamlarını rüşvetle kandırıp buraya nüfuz etmişlerdi. Burada bir kale inşa eden Portekizliler, zamanla adadaki nüfuslarını artırıp hakimiyet sağladılar. Portekizlilerin adada bulunan kaptan ve hakimleri, süreç içerisinde Hürmüz valisinden daha kudretli bir mevkiye erişmişlerdi[43]. Hürmüz'de egemen hale gelen Portekizliler, bu adanın ticari olarak değerini artırmışlardı. Hürmüz'ü ticari aktivitelerle kontrol maksadıyla XVI. yüzyılın başından beri adadaki tüccarların varlığını artırırken, Hindistan'dan getirdikleri zencefil, karanfil, kakule, ve kara biber gibi kaliteli baharat yanında, dalgıç malzemeleri, elbise, ağaçtan yapılmış sandal, demir ve daha birçok eşya ve yiyeceği satmaya başlamışlardı[44].

Basra Körfezi'ne doğru genişleyen Portekizli denizci Afonso de Albuquerque 1515 yılında İran idaresindeki Hürmüz'ü aldığında İran şahı buna ancak seyirci kalabilmişti. Sadece kaya parçalarından oluşmasına rağmen, coğrafi konumu itibarıyla çok önemli bir mevkiye sahip olan Hürmüz Adası'nda görevlendirilen Portekizli asker ve komutanlar, Basra Körfezi'nin giriş ve çıkışını kontrol altına almışlardı. Basra Körfezi'ndeki Portekiz etkisi zamanla Bahreyn ve Lahsa bölgelerinde de hissedildi. Portekizliler Basra ve Lahsa'da hakim bulunan Mükrim'i öldürüp bölgede kurdukları yeni bir idareyle Bahreyn

42 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1971, s.34.

43 İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbasî*, II/1, çev. Ali Genceli, yay. haz. İsmail Aka, TTK, Ankara 2019, s.302.

44 Donald Ferier, "Trade From The Mid-14 th Century to The End of the Safavid Period", *The Cambridge History of Iran, Volume 6 (The Timur and Safavid Periods)*, ed. Peter Jackson, Cambridge University Press, 1986, s.423-424.

Adası'nı da vergiye bağladılar. 1529 yılında da Basra Hakimi Raşit ibni Megamis ile çekişme içine girerek Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği ve Kurna civarında yer alan Cezayir bölgesindeki mücadeleyi bahane ederek, iki brigantinin taşıdığı 40 Portekizli askerle Belcihor de Sausa Tavarez'in idaresinde Basra'ya doğru hareket ettiler. Karşılıklı anlaşma sağlandıysa da Raşid'in idaresindeki 7 fusta ile 50 rumes gemisi kendilerine teslim edilmeyince, Tavarez bazı beldeleri ateşe verdi. Aynı yıl içerisinde Bahreyn Hakimi Reis Bahaeddin Portekiz'e vergisini göndermeyince, Portekiz'in Hindistan genel valisi Nuno da Cunha, kardeşi Simao da Cunha'yı 5 gemi ve 500 askerle Bahreyn Adası üzerine gönderdi. Ancak Portekizlilerin barutunun bitmesi ve doğudan rüzgarların getirdiği ateşli hastalıklarla birlikte iyi müdafaa edilen Bahreyn Hürmüz'ün kaderine uğramadı. Buna rağmen Portekiz Basra Körfezi'nde en etkili güç haline gelmişti[45].

Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520), Portekizliler Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin ağzını kapatıp baharat yoluna hakim olunca, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Portekiz'le mücadelede Mısır'ın gelirlerinin tespitine büyük önem verildi[46]. Zira, Kızıldeniz ve Hint Denizi'nde kontrolü ele almış bulunan Portekizliler, buradaki baharat, kıymetli kumaş ve taşlar ile diğer ticari emtiayı Avrupa'ya aktarırken, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'den gelen bu ticari zenginlik Basra Körfezi üzerinden Basra'ya ulaştırılmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu ticari zenginlikten aldığı payı artırmaya devam ederken, Hint Okyanusu'nda hakimiyet kuran Portekizliler bu ticari potansiyeli şekillendirmeye başlamışlardı[47].

45 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.52-53.

46 Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s.304.

47 Salih Özbaran, "Avrupa'nın Okyanuslara Yayılması ve Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan 17.Yüzyılın Sonuna Kadar*, I, ed.İdris Bostan-Salih Özbaran, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.107.

Portekiz'in Afrika kıyılarındaki Gine'den başlayıp bütün Asya'yı kolonileştirme projesi, daha sonra İspanya tarafından devam ettirildi. Afrika ve Asya'daki şeker ve baharat başta olmak üzere değerli maden ve taşları ticari emtiaya dönüştürme projesini Portekiz ve İspanya'dan sonra İngiltere ve Hollanda sürdürdü. Bütün bu zenginliği Avrupa kıtasına taşımanın yanı sıra, Afrika'da kölelerden oluşan insan gücünü başta Amerika kıtası olmak üzere diğer kıtalara taşıyarak bedensel iş gücü olarak kullanmaya başlamışlardı[48].

XVI. yüzyılın son çeyreğinde, 1580 yılında Portekiz'in yerini İspanya alana kadar, bütün Güney Asya sahillerinden Basra Körfezi'ne kadar geniş bir coğrafyada Portekizliler hakimiyet kurmuşlardı[49]. Portekizlilerin bölgede hakimiyet kurma girişimleri, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki ticari faaliyetler üzerinde yıkıcı bir etki oluşturdu[50]. Bu durumu önlemek için Basra Körfezi Bağdat valisi, Süveyş ise Mısır valisi tarafından güvenlik ve muhafaza altına alınırken[51], bölgedeki Portekizli korsanlara karşı da önlemler alındı. Zira, Hindistan'dan Habeşistan, Kızıldeniz ve Basra'ya kadar olan geniş bir alanda etkisini gösteren Portekizli korsan denizciler bu geniş bölgede hakimiyet kurmak üzere Müslüman kıyafetini giyerek Habeşistan ve Kızıldeniz'deki sahil ve iskeleler hakkında bilgi toplayıp asayişsizliğe yol açmışlardı. Müslüman kılığında bilgi toplayan Portekizli korsan denizciler, Mısır ve Yemen'deki idareciler tarafından ellerindeki iskele ve sahillere ait bilgiyle yakalanınca Mısır beylerbeyi tarafından hapsedilmişlerdi[52].

48 Mann, *Amerika'nın Keşfinden Küreselleşmeye*, s.86-87, 132, 243.

49 Sir Alfred Lyall, *The Rise and Expansion of the British Dominion in India*, John Murray, Albemarble Street, London 1907, s.10.

50 Ağır, *Memlûklarda Ticaret*, s.65.

51 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* (Özcan), III, s.175.

52 "Mısır beylerbeyine hüküm ki, Habeş beylerbeyisi mektup gönderüp Portakal kafirlerinden iki nefer kafir Müslüman şekline girüp ol canibde olan iskeleleri seyredüp vusûl itmekle ...ele getürilüp kal'abend idüp bilfiil senin yanında mahbus olduğun ilam itmeğin mezkurân kafirleri ellerinde bulunan kağıtları ve temessükleriyle ya-

Osmanlı fethinden evvel Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Şattülarab'ın üzerinde bir ticaret şehri olan Basra, 1508 yılında Safavî Hükümdarı Şah İsmail tarafından Akkoyunlular'dan alınmıştı. Buna rağmen Safavîler Basra'ya tam olarak hakim olamamış, bölgedeki emir ve hakimler ve özellikle Arap kabilelerin varlığı, bölgenin istikrarlı bir düzene kavuşmasını engellemiştir[53]. Osmanlı Devleti 1546 yılında Basra'yı fethedip burada sağlam bir eyalet idaresi oluşturunca, civardaki bölgeler de Basra beylerbeyinin hakimiyeti altına girdiler. Ancak Osmanlı hükümet merkezine çok uzak olan bu bölgenin tam olarak kontrol edilmesi ve düzene kavuşması oldukça güç oldu. Zira, salyaneli eyalet sistemine tabi olan Basra birçok kanal, adacık ve verimsiz sahradan oluştuğundan bölgenin sınırlarını tam olarak belirlemek ve bölgede hemen hakimiyet kurmak mümkün olamamıştı[54].

Kanuni Sultan Süleyman'ın Basra'yı fetih politikası bu bölgeye dair stratejik hedeflerinden kaynaklanıyordu. Nitekim 1534 yılında Bağdat'ın fethi için düzenlenen Irakeyn Seferi'nin temel sebebi, Tebriz'den gelip Erzurum ve Tokat üzerinden Bursa'ya uzanan İpek yolu ile Basra'dan Bağdat ve Halep'e uzanan baharat yoluna hakim olma düşüncesiydi. Nitekim, Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra Irak'a doğru uzanan verimli topraklarda hakim olmak istenmesi de bundan ileri geliyordu. Ancak bu sırada Anadolu'nun doğu sınırlarında Safavilerle Osmanlı Devleti arasında bu konuda rekabet vardı. Osmanlı sınırlarının Erzurum ve Van civarına uzanması bu ihtilafı gidermek üzere atılmış bir adımdı. Zira, Irakeyn

rar adamlar koşup ...Asitane-i Saadetime getüresin..." bkz.BOA, A.DVNS.MHM.d, 48, h.614, 5 Za 990, s.218.

53 Muhammet Yıldırım, *XVI.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Yrd.Doç.Dr. Hasan Babacan, Isparta 2001, s.74.

54 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58. Salyaneli eyaletler için ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, "Ottoman State Organization", *History of The Ottoman State Society & Civilisation*, I, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.228.

seferinin başlamasına sebep, Safavileri terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Bitlis sancak beyliği verilen Şeref Han'ın yine İran'a sığınmasıydı. Şeref Han tekrar İran'a dönünce bu bölge bir ara Tekke Sancağı sipahisi olup Şah İsmail'in hizmetine girip sonra Osmanlılara intisap eden Ulama Han'a verilmişti. Ulama Han Bitlis'i muhasara etmiş, Şeref Han'ın gelmesiyle başarısız olmuştu. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Bitlis'e yürüyüp Şeref Han'ı ortadan kaldırarak Bağdat'a yönelmişti. 1534 Temmuz'unda Tebriz'den sonra, Aralık'ta da Bağdat'a hakim olununca Osmanlı Devleti için Basra yolu da açılmış oldu[55]. Osmanlı sultanı Bağdat'ta iken Luristan, Vasıt, Katif ve Basra Cezayiri ve Basra'ya hakim bulunan Raşid[56] bağlılığını bildirmek üzere oğlu Mani'yi şehrin anahtarı ve bir mektupla Kanuni'ye göndermişti[57]. Kanuni Sultan Süleyman da bölgenin idaresini Raşid'e bırakmıştı[58]. Cezayir bölgesi ile Garaf ve Huveyze'de yaşayan Arap kabile reisleri de Kanuni'nin hakimiyetini tanırken, Katif ve Bahreyn'den de elçiler gelip bağlılıklarını bildirmişlerdi. Ancak Basra'da Osmanlı hakimiyetinin tanınması ve padişahın adına hutbe okutulması 1538 yılını buldu. Bu tarihte Basra Şehri ve etrafındaki bölgeler vilayet ünvanıyla Raşid'e bırakıldı[59]. Ancak Basra'da kendi başına buyruk bir Arap idaresinin varlığı, Hint Okyanusu'nun giriş-çıkış kapısı olan Basra Körfezi'ne gidiş için önemli bir engeldi. Bu nedenle Basra'ya hakim olmak Os-

55 Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçükkaynarca'ya" *History of The Ottoman State Society&Civilisation*, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.36; Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58. Bağdat ile birlikte Şehrizor Osmanlı himayesine girerken Safavilerle Şah Köprüsü sınır kabul edilmişti. Bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Gazânâme-i Halil Paşa (1595-1623)*, haz. Meltem Aydın, TTK, Ankara 2017, s.299.

56 Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefâ*, s.180.

57 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58. Raşid bin Megamis'in oğlunun ismini Matrakçı Nasuh Rüstem Paşa Tarihi'nde Müsani olarak zikretmiştir. Bkz. Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Tarih-i Âl-i Osman (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, haz. Göker İnan, İstanbul 2019, s.366.

58 Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Âl-i Osman*, s.412.

59 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.54.

manlılar için zorunlu bir hal almıştı. Bu sebeple Bağdat'tan kaçıp Basra'ya sığınan bazı kimselerin gönderilmesinin talep edilmesine Basra hakimi Şeyh Yahya aldırmayınca Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa kendisi karadan yürüyüp, Musul Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı da 120 gemiyle nehirden sevk edip 26 Aralık 1546'da Basra'yı fethetti[60].

Yavuz Sultan Selim döneminde Fırat Nehri kenarında bulunan Ane ve Hit kasabaları alınarak Bağdat'a kadar dayanan Osmanlı ordusu[61], 1534'de Burc-ı Evliya denilen Bağdat'ı fethetmiş[62], daha sonra Basra da Osmanlı idaresine girmişti. Kanuni döneminde (1520-1566) Osmanlı deniz gücünün ikinci mücadele bölgesi olan Hint Okyanusu'na çıkarma yapması, Mısır'dan sonra Basra'nın fethiyle gerçekleşti. Mısır'ı fethederek Kızıldeniz'e ulaşan Osmanlı Devleti, Bağdat ve Basra'nın fethiyle de Portekiz'e karşı mücadelesini iki cephede sürdürdü. Bu mücadelede Kızıldeniz'i muhafaza etmek için Yemen ve Habeş, Basra Körfezi'ni muhafaza etmek için de Basra ve Lahsa eyaletleri kuruldu. Böylelikle Süveyş ve Basra tersanelerinde hazırlanan donanma gemileriyle Hindistan ve Uzakdoğu'da etkili hale gelindi[63]. Osmanlı Devleti bu dönemde Kızıldeniz'i dış müdahalelere karşı kapalı tutarken, Basra Körfezi'ni serbest ticarete açık hale getirerek Basra'da istikrarın sağlanmasını amaç edinmişti[64]. Böylelikle Irak'ın Basra Körfezi'ne açılan kapısı Basra'yı da kontrolüne alarak Hint Okyanusu'nu ve Uzakdoğu'yu Akdeniz'e bağlayan baharat ve kıymetli malların taşındığı Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni faaliyet alanları haline getirmişlerdi[65].

60 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.56.

61 Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Ankara 2016, s.114.

62 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, II, TTK Basımevi, Ankara 1975, s.352.

63 İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.51.

64 İdris Bostan, "Osmanlı Akdenizi'nde Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.302.

65 Salih Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.52.

Basra'nın fethinden hemen sonra Osmanlı Devleti Hint Okyanusu'nda etkisini artırmak amacıyla Basra Körfezi'nin karşısında stratejik bir mevkiye sahip bulunan Hürmüz'ü almak için harekete geçti. Hürmüz'e doğru Osmanlı güçlerinin hareketi, Portekizliler için beklenmeyen bir sürpriz oldu. Osmanlı Valisi Bilal Mehmet Paşa, Basra'yı almak için harekete geçerken, buradaki Portekizli yetkililere serbest ticaret yapmak için bir mektup gönderdi. Hint Okyanusu'nda sağlam bir yer edinmiş bulunan Portekizlilere karşı öncelikli olarak anlaşma zemini arayan Osmanlı Devleti, işi zor kullanmadan yapmayı düşündü[66]. Bu amaçla tanınmış Arap tüccarı Hacı Fayat'ı Hürmüz kumandanı D. Manuel de Lima'ya gönderdi. Manuel de Lima, Portekiz'in Hindistan genel valisine bir mektupla Hacı Fayat'la konuşmalarını ve Bağdat Valisi Ayas Paşa'nın Basra'yı mamur bir şehir haline getirmek istediğini bildirdi. Basra'da hakimiyet alanını genişletmek isteyen Osmanlı Devleti, Kuzeydoğu Arabistan'ın Basra Körfezi kıyılarına bakan Lahsa bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçti. Nitekim 1550 yılında Basra Beylerbeyi Ali Paşa, bölgeye hakim olan Araplardan Bahreyn'e çok yakın Katif'i direnç görmeden elde etmişti. Katif'e top, tüfek ve bir kısım askeri birlikler yerleştiren Osmanlı Devleti, Basra Körfezi'nde Portekiz'le burun buruna gelmişti[67].

Hürmüz hakimi Manuel de Lima'nın ifadelerine göre Osmanlılar Basra'yı almak üzere yardımcı kuvvetlerin haricinde 2.200 yeniçeri askeriyle gelmişlerdi. Fetihten sonra yeniçerilerin 1500'ü kaleye, 700'ü de şehre yerleştirilmişti. Bu temel kuvvetlerin yanında sancak ve nahiyelerde karada ve denizde gerektiğinde hazır olan azaplar ve gönüllü askerler olup, bunlar belirli bir nizama kavuşmuştu. Basra Körfezi'ne

66 Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford Univerity Press, 2010, s.78-79.

67 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.57.

açılan yerde stratejik bir mevkiye sahip olan Morozi Adası vardı. Osmanlılar buraya küçük bir askeri garnizon yerleştirirken, 1550 yılında Portekizliler Basra'ya yapmak istedikleri sefer için burayı Türklerden alıp geçici bir üs haline getirmişlerdi[68].

Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ı aldıktan sonra Basra Emiri Raşit'in Osmanlı Devleti'ne bağlılığını arz etmesi üzerine, Basra'nın yönetimi bir süre kendisine verilmişti. Bu kişi bir süre Basra'yı idare ettikten sonra, Basra'nın idaresi için merkezden beylerbeyleri gönderilmeye başlandı. Bu dönemde Basra hazinesinin geliri artarak bir milyon akçeye ulaşmıştı[69]. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir mamur bir hale getirilirken, Basra'nın Hürmüz'le yapılan baharat ticaretinin yoğunluğu nedeniyle bölgede yetişen mısır, pirinç ve hurma bolluğundan dolayı şehir halkı ve esnafından alınan vergiler de yükselmişti[70].

Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerindeki Osmanlı etkisi, 1516-1517'de Mısır ve 1534'te de Irak'ın fethiyle kendini gösterdi[71]. Mısır'ın fethiyle Kızıldeniz'e ulaşan Osmanlı Devleti, Bağdat ve Basra'nın fethiyle de Basra Körfezi'ne ulaşarak Portekiz'le mücadelesini iki cephede sürdürdü. Bu dönemde Yemen ve Habeş eyaletleri Kızıldeniz'i, Basra ve Lahsa eyaletleri de Basra Körfezi'ni muhafaza amacıyla organize edildi. Bu amaçla Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'deki güney siyasetine yön veren Süveyş ve Basra idari merkezler olarak ön plana çıktı. Süveyş'in yanı sıra, Basra Tersanesi'nde hazırlanan

68 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.59.

69 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, I-II, sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Basımevi 1992, s.144-145.

70 1563 yılında Basra'dan geçen Venedikli bir tüccar Cacsar Fredericke, Basra'nın Hürmüz'le yapılan baharat ticaretinin pek yoğun olduğundan ve Basra'da yetiştirilen ürün bolluğundan bahsetmektedir. Bkz. Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.59.

71 Suraiya Faroqhi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası (Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması)*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa-Tarih, İstanbul 2011, s.149.

donanmalar vasıtasıyla mücadelesini Hindistan ve Uzakdoğu'ya ulaştıran Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde hakimiyet sağlarken, Portekizliler sadece açık denizlerde dolaşmak zorunda kalmışlardı. Bu dönemde Yemen ve Habeş eyaletleriyle Kızıldeniz'de, Basra ve Lahsa eyaletleriyle de Basra Körfezi'nde güvenliği sağlanmaya çalışılarak güney politikaları bu eyaletler üzerinden idare edilmeye çalışıldı[72].

Hint Okyanusu'na açılan denizlere uzanan Mısır, Yemen ve Arabistan Yarımadasının diğer tarafında kalan Basra ve Lahsa bölgelerindeki toprak zenginliğini temel kaynak sayan Osmanlı Devleti, bu bölgelerde üretimi özendirmek ve imparatorluğun yayılmasıyla artan masrafları karşılamak için *iltizam* uygulamasını benimsemiş, zaman ilerledikçe de liman veya iskelelerden elde edilen gümrük gelirlerinin kaynağı sayılan ve okyanustan gelen baharat, tekstil ve değerli taşları içeren malların yolunu açma girişimlerini arttırmıştı[73]. Zira, Basra'nın 1546'da fethinden sonra kurulan Basra Beylerbeyliği ve on yıl sonra da Kuzey-doğu Arabistan kıyılarında Katif merkezli kurulan Lahsa Beylerbeyliğinin Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndaki etkinlikleri, büyük ölçüde ekonomik nitelikler taşıyordu. Nitekim ilk beylerbeyi Bilal Mehmet Paşa, Basra'ya uzanan ve oradan Anadolu ve Akdeniz'e doğru işleyen ticareti canlandırmak amacıyla Hürmüz'deki Portekiz komutanına elçiler gönderdi. Ancak eyalet hiçbir zaman arzu edilen işleyişe kavuşturulamadı ve içeriden yerli ve Arapların, okyanustan da Portekizlilerin tehdidine açık bir konumda kaldı. Bu eyaletlere tabi sancaklarda tımarlı sipahiler bulunmazken, iltizam sisteminin gerektirdiği rejim de uygulanamadı[74]. Bu nedenle arazilerden, güm-

72 İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz (Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler)*, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s.28-29.

73 Salih Özbaran, "Hint Okyanusu'nda Osmanlı Yapılanması", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.343.

74 Özbaran, "Hint Okyanusu'nda Osmanlı Yapılanması", s.347.

rüklerden ve başka kaynaklardan alınan vergilerle buradaki askeri birimlerin maaşlarını karşılamak üzere[75] 1552 yılında Basra eyalet kanunnamesi oluşturuldu[76]. Yeni kurulan eyalet sistemiyle Katar sınırına kadar uzanan Basra Eyaleti'nde; Garraf, Hemmar, Medine, Fethiye, Zekiye, Kurna, Sadr-ı Süveyb, Rahmaniye, Turre-i Cezayir, Madan, Vaki, Kınahiye, Taşköprü, Arca, Muharri, Şarir ve Carur sancak olarak örgütlenmiş idari birimlerdi. Lahsa'da ise Katif, Hama, Müberriz, Ceşa, Saffa, Cebreyn, Tehemmiye, Uyun ve Koban sancak statüsünde örgütlenmişti[77].

Zamanla Basra'da hakimiyet sağlayan Osmanlı Devleti, 1515'te Hürmüz'e yerleşip Basra Körfezi'nde haraket alanı bulan Portekizlilere karşı bir güç dengesi oluşturdu. Osmanlı ve Portekiz güçleri için Basra Körfezi boyunca akıp giden ticaret yolu çok önemliydi. Zira, Irak'ın Cezayir bölgesini elinde bulunduran ve Osmanlıların bu bögeye gelmesinden endişe duyan Arap kabile liderlerinden Ali ibn-i Uleyyan, Hürmüz valisine yazdığı mektupla Osmanlı tehdidi konusunda Portekizlileri uyarmaktaydı. Ancak Osmanlıların Basra'yı fethiyle yeni kurulan Basra eyalet idaresi, ticari akış konusunda Hürmüz'deki Portekiz valisiyle anlaşmak istedi. Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu sınırında Basra Beylerbeyliğini kurup Doğu Arabistan'daki Lahsa'ya doğru genişlemesi, Basra'dan Portekiz üslerine doğru hareket edileceğinin habercisiydi. Nitekim, 1552 yılında Piri Reis 25 kadırga, 4 kalyon ve bir gemiden oluşan otuz donanma gemisiyle[78] Süveyş'ten

75 Özbaran, "Hint Okyanusu'nda Osmanlı Yapılanması", s.347.

76 BOA, *TT.d*, 282, s.1.

77 Özbaran, "Hint Okyanusu'nda Osmanlı Yapılanması", s.347. Bir başka kaynakta ise Basra merkez olmak üzere, Kurna, Samal, Nebuk ve Asar gibi nahiyelerin yanı sıra, Basra Eyaleti'ne tabi Garaf, Zekiye, Şerş, Sadr-ı Suyut, Maharri, Kapan, Katif ve Evkaf-ı Vilayet-i Basra olmak üzere Basra sancakları oluşturulmuştu. Bkz BOA, *TT.d*, 282, s.1.

78 Cevdet Paşa, Süveyş'ten hareket eden Piri Reis idaresindeki donanmanın kadırga, baştarda ve kalyata gibi toplam 30 gemiden oluştuğunu zikreder. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, yay.haz. Prof.Dr.Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2018, s.156.

hareketle Maskat'ı alarak Hürmüz önüne geldi, yirmi günlük kuşatma neticesinde Hürmüz'ü almayı başaramayarak Kişm Adası'ndaki zenginliğe doğru yöneldi[79]. Zira, bu sırada Maskat Kalesi'nden esir alınan Portekizli kaptanın Portekiz donanmasının yola çıktığı haberi üzerine Piri Reis, kendisine tabi üç kadırgayla oradan ayrılmıştı. Bahreyn yakınında üç kadırgadan biri parçalanırken, elindeki iki kadırgayla Basra'ya ulaşmıştı[80]. Donanmayı Basra'da bırakıp elindeki esirler ve üç gemiyle Süveyş'e dönmüştü[81]. Piri Reis Süveyş'te kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra idam edilmiştir[82].

Piri Reis'in vefatından sonra Basra'daki Osmanlı kadırgaları, Portekiz saldırısına uğrayabilirdi. Basra'da sıkışan Osmanlı donanmasını çıkarma görevi Mısır sancak beylerinden Ali Bey'e verilmek istendi. Ancak o, kabul etmeyince Katif Sancak Beyi Murat Kaptan'a verilerek Basra'daki iki barça, beş kadırga ve beş kalyatanın Basra'da bırakılması emredildi. Fakat Murat Kaptan idaresindeki bir kadırga daha yandı[83]. 1553 Ağustosu'nda 17 gemiyle Hürmüz Boğazı'nı geçerken Portekizlerle girdiği mücadelede başarısız olan Murat Kaptan Basra'ya dönmek zorunda kaldı. Gemileri Kızıldeniz'e götürme görevi ünlü Türk denizcisi Seydi Ali Reis'e verildi. Bahreyn ve Hürmüz boğazını güvenle geçen Seydi Ali Reis, 1554'de Umman kıyısındaki Horfekan yakınlarında yirmi beş gemiden oluşan Portekiz kuvvetleriyle giriştiği muharebede onları geri çekilmek zorunda bıraktı[84].

79 Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.207-208.

80 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik (İnceleme, Metin ve İndeks)*, haz. Mehmet Kiremit, Ankara 1999, s.73.

81 Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", s.207-208.

82 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.98.

83 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik*, s.74. Cevdet Paşa, Murad Reis'in iki barça, beş kadırga ve bir kalyatayı Basra'da bıraktığını zikreder. Bkz. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, s.156.

84 Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", s.208.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti, Portekizlilerin kontrolündeki Basra Körfezi'ni geri almaktan vazgeçmedi. 1556 yılında Mustafa Paşa, merkezden izin almaksızın Bahreyn üzerine bir sefer düzenledi. Hürmüz'den kalkan bir Portekiz filosu bu durumu engellerken, birçok Osmanlı askeri esir düştü ve 12.000 cruzados karşılığında serbest bırakıldı. Gelecek çeyrek yüzyılda Osmanlı güçleri, Bahreyn'i tekrar almaya çalışırken, Basra Körfezi'ne yerleşmiş olağanüstü Portekiz donanması karşısında başarılı olamadı. Bahreyn ve Basra Körfezi'nin kontrolünde anahtar bir rol üstlenmiş bulunan Hürmüz'ü geri alamadı. Portekizliler Basra Körfezi'nde kalıcı olurken, Kuzey İskandinavya'da başarısız olan İngiliz şirketlerini bölgeye sevk etmek üzere İngiliz tüccar John Newberie Hürmüz'e giderek, İran ve Hindistan arasındaki rotayı incelemek üzere Basra Körfezi'ne ulaştı[85]. Böylece ilk defa XVI. yüzyılın sonlarında İngilizler Hürmüz üzerinden Hindistan'la ticari temaslar kurmaya çalıştılar[86].

Yemen'den Süveyş'e kadar geniş bir coğrafyada etki sahibi olan Portekizlilere ve daha sonra onların yerini alan İspanya'nın zararlı faaliyetlerine son vermek isteyen Osmanlı Devleti, Süveyş ve Basra Tersanesi'nde inşa ettiği kadırgalarla uzun bir mücadele içine girdi[87]. Portekiz'in Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'deki etkisi, XVII. yüzyıla kadar devam etti. Portekiz etkisinin sona ermesiyle buradaki Portekiz sömürgelerine ait kale ve gemiler de İspanya'nın eline geçti. İspanya Portekiz'den devraldığı birtakım gemileri kullanmak üzere tamir ettirirken, bu gemiler Osmanlı idaresindeki kaptanlar tarafından alıkonularak İstanbul'a gönderildi ve 7 Haziran 1587 tarihinde Kaptan Kılıç Ali Paşa'ya teslim edildi[88].

85 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.24-25.

86 Halil İnalcık, *Seçme Eserleriyle Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar)*, IV, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2016, s.236.

87 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 62, h.393, 26 S 996, s.177.

88 Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595)*, I, haz.Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.171, 185.

Osmanlı yönetiminde XVI. yüzyılda Basra'da kurulan düzen, XVII. yüzyılın başlarında zayıfladı. Safavi Hükümdarı Şah Abbas, denizde yeterli güce sahip olmadığından Basra Körfezi'nde etkisini artırmak amacıyla başlangıçta Hürmüz'deki Portekizlilerle işbirliği yaparak Osmanlılara karşı hareket ediyordu[89]. Güçlerini Basra'ya doğru sevkeden Safavi Hükümdarı Şah Abbas 1623'te Bağdat'ı almıştı[90]. Bu sırada Basra Körfezi'ne hakim olmak isteyen İngilizler bir yandan Portekizlilerle mücadele ederken, diğer yandan bölgedeki yerel güçlerle anlaşma yoluna gitmişti. Zira, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yönelik politikaları İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin 1600 yılında kurulmasıyla başlamıştı. Hindistan'daki yünlü ürünler ve diğer ticari malların İngiliz tüccarlar vasıtasıyla yerine ulaştırılması için Basra Körfezi'ne hakim olmak maksadıyla Safavi Hükümdarı Şah Abbas'la anlaşma sağlamıştı. 1622'de Şah Abbas vasıtasıyla Portekiz'i Hürmüz'den atmak isteyen İngiliz Doğu Hint Kumpanyası, Bender-i Abbas'ta yeni bir ticari merkez kurarak Basra Körfezi'nde faaliyete başladı. 1640'dan itibaren Irak ve İran'da başarılı ticari faaliyetlere girişti ve Hindistan'daki Hollanda şirketiyle rekabet edebilmek maksadıyla Safavilerle ittifak kurdu. İngiliz Hint Kumpanyası'nın zamanla Basra Körfezi'ndeki ticari değeri oldukça yükselirken, XVIII. yüzyılda İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki konumları da güçlendi[91].

Şah Abbas'ın Hürmüz'e doğru genişlemesinden rahatsızlık duyan İngilizler Şah Abbas ile anlaşırken, Hürmüz için Surat Limanı'ndan Basra Körfezi'ne gelen dört gemilik İngiliz donanması da Cask yakınlarında Portekiz donanmasını

89 Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.128.

90 Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Alfa/Tarih, çev. Ali Berktay, İstanbul 2017, s.23.

91 Malcolm Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", *The Persian Gulf States (A General Survey)*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1993, s.70-71.

mağlup ederek Hürmüz yolunu açmıştı[92]. Doğu Hindistan Kumpanyası'na ait bu İngiliz donanması, daha sonra Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'ü alarak, Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesti. Böylece gelecek yıllarda, Safavilerin Bağdat'ı işgaliyle birlikte Basra daha çok izole edilerek yalnızlaştı[93]. Bu olay sonucunda Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nun sonunda yer alan Basra'da izole edilirken, henüz 1629 yılında bölgede Portekizlilere karşı rekabet eden Açe Sultanlığına ait donanma da Portekizliler tarafından yok edilmiş, Hint Okyanusu'nda önemli bir konuma sahip Malaka da Hollanda donanması tarafından ele geçirilmişti. Böylece Hint Okyanusu'nun yeni sahipleri Flemenk ve İngilizler olurken, Osmanlı Devleti bu rekabet ortamında yeni güç denkleminde Hint Okyanusu'ndaki etkisini de yitirdi. Hint Okyanusu sınırında bulunan Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika boynuzundaki bütün kazanımlarını tekrar elde etmemek üzere kaybetti[94].

Portekizliler 1515'de Hürmüz'e hakim oduğunda bölgedeki Safavi yönetimi oldukça etkisizdi. Portekizliler 1602 yılına kadar kalıcı olarak Basra Körfezi'nin sahibi oldular. Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Portekizlileri Bahreyn'den çıkarınca, Safaviler İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyasıyla ittifak kurdu. İttifak neticesinde Portekizlilerin Hürmüz'den çıkarılmasıyla Basra Körfezi'ndeki bir asırlık Portekiz varlığı da son buldu. 1622'den 1722 yılına kadar bölgeye yerel hanedanlardan Umman'daki Yarobit, 1721'de de İran'dan bölgeye göç eden bir Arap kabilesi olan Huwalalar hakim oldu. Bunlar 1736'ya kadar Basra Körfezi'ndeki ticari rotaları kontrol altına aldılar. 1736 yılından sonra da Basra Körfezi Safavi Hükümdarı Nadir Şah tarafından kontrol altına alındı. Nadir

92 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas Zamanı*, s.129.
93 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.
94 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.

Şah Basra Körfezi'ni tam manasıyla kontrol altında tutmak amacıyla bir İran donanmasının inşası için girişimde bulundu. Fakat bu hareket Umman ve Julfa'yı kontrol altında tutacak sadece birkaç gemi inşasından ileriye geçemedi. İnşa edilen bu gemiler de Basra Körfezi'nin güneyinde bulunan Umman ve Beni Yesrib gibi yerlerde gerektiğinde baskın, yağma ve diğer ticari ve özel amaçlar için kullanıldı[95].

Basra Körfezi'nde hakimiyet sağlayan Nadir Şah 1738-1739 yılında Afganistan ve Hindistan'a doğru genişleme sağlarken, olay neticesinde Hindistan'daki Türk-Moğol güçleri çökmüş ve bu çöküşten doğan boşluğu İngiliz ve Fransız güçleri doldurmak için rekabete girmişlerdi. Sonunda 1765'ten sonra İngiltere Hindistan'da dominant güç oldu ve Doğu Hint Kumpanyası Hindistan'daki Bengal'de bölgesel bir güç olmasının yanı sıra, Basra Körfezi'nde de büyük bir güç haline geldi[96].

Basra Körfezi'nde büyüyen ticari gücüyle beraber İngilizler burada daha kalıcı ve güçlü hale gelmek için çalışmalar yaptılar. Öte yandan Basra Körfezi'nde söz sahibi olmak isteyen Nadir Şah da Hindistan'daki Surat'ta 1741'de yedi gemi inşa ettirdi. Doğu Hint Kumpanyasıyla kurduğu ittifaktan bağımsız hareket etmek için de donanma kurma çabalarını hızlandırdı. Fakat donanma kurmada gerekli malzeme ve desteği sağladığı Hindistan İngilizlerin kontrolündeydi. Üstelik Hindistan, Safavilerin donanma üssü Bender-i Abbas'a 600 mil uzaklıkta bulunmaktaydı. Böylece İngiliz-Nadir Şah anlaşması son buldu. Nadir Şah'ın donanma kurma teşebbüsleri başarıyla ilerlerken, onun donanma komutanlarından İmamverdi Han da bir Hollanda gemisinden yapılan top atışıyla öldürüldü[97]. Üstelik 1747'de Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte Basra Körfezi'ni tamamen kontrolüne almak için Arap ve

95 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.
96 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.
97 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.

İranlı korsan ve denizcilerle mücadeleye girişen İngiliz Hint Kumpanyası Bahreyn, Hürmüz ve diğer şehirlere ticari merkezler açarak bölgesel ilişkilerini geliştirdi. 1755-1756'da şirket Bender-i Rig'de lokal faaliyette bulunurken, burada Hollanda şirketinin karşısında zorlanmıştı. Şirketin 1750'lerin sonunda Bender-i Abbas'ta ticari faaliyeti düşerken, 1723'den beri kalıcı hale geldiği Basra'ya 1763'de taşınmaya karar verdi. Şirketin güvenliği için adalara ajanlar gönderilirken, ekonomik sebeplerle Basra ve Buşehr kentleri özellikle İran'da olmadığı için tercih edildi. Güçlü ve kalıcı bir hükümet yapısıyla beraber hızla gelişen ticaret ve ulaşım ağının sağladığı avantajlar nedeniyle Basra tercih edildi. Böylelikle Basra Körfezi ve Suriye çölleri vasıtasıyla kurulan ulaşım ve iletişim ağı ve Hindistan'ın sağladığı etkiyle Avrupa'da yeni bir ticari ve politik dönüşüm üstünlüğü elde edilmiş olacaktı. Bağdat yönünde ticari merkez olma konusu tam sağlanamadığı için Basra şirketin körfezdeki merkezi oldu. Yıllar içerisinde Hindistan'daki Bengal ile Basra arasında gelişen ticari bağlantı daha da derin bir güç kazandı. Osmanlı ve İran otoritelerini cezbeden İngilizler buranın kontrolünü sağlamak ve buradaki ticari faaliyetleri korumak için Bedevi Araplarla mücadeleyi ön plana çıkardı. 1769'da şirketin Buşehr'deki fabrikası kapandı. Körfezdeki ticari faaliyeti de XVIII. yüzyılın sonunda Hindistan'daki baharat kıtlığı ve finansal sebeplerle çöktü. 1773'de Irak'ta meydana gelen veba salgını ve Basra'nın 1775-1779 yıllarında İran tarafından işgalini müteakiben Basra ve Buşehr'deki şirket fabrikaları açılmasına rağmen sonra tekrar kapandı. Şirket Hindistan'ın uzaklığı yaşanan sıkıntılar için ciddi bir sebep olmasına rağmen, belki de prensiple ilgili sebeplerden dolayı Muskat ve diğer antrepolarla daha çok ilgilenerek Basra'dan vazgeçti[98]. Ekim 1797'de İran'a ait gemiler İngiliz Hint Kumpanya gemilerine saldırmasına rağmen,

98 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.

1800 yılında Basra Körfezi'ndeki Vahhabilere bağlı bir güç olarak varlığını idame ettirdi[99].

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda Basra Körfezi'nden çekilmesinden sonra Osmanlı-Safavi güçleri Basra Körfezi'ne giriş bakımından önemli bir mevkide bulunan Bağdat için rekabette bulundular. Nitekim Safavi kontrolüne giren Bağdat'ı almak üzere 1627'de Sadrazam Halil Paşa Haleb'e gönderilerek sefer için orada kışlamış ve hazırlıklar yapmıştı[100]. Şah Abbas'ın ölümünden sonra da IV. Murad büyük bir seferle 1638'de Bağdat'ı yeniden Osmanlı idaresine almıştı. 1639 yılında imzalanan Zuhab (Kasr-ı Şirin) Anlaşması'yla çatışmalar sona ermişti[101]. Ancak 1653 yılında Basra'ya giren Acem askerlerinin buraya hakim olmasıyla Basra ahalisi sadrazama yazdığı mektupla yardım ve himaye istemişti[102]. Nitekim Basra'nın Acem kontrolüne girmesiyle idari vazifeli veya tımar tasarruf eden görevliler de sefere çağrılmıştı[103].

Osmanlı ve Safaviler arasındaki savaşlar Nadir Şah'ın Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak istemesiyle yeniden başladı ve 1723 ile 1749 yılları arasında devam etti. Nitekim 1733'de Nadir Şah Bağdat'ı ve 1743'de Musul'u almak üzereyken başarıya ulaşamadı[104]. Nadir Şah Basra Körfezi'nde etkinliğini artırmak için Basra'ya daha fazla asker ve idaresindeki Arap kabilelerini gönderirken[105], büyük donanma gemileri inşa ettirip Surat'tan Basra Körfezi'ne kadar bu ge-

99 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

100 Sarı Abdullah Efendi, *Gazânâme-i Halîl Paşa*, s.26, 338.

101 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

102 Basra'ya yardım için Abdullah ibn-i Mehmet adında biri Basra'daki ahalinin durumunun iyi olmadığından bahisle Arapça bir mektup kaleme almıştır. Bkz. BOA, *TS.MA.e*, 301/46, 29 Z 1063 (20 Kasım 1653).

103 Kilis Sancağı'nda Azez Nahiyesi'nde Zeman Karyesi'nde 22 bin akçelik zeameti tasarrufunda bulunduran Mehmed, çağrıldığı halde Basra seferine gelmediğinden, tımarının İbrahim Paşa'nın tasarrufuna verilmesi için ariza yazılmıştı. Bkz. BOA, *İE.AS*, 17/1664, 13 Z 1076 (16 Haziran 1666).

104 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

105 Michael Axworthy, *The Sword of Persia: Nader Shah (From Tribal Warrior to Conquering Tyrant)*, İ.B. Taiuris, London-New York 2010, s.130.

milerin görev yapacak kadar düzene sokulmasını sağladı[106]. Nadir Şah'ın ölümünden sonra 1775'te bir İran ordusu Basra'yı kuşatıp 1776'da ele geçirdi. Osmanlı güçleri 1780 yılında Basra'ya yeniden hakim olurken, Basra üzerindeki İran tehdidi de bertaraf edildi[107].

Osmanlı Devleti Basra'nın fethinden sonra ve bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra ve çevresini Portekizlilere karşı korumak üzere Basra Tersanesi'nde gemi inşa etmek amacıyla harakete geçmişti. Ancak bu tarihte Basra Tersanesi gemi inşası için henüz bir faaliyette olmadığından Süveyş Tersanesi ve burada inşa edilen donanma gemileri Basra'nın savunması için kullanıldı[108]. Bir süre sonra Basra ve çevresiyle Hint Denizi'nde Portekizlilerle mücadele için Basra Tersanesi faaliyete geçerek, burada inşa edilen donanma gemilerinin yapımı için Maraş, Halep ve çevre yerlerden kereste ve diğer malzemeler temin edilerek Fırat Nehri yoluyla gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştı. Ulaştırılan bu malzemelerle Portekizlilerle mücadelede kullanılacak donanma gemileri Basra Tersanesi'nde inşa edilmiştir[109].

Basra donanması XVI. yüzyıl boyunca Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle mücadelede kullanılırken, bu yüzyıldan itibaren yine Basra ve çevresinin asi Arap kabilelerine karşı asayişini sağlayıp, Basra'da sosyal, siyasi ve iktisadi düzenin kurulmasına büyük hizmetlerde bulundu. Başlangıçta Basra Tersanesi'nde inşa edilen donanma gemilerinin yapımı için Maraş, Halep, Adana, Ayntap, Malatya, Adıyaman ve Birecik'ten temin edilen kereste, demir ve diğer levazımat Birecik İskelesi'ndeki gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır.

106 Peter Avery, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", *The Cambridge History of Iran, Volume 7 (From Nadir Shah to the Islamic Republic)*, ed. Peter Avery-Gavin Hambly-Charles Melville, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s.44.

107 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

108 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.61.

109 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.

Basra Körfezi ve çevresinde Portekizlilerle beraber buradaki asi Arap kabilelerine karşı artan gemi ihtiyacını gidermek maksadıyla zamanla Birecik Tersanesi'nde de gemiler inşa edilmeye başlanmıştı. Bu amaçla Birecik ve Basra'da tersaneler kurulurken, inşaat için lüzumlu malzemelerin tedarikinden sonra gemiler inşa edilmiştir. Birecik'te fırkate ve diğer ince donanma gemileri, Basra'da ise kadırga ve kalyonlar inşa edilmiştir[110].

110 Mübahat S.Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK, Ankara 2018, s.409.

Birinci Bölüm

Basra Donanması Kaptanlığı

Mısır'ın fethiyle Süveyş Tersanesi'ne sahip olan Osmanlı Devleti, Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na açılırken, Basra'yı alarak büyük bir liman ve üs edinmişti. Basra'nın fethiyle Basra Tersanesi'yle beraber bir kaptanlık ihdas edildi[111]. Basra Tersanesi ile birlikte ihdas edilen Basra kaptanlığı XVII. yüzyılda da varlığını sürdürdü[112]. Bu süreç içerisinde Basra donanma kaptanları, idareleri altındaki gemilerle Basra Körfezi ve çevresindeki Lahsa, Bahreyn ve Katif'te Portekizliler başta olmak üzere onlarla ittifak halinde bulunan asi Araplarla mücadele ettiler. Ancak Doğu Hindistan Kumpanyasına ait İngiliz donanması, daha sonra Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'ü alarak, Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesti. Böylece Basra daha çok izole edilerek yalnızlaştı[113].

111 İdris Bostan, "İstanbul Dışındaki Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.319.

112 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s.22.

113 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.

XVII. yüzyılda Basra Körfezi'ndeki Hürmüz'ün İngiliz kontrolüne girmesiyle Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nun sonunda yer alan Basra'dan izole edilirken, henüz 1629 yılında bölgede Portekizlilere karşı rekabet eden Açe Sultanlığı'na ait donanma da Portekizliler tarafından yok edilmiş, Hint Okyanusu'nda önemli bir konuma sahip Malaka da bir Flemenk donanması tarafından ele geçirilmişti. Böylece Hint Okyanusu'nun yeni sahipleri Hollanda ve İngilizler olurken, Osmanlı bu rekabet ortamında yeni güç denkleminde Hint Okyanusu'ndaki etkisini yitirdi. Hint Okyanusu sınırında bulunan Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika boynuzundaki bütün kazanımlarını da tekrar elde etmemek üzere kaybetti[114]. Bu andan itibaren ihtiyaca göre Basra'daki Osmanlı donanması küçülerek daha çok Basra, Bağdat ve çevresini korumak üzere Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra'da Kurna mevkiinin 45 km güneyinde Gurmetüli civarında birleştiği alanda yer alan Şat Nehri donanmasına dönüştü[115]. Bu tarihten sonra Basra donanması, Şat donanması olarak da anılırken Şat kaptanları Basra kaptanı olarak göreve başladı ve vazifelerini bu kapsamda yerine getirmeye çalıştılar[116].

Osmanlı Devleti Basra'ya hakim olduktan sonra Basra donanmasının idaresi için Basra kaptanlığını kurarken, ihtiyaca göre Basra donanmasına yardımcı olmak ve gerektiğinde destek almak üzere Lahsa ve Remle kaptanlıklarını da ihdas etmişti[117].

1-Lahsa Kaptanlığı

Osmanlı ve Portekiz güçleri Basra Körfezi'nde mücadele ederken, Portekiz'in Basra Körfezi'ndeki Bahreyn'e yönelik tecavüzleri üzerine Lahsa kaptanlığının kurulması gündeme

114 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.

115 Mustafa L. Bilge, "Şattülarap", *DİA*, 38, 2010, s.381-82.

116 Eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet Paşa'nın Şat kaptanlığına getirilmesi için bkz. *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, s.722-23.

117 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.

gelmişti. Nitekim Osmanlı idaresi 1570 yılında Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'e bir sefer düzenlemek amacıyla 20 kadırga hazırlanması için emir vermiş; ancak gerekli hazırlıklar yapılamamıştı. Bu durum Portekiz'in Bahreyn üzerine hareketine sebep olmuştu. 1573 yılında Portekizliler on iki kadırga ve iki kalyonla Bahreyn Adası'nı basıp birkaç tüccar gemisiyle beraber Laristan elçisini de esir etmişlerdi. Portekiz'in bu ani atağı, Basra Körfezi kıyısındaki Osmanlı toprakları için oldukça tehlike arz etmekteydi. Bu durum Basra Körfezi'nde Osmanlı ve Portekiz güçleri arasında bir tampon bölge olan Bahreyn Adası'nın fethini gündeme getirdi. Fetih için Osmanlı hükümet merkeziyle Basra, Bağdat ve Lahsa arasındaki yoğun yazışmalara rağmen, bu işten vazgeçildi. Bahreyn Adası'na yönelik Portekiz tehdidine karşı daha hızlı hareket için de Lahsa kaptanlığı ihdas edilerek, Basra Donanma Kethüdası Mehmet, Lahsa kaptanlığına getirildi[118].

Lahsa kaptanlığına getirilen görevliler daha önce donanma kethüdası ve harc-ı hassa emini olarak görev yaparken, görevdeki uygulama ve yaptığı masraflar Basra ümerası ve civardaki eyalet beylerbeyleri tarafından denetlenmiştir. Nitekim daha önce harc-ı hassa emini ve donanma kethüdasıyken, Lahsa Kaptanı olan Mehmet'in 1578 yılında Basra'daki donanma hususunda fikir ve bilgilerinin yerinde incelenmesi amacıyla Basra ümerasından Veli ve Hüseyin Divan-ı Hümayun'a mektup göndermişlerdi. Bunun üzerine Lahsa kaptanının Diyarbekir Beylerbeyi Osman Paşa tarafından sorgulanmasına karar verildi[119]. Böylece eski donanma

118 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.63.

119 "Lahsa beylerbeyine hüküm ki, Vilayet-i Basra ümerasından Veli ve Hüseyin dergah-ı muallama adam gönderüp, bundan akdem Basra'da Hassa Harc Emini Donanma-yı Hümâyun Kethüdası olup Lahsa kapudanı olan Mehmed'in Diyarbekir beylerbeyisi Osman dame ikbaluhunun donanma hususunda teftiş içün ihzarı lazımdır diyü arz itmeğin mahall-i mezbura gönderilmesin emr edüp, buyurdum ki, vardıkda emr-i şerifim üzere onun gibi müşarün-ileyhimâ tarafından mezkurun huzuru lazım olup taleb olundukda mahall-i mezbura gönderesin ki, varup ahvalleri ol babda vârid olan ferman-ı hümâyunum müsted'âsınca görülüp vâsıl ola." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.370, 9 Za 985 (28 Ocak 1578), s.184.

kethüdası ve şimdiki Lahsa Kaptanı Mehmet'in Basra donanmasındaki uygulamaları konusunda denetlenmek üzere Diyarbekir beylerbeyi Osman Paşa'nın huzuruna gönderilmesi amacıyla Lahsa beylerbeyine emir yazıldı[120].

2-Remle Kaptanlığı

Basra Körfezi'nde bulunan Remle'deki Osmanlı deniz gücünün başında da bir kaptan bulunmaktaydı. Remle kaptanına Basra'da boş bulunan gediklerden bir kısmı verilmekteydi. Nitekim 1589 yılında Remle Kalesi Gönüllüler Ağası Ferhat'a başka bir mansıp verilince, eski Remle Kaptanı Mustafa'ya 70 akçelik yevmiye ile ilgili görevin tevcih edilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştı[121].

Remle kaptanı, Basra Cezayiri'ndeki Arapların ayaklanarak buradaki kaleleri ele geçirmek üzere denizden harekete geçmelerine karşı vazifelendirilmişti. Nitekim 1570 yılında Arapların isyanları Basra'daki Cezayir üzerine yoğunlaşırken, Cezayir'e saldıran Araplara denizden destek de artırmıştı. Cezayir'deki Araplar buradaki kalelere saldırınca, Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa durumu mektupla merkeze bildirmişti. Araplar Cezayir'deki Vaa Kalesi'ne gece saldırırken, gemilerle destek için haddinden fazla Arap gelip kaleye çıkarma yapmıştı. Araplar bu kaledeki Osmanlı askeriyle yaptıkları muharebede mağlup olurken, Remle kaptanı da isyancıların altı gemisini ele geçirmişti[122].

3-Basra Kaptanlığı

Mısır'ın fethiyle Süveyş Tersanesi'ne sahip olan Osmanlı Devleti Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na açılırken, Basra'yı alarak büyük bir liman ve üs edinmişti. Basra'nın fethiyle

120 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.519, 19 Za 985 (28 Ocak 1578), s.254.
121 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 65, h.205, 16 Z 997 (26 Ekim 1589), s.50.
122 Bağdat beylerbeyine gönderilen 17 Ca 978 (17 Ekim 1570) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.1, s.1.

Basra Tersanesi'yle beraber bir kaptanlık ihdas edildi[123]. Ancak Osmanlı yönetimindeki Basra'da kurulan düzen, XVII. yüzyılın başlarında zayıfladı. Zira, Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Basra'da etkisini artırmak amacıyla Hürmüz'de bulunan Portekizlilerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmişti[124]. Safavi güçlerini Basra'ya doğru sevk eden Şah Abbas 1623'te Bağdat'ı almıştı[125]. Hürmüz'e doğru genişleyen Safavilerle anlaşmak zorunda kalan İngilizler, Surat Limanı'ndan Basra Körfezi'ne getirdiği dört gemiyle Cask yakınlarında Portekiz donanmasını mağlup edip Hürmüz yolunu açmıştı[126]. Doğu Hint Kumpanyası'na ait bu İngiliz donanması, Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'ü alarak, Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesti[127]. Buna rağmen Osmanlı idaresindeki Basra Tersanesi ile birlikte ihdas edilen Basra kaptanlığı XVII. yüzyılda da varlığını sürdürdü[128]. Fakat XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Basra'daki Osmanlı donanması küçülerek Şat Nehri donanmasına dönüştü. Bu tarihten sonra Şat donanma kaptanları Basra kaptanı olarak göreve başladı ve vazifelerini bu kapsamda yerine getirmeye çalıştılar. Bu süreçte Basra ve Bağdat'ta yeni gemi inşasıyla beraber atıl vaziyette bulunan fırkateleri donatmak ve fırkateler için gerekli leventleri temin etmekle de yükümlü kılındılar[129].

Basra donanması, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Basra Körfezi'nden daha içeride Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği Şattülarap mevkiinde görev yaparken, Basra kaptanının idaresinde Basra İskelesi'nde 50-60 gemi bulunmaktaydı.

123 İdris Bostan, "İstanbul Dışındaki Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.319.

124 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.128.

125 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

126 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.129.

127 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.

128 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.22.

129 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).

Basra kaptanı bu süreçte Fırat ve Dicle nehirlerinde asayişi teminle birlikte korsanlara karşı Basra Körfezi'ni savunmakla görev yaparken, Basra kaptanının idaresindeki Basra donanmasına ait ihtiyaç ve masraflar da Basra ve Bağdat'ın hazine gelirlerinden karşılanmıştır. Daha sonraki yıllarda Basra Eyaleti Bağdat'a dahil olup, Basra'nın bir mütesellim tarafından idare edilmesiyle beraber, Basra kaptanlarının gelirleri Bağdat valileri tarafından kontrol edilmeye başlandı. Bundan sonra Basra kaptanları Bağdat valilerine tabi bir memur haline getirilirken, mütesellimler gibi Bağdat valilerinin emri altında hareket etmeye başladılar[130].

XVII. yüzyılda Hürmüz'e ve Basra Körfezi'nin büyük kısmına Portekizliler, Safavi güçleri ve daha sonra İngilizler hakim olurken[131], Basra donanması da Basra ve Kurna kalelerinin muhafazası için görev yapmaktaydı. Bu süreçte daha çok nehirlerde görev yapan ince bir donanma hüviyeti kazanan Basra donanmasının idaresi için eski Tuna kaptanları vazifelendirilmiştir. Nitekim Tuna kaptanıyken 1699 yılında Basra ve Kurna kalelerinin Arap asilerden kurtarılması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasıyla görevlendirilen Aşçızade Mehmet Paşa, gemilerin inşasından sonra Bağdat'ta gerekli levent askerini tertip ederek Basra ve Kurna kalelerinin kurtarılmasını sağlamıştı[132].

Eski Tuna kaptanları, derya ümerası olarak Basra kaptanlığına getirilirken, salyanesi karşılığında kendilerine bir sancağın idaresi de verilmiştir. Nitekim 1703 yılında Basra'daki Şat donanması için Birecik'te inşa edilen fırkatelerin üzerine başbuğ tayin edilen eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet Bey, derya ümerası zümresine dahil edilirken, salyanesinin karşılanması hususunda da kendisine Sığla Sancağı ve

130 Darkot-Gökbilgin," Basra", s.325-26.
131 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.
132 *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, s.722-23.

Büyükdeğirmenlik Adası tevcih edilmişti. Ancak bu adadaki tımarların tahsil edilecek geliri bulunmadığı gibi, görevlendirildiği Birecik de Sığla Sancağı'na oldukça uzak mesafede bulunmaktaydı. Bu sebeple Kaptan Aşçızade Mehmet Bey'in görev masrafı için Sığla Sancağı ve Değirmenlik Adası'nın yanı sıra, uygun görülen devlet malından da beş yük akçenin salyane olarak verilmesine karar kılındı[133].

Basra donanması için Birecik'te inşa edilen donanma gemilerinin kontrol ve yönetimi Şat donanma kaptanlarına verilirken, bu donanma kaptanlarıyla beraber merkezden gönderilen asker ve memurların da Birecik üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşmaları sağlanmıştır. Nitekim Rakka Eyaleti'ne tabi Birecik İskelesi'nde inşa edilen donanma gemileri üzerine Şat kaptanı olarak görevlendirilen Aşçızade Mehmet'e, merkezden Bağdat'a görevlendirilen Humbaracı Osman ve maiyeti Birecik'e vardığında emrindeki donanma gemileriyle Bağdat'a ulaştırılmaları hususunda emir verilmiştir[134].

Basra kaptanları Basra ve havalisinin muhafazasıyla görevlendirilirken, muhafazayı sağlayacak gemilerin inşa ve tamir görevi de yine kendilerine verilmiştir. Nitekim 1707 yılında Basra Kaptanı Aşçızade Mehmet Paşa ve maiyetinde bulunan yeğeni Mehmet Bey, Basra ve havalisinin muhafazasında kullanılacak fırkateleri Basra Tersanesi'nde tamir ve yeniden inşa görevinde bulunmuşlardı. Basra'nın muhafazası için faaliyet halinde bulunan 8 fikatede 300 asker görev yaparken, bunların salyaneleri Basra Muhafızı Vezir Halil Paşa'nın maiyetindeki ağalardan Halil Ağa tarafından karşılanmıştır[135].

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Basra ve Bağdat eyaletlerinde nizam ve intizamın sağlanmasında Şat donanmasının önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Zira, bu eyaletlerde yer

133 BOA, *AE.SMST.II*, 6/525, 15 Ş 1111 (24 Aralık 1703).
134 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.1343, Evahir-i S 1112 (7-15 Ağustos 1700), s.392.
135 BOA, *İE.ML*, 96/9087, Gurre-i L 1118 (6 Ocak 1707).

alan Türkmen, Urban ve Ekrat unsurların sakin bulundukları mahallerin ziraat ve üretimini rahatlatmak amacıyla buradaki sosyal yapı ve unsurların asayiş ve nizamını bozan eşkıyaları ortadan kaldırma görevi Şat donanmasına verilmişti. Ancak devlet tarafından mühim görülen bu görevin sağlanması amacıyla bu donanmanın gelirlerinin temin edileceği kalemlerin düzene konulması gerekiyordu. Nitekim 1692 yılında Bağdat ve Basra eyaletlerine nizam vermek ve Şat donanmasında düzeni sağlamak üzere bu eyaletlerden temin edilen gelirlerin, masraflar için yeterli olup-olmayacağı hususunu araştırmak üzere yetkililere emir verilmiştir[136].

Devlete üstün hizmet eden ve daha önceden Şat donanma kaptanlığını hakkıyla yapan görevliler bu vazifeye getirilirken, görevinin bilinci içinde olması amacıyla kendilerine mirimiranlık[137] rütbesi verilmiştir. Nitekim ilk olarak 1724 yılında Basra'daki Şat donanma kaptanlığına getirilen Musa Paşa'ya, Basra Muhafızı Ahmet Paşa tarafından bir hilatla beraber, Basra hazinesine tabi Gökbora Mukataası'ndan 1500 kuruş maaş bağlanmıştı[138]. Yaptığı önemli hizmetler ve Şat Nehri kaptanlığındaki gayreti dolayısıyla 1734 yılında yine bu göreve getirilen Musa Paşa'ya Şat Nehri kaptanlığına ilave olarak mirimiranlık rütbesi tevcih edilmiştir. Bölgeyi muhafaza görevini layıkıyla yerine getiren Musa Paşa'ya, ciddi bir tehdit olan Urban eşkıyasına dikkat etmesi hususunda hüküm yazılmıştır[139]. 1741 yılında ise Şat donanması

136 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099/1116/1688-1704)*, yay. haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.38.

137 Osmanlı taşra teşkilâtında en büyük idarî birim olan eyaletin askerî ve idarî âmiri olan mirimiran veya beyleri için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, 6, 1992, s.69-74.

138 BOA, *C.BH*, 163/7692, 16 L 1136 (6 Temmuz 1724).

139 "Basra'da Nehr-i Şat kapudanı olan Musa dame ikbaluhuya hüküm ki, sen ki, mirimiran-ı muma-ileyhsin. Bu ana gelince hidemât-ı hümayunumda senden zuhur ve sünûh eden meâsir-i sa'îdin bi'l-cümle mesmu'-ı hümayunum olduğuna binaen ... uhde-i gayret ve hamiyetine lazım ve lâzib olduğu üzere ol havalilerin hıfz u hıraseti ve lazımü'l-icrâ olan hususların eda ve temşiyeti şartıyla el-hâletü hâzihî avatıf-ı seniyye-i hüsrevanemden kapudanlık-ı merkum üslûb-i sabık üzere yine

kaptanlığı Musa Paşa adına İbrahim Paşa'ya tevcih edilerek Bağdat Valisi Ahmet Paşa tarafından merkezden gönderilen fermanla telhis edilerek kendisine bildirilmişti[140].

XVII. yüzyılın sonlarında Bağdat ve Basra etrafında Urban eşkıyasının şekavetinin artması ve Basra'nın Urban kontrolüne girmesi üzerine, Rakka'da donanma inşasına karar verilirken, bu gemilerin inşası için donanma kaptanı vazifelendirilmiştir. Donanma gemilerinin Rakka'da inşası işi eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet'e verilmiştir. Donanma gemilerinin inşası için gerekli levazımatın da Rakka Valisi Mustafa Paşa tarafından tedarik edilmesi yönünde karar alınmıştır[141].

Rakka'da inşası tamamlanan donanma gemilerini Bağdat Valisi Mustafa Paşa Fırat Nehri kanalıyla Bağdat'a birkaç saatlik mesafedeki Felluce İskelesi'ne getirecekti. Bu gemilere gerekli levazımattan sonra piyade ve süvari asker temin edilecekti. Donanma gemileri Fırat Nehri üzerinden hareket ederken, Bağdat valisi de nehir kenarından gemileri takip edecekti. Gemiler Şahi Nehri'ne kadar gidip Fırat ve Şahi nehirleri arasında Mansuriye'ye ve sonra Şat Nehri'nden Kurna'ya ve sonra da on saat mesafedeki Remle Kalesi yakınına gelip burada Acem hanıyla haberleşilerek Basra Kalesi'nde teslim alınıp idaresi Halep valisine verilecekti[142].

Bağdat Valisi İsmail Paşa, Acem hanından teslim aldığı Basra'yı Rakka Eyaleti'ne mutasarrıf olup Halep Eyaleti inzimamıyla Basra valiliğine getirilen Ali Paşa'ya teslim edecekti. Ali Paşa da idaresine aldığı Basra'da gerekli intizamı sağlayacaktı. Basra'da kurulacak yeni düzende bu donanma

---

sana ibka ve mukarrer kılınmağla, işbu emr-i şerifim dahi ışdar ve irsal olunmuşdur. Vusulünde sen ki, mirimiran-ı muma-ileysin, bundan böyle dahi kapudanlık-ı merkumu üslûb-ı sabık üzere zabt u rabta ihtimam u dikkat ve hıfz u huraset-i etraf ve cevanibe bezl-i himmet edüp..." BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 139, h.1658, Evahir-i N 1146 (24 Şubat-5 Mart 1734), s.436.

140 BOA, *C.BH*, 163/7692, 12 Ca 1154 (26 Temmuz 1741).

141 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.1194, Evail-i Za 1111 (20-29 Nisan 1700), s.346.

142 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.1195, Eavil-i Za 1111 (20-29 1700), s.347.

gemileri önemli bir işlev görecekti. Bağdat Valisi İsmail Paşa'nın inşa ettirdiği donanma gemilerinin eksikleri yeni Basra Valisi Ali Paşa tarafından sağlanacaktı. Eksikleri tamamlanan donanma gemileri Bağdat'a birkaç saat mesafedeki Felluce İskelesi'ne vardığında Ali Paşa da Fırat Nehri kenarından hareket edecekti. Gemiler, Fırat Nehri ile Şahi Nehri arasına varacak, buradan Şat Nehri kenarındaki Mansuriye'ye, daha sonra Kurna'ya ve sonra da on saat mesafedeki Remle Kalesi'ne ulaşıp bu civarda teslim alınacaktı. Kurna'ya yakın Şat Nehri'nin kolu olan nehirden üstüaçık gemilerle Sünek Kalesi karşısında Basra mukabelesinde Böğürdelen Kalesi havalisindeki İran şahıyla haberleşilip Basra'nın teslim alınması uygun görülmüştü. Basra'nın teslim alınmasından sonra buradaki Urban eşkıyasının varlığına son verilecekti. Ancak Basra oldukça uzak bir mahalde olup gerekli mühimmatın nehirden sağlanması için Bağdat valisi vazifeli kılınmıştı. Basra ve Kurna kaleleri teslim alınırken, nehir yolundan Rakka'da inşa edilen gemilerle destek sağlanmış ve bu amaçla inşa edilen bu gemilerin eksikleri tamamlanmıştır[143].

Basra ve Bağdat çevresinde görevli Şat Nehri donanmasındaki fırkateler üzerine 100 bin akçe salyane ile Cezayirli İbrahim Kaptan başbuğ tayin edilmişti. İbrahim Kaptan bu görevdeyken kendisine Bağdat hazinesinden her yıl birer yük akçe "medar-ı maişat" olarak verilmesi için Bağdat Valisi Daltaban Mustafa Paşa'nın 30 Ocak 1701 tarihinde arzı üzerine, emr-i şerif yazılmıştı[144]. İbrahim Paşa Cezayirli kaptanlardan olup eski Vezir Bağdad Valisi Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, Bağdat'ta inşa edilen 30 fırkatenin üzerine başbuğ tayin edilmiş ve fırkatelere yıllık bir yük akçe salyane verilmişti. Cezayirli İbrahim Kaptan, Kurna ve Basra'nın alınmasında ve Diyab Nehri'nde devlet adına önemli vazifelerde bu-

143 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.1195, Evail-i Za 1111 (20-29 Nisan 1700), s.347-48.
144 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).

lunmuştu. Ancak bir süre sonra Bağdat'ta düşman tehlikesi ortadan kalktığından Bağdat'taki Şat donanması da ortadan kaldırılarak Diyab Nehri'ndeki fırkatelerin yönetimi Cezayirli İbrahim Paşa'ya verilmişti. İbrahim Paşa bu görevde bulunduğu sırada fırkateler levendinin salyanesini ve erzakını kötü kullandığı için Bağdat Valisi Yusuf Paşa tarafından merkezdeki hükümete şikayet edilmiştir[145].

Bağdat yönetimi Vezir İsmail Paşa'nın idaresindeyken, Bağdat ve Basra'da kendisinden beklenen yönetimi sergilememesi üzerine, Bağdat Eyaleti 1699 yılında Vezir Daltaban Mustafa Paşa'ya tevcih edilmişti[146]. Daltaban Mustafa Paşa'nın Bağdad valiliği görevinde bulunduğu sırada buradaki 30 fırkatenin başbuğu olarak görevlendirilen Cezayirli İbrahim Kaptan, Basra, Kurna ve Diyab Nehri fetihlerinde üç yıl kesintisiz devlet hizmetinde bulunup önemli hizmetleri olmuştu. Ancak Yusuf Paşa'nın Bağdat valiliğinde Bağdat donanması lağvedilince, buradaki levent tayfasının salyane ve yiyeceğine el koyarak onların mağduriyetine sebep olmuştu. Daha sonra Veziriazam Mehmet Paşa tarafından, haline merhameten kendisine Selanik gümrüğünden 20 akçe tekaüt ulufesi verilmişti. Sonraki zamanlarda Rusya seferine katılan İbrahim Kaptan'a on akçe terakki verilirken, kırk yıldan fazla bir süredir denizde ve karada devlet hizmetinde bulunduğu gerekçesiyle kendisine iki akçelik bir terakki daha verilmesi hususunda ferman yazıldı[147].

Basra ve çevresinin muhafazasında Şattülarab Nehri donanması kaptanlığı önemli bir vazife görmekteydi. Bu nedenle Şattülarab kaptanlığı buradaki beylerden birine tevcih edilirken, Basra ve çevresinin muhafazası da ona emanet edilmiştir. Nitekim 1751 yılında Basra ve çevresinde meydana gelen

145 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).

146 *Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Asım Efendi, Tarih-i Râşid ve Zeyli (1074-1114/1660-1703)*, I, haz. Abdülkadir Özcan vd, Klasik, İstanbul 2013, s.585.

147 BOA, *İE.BH*, 18/1663, 3 S 1127 (8 Şubat 1715).

eşkıyalık olaylarına son vermek amacıyla 11 Şubat tarihinden itibaren Şat donanma kaptanlığı eski Şattülarab Kaptanı İbrahim Bey'e tevcih edilmişti. Şat Kaptanı İbrahim Bey göreve başladığı andan itibaren Basra ve çevresini Şat Nehri'nde bulunan Urban sefineleri ve diğer eşkıyalardan muhafaza edip, gerekirse bunlarla muharebeden kaçınmayacaktı. Ancak mücadele sırasında halkın ve ahalinin menfaatlerini gözeterek zulüm ve tecavüzden kaçınması hususunda da kendisine emir verilmiştir[148].

İbrahim Paşa'dan sonra Basra'daki Şattülarab donanması kaptanlığına Hüseyin Paşa tayin edilmiş; ancak Hüseyin Paşa'nın 1755 yılında vefatından sonra İbrahim Paşa yine bu kaptanlığa getirilmiştir. Hüseyin Paşa'nın vefatıyla sadrazamın oluru ve Basra ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın kabulüyle İbrahim Paşa yine makama getirilmiştir[149]. Nitekim Bağdat ve Basra Eyaleti tasarrufunda bulunan Süleyman Paşa'nın buradaki tecrübe dolu yönetimi ve Urban ve Ekrat eşkıyasıyla yaptığı mücadeleden dolayı Bağdat ve Basra valiliği kendisine kalıcı olarak verilmiştir. Süleyman Paşa'ya bu görev yeniden kalıcı olarak tevcih edilirken, İran hudutlarından gelecek tecavüzün engellenmesi, İran ahalisine geliş-gidiş yönünde zarar verilmemesi, İran'dan gelen haberlerin merkeze iletilmesi hususunda da emir verilmiştir[150].

148 "...Zikrolunan Şattülarab kapudanlığına sen mutasarrıf olup ol havalide geşt ü güzar eden sefain-i Urban vesair eşkıyadan muhafaza ve muharesede ve bi'l-cümle fermanım olan hidemât-i aliyyemin eda ve temşiyet ve tekmilinde bezl-i makdur ve sa'y-ı mevfur eyleyüp zulm u teaddi ve tecavüzden begayet hazer ve mücânebet eyleyesin." Bkz. BOA, *C.BH*, 274/12649, 15 Ra 1164 (11 Şubat 1751).

149 "Basra'da Nehr-i Şattülarab Kapudanı olan Hüseyin Paşa hülûl-ı ecel-i (...) mahlul olmağla sâbıkı İbrahim Paşa kullarına inayet ve ihsan buyrulmasın (...) Süleyman Paşa kulları kaimesiyle istid'â ider. Malum-ı hümâyun (...) üzere tevcihine müsaade-i aliyye-i cihan-bânî buyrulur ise..." Bkz. BOA, *AE.SMHD.I*, 261/21216, 26 Ra 1164 (20 Şubat 1751).

150 BOA, *C.DH*, 334/16693, Evasıt-ı L 1169 (9-8 Temmuz 1756). Vezir Süleyman Paşa'nın Bağdat ve Basra valiliğine getirilmesi için ayrıca bkz. Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s.675, 790, 948.

Bağdat ve Basra Valisi Süleyman Paşa'nın vefatından sonra, Bağdat ve Basra eyaleti İran hududunda önemli bir yere sahip bulunduğundan, buradaki devletin nizam ve intizamına son derece riayet eden ümera-yı kiram ve meşayih-i Urbandan Rakka Eyaleti Valisi Sadettin Paşa'ya tevcih edilmiştir. Sadettin Paşa'nın görev yerine varmasına kadar Bağdat muhafazasına eski Şehrizor valisi ve Musul Beylerbeyi Mehmed Emin Paşa görevlendirilmiştir. Ayrıca Sadettin Paşa'nın Bağdat'a varmasına kadar defterdar ve yeniçeri zabiti de Bağdat'ın muhafazasını sağlamakla yükümlü kılınmıştır[151].

Vefat eden Şat kaptanlarının görevinin devamı ve bu kapsamda işlerin düzene konulması için şat kaptanlarının oğulları da bu göreve getirilmiştir. Nitekim 1760 yılında Şat Donanması Kaptanı Ahmet Paşa'nın vefatıyla, bu önemli pozisyondaki görev boşta kalmıştı. Ancak vefat eden Ahmet Paşa'nın bir hayli borcu olup, borçlular alacaklarını talep ederken, görevin devamı ve borçlarının ödenmesi için boşta kalan kaptanlık oğlu Mustafa Paşa'ya tevcih edildi. Bağdat ve Basra Valisi Vezir Süleyman Paşa tarafından kendisine hilat ilbas edilen Mustafa Paşa, bu göreve başladı. Şat kaptanlığı görevine başladıktan sonra babasından kalan malları teslim alıp, babasının borçlarını da ödedi. Babasının yanında yetiştiği farz edilerek kaptanlık görevine getirilen Mustafa Paşa'nın ismi, vazifesiyle beraber Başmuhasebe defterlerine kaydedilip, kaptanlık görev ve umuruna sadık kalacağı kaydıyla bu görev kendisine tevcih edildi[152]. Ancak merhum babasının yerine getirilen Mustafa Paşa, dört yıl gibi uzun bir süre bu görevde kalmasına rağmen, görevinin gereğini hakkıyla icra edemedi. Nitekim Basra'daki Şattülarab donanması Mustafa Paşa'nın kontrol ve idaresindeyken bu donanmaya ait gemiler perakende ve perişan bir hale geldi. Zira, Mustafa Paşa bu

151 BOA, *C.DH*, 259/12910, Evahir-i Za 1175 (12-21 Haziran 1762).
152 BOA, *C.BH*, 163/7692, 24 B 1177 (28 Ocak 1764).

göreve geldiğinde Şat donanmasında 20 fırkate mevcutken, onun ihmal ve yanlış kararları nedeniyle donanma gemileriyle beraber leventleri de bu durumdan nasibini aldı. Onun ihmal ve rehaveti nedeniyle bu donanma bünyesindeki fırkatelerin sayısı yirmiden dörde kadar düştü. Bu durum Basra ve çevresinde önemli vazifeler üstlenmiş Şat donanmasının önemini asgarî seviyeye düşürdü. Şat donanmasının daha fazla zarar görmesinin önüne geçmek amacıyla Mustafa Paşa görevinden azledilip eski Tuna ve Basra Kaptanı Aşçızade Mehmed Paşa'nın torunu Salih Bey'in her yönüyle bu vazifeye layık olduğu bildirildi. Bağdad ve Basra Valisi Ali Paşa da onun bu göreve getirilmesini uygun buldu ve göreve başlaması için resmi yazıyla beraber ona bir hilat ilbas edildi. Bu suretle Şattülarab kaptanlığının mirimiranlık rütbesiyle Salih Kaptan'a tevcih edildiğine dair ferman yazıldı[153].

Basra donanmasında, görevinde nam salmış derya kaptanları veya deniz ümerasından bir kaptan görevlendirilirken, ihtiyaç duyulması halinde bu görevdeki kaptanlar daha önemli bir göreve getirilmekte, yerlerine de başka bir kaptan tayin edilmekteydi. Nitekim 1737 yılında Basra donanması üzerine başbuğ kaptan olarak görevlendirilen deniz ümerasından Musa Kaptan, Aşçıoğlu Mehmet Paşa'nın maiyetinde Tuna sahillerinde kaptanlık görevinde bulunup Karadeniz sahillerinde maharetiyle vazifesini icra etmiş bir kaptandı. Basra donanmasında göreve başladıktan sonra uzun süre bu görevini başarıyla icra etmiş, tecrübesinden dolayı Derya Kaptanı Süleyman Paşa hükümet yetkililerinden onun eski görevine dönmesi hususunda talepte bulunmuştu. Bu nedenle bahar mevsiminde Karadeniz'deki donanma gemilerini tertip ve düzene sokmak üzere bu gemiler üzerine başbuğ tayin edildi. Gemiler hakkında bilgisi ve denize dair engin tecrübesi nedeniyle Musa Paşa'nın Tersane-i Âmire'de hazır bulunması

153 BOA, *C.BH*, 1/7, 24 B 1177 (28 Ocak 1764).

hususunda da karar alındı. Bu sırada Bağdat'ta bulunan Musa Paşa'nın Tersane-i Âmire'ye gönderilmesi için de Bağdat Valisi Ahmed Paşa vazifeli kılındı[154]. Ancak bilgi ve tecrübesi nedeniyle Tersane-i Âmire'ye çağrılan Musa Paşa yeni görevine rağmen, henüz Bağdat'ta bulunup buradan ayrılmamıştı. Bu nedenle gemi ilmindeki ustalığından dolayı sefer süresince Tersane-i Âmire'de hazır bulunması icap ettiğinden kısa zamanda tersanedeki görevinin başında bulunması hususunda kendisine hüküm yazılmıştır[155].

a-Basra (Şat) Kaptanlarının İsyanı ve Mallarının Müsaderesi

XVIII. yüzyılda Basra donanma kaptanları yaptıkları vazife dolayısıyla devlet nezdinde önemli bir mevki edinmişlerdi. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında Basra'nın Bağdat Eyaleti'ne ilhakı ve iki eyaletin bir arada yönetilmeye başlanmasıyla Basra'da idari ve askeri bir boşluk oluştu. Bu boşluğu fırsat bilen Şat kaptanlarından kibire kapılıp isyan edenler oldu. Nitekim Basra'daki asi kürtleri nizama sokmak üzere görevlendirildiği halde ortamı boş bulup gurur ve kibire kapılan Şattülarab Kaptanı Mustafa Paşa, Basra'yı kendi kontrolüne almıştı. Basra'yı tekrar kontrol etmek isteyen Osmanlı askeri geldiğinde ise denizden ve karadan Basra'yı savunmak üzere Urban eşkıyasıyla ittifak içine girerken, bu Arap şakileri taşradan Basra'ya taşıyarak Basra mukataatına tasallut etmişti. Üstelik kaptanlara mahsus olan Mesavi Kalesi'ni kuşatan Mustafa Paşa, kendisine bağlı eşkıya ile birlikte tüfekli askerlerle Basra ahalisi ve fakir halkla muharebeye girdi. Kapı halkı ve Basra kethüdası mücadele için görevlendirilirken, Urban eşkıyası Basra'dan beri taraftaki Servah'ta toplanmıştı. Bu Araplar mücadeleden vazgeçip aman dileyince

154 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 144, h.725, 20 Ş 1150 (13 Aralık 1737), s.229.
155 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 144, h.724, 20 Ş 1150 (13 Aralık 1737), s.229.

üzerlerine yeni bir şeyh tayin edilip cemiyetleri dağıtıldı. Görevli kethüda kulları da Basra'ya gidip suçlu olanların bağışlandığını duyururken, mücadeleden vazgeçmesi için Kaptan Mustafa Paşa'ya özel bir ağa gönderildi. Daha fazla mücadele edecek gücü kalmayan Kaptan Mustafa, donanma, fırkate ve teknelere binip denize doğru firar etti. Daha sonra Osmanlı askeri Mesavi Kalesi'ne hücum edip bu eşkıyanın reislerini ele geçirirken, birçok eşkıya da firar etmişti. Mütesellimler oradaki tüccar kalyonu ve piyade askerini de Bağdat teknelerine bindirirken, bin kadar atlı da karadan hareketle Derya Boğazı'nda bunlara ulaşmıştı. Mustafa Kaptan, iki adamıyla bir gemiye binip can havliyle firar etti. Bütün donanma, fırkate ve teknelerde olan kaptanlar geri dönüp Mennavire bitişiğindeki sahile demir attılar. Basra ahalisi eşkıyanın Basra'dan çıkarılmasına sevinirken, birçok eşkıya cezalandırıldı. Şattülarab Kaptanı Mustafa'nın yol açtığı bu durum üzerine, eskiden Şat kaptanı olup sadakatle devlet hizmetinde bulunan İbrahim Paşa'ya, Basra sekbanıyla hizmet etmek kaydıyla 5 Ocak 1751 tarihinde mirimiranlık rütbesiyle Şat kaptanlığı tevcih edildi[156].

Basra kaptanları vefatları halinde sahip olduğu mallar görevlilerce müsadere edilerek, malları kamu açık alanda satışa sunulup, elde edilen gelirle borçları ödenmiş, kalan para da varislerine veya devlet hazinesine aktarılmıştır. Nitekim 1717 yılında vefat eden Basra Kaptanı Mehmet Paşa'nın eldeki mal ve terekesi Basra beylerbeyi, kadısı ve şehir ayanı tarafından umuma açık mahalde satıldıktan sonra borçları ödenip, kalan parası da varislerine verilmek üzere hüküm yazılmıştır[157].

Basra donanmasında görevli kaptanlar başka bir vazifeye gönderildikleri takdirde de malları müsadere edilmiştir. Nitekim Basra'da Şattülarab Kaptanı Musa Paşa, sefer zamanında

156 BOA, *AE.SMHD.I*, 214/16914.

157 BOA, *A.DVNSMSR.MHM.d*, 2, h.495, Evahir-i Za 1129 (26 Ekim-5 Kasım 1717), s.110.

Karadeniz sahillerinde görevlendirilince Basra'daki kaptanlık görevinden azledildi. Basra'da ikamet ettiği hanesinde bulunan mal ve eşyasının, yeni bir emre kadar bulunduğu mahalde muhafaza edilerek kalması hususunda karar kılındı. Bu nedenle Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın görevlendirilen Selam Ağası Mustafa ile eski Basra Valisi Hüseyin Paşa tarafından tayin olunan Halil Ağa tarafından Musa Paşa'nın Basra'daki evinde yer alan odalardaki eşyası mühürlenmişti. Bu eşyalar İstanbul'dan özel bir vazifeyle görevlendirilen Padişah Silahşörü Mahmut Bey ve Bağdat Valisi Ahmet Paşa tarafından satılarak elde edilen para, görevli Mahmut Bey tarafından Hazine-i Âmire'ye konulmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir[158].

Tablo 1: Şattülarap Kaptanı Musa Paşa'nın Müsadere Edilen Muhallefatı[159]:

Eşya Cinsi/sayı	Değeri /akçe	Eşya Cinsi /sayı	Değeri
Sade tüfek-1	342	Defa sade tüfek-1	306
Simli kılıç-1	2916	Tabanca-1 çift	2952
Simli kılıç-1	3119	Tabanca-1 çift	2876
Simli kılıç-1	5670	Müstamel sof -1	1052
Şal sof kakum-1	5670	Müstamel kontuş çuka kürk-1	495
Simli tüfek-1	810	Simli tüfek-1	1337
Samur erkan kürkü	14580	Cedid Bağdad kesmesi-1	2187
Cedid haşa-1	486	Cedid kesme-1	1215
Cedid haşa-1	405	Cedid haşa -1	2025
Çuka kesme semer işleme	900	Cedid boğası sade-12	2025
Boğası sade-7	329	Mavi çarşaf-5	1071

158 BOA, *D.BŞM.MHF.d*, 12484, 15 Ra 1150 (13 Temmuz 1737), s.2.
159 BOA, *D.BŞM.MHF.d*, 12484, s.2.

b- Basra Donanma Kaptanı ve Leventlerine Salyane Verilmesi

XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Tuna Nehri donanmasında bulunan fırkatelerin her birinde 80 levent bulunmakla beraber, her bir fırkateye 3000 kuruş salyane verilmiştir. 1700 yılında Basra donanması için Birecik'te inşa edilen 60 kıta fırkateden her birinde 70 asker bulunmakla beraber, her bir fırkateye 2625 kuruş salyane verilmişti. Bu durum kaptan-ı derya ve Şat donanması kaptanı arasında müzakere edildiğinde, Birecik'te inşa edilen fırkatelerdeki leventlerin sayısının Tuna fırkatelerine nazaran daha eksik olduğu belirlenmişti. Bu gemilerde bulunması gereken 32 levent İstanbul'dan tahrir suretiyle temin edilerek, bunlara ait harcırah ve kaptanlarının levazım masrafları karşılanmıştı. Ancak her bir fırkate için eksik masraf edilen 375 kuruş, İstanbul'dan gidecek neferat ve kaptanların masrafı olan 2625 kuruşun üzerine zam yapılarak 3000'er kuruşa tamamlanacaktı. İstanbul'dan gidecek kaptan ve leventlerin salyanesi semt olan mahallerden havale edilip vaktinde kendilerine dağılacaktı. Birecik'te inşa edilen gemilerde görevli kaptan ve leventler bu gemilerde göreve başlayıp altı ay görevde bulunacaklardı. Bu süre zarfında levent ve kaptanların herhangi bir zorluk yaşamamaları kaydıyla salyaneleri hesaplanıp, ilgili gelirden sağlandıktan sonra havale edilerek kendilerine ödenecekti[160].

1700 yılında Birecik'te inşa edilen 60 fırkateden her birinde 70 levent bulunurken, her bir fırkateye 3000 kuruş olmak üzere, 60 fırkateye toplam 180.000 kuruş verilecekti[161]. 1701 yılında Şat Nehri Donanması Kaptanı Mehmet Paşa tarafından bu donanmaya kethüda tayin edilen Mehmet Kethüda ve Ahmet Kaptan'a 625 kuruş salyane verilmiştir[162].

160 BOA, *İE.BH*, 10/908, 2 N 1111 (21 Şubat 1700).
161 BOA, *İE.BH*, 10/908.
162 BOA, *İE.BH*, 11/982, 10 B 1113 (11 Aralık 1701).

Yine 1701 yılında Şat Nehri donanması kaptanları ve leventlerinin Haziran'dan itibaren salyanelerinin Sivas Eyeleti ve kazalarından Yahudi ve ehl-i zimmi reayanın cizyeleri malından cizyedar katibi tarafından 2500 esedi kuruş havale edilip ödenmesi karar altına alınmıştı[163]. Yine bu yıl içerisinde Şat donanma kaptanı ve leventlerinin salyanesinin ödenmesi için Sivas Eyaleti ve Sivas Sancağı 1702 yılı nüzül malından 9 bin esedi kuruş havale edilmiştir[164].

Yine 1701 yılı içerisinde Şat donanma kaptanı ve leventlerinin salyanelerini karşılamak üzere Maraş Eyaleti cizyesinden 7500 esedi kuruş[165], Karaman Eyaleti avarız ve nüzul bedelinden 26.000 esedi kuruş[166], Halep Eyaleti ve Halep muhassıllık malına tabi mukataa gelilerinden 160.000 esedi kuruş[167], Karaman Eyaleti ve bu eyalete tabi kazalarda bulunan Yahudi ve ehl-i zimmet reyasının cizyelerinden 22.500 esedi kuruş havale olunup tahriri için hüküm yazılmıştır[168].

Şat donanma kaptanının salyanesinin karşılandığı yerler arasında Darphane-i Âmire rüsûmları da bulunmaktaydı. Nitekim 1701 yılında Şat Donanma Kaptanı Mehmet Paşa'nın medar-ı maişeti Asitane-i Saadet rüsumatına ait miri malından 1701 yılında 500, 1702 yılında ise 1583 esedi kuruş olmak üzere toplam 2083 kuruş ve 1 sülüs havale olunarak Muhasebe-i Evvel Kaleminden ödenmesi için tezkere verilmiştir[169].

Şat donanmasındaki görevlilerin salyaneleri de eyalet gelirlerinden karşılanmıştır. Nitekim 1700 yılında Şat donanmasındaki görevlilerin 180.000 kuruş tutarındaki salyanesi Halep, Trablusşam, Maraş, Erzurum ve Sivas eyaletlerinin

163 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.292, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
164 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.291, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
165 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.293, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
166 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.294, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
167 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.295, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
168 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.296, Evahir-i B 1113 (22-31 Aralık 1701), s.87.
169 BOA, *AE.SMST.II*, 137/15207, 1 M 1114 (28 Mayıs 1702).

mukataa, nüzül ve avarız ve züema ve tımar gelirlerinden karşılanmıştır[170].

Tablo 2: Şat Donanması Neferatının Salyanesinin Karşılandığı Yer[171]:

Salyanenin Karşılandığı Yer	**Miktar/ Kuruş**	**Salyanenin Karşılandığı Yer**	**Miktar/ Kuruş**
1112 Trablusşam mukataası	55.000	1111 Sayda mukataası	10.000
1113 Adana mukataası	13.546,5	1113 Halep muhasıllık	9453
1113 Halep nüzül ve avarız	22.822,5	Maraş tımar ve züema	4273
1112 Gümüşhane mukataası	10.803,5	1113 Erzurum avarız ve nüzül	4534,5
1112 Erzurum züema ve tımar	32.155	1113 Sivas avarız ve nüzül	10.664,5

1702 yılında Şat Nehri donanmasındaki fırkate kaptanlarının salyanelerini karşılamak üzere 1701 yılı Adana Livası ve ona tabi olan yerlerin gebran ve Yahudi cizyesi gelirlerinden 15.000 kuruş[172], Diyarbekir Yahudi ve gebran cizyesinden de 20.000 kuruş temin edilmiştir[173].

1707 yılında Basra kaptanı olan Aşçızade Mehmet Paşa ve maiyetinde bulunan yeğeni Mehmet Bey, Basra ve havalisinin muhafazasında kullanılacak fırkatelerin Basra Tersanesi'nde tamir ve yeniden inşa görevinde bulunurken, bunların salyaneleri ödenmiştir. Mehmet Paşa ve yeğeni Mehmet Bey'in 1707 yılına ait salyanesi Basra Muhafızı Vezir Halil Paşa'nın maiyetindeki Halil Ağa tarafından 1708 yılı Harput Livası'nın Yahudi ve gebran cizyesinden karşılanarak ödenmiştir. Basra'nın

170 BOA, *AE.SMST.II*, 137/15207.
171 BOA, *AE.SMST.II*, 137/15207, 1 M 1114 (28 Mayıs 1702).
172 BOA, *İE.BH*, 11/983, 10 B 1113 (11 Aralık 1701).
173 BOA, *İE.BH*, 11/983.

muhafazasında görevli 8 fırkatede mevcut 300 askere 22.870 kuruş salyane verilmiştir[174].

1703 yılına gelindiğinde Şat Nehri donanması bünyesinde 40 fırkate bulunurken, fırkatelerdeki leventlerin zahire ve peksimet ihtiyaçları da Basra gümrüğünden karşılanmıştır. Basra gümrüğünden elde edilecek gelirler önem ve değer kazandığından Basra'ya kadar olan iskelelere gelen ticaret gemilerinin bu iskelelere serbestçe girmelerine izin verilirken, bu gemilerin muhafazası yanında, getirdiği emtiadan alınan verginin kanuna uygun olarak tahsili sağlanacaktı. Basra'dan Bağdat'a kadar olan sahil ve iskelelerde donanma fırkatelerinin işlemesine dikkat edilerek Bağdat'ta karaya çekilmiş 20 fırkatenin de donanımı sağlanıp, Bağdat'taki fırkate sayısı 60'a tamamlanacaktı. Bu fırkatelerin leventleri de temin edilerek salyane ve zahire bedeli olarak 380 kese ve 127 kuruş ödeme yapılması gerektiği hesap edilmiştir[175].

c-Basra Kaptanının Görev ve Vazifeleri

c.1-Basra'daki Eşkıya ve Rafizilerin Ortadan Kaldırılması

Basra'da bulunan bazı asiler Şattülarab Nehri ve bu nehrin ortasındaki toprak kalelerde barınmaktaydılar. Bu asi rafizilerin ortadan kaldırılması, bölgenin güven ve asayişi için önemliydi. Bunun üstesinden gelmek amacıyla bu kalelerin yıkılması gerekmekteydi. Bu toprak kaleler Basra kaptanının idaresindeki kadırga toplarıyla yıkılıp, nehir boğazlarının iki tarafında Ayas ve İskender paşaların Cezayir-i Arab'ın fethinde yaptığı gibi kerpiçten birer boğaz hisarı inşa edilecekti. İnşa edilen hisarlara Basra'daki kalelerden mustahfız ve azablar yerleştirilecekti. Nehir suları da kesilerek buradaki emlak

174 BOA, *İE ML*, 96/9087, Gurre-i L 1118 (6 Ocak 1707).
175 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).

sahipleri itaate mecbur bırakılacaktı. Bu asilerin Basra askeriyle üzerine gidilecek, ihtiyaç duyulursa Bağdat'tan 1500 yeniçeri askeri daha getirilip haklarından gelinecekti. Öte yandan bu fesada sebep olan Aliyan oğlu Şeyh Ali'nin halefi ve kardeşi Sultan'ın durumunun Basra'daki muteber ümera beyleri ve ihtiyarlarla görüşülüp halledilmesine karar kılınmıştır[176].

Basra donanma kaptanlığıyla beraber Basra Eyaleti'nin yönetimi de Şat kaptanlarına verilmiştir. Bu göreve getirilen Şat kaptanları, idareleri altındaki gemilerle Basra'nın muhafazasını sağlamışlardır. 1703 yılında gelindiğinde Daltaban Mustafa Paşa zamanında Basra alınıp, Bağdat muhafızlığı Firari Yeğeni Ali Paşa'ya verilmişti. Basra'nın alınmasında hizmeti görülen Basra donanmasına ait 40 fırkate Arapların yoğun olduğu mıntıkalarda devriye görevi yaparak bunlara büyük korku salmıştı. Daha önce Birecik'te inşa edilen 60 geminin kaptanlık görevine Haziran 1703 tarihinde Basra Eyaleti'yle beraber Aşçızade Mehmet Kaptan getirildi. Bu durum asi Araplar üzerinde büyük korku yaratmıştı. Gece-gündüz bu bölgede mücadele edilerek Urban tayfasına fırsat verilmedi. Ancak Basra donanmasına yardım için bölgeye on binden fazla asker gönderilirse, bölgenin asayiş ve nizamı sağlanacağı gibi, hazineye birkaç bin kese akçe kalmasına da yardımcı olunacağı bildirildi[177].

XVII. yüzyılın sonlarında Basra ve Bağdat'ta artan Urban eşkıyasını ortadan kaldırmak için Şat donanma kaptanı ve idaresindeki gemilerle beraber karadan da Bağdat valisi görevlendirilmiştir. Nitekim 1699 yılında Basra ve Bağdat'taki Arap asileri ortadan kaldırmak amacıyla Rakka tarafından donanmayla eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet görevlendirilirken, karadan da Bağdat Valisi İsmail Paşa eyalet askeriyle vazifelendirilmişti. Böylece karadan ve nehirden

176 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.49, 27 B 989 (27 Ağustos 1581), s.25.
177 *Anonim Osmanlı Tarihi* (Özcan), s.221-22.

hareket edilerek Urban eşkıyası temizlenmiş olacaktı. Ancak İsmail Paşa'nın bu göreve gitmekte tereddüt gösterip, görevini sürekli ertelemesi üzerine, Bağdat beylerbeyliğine bölgeyi daha iyi bilen ve görevini layıkıyla yapacağına inanılan Rakka Valisi Vezir Mustafa Paşa, kapısı halkı ve eyalet askeriyle birlikte tayin edildi. Anadolu tarafından da kendisine destek için 1000 sipah serdengeçtisi gönderildi[178].

Urban eşkıyasının ortadan kaldırılması için Bağdat Valisi Mustafa Paşa eyalet askeriyle vazifeli kılınırken, Anadolu'dan da 2000 sipah ve silahtar serdengeçtisi görevlendirilmişti. Bunlara nehirden eşlik etmesi maksadıyla Rakka'da yeniden inşa edilen donanma üzerine de eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet vazifeli kılınmıştı. Kalabalık sayıdaki bu ordunun ihtiyaçları görüldükten sonra karadan ve nehirden aynı anda hareket edilecekti. Bunlara Diyarbekir Valisi Vezir Mehmet Paşa da eyalet askeri ve kuvvetleriyle destek verecekti. Rakka'da inşa edilen gemilerle hareket için Basra kaptanıyla haberleşilip Diyarbekir valisinin hareket vaktine kadar donanma gemilerinin inşası tamamlanacak, sonra Bağdat Eyaleti'ne altı saat uzaklıktaki Felluce'ye varılacaktı. Felluce İskelesi'ne varıldığında piyade ve süvari askerler bu gemilere bindirilirken, Bağdat Valisi Mustafa Paşa da nehir kenarından gemileri takip ederek Hille'ye varacaktı. Buradan Fırat Nehri'ni Cezîret-i Habur'dan karadan ve nehirden gemilerle geçip üstü-açık kayıklarla Fırat ile Şahi nehirleri arasından ilerlenip Şat Nehri kenarında Mansuriye ve Sülgen'den sonra Kurna'ya on saat mesafedeki Remle Kalesi'nin yakınına gelinip Kurna Kalesi'nde Acem hanından Kurna Kalesi teslim alınacaktı. Şat Nehri yakınındaki nehirden üstü-açık kayıklarla Siyub Kalesi karşısındaki Gabor'a ve buradan Basra karşısındaki Kebür Devlet Kalesi havalisine varılıp Basra'daki İran Şahı ile haberleşilip Basra Kalesi de teslim alınacaktı.

178 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.878, Evahir-i Ş 1111 (11-19 Şubat 1704), s.248.

Basra'da gerekli düzeni sağlamak üzere Halep Eyaleti de kendisine verilen Basra valisi, Basra'yı tahrir edip Kurna ve Basra'nın muhafaza ve düzenini sağlayacaktı[179].

XVIII. yüzyılın başlarında Basra Eyaleti'nde meydana gelen asayişsizliği gidermek üzere bölgede görevlendirilen eyalet kuvvetlerinin yanı sıra, Şat Nehri donanması da Basra'ya sevk edilmiştir. Nitekim 1702 yılında Diyarbekir valisi kapısı ve hükümet birlikleri, züema ve tımar askeri ve Amid Kalesi gılmanları bu yıl Basra'da ortaya çıkan Arap şekavetinden dolayı seferden muaf tutulmuşlardı. Musul, Sivas, Karaman eyalet askeri ve kapı halkları, Bağdat Valisi Yusuf Paşa'nın idaresinde Basra'daki Urban şekavetine karşı görevlendirilmişti. Bu eyalet kuvvetleriyle birlikte Şat Nehri donanması da Bağdat tarafından bu eşkıya tayfasına son vermek üzere hareket edecek ve Basra tarafında yerini alacaktı. Bağdat valisi bölgenin umuruna hakim olduğundan bütün asker ve donanma ona tabi halde verilen emri yerine getirmek suretiyle Urban eşkıyasının hakkından gelinecekti[180].

Diyarbekir Eyaleti züema ve tımar erbabı ve Amid Kalesi gılmanânı ile 1500 piyade tüfekli levent ve Şehrizor, Musul, Sivas ve Karaman valileri, eyalet askeri ve kapı halklarıyla Bağdat'ta hazır bulunarak Basra için mücadele edeceklerdi. Bağdat'tan Basra'ya varıncaya kadar asi Urban eşkıyasına bir nizam verilmek üzere hareket edilirken, bölgedeki reayanın asayişi için köyler ve mukataalar yeniden kayıt altına alınıp halkın resmi düzeni sağlanacaktı. Basra Valisi Ali Paşa da mücadelede Kurna tarafına hareket ederek buradaki dağılmış ve düzeni bozulmuş mukataanın tekrar düzen ve dirliğini sağlayıp resmi olarak kayıt altına alacaktı. Bu yıl içerisinde Bağdat ve Basra'daki Urban eşkıyasının askeri ihtilaline son verilip

179 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.1194, s.346.
180 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.1311, Evasıt-ı Cu 1114 (3-12 Ekim 1702), s.365.

buralarda yeniden devlet nizamının tesisi için askerlerle beraber sivil memurlar da görev yapacaklardı[181].

c.2-Basra'daki Ticaretin Korunması

Ticaret yapmak üzere Şat Nehri üzerinden Basra'ya gelerek gemileriyle İran'a geçen Müslüman tüccarların mallarının Basra valisi, defterdarı, Basra donanma kaptanı ve ahaliden ileri gelen bazı kimseler tarafından yağmalanıp kendi aralarında taksim edilmesi şikayete konu olmuştur. Nitekim 1730 yılında Mısırlızade Ahmet Han olarak bilinen tüccar, Bağdat, Basra, Hemedan ve Kirmanşah arasında ticaretle uğraşıp gemiyle İran iskelelerine gitmek üzere Şat Nehri üzerinde Basra'ya gelmişti. Bu güzergahı kullanan Mısırlızade Ahmet Han, üç yıldır Şat Nehri üzerinden Basra'ya gelip buradan İran iskelelerine giderek Hint ticaret gemilerinin getirdiği ticari emtiayı teslim almaktaydı. Basra üzerinden İran iskelelerinin bulunduğu Hemedan ve Kirmanşah'a gelip Hint ticaret gemilerinden alındıktan sonra Halep, Diyarbekir ve Anadolu içlerine kendi kervanlarıyla taşıdığı malın değeri 1100 kese gibi ciddi bir tutarı bulmuştu. Tüccar Ahmet İran'da Hemedan ve Kirmanşah'dan getirdiği mal ve emtiayı Halep ve Diyarbekir'e getirip satarak ticari işlerini rutin hale getirmişti. Ancak bu tüccarın taşıdığı malı bilen Basra Valisi Mehmet Paşa, Basra Kaptanı Musa Paşa, Basra defterdarı ve Basra ahalisinden Ömer Hoca, Mehmet Hüseyin ve Gürcüoğlu anlaşarak "rüsûmat" adı altında bu tacirin 115.000 kuruşluk malına el koymuşlardı. Bu nedenle bu paranın vergi mukabili 15.000 kuruşunun tenzil olunarak kendisine teslimi ve defterinin merkeze gönderilmesi hususunda Bağdat Valisi Vezir Ahmet Paşa vazifeli kılınmıştır[182].

181 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.1309, Evasıt-ı Ca 1114 (3-12 Ekim 1702), s.364.
182 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 137, h.283, Evahir-i L 1142 (9 -18 Mayıs 1730), s.92-93.

c.3-Birecik'ten Şattülarab'a Kadar Fırat Nehri'nin İşlerliği ve Gemi İnşası

XVII. yüzyılda Birecik Tersanesi'nin yoğun olarak kullanılması, Birecik'ten Şattülarab'a kadar olan mevkide Fırat Nehri'nin suyunun işler vaziyette tutulması, devlet için hayati bir önem taşımaktaydı. Zira, Birecik İskelesi'nde inşa edilen gemiler Şat donanmasında muhafaza amaçlı olarak kullanılırken, bu gemilerle Basra Tersanesi'nde gemi inşasında kullanılacak levazımat nakli sağlanmaktaydı[183]. Nitekim 1699 yılında Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek donanma gemilerinin 20'si firkate ve 40'ı ise firkateden daha küçük olacaktı. Ancak gemilerin inşasından sonra hareketini sağlamak üzere Birecik'ten Şattülarab'a varıncaya kadar Fırat Nehri'ndeki suyun durumu önemli bir hususstu. Zira, Birecik'ten hareket eden gemiler Şattülarab Nehri'ne kadar önemli bir vazife gördüğünden, Birecik'ten itibaren Fırat Nehri'ne ait suların durumu hakkında bilgi sahibi olunması gerekmekteydi. Nitekim Birecik'te gemilerin inşasını belirleyen de Fırat Nehri'nin geçtiği nehir yatağının yapısıyla buradaki suların varlığıydı. Buna göre inşa edilecek gemilerin büyüklüğü ve sayısı Fırat Nehri'nin Şattülarab Nehri'ne kadar olan kısımları incelendikten sonra belirlenecekti. Bu önemli görev için Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa vazifelendirilirken, Abdurrahman Ağa Fırat Nehri'ndeki suların miktarı ve durumunu gözden geçirip görevinin gereğini yapacaktı[184].

Birecik'de Fırat Nehri'nden Şattülarab Nehri'ne kadar uzanan istikamette Fırat Nehri'nin debisi, suyun varlığı ve Fırat Nehri'nin hareket ve genişliği hususunda gerekli araştırmayı yapması için Rakka Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'ya bir ferman getirilmişti. Mustafa Paşa bu konunun araştırılması için ağalarından Mehmet ve Abdurrahman Ağa'yı görevlendirdi.

183 BOA, *C.BH*, 149/7106-1, Gurre-i R 1111 (26 Eylül 1699).
184 BOA, *C.BH*, 149/7106-9, 2 R 1111 (27 Eylül 1699).

Onlar da Fırat Nehri'nin bulunduğu yerlere varıp kaza meclisinin huzurunda zahire gemilerine binerek kürekçi ve dümencilerle beraber 11 Kasım'da Fırat Nehri'ndeki suyun varlık ve yokluğu incelemeye başlamışlardı. Yapılan inceleme neticesinde bazı yerlerde suyun eski debisiyle aktığı; ancak burada döküntü taşlar bulunduğu halde eskiden beri gemilerin geçişi sırasında suyun genişliği altı ziraya (4,5 m) kadar gelirken, Fırat Nehri'ndeki su yokluğu nedeniyle suyun derinliğinin bazı yerlerde bir ziraya kadar düştüğü belirlenmişti. Şattülarab Nehri'ne varıldığında burada kaptan tayin edilen Murat Bey, Osman Kaptan, İbrahim Kaptan, Mehmet Kaptan; Marangoz tayfasından Dağ Mimarı Yusuf Kalfa, Sakızlı Mikeden Sugir, suyun yokluğunun olduğu mahalden nehirde kullanılacak fırkatenin uzunluğu ve genişliğini hesapladılar. Bunun üzerine Fırat Nehri'nin genişliğinin 27 neccari zira (20 m.), derinliğinin ise 4,5 neccarî (3,38 m.) ve 16 zira (12 m.) arasında değiştiği belirlenmişti. Yapılan hesaplamayla inşa edilecek fırkatelerin kürekçi, topçu, dümenci, cenkçisi, Rakka'dan karşılanmak üzere 70 nefer adam ve yedi top alabilecek şekilde inşa edileceğine kanaat getirilmişti[185].

c.4-Diyab Nehri Projesi

Doğu Anadolu'nun bol yağışlı dağlarından doğan Fırat Nehri, Mezopotamya'nın kurak ve alçak bölgelerinden geçerek Kurna'da Dicle Nehri ile birleştikten sonra Şattülarab adını alıp Basra'da Hint Okyanusu'na dökülürdü. Ancak ihmal ve bakımsızlık sebebiyle bir süredir Ruhamiye Kasabası'na dört saatlik mesafede batı tarafında bir kol oluşmuş, bu kola Diyab Nehri denmeye başlanmıştı. Zaman geçtikçe büyüyen bu ırmak bahar aylarında bazı yerleşim yerlerini ve tarım alanlarını sular altında bırakmış, bazı bölgeler ise suların kesilmesi

185 BOA, *C.BH*, 90/4305.

sebebiyle çöl haline gelmişti. Bu durum gemilerin dolaşmasına engel olduğundan Fırat Nehri üzerinde ulaşım durma noktasına gelmişti. Irmağın yeni yatağı Semave Bucağı'ndan aşağı iniyor ve Araca'da yatağına kavuşuyordu. Bu bölgedeki miri mukatalar eşkıyaların eline geçmiş, kötü idarecilerin baskısıyla halk eşkıyalarla birlik olmuştu. Diyab Nehri'nin adaları ve sazlıklarla kamışlar da eşkıyalar için yatak haline gelmişti. Kurna ve Basra'nın kurtarılmasıyla biraz huzura kavuşan halk yine de sefalet içindeydi. Huzaali ve oğlu Selman şaki Urban reisleri civardaki birçok mukataayı zabt edip halkı haraca bağlamışlardı. Müntefik Şeyhi Mani de Basra yöresinde isyanla birçok köyü işgal etmişti[186].

Fırat Nehri'nde bozulan ulaşım ağının yeniden tanzim edilmesi görevi Bağdad Muhafızı Daltaban Mustafa Paşa'ya ihale edilmişti. Bu amaçla Hille'deki sanatkarlara hurma dallarından 12.000 sepet ördürülürken, hurma yaprakları da set için kullanılmıştır. Kenarları tahta ve hurma yapraklarından örülmüş binlerce zembil ve torbalarla ırmağa indirilmek üzere iri sandıklar ve üstü-açık tekneler yaptırılmıştır. Oluşturulan setin toprağını döğmek için de şahmedan denilen tokmaklarla zift kaynatmak için demir ve bakır kazanlar hazırlanmıştı. Nehir yatağının tanzimi için toprak kazacak ve taşıyacak eşkıyalar da affedilerek halkın yardımı sağlanmıştır. Kanalda çalışmak üzere Haske, Necef ve Kerbela'dan işçiler getirilerek bunlara kazma, kürek, bel, harar ve torba dağıtılmıştır[187].

23 Aralık 1701 tarihinde kuzeydoğudan güneye doğru 5170 zira (3.894,5 m.) uzunluğunda, 120 zira (90 m.) eninde ve 20 zira (15 m.) derinliğinde kanal açma hafriyatına başlanmıştı. Kanalda iki-üç binden oluşan işçi, halk ve askerin katılımıyla kıldan yapılmış garar çuvalları ve torbalarla taşınan

186 Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *Tarih Enstitüsü Dergisi* , XII, 1983-1987, İstanbul 1987, s.313-15.

187 Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", s.316-17.

hafriyatla birlikte 9 Ocak 1702'de kanal çalışması başarıyla tamamlanmıştı. Fakat suyun tamamen yeni yatağa aktarılması mümkün olmamıştır. Eski yatağı kapatmak için her gün bin hayvanın taşıdığı saz, kamış ve 12 geminin getirdiği kereste ve indirilen odunlara rağmen istendiği gibi bir bent yapılamamıştır. Bahar mevsimiyle birlikte Fırat'ın suları taşmaya başlayınca 1702 Nisan'ında bir kule yapılarak Bağdat'a dönülmek üzere hareket edilmiştir. Diyab Nehri'nin oluşturduğu adacıktan kurtulan Daltaban Mustafa Paşa, Necef'te Hz. Ali Türbesini ziyaret ederek bu bölgenin muhafazası için de bir oda yeniçeri bırakmıştır. Asi Selman'ın Haske taraflarında tutunmasını önlemek için de 10 fırkateyi burada bırakarak Bağdat'a dönmüştür[188].

188 Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", s.317-18.

İkinci Bölüm

Basra Donanması İçin Gemi İnşası

Karadeniz, Marmara, Akdeniz, Kızıldeniz, Tuna ve Fırat nehirleri kıyılarına hakim olan Osmanlı Devleti'ne ait tersanelerin yanı sıra, birçok liman şehrinde de gemi yapım tezgahları bulunmaktaydı. Sinop, İzmit ve Süveyş'de Osmanlı Devleti'nden önce de tersaneler mevcuttu[189]. Osmanlı Devleti'nin Galata, Gelibolu, Süveyş ve Basra olmak üzere dört büyük tersanesi vardı. Süveyş ve Basra tersaneleri, Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa tarafından Portekizlilerin Hindistan'daki kolonilerine karşı mücadele etmek maksadıyla 1533'de kurulmuştu[190].

Osmanlı Devleti'nin büyük tersaneleri dışında Karadeniz ile Akdeniz kıyılarında, Süveyş ve Basra gibi uzak denizlerde, Tuna ve Fırat gibi nehirler üzerinde de tersaneler mevcuttu[191]. Bütün Osmanlı tersaneleri merkezdeki Tersane-i

189 Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, s.405-406.

190 Zinkeisen, Basra Tersanesi'nde ise 15-20 kadırga inşa edilebildiğini iddia etmektedir. Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)*, 3, Yeditepe, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s.228.

191 İdris Bostan, "Tersane-i Âmire", *DİA*, 40, 2011, s.514.

Âmire'nin kontrolünde bulunup, bu tersanelerin bütün ihtiyaçları gerektiğinde tersane eminliği tarafından giderilirdi[192].

1-Basra Donanma Gemilerinin İnşa Edildiği Tersaneler

Osmanlılar Basra'ya hakim olduğunda Basra Körfezi'ne açılmayı sağlayan ve stratejik bir konumda bulunan küçük ama önemli Morozi Adası'nı da kontrolüne almıştı. 1550 yılında Portekizliler Türklerin Basra'ya çıkışına engel olmak için Morozi Adası'nı geri alıp burayı üs yapmışlardı. Portekizliler gemilerle Hürmüz'den Katif'e hareket edip Basra'ya yönelmişlerdi. Bu tarihte Basra Tersanesi gemi inşası için henüz bir faaliyette olmadığından Osmanlı Devleti'nin Basra'da henüz donanması bulunmamaktaydı. Bu nedenle Süveyş Tersanesi'nde inşa edilen donanma gemileri Basra'nın savunması için kullanılmıştır[193].

Basra ve çevresiyle Hint Denizi'nde Portekizlilerle yapılacak mücadele için Basra Tersanesi'nde inşa edilecek donanma gemilerinin yapımında kullanılmak üzere gerekli kereste ve diğer malzemeler Maraş dağları ile Halep ve çevre eyaletlerden temin edilerek Fırat Nehri yoluyla gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır. Ulaştırılan bu malzemelerle Basra Tersanesi'nde donanma gemileri inşa edilmiştir[194].

Basra donanması için gemi inşasının yapıldığı yerler arasında Fırat Nehri'nin sağladığı konum ve ulaşım kolaylığı nedeniyle bir diğer yer de Birecik Tersanesi olmuştur. Bu bakımdan gemi inşasının yapıldığı Birecik İskelesi, Basra'da inşa edilen gemilere gerekli kereste temini için önemli bir stratejik

192 Bostan, "İstanbul Dışında Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları", s.320.
193 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.61.
194 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.

mekan olması yanında, gerektiğinde Basra donanması için de burada gemiler inşa edilerek Basra'ya gönderilmiştir[195].

Basra donanmasının görev faaliyet alanı olan Bahreyn ve çevresinde Portekizlilere karşı mücadeleyi desteklemek maksadıyla gemi inşasının yapıldığı bir diğer tersane de Lahsa Tersanesi olmuştur. Nitekim Bahreyn ve çevresinde Portekiz'le verilen mücadelede Lahsa'da bir donanma ve bu donanmanın inşası ve tamiri için de bir tersanenin varlığı gerekmiştir. Bu durum Lahsa Eyaleti'yle beraber Lahsa beylerbeyinin de önemini artırmıştır. Lahsa beylerbeyi görevini icra etmek maksadıyla Lahsa Tersanesi'nde gemi inşası için Bağdat ve çevre yerlerden kereste ve levazımat tedarikine girişmiştir[196].

a-Basra Tersanesi

1546 yılında Basra ve 1555 yılında Lahsa Eyaleti'ni kuran Osmanlı Devleti, Bahreyn'i de ilhak ederek Basra Körfezi'nde varlığını hissettirmeye başlamıştı. Basra'nın Osmanlı idaresine girmesiyle ve burada kurulan tersaneyle Basra Körfezi'ndeki Portekiz hakimiyeti engellenmeye başlanmıştı[197].

1546 yılında Basra'da kurulan Osmanlı düzeni ve Basra beylerbeyliğinin devamı için burada bir tersanenin varlığı önem kazanmıştı. Nitekim bu durum Basra Tersanesi'nin faaliyeti ve inşa edilen gemilerin silah ve gerekli levazımatla teçhiz edilmesiyle mümkündü. Bu tersanede gemi inşasını

195 Tahir Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Basımevi, Ankara 2013, s.247.

196 "Bağdad Muhafazasında olan Mehmed Paşa'ya ve defterdarına hüküm ki, Lahsa'da vaki Tersane-i Âmire mühimmi içün kurşun ve demür ve barut ve palamar lazım olduğu bilfiil Lahsa beylerbeyisi olan emir-i ümera-yı kiram Ali dame ikbaluhu tarafından taleb olundukda, kifayet mikdarı verilüp, itmam olunmak içün mukaddema emr-i şerifim irsal olunmuş idi. İmdi ol emr-i şerif mucibince müşarün-ileyh tarafından zikrolunan mühimmat taleb olundukda irsal olunmak içün maliye tarafından emr-i hümayunum verilmek ve mucibince amel olunmak fermanım olmuşdur...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.1188, 3 Ş 1018 (1 Kasım 1609), s.462.

197 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.135.

sürekli kılan Osmanlı Devleti'ne ait Basra Tersanesi'ni izinle gezen Portekizli ajan Simao da Costa, beş yeni inşa edilmiş kadırga gördüğünü ve en büyüğünün 20 oturaklı, üç kadırganın 18, birinin de 16 oturaklı olduğunu bildirmişti. Bunların dışında kalyon tarzında Basra Cezayir'inde kullanılabilecek gemiler gördüğünü; ancak gemilerin inşası için temin edilen kerestelerin pek dayanaklı olmadığını bildirmişti. Nitekim inşa edilecek gemiler için gerekli kereste Maraş dağları ve Suriye'deki ormanlık alanlardan kesilerek Birecik yoluyla Basra'ya ulaştırılmaktaydı. Basra Tersanesi'nde gemi inşası için gerekli levazmat ve cephane de Diyarbekir, Bağdat ve Halep eyaletlerinden temin edilirken, Basra'da dökülen çeşitli toplarla da bu gemilerin silah teçhizatı sağlanmaktaydı[198].

1563'de Basra Tersanesi'ni gezen diğer bir Portekizli seyyah, burada yeni inşa edilmiş beş kadırgayla birlikte kalyon tipi gemiler bulunduğunu bildirmekteydi. 1571'de de Basra'da beş kalyata inşa edilirken, 1573'de 15 kadırga tamir edilmişti. Bu kadırgaların bir ay zarfında tamir edilmesi düşünüldüğünden Basra Tersanesi'nde 15 göz bulunması muhtemeldi[199]. Nitekim Basra'da 15 kadırgayı bir ay içerisinde tamir ettirip kullanıma hazır hale getiren Basra ümerasından Ahmet Bey'e yirmi akçe terakki verimişti[200].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların Basra'da hakimiyet sağlamasıyla Portekizlilerin Basra ve Bahreyn'e yönelik saldırıları da artması üzerine, Basra Tersanesi'nde kadırga inşasında da artış meydana gelmiştir. Nitekim 1573 yılında Portekizlilerin Bahreyn Adası'na yönelik saldırıları üzerine, Basra donanmasında yer alan 14 kadırganın top ve levazımları giderilerek seferber edilirken, 8 kadırganın daha Basra Tersanesi'nde inşası için Birecik üzerinden kereste temin

198 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.
199 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.23.
200 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.40, 4 Ş 981 (29 Kasım 1573), s.6.

edilerek Basra donanmasındaki kadırgaların sayısı 22'ye çıkarılmıştı[201].

Portekizlilerin Basra ve Bahreyn'e yönelik tehditlerinin artmasıyla Basra Tersanesi'nde gemi inşa ve imali de artarken, gemilerin inşa ve idaresiyle beraber Portekiz gemilerine karşı sevk görevi de Basra beylerbeyine verilmiştir. Nitekim Bahreyn'le ilgili muhafaza ve idarede Lahsa beylerbeyi önemli rol oynarken, Lahsa beylerbeyinin keyfi uygulamaları Portekizliler için ciddi fırsat doğurmuştur. Bahreyn'de Portekiz tehlikesinin artması üzerine bölgeyi savunmak için Basra beylerbeyi merkezdeki idarenin bilgisi doğrultusunda Basra Tersanesi'nde gemiler inşa ettirip, Basra hazinesinden sağladığı altınlarla bu gemileri Bahreyn'e sevk etmiştir[202].

Hindistan ve Yemen'de Portekizlilerle mücadelede kullanılan gemiler asıl Süveyş Tersanesi'nde inşa edilirken, bu tersanenin yetersiz kaldığı durumlarda buradaki mücadeleye destek vermek amacıyla Basra Tersanesi'nde de gemiler inşa edilmiştir. Nitekim Portekizlilerle ittifak kurup Yemen'deki Osmanlı iskelelerine saldıran Hindistan Hakimi Celaleddin'i bertaraf etmek için Süveyş İskelesi'nden beş kadırga gönderilip, 15 kadırganın ise bu amaçla acilen Süveyş Tersanesi'nde inşa edilmesi için Mısır beylerbeyi görevlendirilmişti. Ancak bu durum acil olduğundan, Yemen'deki idareye yardım için beş kadırganın inşası da Basra Tersanesi'nde yapıldıktan sonra bu amaçla Yemen'e gönderilmesi hususunda bir emir de Basra beylerbeyine yollanmıştı[203].

Portekiz'in İspanya'nın himayesine girmesiyle Hindistan'daki Portekiz sömürgeleri de İspanya'nın kontrolüne girince, İspanyollar Yemen'den Süveyş'e kadar Kızıldeniz'de etkisini artırarak bu güzergahtaki liman ve iskelelere bir hayli

201 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.206, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.83.
202 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.747, 5 Ca 967 (2 Şubat 1560), s.258.
203 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 62, h.457, s.205.

zarar vermişti. İspanyol korsan ve denizcilerin zararlı faaliyetlerine son vermek maksadıyla gemi inşasının yetersiz kaldığı durumlarda da Basra Tersanesi'nde gemiler inşa edilerek yardıma gönderilmiştir. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında Yemen'den Süveyş'e kadar geniş bir alanda yeni tehdit olarak ortaya çıkan İspanya'ya karşı Süveyş İskelesi'nde 20-30 parça kadırganın inşa suretiyle hazırlanarak gönderilmesi talep edilmişti. Ancak Süveyş'deki kadırga inşası hayli vakit alacağından ve kadırga inşa ve hazırlığı acil olduğundan kadırgaların beşinin Basra Tersanesi'nde inşa edilerek gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[204].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde de gemiler inşa edilirken, burada inşa edilen donanma gemileri Basra'nın muhafazasında önemli görev ve işlev görmüştür. Basra Tersanesi'nde donanma inşası için Maraş dağlarından kereste temin edilirken, temin edilen kereste Birecik'e getirilip buradan gemilerle Fırat Nehri'nin bitiminde yer alan Basra Tersanesi'ne gönderilmiştir. Nitekim Basra Körfezi'nin Portekizlilerin himayesine girmesini önlemek maksadıyla Basra Tersanesi'nde gemiler inşa edilmiş, bu tersane Portekizlilere karşı stratejik bir öneme sahip olmuştur[205].

XVII. yüzyılda Basra ve çevresinde sürekli isyan halinde bulunan Arap aşiretlerine karşı Basra donanmasına güç ve destek sağlamak üzere Basra Tersanesi'nin yanı sıra Birecik Tersanesi'nde de gemiler inşa edilmiştir. Nitekim 1690 yılında çıkan veba salgınından geniş oranda etkilenen Basra, Müntefik Şeyhi Mani ve Ferecullah Han'ın istilasına maruz kalınca 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde hazırlanan donanma gemileri Basra'ya doğru yola çıkmış, bunun üzerine çevredeki kabile şeyhleri birer birer itaatlerini arz etmişlerdi[206].

204 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 62, h.393, 26 S 996 (20 Ocak 1588), s.177.
205 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.246.
206 Yusuf Halalçoğlu, "Basra", *DİA*, 5, 1992, s.113.

XVIII. yüzyılda Basra Tersanesi'nde ince donanma gemilerinden fırkateler de inşa edilmiştir. Nitekim 1729 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 20 fırkate için gerekli kereste Maraş dağlarından kesildikten sonra Birecik İskelesi'ne getirilip buradan miri gemilerle önce Rızvaniye İskelesi'ne, sonra Basra'ya ulaştırılmıştır[207]. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Basra'da gemi inşasının yapıldığı tersane alanı değiştirilmiştir. Nitekim 1851 yılında gemi inşası için Basra'ya bir saat mesafede Menevan isimli mahalde Şat Nehri'ne uzak hurma ağaçlarının bulunduğu bir alan tersane olarak hizmet verecek olup konak olarak kullanılan yer Şat Nehri'ne oldukça uzak bir mahalde bulunduğundan, buranın muhafazası için tersane alanının bitişiğinde üç topçu, bir tabya alanı belirlenmişti. Bu alanda gemiler tamir edilirken, ihtiyaç duyulan gemilerin de suhuletle imali yapılacaktı. Burada inşa edilen gemiler kalafatlanırken, bu mahallin bitişiğinde gemilerin tamiri için bir havuzluk alan oluşturulacak, tamir edilecek gemilerin levazımatının muhafazası için de üç mağaza yapılacaktı. Yeni tersane inşasının tamamlanması, gemi havuzu, mağaza ve tersane alanlarının oluşturulmasıyla mümkün olacaktı. Bu alanlar keşif maksadıyla gezilirken, inşaat alanının yeterliliği konusunda alanın genişliği ve boyu ölçülecek, Şat Nehri'ndeyken havuzun kapısı açıldığında, gemiler su ile beraber havuza dahil olacaktı[208].

b-Birecik Tersanesi

Fırat Nehri'nin Birecik'ten geçen kısmı, Birecik'ten Basra'ya kadar güzergahta azalan suyun debisi ve genişleyen Fırat Nehri'nin yatağı nedeniyle ulaşım ve taşımacılık için elverişli bir durumda bulunmaktaydı. Asurlular ve Romalılar döneminde Irak'a yapılan seferlerde Birecik'te Fırat

207 BOA, *TS.MA.e*, 890/32, 10 M 1142 (5 Ağustos 1729).
208 BOA, *İ.MVL*, 213/7022, 21 Ş 1267 (21 Haziran 1851).

Nehri kenarında tekneler inşa edilirken, Ortaçağ'da Haçlılar tarafından Doğu-Batı ticaretinde önemli bir güzergah olarak kullanılan Birecik'de nehir taşımacılığı gelişmişti [209]. Abbasiler zamanında Fırat Nehri eşya naklinde kullanılmış, Halife Mansur Bağdat Şehri'ni kurarken Fırat Nehri'nden gemilerle Diyar-ı Mudar, Rakka ve Suriye'den gelecek malzemelerin kolayca şehre ulaşabileceğini değerlendirmişti. Bu amaçla Fırat ve Dicle nehirlerini birleştiren İsa Kanalı Fırat Nehri yoluyla malzemelerin Bağdat'a ulaştırılmasını sağlamıştı[210]. Osmanlı öncesinde bölgeye hakim olan Memlükler nehirde sallar inşa ederken, Osmanlı döneminde XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru Birecik Tersanesi kullanılmaya başlanmıştı. Ancak Basra'nın 1546 yılında Osmanlı himayesine girmesiyle Birecik Tersanesi'ndeki gemi inşa faaliyetlerinin önemi artmaya başladı[211]. Nitekim gemi inşası için civar yerlerden ağaç temininin kolaylığı ve Fırat Nehri'nin Basra'ya doğru doğrusal bir akışa sebep olması, Birecik'te gemi inşasını zorunlu kılmaktaydı[212].

Birecik'in Osmanlı döneminde tersane alanı olarak seçilmesinde bulunduğu coğrafi konum da oldukça önemliydi. Zira, XVI. yüzyılda İran, Irak, Suriye, Akdeniz ve Basra Körfezi'ne giden yolların kesiştiği kavşak noktasında yer almaktaydı. Birecik'ten ayrılan yollar Bağdat ve Basra istikametine, Suriye limanlarına, Mısır, Mekke, Medine ve İstanbul'a ulaşıyordu. Bu yollardan biri Ayntap, Maraş, Kayseri üzerinden Orta Anadolu ve Karadeniz'e, diğer bir yol da Diyarbekir ve Van üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı[213].

209 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, , s.245-46.
210 Ali Yılmaz, *XVI.Yüzyılda Birecik Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Prof.Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul 1996, s.167.
211 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.245-46.
212 Yılmaz, *XVI.Yüzyılda Birecik Sancağı*, s.167.
213 Yılmaz, *XVI.Yüzyılda Birecik Sancağı*, s.197.

Basra'ya hakim olan Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde Portekizlilerle mücadele etmek üzere Basra Tersanesi'nde gemiler inşa ederken, inşa edilen gemiler için Birecik Tersanesi ve Fırat Nehri lojistik üs merkezi olarak kullanılmıştır. Fırat Nehri Birecik'ten Basra Körfezi'ne döküldüğü noktaya kadar hareket alanı sağladığından Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde Portekiz varlığı ve tehdidine son vermek maksadıyla Basra'da inşa edilen gemiler için gerekli kereste başta olmak üzere, çeşitli levazımat Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerle Basra'ya gönderilmiştir[214]. Nitekim 1571 yılında Birecik Tersanesi'nde 250'si asker ve 150'si zahire naklinde kullanılmak üzere 400 gemi inşa edilirken, sonraki yüzyıllarda da nehirde farklı amaçlarla gemi yapılmış, gemi inşası için gerekli malzemeler ise civar yerlerden temin edilmiştir[215].

Basra'da Arap şekavetine son vermek üzere de XVI. yüzyılın ikinci yarısında Birecik Tersanesi'nde Basra donanma gemileri ve sandallar inşa edilmiştir. Nitekim 1552 yılında Basra'da yer alan Cezayir'de sazlıklar içerisine gizlenmiş Arap şakilere karşı sazlıklar içerisinde yüzebilecek onar cenkçi ve kürekçiye sahip 300 sandalın inşasına karar verilirken, sandalların inşasını sağlayacak mimar ve kürekçiler İstanbul'dan gönderilmişti[216]. Ancak asilerin bulunduğu Cezayir Vilayeti'nde 300 şatır bulunup, vilayetin tamamı neredeyse kale ve karalar dahil su içinde bulunduğundan zabtedilmesi oldukça zordu. Bu iki yöndeki şatırlardan düşman dışarı çıkacağından Cezayir Vilayeti bu suretle kontrol altına alınacaktı. Ancak buradaki askere ve sefer masraflarına Basra hazinesi yeterli gelmeyeceğinden merkezden para tedarikiyle beraber, Birecik'ten bu iş için inşa edilmiş 400 ge-

214 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.246.
215 İdris Bostan, "Birecik", *DİA*, 6, 1992, s.187.
216 Yılmaz, *XVI.Yüzyılda Birecik Sancağı*, s.169.

miden 200'üne zahire, 150'sine ise asker bindirilip düşman ile mücadeleye gönderilecekti[217].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Birecik'de inşa edilen gemiler Basra'da kullanılmak üzere Bağdat'a gönderilmiştir. Ancak bu gemiler Bağdat'a gönderilmeden evvel, Bağdat beylerbeyine şartların ve imkanların gemilerin hareketine uygun olup-olmadığı sorulmuştur. Nitekim 1566 yılında Birecik'te inşası tamamlanmış gemilerin Bağdat Beylerbeyi İskender Paşa'yla haberleşildikten sonra suya indirilmesi uygun görülmüştür. Nitekim bu gemileri eksik ve levazımatları tamamlandıktan sonra suya indirmesi, Bağdat'a göndermeden önce de Birecik'te muhafazasını sağlaması hususunda Kilis sancak beyine hüküm yazılmıştır[218].

Basra donanması ve bölgedeki kalelerin zahire ihtiyacını karşlamak üzere Birecik'ten Bağdat'a zahire nakli için Birecik'te gemiler inşa edilirken, gerekli zahirenin inşa edilen gemilere yüklenip Bağdat'a gönderilmesi görevi de Halep beylerbeyi ve defterdarına verilmiştir[219]. Zahire yüklü gemiler Bağdat'a vardığında zahireyi gemilerden indirip muhafaza etmesi hususunda Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştr[220].

İran'a ve doğuya yapılan seferlerde Fırat Nehri'nden ordunun geçişini sağlamak üzere de Birecik Tersanesi'nde gemi inşası Halep defterdarı ve Birecik sancak beyine ihale edilmiştir. Nitekim 1568 yılında Birecik'ten geçecek Osmanlı ordusunun Fırat Nehri'ni aşmak için kullanacağı gemilerden 30'unun Birecik'te inşası için Birecik sancak beyi vazifeli kılınırken, gemilerin inşasında gerekli paranın Halep hazinesinden karşılanması hususunda Halep defterdarı vazifelendirilmiştir. Gemilerin inşasına nezaret etmek üzere de bir adam

217 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.394, 19 Ra 973 (8 Ekim 1565), s.353.
218 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 849, 23 B 973 (13 Şubat 1566), s.324.
219 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 1388, 19 N 973 (9 Nisan 1566), s.509.
220 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 1389, 19 N 973 (9 Nisan 1566), s.509.

göndererek, gerekli paranın havass-ı hümayun akçesinden karşılanması hususunda Birecik kadısına emir verilmiştir[221].

İran'a yapılan seferlerde, padişahın katılımıyla Fırat Nehri'nin bulunduğu Birecik'e varıldığında ordunun ağırlıklarıyla nehri geçmek üzere de Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilmiştir. Nitekim IV.Murad İran seferinde Birecik'te Fırat Nehri kenarına vardığında nehirden karşıya geçişi ve gerekli ulaşımı sağlamak üzere 2 kalyon ve 10 gemi inşa edilmesi emrini vermişti. Ancak bu gemileri inşa edecek usta ve neccarlar bulunmadığından, usta ve neccarların temininden sonra gemilerin inşası hususunda emir verilmiştir[222].

XVII. yüzyılda, İran'a yapılan seferlerde kullanılmak üzere ordu ve ağırlıklarının Fırat Nehri'nden Bağdat'a nakli için buradaki gemiler tamirden geçirilmiştir. Nitekim 1607 yılında İran'a düzenlenen seferde Veziriazam Murat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Halep Eyaleti'nde yer alan Birecik, Nizip, Besni, Ruha ve Rumkale'de kışlarken, bahar vakti geldiğinde bunların Bağdat'a nakli için Birecik Tersanesi'nde 100 gemi tamirden geçirilmişti. Bu gemilerle yeniçeriler Fırat Nehri'yle Felluce'ye, daha sonra Hille'ye gönderilmiştir[223].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler Basra'ya gönderilmiştir. Nitekim 1560 yılında Basra donanması için Birecik Suyu'nda inşa edilecek gemiler için Vezir Mehmet Paşa görevlendirilmişti. Gemilerin Birecik'te inşasından sonra Fırat Nehri istikametinden Basra'ya ulaştırılması, yollarda muhazafazasının sağlanması hususunda gerekli önlemlerin alınması ve ilgili hazırlıklar hususunda merkeze bilgi vermesi için emir verilmiştir[224].

221 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.613, 16 Ra 967 (15 Ocak 1568), s.219.

222 BOA, *TS.MA.e*, 643/72, 29 Z 1047 (14 Mayıs 1638).

223 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.512-13.

224 Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 13 Ca 967 (10 Şubat 1560) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.764, s.263.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nun yer aldığı Basra Körfezi'ndeki mücadeleden çekilirken[225], Basra donanması da küçülüp Şat donanmasına dönüşmüştür. XVIII. yüzyıl boyunca Bağdat ve Basra'nın muhafazasında önemli bir işlev gören Şat donanmasına ait gemiler Birecik Tersanesi'nde inşa edilmiştir. Bu donanma gemilerinin Basra Tersanesi'nde inşası ve tamiri için gerekli kereste ve levazımat da Birecik'deki Fırat Nehri üzerinden sağlanmıştır[226]. Nitekim Birecik Tersanesi'nde 1734 yılında 124 gemi inşa edilirken, bu gemilerden 120'si Fırat Nehri üzerinden zahire naklinde kullanılmak üzere, dördü ise zahire gemilerinin muhafazasını sağlama hizmeti için tahsis edilmiştir[227].

c-Bağdat Tersanesi

Henüz Abbasiler döneminde Çin ve Hint bölgelerine en kısa yoldan ulaşıma imkan tanıyan Basra Körfezi'nin öneminin artmasıyla, Hint, Çin, Fars, Umman, Yemame ve Bahreyn'den gelen tüccarlar ticari turlarının son noktası olarak Abbasilerin başkenti Bağdat'a ulaşmaktaydılar. Buradan nehir gemileri vasıtasıyla ticari mallarını nakletmek üzere de Basra'ya gitmekteydiler[228]. Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur zamanında Kızıldeniz üzerindeki deniz ticareti Basra Körfezi'ne kaydırılarak körfezde yer alan Basra, Suhâr, Siraf, Maskat gibi limanların canlanması sağlanmıştı[229].

Abbasiler Bağdat'ta nehirlerde kullanılmak üzere kaburga ve dış yüzey kaplamalarından oluşan kalaslı kayık ve tekneler inşa etmişlerdi. Bölgede tek yetişen ve zayıf bir yapıya sahip akasya ağaçlarından eklemeli ve parçalı olarak gemiler inşa edilirken, kereste uçlarına açılan çentiklerden geçirilen

225 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.
226 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.246-47.
227 BOA, *D.BŞM.d*, 1835, s.2.
228 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.73.
229 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.346.

sicimlerle kalaslar birbirine bağlanıyordu. Bu sicimler kalasların birleşme çizgisi olan amuzlardan su sızmasını ve bunların üzerine kapatılan ahşap halattan mamul tirizlerin sabitlenmesini sağlıyordu. Kaplama tahtaları sicimle birbirine tutturulduğu gibi, amuzlarla da bağlanabiliyordu. İskeletsiz kabuk yapma olarak bilinen bu teknikle inşa edilen gemi tekneleri çok sağlam olmasa da, nehir sularında seyretmek için uygundu. Bu teknelere eklenen güverteler, dayanıklılığı biraz daha artırıyordu. Kamaralar, güvertenin üzerine, yük teknelerinde arka tarafında tek bir baraka şeklinde, yolcu teknelerinde ise geniş ve hasır gibi hafif malzemeden inşa ediliyordu. Bu tarz, Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na Avrupa teknolojisini getirmesine kadar hâkim olmuştur[230].

Moğollar zamanında Bağdat'ta ve Basra'da hakimiyet kuran İlhanlılar da Hint Denizi'ne kıyısı bulunan Basra'dan Hindistan'a ticaret yapmak üzere 1270 yılında Cenovalı İtalyan tüccarlarını Bağdat'a getirmiş ve burada ticaretin gelişimini sağlamışlardı. Müslüman tüccarların Hint Okyanusu'na ulaşma hedeflerini iyice kavramış bulunan İlhanlılar, Basra Körfezi'nde kullanılmak üzere Bağdat'ta gemiler inşa etmek maksadıyla batılı denizcileri buraya getirmişlerdi[231].

Osmanlılar zamanında da Doğu Hint Kumpanyası'na ait bir İngiliz donanması, 1623 yılında Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'ü alarak, Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesmişti. Gelecek yıllarda, Safavilerin Bağdat'ı işgaliyle birlikte Basra daha çok izole edilerek yanlızlaştı[232]. Buna rağmen Osmanlı idaresindeki Basra Tersanesi ile birlikte ihdas edilen Basra kaptanlığı XVII. yüzyılda da varlığını sürdürdü[233]. Fakat bundan sonra Basra'nın

230 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.351-52.

231 Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate (1250-1390)", s.281.

232 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.

233 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.22.

yanı sıra, Bağdat'ta da gemiler inşa edildi. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında Basra ve Bağdat çevresinin muhafazası için Şat Nehri donanmasında yer almak üzere, Bağdat Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, Bağdat'ta 30 fırkate inşa edilmişti. İnşa edilen bu gemilerin üzerine 1701 yılında başbuğ tayin edilen Cezayirli İbrahim Paşa (Kaptan), bu fırkatelerle Kurna ve Basra'nın alınmasında ve Diyab Nehri'nde devlet adına önemli vazifelerde bulunmuştu[234].

Safavi Hükümdarı Şah Abbas'ın 1623'de Bağdat'ı işgalinden sonra, 1639 yılında Bağdat tekrar Osmanlı idaresine girmişti[235]. Bu süreçte Bağdat'ın tekrar işgali ihtimali nedeniyle bu donanma gemileri uzun süre Şat donanması olarak Bağdat'ın muhafazasında görevde kaldılar. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında Bağdat'ta düşman tehlikesi ortadan kalktığından Bağdat'taki Şat donanması da ortadan kaldırılarak Diyab Nehri'ndeki fırkatelerin yönetimi Cezayirli İbrahim Paşa'ya verilmişti[236]. 1703 yılında Basra'dan Bağdat'a kadar olan sahil ve iskelelerde 40 donanma fırkatesi görev yaparken, Bağdat'ta karaya çekilmiş 20 fırkatenin de donanımı sağlanıp, Bağdat'taki fırkatelerin sayısının 60 fırkateye tamamlanması düşünülmüştür[237].

XVIII. yüzyılın başlarında Basra'daki asi Arap ihtilalleri ve burada asayişin bozulması sebebiyle Basra Körfezi'nde Portekiz meselesiyle ilgili çarpışmalar meydana gelince Bağdat'ta bir baştarda ile şapar ismi verilen çektiri türünden birkaç gemi daha Bağdat valisi tarafından inşa edilmişti[238]. Basra'nın muhafazasını sağlamak amacıyla Basra Körfezi'nde kullanılmak üzere de Bağdat'ta iki şapar gemisiyle beraber bir baştarda inşa

234 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).
235 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
236 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).
237 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).
238 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet (Özcan)*, III, s.175.

edildi. Bu gemilerin Basra'nın muhafazasını sağlamak üzere Basra Körfezi'nde göreve hazır bekletilmesi uygun görüldü[239].

d-Lahsa Tersanesi

Basra dışında Lahsa'daki Osmanlı idaresine destek vermek maksadıyla Lahsa'da kurulmuş bir tersane bulunmaktaydı. Zira Lahsa Eyaleti, inci yatakları ve kaynakları bakımından zenginliğiyle ön plana çıkmış Bahreyn'in muhafazasında önemli bir yere sahipti. Bu bakımdan Lahsa beylerbeyinin idaresinde bir donanma bulunurken, gerektiğinde Bahreyn'i Portekiz baskısı ve istilasından korumak amacıyla bu donanma gemileriyle hareket ederdi. Nitekim Lahsa beylerbeyi buradaki konumunu güçlendirmek amacıyla emrindeki donanmanın idaresini de Bahreyn'e karşı büyük tehdit olan Portekiz güçlerine karşı sürekli teyakkuzda bulunmaya bağlamıştır. Lahsa beylerbeyi idaresi altındaki donanma gemilerini teçhiz etmek üzere de Basra beylerbeyi ve donanmasından destek almıştır. Ancak zengin kaynaklara sahip Bahreyn üzerinde denetim ve kontrolü elde etmek isteyen Lahsa beylerbeyi Portekiz tehlikesini bahane edip elindeki donanmayla keyfi hareket ederken, Müslüman bir emirin kontrolündeki Bahreyn Adası'nı elde etmek için Basra'dan gemi ve levazımat talebinde bulunmuştu. Lahsa beylerbeyinin kontrolsüz hareketini denetlemek için Basra beylerbeyiyle beraber merkezden divan çavuşu görevlendirilmiş, Lahsa beylerbeyine alet ve levazımatla birlikte gemiler gönderilip Lahsa beylerbeyliğinin idarecisi değiştirilmiştir[240].

Lahsa Eyaleti'nin muhafazası için Basra Tersanesi'nde inşa edilmiş kadırgalar Lahsa'ya gönderilirken, Lahsa'nın muhafazasındaki kadırgaların tamiri gerektiğinde Basra miri

239 Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s.230.

240 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.366, 28 Z 966 (1 Ekim 1559), s.140.

mahzenlerinden kereste temin edilerek buradaki tersanede gemilerin bakım ve onarımları yapılmıştır. Nitekim Basra'dan Lahsa'ya gönderilen kadırgalardan ikisi Lahsa Eyaleti'nin emrine verilirken, 1577 yılında bu kadırgaların bazı aksamları zamanla bozulduğundan tamire ihtiyaç duyulmuştur. Tamir için gerekli kerestenin Basra'daki miri mahzenlerde muhafaza edilenlerden sağlanıp kadırgaların onarımına yetecek kadar gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[241].

Lahsa Eyaleti'nde valinin yanı sıra, Lahsa'da bulunan donanmanın başında da bir kaptan bulunmakla beraber, bu kaptan Tersane-i Âmire'de görev yapmış tersane ricalinden seçilirken, gerektiğinde bu kaptan yaptığı işler hususunda hesap vermek üzere ilgili makama çağrılmıştır. Nitekim Hassa Harc emini ve Donanma-yı Hümâyun kethüdasıyken Lahsa kaptanlığına getirilen Mehmet Kaptan, 1577 yılında Basra ümerasından Veli ve Hüseyin beylerin Divan-ı Hümayun'a mektup göndermeleri üzerine, Lahsa'daki donanma hususunda fikir ve bilgisine başvurulmak üzere Diyarbekir'e çağrılmıştı. Diyarbekir Beylerbeyisi Osman Paşa onu donanmayla ilgili yaptığı iş ve vazifeler hususunda hesabını görmek üzere makamına çağırdı[242]. Bunun üzerine eski donanma kethüdası Mehmet Kaptan'ın Donanma-yı Hümâyun konusunda teftiş edilmek üzere Diyarbekir beylerbeyi Osman Paşa'nın huzuruna gönderilmesi amacıyla Lahsa beylerbeyine emir yazıldı[243].

Bahreyn ve çevresinde Portekiz'le verilen mücadele, Lahsa'da bir donanma ve bu donanmanın inşa ve tamiri için bir tersanenin varlığını gerekli kılmıştır. Bu durum Lahsa Eyaleti'yle beraber Lahsa beylerbeyinin de önemini

241 "Basra beylerbeyine hüküm ki, mektub gönderüp mukaddema Vilayet-i Lahsa'da alıkonulması ferman olunan iki pare kadırgaların bazı yerleri merammata muhtaç olup, ol diyarda levazım bulunmayup Vilyet-i Basra'da der-mahzen olunan kereste-den kifayet mikdarı verilmek ricasına arz itmeğin...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.708, 12 B 985 (25 Eylül 1577), s.319.

242 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.370, 9 Za 985 (18 Ocak 1578), s.184.

243 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.519, 19 Za 985 (28 Ocak 1578), s.254.

artırmıştır. Lahsa beylerbeyi görevini icra etmek maksadıyla Lahsa Tersanesi'nde gemi inşası için kereste ve levazımat tedarikine girişmiştir. Nitekim 1609 yılında Lahsa Beylerbeyi Ali Paşa Lahsa Tersanesi'nde gemi inşası için merkezden kereste ve levazımat talebinde bulunmuştur. Lahsa beylerbeyinin talebi üzerine, gemi inşası amacıyla kurşun, demir, barut ve palamarın Bağdat'tan temin edilmesi için Bağdad Muhafızı Vezir Mehmet Paşa görevlendirilmiş, talep edilen bu malzemenin Bağdat'tan Lahsa'ya gönderilmesi hususunda karar alınmıştır[244].

e-Katif Tersanesi

Basra Körfezi kıyısında bulunan Katif, tarih boyunca önemli ticaret merkezleri arasında yer almıştı. Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ı ele geçirince Katif de Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin Katif'e olan ilgisi 1550'li yıllardan itibaren artmaya başladı. İlk etapta sahile hakim bir noktaya iyi tahkim edilmiş bir kale yaptıran Osmanlı Devleti, Katif'i 1555'de yeni kurulan Lahsa'ya bağladı. Önceleri Arabistan Yarımadası'nda olması nedeniyle idaresi Mekke şeriflerinin kontrolündeyken, daha sonra Basra ve Bağdat'a tabi hale getirildi[245].

Hürmüz'de üstlenmiş Portekiz donanması Bahreyn'e sokulup, Lahsa'da bulunan Katif'i ele geçirmeye çalışmıştı. Portekizliler Bahreyn ve Katif'e yönelik zararlı faaliyetlerinin yanı sıra, Basra'daki Cezayir Bölgesi'nde faaliyet halinde

244 "Bağdad Muhafazasında olan Mehmed Paşa'ya ve defterdarına hüküm ki, Lahsa'da vaki Tersane-i Âmire mühimmi içün kurşun ve demür ve barut ve palamar lazım olduğu bilfiil Lahsa beylerbeyisi olan emir-i ümera-yı kiram Ali dame ikbaluhu tarafından taleb olundukda, kifayet mikdarı verilüp, itmam olunmak içün mukaddema emr-i şerifim irsal olunmuş idi. İmdi ol emr-i şerif mucibince müşarün-ileyh tarafından zikrolunan mühimmat taleb olundukda irsal olunmak içün maliye tarafından emr-i hümayunum verilmek ve mucibince amel olunmak fermanım olmuşdur...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.1188, 3 Ş 1018 (1 Kasım 1609), s.462.

245 Mustafa L. Bilge, "Katîf", *DİA*, 25, 2002, s.44.

olup buradaki Arapları isyana teşvik etmekteydiler[246]. Zira, Lahsa'ya tabi bulunan Katif'de yer alan denizdeki inci, yataklarından dalgıçlar tarafından çıkarılırken, burada bir inci pazarı bulunmaktaydı. Zenginliğiyle ön plana çıkan Katif'in muhafazası için Basra donanmasındaki kadırgalar gönderilmiş; ancak bölgede yeteri kadar kadırga bulunmadığından burada Portekizli gemicilerin baskı ve tecavüzleri artmıştı. Portekizli korsan gemilerin Katif'deki baskılarını kaldırmak ve muhafaza amaçlı devriye gezmek üzere yine Basra'dan kadırga gönderilmişti. Ancak Basra'dan muhafaza amaçlı gönderilen kadırgaların varlığına rağmen, Katif'te kadırgaların sığınacağı büyük bir liman bulunmamaktaydı. Bu nedenle Katif'in muhafazası için daha fazla kadırga gönderilmesi düşünülürken, Katif'te eskiden beri mevcut bulunan limanın bu amaçla hazırlanması ve bu süreçte Lahsa'ya mükemmel donanımlı kadırgalar gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmişti[247].

Katif'in muhafazası için Basra donanmasına ait kadırgalar Lahsa ve Katif'e göndirilmesine rağmen, Katif'te bir tersanenin varlığı ön plana çıkmış ve bölgeye hakim emir ve vezirler tarafından gemi inşasında kullanılmıştır. Nitekim Basra, Lahsa ve Bahreyn'deki Arap emirlerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne karşı Portekiz'i destekleyerek bağımsız olarak hareket etmekteydiler[248]. Ancak Katif'deki tersanede gemi inşası için gerekli kereste temini büyük sorun oluşturmaktaydı. Nitekim Basra'da donanma inşası için gerekli kereste Maraş dağlarından kesilirken, bu kereste Basra'ya ulaştırıldığında buradaki ambar ve mahzenlerde muhafaza edilerek kadırga inşasında kullanılırdı. Ancak bu keresteyi muhafaza

246 Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV/134, Ankara 1970, s.240-41.

247 Basra beylerbeyine gönderilen 23 N 985 (4 Aralık 1577) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.751, s.338.

248 Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, s.150.

etmek önemli olduğu gibi, güç bir meseleydi. Zira, Maraş dağlarından Basra Tersanesi için temin edilen kereste, Bahreyn'deki Katif Tersanesi için de önem ve değer arz etmekteydi. Örneğin, 1577 yılında Maraş dağlarından kesildikten sonra Basra'da kadırga inşası için Basra'ya gönderilen kereste Basra'daki mahzenlerde muhafaza edilirken, Bahreyn veziri Kıbrıs isimli gemisine kereste koyup üzerini de pirinçle kapatıp Bahreyn'e götürmek üzere hareket etmişti. Ancak bu gemi denizde hareket halindeyken, Mehmet Reis isimli kaptana denk gelmişti. Mehmet Reis bu gemide tesadüfen kereste olduğunu fark edip yetkililere bildirince, gemide 7 "bellut" ağacından kadırga eklemeleri, 37 yük tahta ve 2 çam tahtası olup Katif Tersanesi'ne götürüldüğü belirlenmişti. Üstelik Basra'ya gönderilen kadırga kerestesinin başka bir yere götürülmesi yasak olduğu halde, Bahreyn vezirinin bu keresteyi Katif'e götürmek istemesi, kanuna aykırı bir durumdu. Bu durumun tekrar yaşanmaması ve ciddi anlamda denetimlerin sağlanması hususunda Lahsa beylerbeyine emir verilmiştir[249].

Bahreyn vezirinin Basra'daki devlete ait kereste ambarlarından Kıbrıs isimli gemisine yükleyerek Katif'e götürdüğü yukarıda bahsi geçen kadırga keresteleri hükümet yetkilileri tarafından araştırılmıştı. Nitekim yapılan tahkikatta kadırga tahtalarını Bahreyn vezirinin numunelik aldığını bildirmesine rağmen, Katif'e navul içinde gelen 30 adet döşeklerin Katif Tersanesi'nde olduğunu buradaki sancak beyi mektupla bildirmişti. Bu keresteleri vezire kimin verdiği malum olmadığından, bunun ortaya çıkarılması için kerestelerin verildiği Basra'da araştırma yapılması gerektiğini Lahsa beylerbeyi merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine bu kerestelerin Bahreyn vezirine kimler ve hangi yolla verildiğinin ortaya konması

249 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.707, 25 B 985 (8 Ekim 1577), s.318.

ve gerekli araştırmanın yapılması hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[250].

f-Süveyş Tersanesi

Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ve çevresinde egemenlik kurmak, Portekizlilere karşı denizcileri ve tüccarları korumak, Hindistan'dan gelen devlet adamlarının geliş-gidişlerini sağlamak amacıyla Süveyş'te bir deniz üssü kurmuştu[251]. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Yemen ve Habeşistan sahilleri ile Basra Bölgesi'ni elde etmesi Süveyş'te bir donanma kurmasını zaruri kılmıştı[252]. Bu nedenle Süveyş'te gemi inşası için Süveyş İskelesi'nin bakım ve onarımını gözden geçirip tersanenin gemi inşasına hazır hale getirilmesi sağlanmıştır[253].

Basra Körfezi'nde Portekizlilere karşı girişilen mücadelede Basra'daki Osmanlı donanmasına destek vermek maksadıyla Süveyş Tersanesi'nde inşa edilen gemiler önemli rol oynamıştı. Ancak Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda verilen mücadelede her daim istikrarlı bir politika izlenememesi, bu tersanelerde düzenli gemi inşasını da engellemiştir[254].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra donanmasının sefer sırasında ilave yardıma ihtiyacı bulunduğundan Süveyş Tersanesi'nde inşa edilmiş donanma gemilerinden 15 kadırganın Basra'ya gönderilmesi için Mısır valisi görevlendirilmişti. Ancak Süveyş'teki kadırgalar kullanılacak durumda olmadığından Basra'daki donanmanın ihtiyacını görmek üzere 15 kadırga ve 2 barçanın Süveyş'te inşa edilmesi buyrulmuştu. Fakat bu gemilerin inşası için yeteri kadar kereste bulunmadığı gibi,

250 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.691, 9 Ş 986 (11 Ekim 1578), s.283.

251 İdris Bostan, "Kızıldeniz'de Osmanlı-Portekiz Mücadelesi: 16.Yüzyılda Süveyş, Cidde ve Muha Deniz Üsleri", s.123.

252 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.401.

253 Tahir Sevinç, *Osmanlı İdaresinde Süveyş Donanması (Süveyş Tersanesi'nde Gemi İnşası: 16-18.Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.199-200.

254 Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s.235.

daha önceden İstanbul'dan gönderilen mühimmat ve levazımat da Süveyş'te kalyon inşasında kullanılmıştı. Bu nedenle beş kadırga ve iki barçanın inşası için Tersane-i Âmire'den kereste talep edildi. Tersane-i Âmire'den kereste talebine rağmen, Basra serhaddinde görevlendirilen Vezir Sinan Paşa da verilen görevden feragat ettiğinden, Süveyş'te inşa edilecek kadırgaların yapımından da vazgeçilmiştir[255].

Basra donanmasına destek sağlamak üzere de İskenderiye kaptanları Süveyş donanmasıyla birlikte sefere katılmışlardı. Nitekim 1578 yılında Basra donanmasına destek olmak üzere Süveyş'te bulunan 14 kadırga ve 2 barça gemisinin hazırlanması için Mısır beylerbeyine hüküm yazılmıştı. Basra'daki donanmaya yardıma gelecek Süveyş'deki kadırgaların üzerine İskenderiye Kaptanı Receb Bey görevlendirilmişti. Basra'da görevlendirilen her bir gemiye 100 tüfenkçi asker temin edilirken, barçalar da bu askerlerin levazımat ve zahiresini Basra'ya götürecekti[256].

Basra donanmasına desteğe giden Süveyş donanma gemilerinin üzerine İskenderiye kaptanı görevlendirilirken, onun yokluğunda bu konuda tecrübesi bulunan Basra ümerasından birisi Mısır'ın muhafazasıyla vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1574 yılında İskenderiye kaptanı donanma-yı hümâyunda vazifeye çağrıldığından, İskenderiye'nin muhafazası için Basra ümerasından Said bu işle vazifeli kılınmıştı. Ümeradan Said'in vazife alanına Dimyat ve Reşid boğazlarının muhafaza görevi de dahil edilmişti[257]. Ancak daha sonra adı geçen Said'in yerine, Tunus kaptanlarından Mustafa, İskenderiye reisi Alaeddin'in kadırgasıyla gönderildi[258].

255 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 34, h.673, 13 R 986 (15 Haziran 1578), s.321.
256 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.151, s.72.
257 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 24, h.489, 13 M 982 (5 Mayıs 1574), s.182.
258 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 24, h.638, s.240.

Basra'ya yardıma gitmek üzere Süveyş Kaptanı Mahmut Bey tarafından hazırlanan 15 kadırga Süveyş İskelesi'nde Receb Kaptan'a teslim ederken, Süveyş Kaptanı Mahmut Bey Mısır beyleriyle iştişarede bulunup gemilerin eksikliklerini tamamlayacaktı[259]. Bu kadırgalardaki toplarla beraber her bir kadırga için garip, hisar eri ve Çerakise tayfasından 100 tüfenkli asker seçilerek Basra'ya gönderilecekti[260]. İçindeki askerlerin ulufesiyle beraber teçhizatları tamamlanan kadırgalar Basra'ya hareket edecekti[261].

Basra donanmasına yardıma gönderilen Süveyş İskelesi'ndeki 15 kadırgaya iki bin kantar barut konulması hususunda karar alınmıştı[262]. Bir kısım barut da Süveyş'ten Basra'ya gönderilen diğer kadırgalara konulacaktı. Ancak bazı kadırgaların Süveyş'te inşasından vazgeçildiğinden, Süveyş'teki mevcut kadırgaların Basra'ya gönderilmesine karar verildi[263].

Süveyş Tersanesi'nde inşa edilen donanmanın Basra Körfezi'ne yönelik en büyük harekatı, Hürmüz'de üslenmiş Portekizlilere karşı yapılmıştır. Nitekim Hürmüz Batı Asya ülkeleriyle Hindistan arasında önemli bir ticaret merkezi ve Hint Okyanusu'nun önemli ticaret limanlarından birine sahip olup, gücü büyük ölçüde deniz ticaretine dayanan bir hükümet tarafından yönetiliyordu. Bu tacirler Hürmüz'de büyük nüfuz sahibi olup, Hürmüz hakimleri Basra Körfezi'ndeki İran ve Arap sahillerinde hüküm sürmekteydiler[264].

Hürmüz'de üslenmiş Portekiz donanması Bahreyn'e sokulup, Lahsa'da bulunan Katif'i ele geçirmek üzere ortaya çıkmıştı. Portekizliler Bahreyn ve Katif'e yönelik zararlı faaliyetlerinin yanı sıra, Basra'daki Cezayir Bölgesi'nde de faaliyet

259 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.155, s.75.
260 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.154, s.74.
261 BOA, *A.DVNS.MHM,d*, 32, h.156, s.75.
262 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 34, h.454, 1 Ra 986 (8 Mayıs 1578), s.216.
263 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 34, h.482, 12 Ra 986(19 Mayıs 1578), s.227.
264 Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s.243.

halinde olup buradaki Arapları isyana teşvik etmekteydiler. Portekizlilerin Basra Körfezi'ndeki bu zararlı faaliyetlerine son vermek amacıyla ünlü Türk Denizcisi Piri Reis 24 kadırga ve 4 barçadan Süveyş donanmasıyla Hürmüz üzerine hareket etmişti. 23 Nisan 1552'de Süveyş'ten hareket eden Piri Reis, Hürmüz'ü ele geçirdikten sonra Bahreyn ve çevresindeki adaları kontrol altına alacaktı. Başarıyla neticelenmesi halinde Piri Reis'in idaresindeki gemilerden 10'u Basra'da kalacak ve Basra'nın asayişinde önemle rol oynayacaktı[265].

Piri Reis'in idaresindeki Osmanlı donanması Hürmüz'e gitmek üzere hareket ederken, Portekiz'in Hürmüz kumandanı D. Alvaro de Noronha, Osmanlı donanmasının durumunu öğrenmek için Simon de Coste idaresinde birkaç gemiyi keşif için göndermişti. Piri Reis'in oğlunun kumandasındaki birkaç gemiyle karşılaşan Simon çatışmaya girmedi. Piri Reis de Portekiz idaresindeki Maskat Kalesi önüne geldi. Maskat Kalesi 1506 yılından beri Portekiz'in idaresinde olup kale komutanı Jean de Lisbao idi. Lisbao Osmanlı donanmasını görünce karısını ve yaşlı birtakım Portekizlileri bir barçaya bindirip Hürmüz'e göndermişti. Osmanlı donanması 6 Kasım 1552 tarihinden sonra altı gün kuşattığı Maskat'ı teslim aldı. Maskat Kalesi'ndeki 60 Portekiz askeri esir alınıp kadırgalara kürekçi yapıldı. Kaleye bırakacak fazladan asker bulunmadığından Maskat tahrip edildi. Zira Maskat Portekiz'in ünlü üsleri olan Hürmüz, Goa ve Diu'dan idare ediliyordu[266].

İdaresindeki 28 gemi ve 850 askerle Hürmüz'ü kuşatan Piri Reis, karaya çıkardığı toplarla kaleyi tahrip etmeye başlayınca, Portekizliler iç kaleye çekildiler. Piri Reis'in en büyük endişesi kuşatma sırasında bir Portekiz donanmasının yardıma gelmesiydi. Yanında esir bulunan Maskat komutanı Lisboa'nın verdiği bilgiler de Piri Reis'in endişesini artırdı.

265 Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s.240-41.
266 Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s.242-43.

Bununla beraber Piri Reis Kişm Adası (Cezire al-Tavile) başta olmak üzere, Hürmüz'ün iç kalesi hariç Hürmüz'e tabi birtakım iç kaleleri ele geçirdi. Ancak Hürmüz Kalesi hala direnmekteydi. Kaleyi teslim etmesine karşılık Maskat kale kumandanının karısını ve birtakım esirleri serbest bıraktı. Karadaki bütün ağırlıkları yükledikten sonra Basra'ya hareket eden Piri Reis, yerli denizcilere Portekiz donanmasından haber alındığı takdirde haber etmelerini istedi. Gerçekten de Osmanlı donanması Basra'ya ulaştığında bir Portekiz donanması Hürmüz önlerine ulaşmıştı. Piri Reis'in bu faaliyetleri Portekiz ticaretine de ağır bir darbe vurdu. Zira, 1552 yılında Lizbon'dan hareket eden ve 6 ticaret gemisinden oluşan bir konvoy, Piri Reis'in Hürmüz harekatı üzerine Hürmüz'e uğramadan doğrudan Diu'ya yönelmişti. Fakat Hürmüz'deki Osmanlı başarısızlığı duyulunca Portekizliler eski rotayı kullanmaya devam ettiler[267].

g-Bombay Tersanesi

Çoğunlukla Müslümanların yaşadığı bir ticaret ve üretim merkezi olan Bombay, önemli bir şehirdi[268]. Hindistan yarımadasının batı sahillerinde yer alan Colaba, Mahim, Mazgaon, Parel, Worli, Girgaum ve Dongri adlı yedi küçük ada üzerinde kurulmuştu. Eski Roma ve Yunan gemilerinin buradaki yakın limanlara uğradıkları bilinmekle beraber, Ortaçağ'da Müslümanların idaresine geçmişti. 1348'de fethedilen Bombay iki asır boyunca Müslümanların idaresinde kalmış, 1507'de Portekizlilerin saldırısından 27 yıl sonra Sultan Bahadır Şah tarafından anlaşmayla Portekizli komutan Nuno da Çunh'a bırakılmıştı[269].

267 Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", s.244.

268 A.A.A. Feyzee, "Bombay City", *Encyclopedia of Islam (New Edition)*, Leiden E.J.Brill-London-Luzac&Co, 1951, s.1257.

269 Sayyid Maqbul Ahmad, "Bombay", *DİA*, 6, 1992, s.280.

XVI. yüzyılda Portekizliler denizcilik ve gemi teknolojisinde sağladıkları gelişmelerle Afrika kıyılarını dolaşarak Hint Okyanusu'na hakim olmalarından sonra, XVII. yüzyılın sonuna kadar Uzak Doğu'da kurdukları ticari düzeni devam ettirmişlerdi. Avrupalı devletler de XVII. yüzyılın başına kadar Portekiz'in Uzak Doğu'da ulaştığı kaynaklara ve düzene ilgisiz kalmışlardı. Ancak 1579'da İngiliz kaşif Thomas Stevens buradaki zenginlik ve cezbedici durumu keşfederek İngiliz tüccar ve denizcilerin bölgeye akın etmesini sağladı[270]. Daha sonraki zamanlarda denizci, kaşif, tüccar, kartoğrafyacı İngilizlerin bölgeye ilgisi arttı ve daha çok baharat, kıymetli metal ve kumaşlarla zenginleşen İngiliz Doğu Hint Kumpanyası, zamanla bölgede kurduğu ticari bağlantı ve güçlerle bölgedeki hakimiyetini sağladı. Bu İngiliz şirketinin ticari faaliyetleriyle İngiliz kraliyet hazinesine sağladığı gelirler nedeniyle bölgedeki İngiliz politikalarını belirlemek ve yürütmek Doğu Hint Kumpanyasına bırakıldı[271]. Nitekim İngiliz donanmasının Sir Francis Drake'in komutasında 1588'de İspanyol donanmasını yenmesiyle, Hindistan'da İspanya ve Portekiz'in kontrolünde bulunan sömürgeler İngilizlerin yanı sıra Hollandalıların kontrolüne girmeye başlamıştı[272].

1642'de İngiliz ve Portekizlilerin dostluk içerisine girmesiyle Doğu Hindistan'da iyi ilişkilerin gelişmesine yol açtı. Bu dostluk II.Charles'in Portekiz prensesiyle evlenmesini beraberinde getirdi[273]. 1661'de Bombay Adaları ve limanı İngiltere Kralı II.Charles ile Portekiz Prensesi Chatherine'nın evlenmesiyle çeyiz olarak İngilizlere verildi. İngiliz Kralı Charles bu

270 J. Albert Rorabacher, *Property, Land, Revenue and Policy (The East India Company, c. 1757-1825)*, Manohar Publisher&Distribators, Manohar 2015, s.96-97.

271 Rorabacher, *Property, Land, Revenue and Policy (The East India Company, c. 1757-1825)*, s.104.

272 Cengiz Köksal, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, Yüksek Lisans Tezi, dan. Dr. Fahri Solak, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul 2021, s.29.

273 Arun Bhattacharjee, *A History of Modern India (1707-1947)*, Ashihh Publishing House, New Delhi 1988, s.15.

adaları yıllık on sterlin karşılığında İngiliz Doğu Hindistan şirketine kiraya verdi ve şirketin merkezi Bombay'a taşındı[274]. II. Charles ile birlikte Hindistan'da bir değişim ve dönüşüm yaşanarak politik ve ticari sistemde yeni bir döneme girilerek İngiliz-Hint sisteminde bir senkronize yaşandı. Bundan sonra Bombay'ın önemi artarken, II. Charles para karşılığında buranın idaresini ve yönetim hakkını Doğu Hint Kumpanyasına bıraktı[275]. II. Charles 1668'de yıllık 10 paunt karşılığında Bombay'ın yönetimini Doğu Hint Kumpanyası'na devretti[276]. İngiliz Doğu Hint Kumpanyası Madras ve Bombay'ı himayesine almasıyla birlikte askeri bir güç haline geldi[277]. Bombay 1708 yılında Madras ve Kalkuta gibi devlet haline getirildi ve Bombay şehrinin üzerinde bulunduğu yedi küçük ada bu dönemde birleştirilerek şehir hem ticari ve hem politik önem kazandı[278].

1661'de İngiltere kontrolüne giren Bombay'ı II.Charles Doğu Hindistan şirketine devrederken, buradaki ticareti organize etmek amacıyla kanunlar çıkararak yeni bir düzen kurdu. Fransa, Hollanda ve İspanya başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerine de diplomatik olarak bunu ilan etti[279]. Zira, daha önce Portekiz donanmasının hizmetindeyken, XVI. yüzyıl sonlarında Hint Denizi'nde ticari bir aktör haline gelerek Ümit Burnu'nun doğusunda çoğalan Hollandalı şirketler de Doğu Hint Şirketi'ni kurmuşlardı[280]. Ancak İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyası XVII. yüzyılın son çeyreğinde, 1685 yılına gelindiğinde, yirmi yıl içerisinde Kalicut, Hadras

274 Sayyid Maqbul Ahmad, "Bombay", *DİA*, 6, 1992, s.280.

275 Sir Alfred Lyall, *British Dominion in India*, s.30.

276 Bhattacharjee, *A History of Modern India, s.15.*

277 Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi (Nadirşah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar 1737-1949)*, TTK, Ankara 1950, s.87.

278 Sayyid Maqbul Ahmad, "Bombay", *DİA*, 6, 1992, s.280.

279 Alfred Lyall, *British Dominion in India*, s.30.

280 Abdulmennan Mehmet Altuntaş, *Kızıldeniz'den Akdeniz'e: Ticaret, Diplomasi ve Güzergahlar (1600-1700)*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul 2016, s.136-137.

ve Bengal'dan başlayan Hindistan sahillerinde yıllık 300 bin paunta kadar inanılmaz gelirler elde etti[281].

Hollandalılar başlangıçta ticaret yapabilmek için İngiliz donanma ve gemilerine tabi olduğu halde İngiliz bayrağından bağımsız hareket etmek istemeleri aralarında anlaşmazlık çıkardı[282]. Zamanla Hint Denizi'nde Hollandalı ve İngiliz şirketlerin rekabeti artarken, Hollandalı ve İngiliz tüccarlar artan ticari faaliyetleriyle de Hindistan, Hürmüz ve Doğu Afrika limanlarına dahil olmuşlardı[283]. İngiliz Kralı II. Charles zamanında 1667'de İngiliz donanma filoları özellikle Hint Denizi'nde Hollandalılara karşı yenilenmek istenmesine rağmen, finansal sorunlar nedeniyle barış yapılarak bundan vazgeçilmişti. Bombay'da İngiliiz gemilerinin inşa ve tamir edildiği bir tersane yer almaktaydı[284]. İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyası'na ait bu gemiler bu tersanede son derece özenle inşa edilirken, Flemenklerin Hindistan şirketine ait gemilerinden daha çok fonksiyonel ve özenle inşa edilmiş gemilerden oluşmaktaydı. Bu gemilerle Madras, Kalkuta ve Bombay'dan pamuklu ve ipekli giysiler başta olmak üzere, birçok ürünün ihracatı yapılmaktaydı[285].

Hindistan'daki büyük gemilere barınak olabilecek yegane liman olan Bombay Adası'nı, Portekiz Prensesi Catherine de Bragance ile evlenerek elde elden İngiliz Kralı II. Charles Bombay Şehri'ni İngilizlerin Doğu Hindistan Kumpanyası'na bırakırken, kumpanya merkezini 1687 yılında Surat'tan Bombay'a nakletti[286]. 1701'de Doğu İngiliz Hint Kumpanyası, Flemenk ve

281 Alfred Lyall, *British Dominion in India*, s.38.

282 İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, IV, s.237.

283 Altuntaş, *Kızıldeniz'den Akdeniz'e: Ticaret, Diplomasi ve Güzergahlar*, s.139-140.

284 J.D.Davies, "Chatham (A British Naval Base)", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 1, Oxford University Press, 2007, s.395.

285 Peter J. Marshall, "East India Companies", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 1, Oxford University Press, 2007, s.606.

286 J.S. Cotton, "Bombay", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.710.

Fransız şirketlerle gerçekleştirdiği rekabette, Bengal'den satın aldığı ipek ve kumaş alımında gerekli ödemeleri sağlamak amacıyla para basımında bakır ve gümüş işlenmesine öncelik verdi[287]. Bengal ile ticaretin artmasıyla iç bölgelerde kurulan İngiliz imalethanelerinin yanı sıra, ticareti geliştirmek amacıyla bölgeye İngiliz zanaatkarlar gönderildi. Ancak Bengalli yöneticiler İngilizlerin bölgeye sağladığı gümüş akışından memnun kalırken, onların ticarette artan adımlarını da kuşkuyla izlediler[288].

Hindistan'daki ticaretin İngilizlerin elinde gelişim ve dönüşümünde burada özel görevli tüccarların önemli etkileri bulunmaktaydı[289]. Kalkuta ve Bombay üzerinden Hint Okyanusu'ndaki ticaretini geliştiren İngiliz tüccarlar, ticari bir devrim gerçekleştirip XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan'daki ticareti tek elde toplayıp Güney Çin ile ticarete başlamışlardı. Kalkuta ve Bombay merkezli Çin'le yapılan bu ticaret, artarak devam ederken, özenle seçilmiş İngiliz tüccarlar tarafından Çin ve Malaya arasında genişletilerek Güneydoğu Asya'ya ulaştırıldı[290]. Doğu Hint Kumpanyası'nın İngiliz yöneticileri, Bombay'daki ticareti geliştimek için Malabar sahilindeki baharat ve Gücerat'taki pamuk üretimi üzerinde kararlı bir şekilde odaklandı[291]. Bu durum Güney Asya'daki İngiliz kolonyalizminin gelişimi için önemli etkiye sahip oldu[292].

Hint Denizi'nde Moğol ve Basra Körfezi'nde Safavileri kontrol altına alan İngilizler XVIII. yüzyılın ortalarında Hint

287 *The Cambridge Encyclopedia of India (Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, Nepal, Bhutan and The Maldives)*, ed. Francis Robinson, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s.110.

288 Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s.321.

289 Prasannan Parthasarathi, "Merchants and Rise of Colonialism", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press, 2002, s.199.

290 Om Prakash, "Trade and Politics in Eighteenth-century Bengal", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press, 2002, s.159.

291 P.J.Marshall, "Economic and Political Expansion", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press, 2002, s.114.

292 Parthasarathi, "Merchants and Rise of Colonialism", s.199

Okyanusu'nda hakimiyet sağladılar. Büyük Asya İmparatorluğunu başarıyla domine eden İngilizler, buradaki Flemenk ticaret şirketinin batmasıyla Fransızlarla karşı karşıya kaldı; ancak bir süre Hindistan'da yalnız kalarak burada konrolü ele almış bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda sistemli bir değişim ve dönüşüm içine giren İngilizler dünya tarihinde ilk kez üretim ve endüstri anlamında büyük değişimler meydana getirdi. İnşa ettiği büyük savaş gemileri ve bunların sahip olduğu teknik donanımla okyanularda üstünlüğü ele geçirdi[293].

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Hint tersanelerinde, özellikle bu gemilerin büyük bir kısmı, şirketin küçük bir tersane kurduğu Bombay'da inşa edildi[294]. Bombay'da Doğu Hint Kumpanyası tarafından 1739-1748 yılları arasında 50 gemi inşa edildi. 1762'de ikinci defa Bombay Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, 74 savaş gemisi ise 1773'de tamamlanmıştı. Bombay'da gemiler için liman ve rıhtımın olması burada gemi inşası ve barınmasını kolaylaştıran temel unsur oldu[295].

XVIII. yüzyılda İstanbul, İzmir, Halep, Şam ve Kahire gibi büyük Osmanlı şehirlerinden birçok tüccar Basra'ya gelip buradaki Avrupalı tüccarlarla alış-veriş yaparken, bir kısmı da çok güç ve masraflı olmakla beraber satın aldığı malları Dicle Nehri vasıtasıyla naklettirmişti[296]. Basra'daki ticari canlılık Avrupalı devletlerin ilgi odağı haline gelirken, Basra'daki ticari menfaatlerini devam ettirip güçlendirmek amacıyla da buradaki diplomatik varlıklarını güçlendirmeye çalışmışlardı. Bu suretle İngilizlerin Hindistan'daki Doğu Şir-

293 Micheal N. Pearson, "Indian Ocean-English Dominance in the Ocean", *Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 2, Oxford University Press. 2007, s.207-208.

294 Roger Knight, "Naval Shipyards", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 3, Oxford University Press, 2007, s.712.

295 Roger Knight, "Dockyards and Bases", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf, 2, Oxford University Press, 2007, s.665-66.

296 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.325.

keti ile Akdeniz'de yer alan Doğu Akdeniz Şirketi vasıtasıyla Hindistan'dan getirilen zengin Hint malları Basra ve Bağdat yoluyla Halep'e ulaştırılmakta, Halep'ten de Anadolu kanalıyla İstanbul'a getirilmekteydi[297]. Nitekim Doğu Arabistan'ın Osmanlı kontrolüne girmesiyle Halep Doğu Akdeniz'in çok önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş ve Avrupalıların ticari faaliyetleri Şam'dan Halep'e doğru kaymıştı[298].

İngilizler Hint Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne ulaşan geniş coğrafyada ticari ve siyasi menfaatlerini genişletmek maksadıyla Basra'da var olan balyosluğu konsolosluğa dönüştürmek amacıyla Osmanlı yetkililerine diplomatik girişimlerde bulundular. Basra'daki balyoslar vergiye tabi oldukları halde, geniş bir vergi muafiyeti ve serbestiyet elde etmek için 1765'de hükümet yetklilerinden kendilerine konsolosluk verilmesi için bir ferman istediler. Ancak şimdiye kadar Basra İskelesi'nde böyle bir kullanım olmadığı gibi, ellerindeki ahidname hükümlerinde de böyle bir kayıt bulunmamaktaydı. Özellikle konsolosluk ifadesini kullanması halinde Basra ahalisi ve tüccarına zarar verecek olması düşüncesiyle İngiliz balyosuna izin verilmedi[299]. Buna rağmen zamanla Hindistan'da hakimiyet sağlayan İngilizler Hindistan üzerinden Basra Körfezi'ndeki Osmanlı idaresiyle ilişkilerini geliştirmek istediler. Bu ilişkeri geliştirmek üzere Bombay Tersanesi'ni ve burada inşa edilen gemileri kullandılar[300].

Bombay Tersanesi'nde İngilizler tarafından inşa edilen bu gemiler bu süreçte Osmanlı idaresindeki Basra Eyaleti'ne ait hazine gelirlerinin toplanması için önemli bir araç olarak ön plana çıktı. Nitekim 1780 yılında Bağdat ve Basra Valisi Süleyman Paşa hükümet yetkililerine sunduğu arizada nehir

297 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 6, Yeditepe, çev.Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydili, İstanbul 2011, s.385.

298 Masters, "Halep-Osmanlı Dönemi", s.245.

299 BOA, *AE.SMST.III*, 295/23605, 21 L 1178 (13 Nisan 1765).

300 Cotton, "Bombay", s.711.

kenarında, taşra sahilinde toplanan hazine gelirlerinin Arap eşkıya ve aşiretlerinin saldırısına maruz kaldığını bildirdi. Bu zorluğu aşmak üzere İngilizlerin Hindistan'daki Bombay'da inşa ettikleri "kilit" isimli çektiri cinsinden gemilerin temin edilmesini gündeme getirdi. Nitekim Şat Nehri iskelelerindeki ahalinin nehirden geçişlerde kullandığı kilit isimli çekdiri cinsinden gemiler, Basra hazinesine ait paranın korunmasını sağlayacaktı. Hindistan'ın Bombay Şehri'nde 10 kilit çektirisinin inşası 5-6 ay zarfında tamamlanarak Basra'ya getirilecekti. İnşa edilen her bir kilide altışar top konularak silah teçhizatı tamamlanacaktı. Tamamlanan 10 çekdiri 50 bin kuruş masrafla bitirilecekti. Bu kilit çektirilerin inşası için gerekli para Halep Valisi ve Muhassılı Vezir Abdi Paşa'nın idaresinde bulunan Halep muhassıllık malından karşılanacak, temin edilen para bu gemilerin inşasını sağlayacak İngiliz balyosun Halep'deki konsolosuna teslim edilecekti. Konsolos teslim aldığı paraya mukabil imzalı ve mühürlü bir makbuz verecekti. Alınan makbuz gemilerin inşasını üstlenmiş balyosa teslim edilecekti[301].

2-Basra Donanması İçin İnşa Edilen Gemiler

Basra donanmasında çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere inşa edilen gemilerin büyük bölümü Basra ve Birecik tersanelerinde vücuda getirilmiştir. Farklı görevlere tahsis edilen bu donanma gemileri, kürekli çektiri türünden fırkate ve üstü-açık gibi ince donanma gemileriyle XVII. yüzyılın sonlarına kadar denizlerde savaş gemisi olarak kullanılan kalyata, kadırga ve baştarda gibi büyük donanma gemilerden oluşmuştur[302].

301 BOA, *C.BH*, 230/10714, 9 Za 1194 (6 Kasım 1780).

302 İdris Bostan, "Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.328-29.

a-Kadırga

Kuruluştan XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı harp gemileri içinde en fazla kullanılan gemi türü olan kadırgalar, vurucu gücü en yüksek gemilerdi. Gayet uzun ve ensiz, kısmen su seviyesinde denilebilecek kadar alçak olan bu gemiler pek seri halde hareket ederken, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren fırtınaya dayanıklı kılınmak için karpuz kıçlı olarak inşa edilmiştir[303].

XVI. yüzyılda Basra Körfezi'nde Portekizlilerle mücadele edilirken, kadırga gemileri kullanılmıştır. Bu amaçla Basra Tersanesi'nde kadırgalar inşa edilirken, tersaneyi izinle gezen Portekizli ajan Simao da Costa, beş yeni inşa edilmiş kadırga gördüğünü ve en büyüğünün 20 oturaklı, üç kadırganın 18, birinin de 16 oturaklı olduğunu bildirmişti[304]. Nitekim 1578 yılında birkaç Portekiz kadırgası ile iki kalyonun Hürmüz üzerinden Lahsa'ya tabi Bahreyn'e saldırması üzerine, Portekizlilere karşı koymak için Basra'da 10 kadırga suya indirilirken, bu gemilerin kürekçi ve silahlarıyla tam donanımının sağlanması emredilmişti[305].

Portekizliler Hürmüz ve Bahreyn'deki Osmanlı gemilerine saldırılarında kadırga ve kalyon kullanırken, bunlara karşı koymak için de Basra Tersanesi'nde inşa edilen kadırgalar suya indirilmiştir. Portekiz kadırga ve kalyonlarının Hürmüz üzerinden Lahsa'ya tabi Bahreyn'e saldırıp buradaki Müslümanlara ait gemileri gasp edip, bir kısım Müslüman ahaliyi de esir almaları üzerine, Basra'da kadırgalar suya indirilmişti[306]. Bu gemilere gerekli kürekçiler de Diyarbekir ve Halep'teki hapishanelerde bulunan mücrimler arasından seçilerek Bağdat üzerinden Basra'ya sevk edilmiştir[307].

303 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.85.
304 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.
305 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.632, 15 Ca 981 (12 Eylül 1573), s.318-19.
306 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.632, 15 Ca 981(12 Eylül 1573), s.318-19.
307 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.636, s.319.

Basra şehri Arapların kontrolündeyken fethedilmesiyle şehir yeniden imar edilirken, Basra'yı Portekiz saldırılarından korumak amacıyla da Basra Tersanesi'nde kadırgalar inşa edilmiştir. Nitekim Basra'nın etrafında çürüme ve kokuşmayla beraber, içecek su kaynakları da kalmadığından hastalıklar artmış ve sebeple Basra'ya gelen tüccarların şehre girmesinde ciddi bir isteksizlik oluşmuştu. Bu nedenle 1583 yılında Aşar Nehri bitiminde yeni bir şehir inşa edilerek Basra'nın mamur hale getirilmesi düşünülürken, Basra'da muhafaza amaçlı yeni kalelerle birlikte Portekizlilere karşı mücadelede kullanılmak üzere de Basra Tersanesi'nde mükemmel denilebilecek kadırga gemileri inşa edilerek bölgedeki Portekiz korkusu da ortadan kaldırılmıştı[308].

Basra donanmasındaki kadırgaların seferlerde kullanımı için hazırlanması maksadıyla alet, levazımat, top ve cephane eksiklerinin giderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir. Basra beylerbeyi de ordunun başında yer alan komutanın taleplerine göre kadırgalara konulacak mühimmat ve cephane konusunda hazırlık yapmıştır. Nitekim onun taleplerine göre kadırgalara ne kadar top koymak mümkünse, top ve silahların gemilere konularak kadırgaların hazır konuma getirilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[309].

Basra Tersanesi'nde inşa edilecek kadırgaların yapımından Basra beylerbeyi sorumlu olup gerektiğinde kadırga inşası için merkezden mektupla kereste talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Dulkadirli olarak bilinen Maraş Eyaleti'nden kereste temini için Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilmiştir. Ancak kereste temininde yaşanan sıkıntılar kadırga inşası ve tamiri için ciddi bir problem oluşturduğundan, tekrar olarak yeniden kereste talep edilmiştir. Nitekim 1588 yılında

308 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.149, 1 Ra 991 (25 Mart 1583), s.42.
309 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.112, 5 Za 985 (14 Ocak 1578), s.51.

Basra'da inşa edilecek kadırgalar için keresteye ihtiyaç duyulduğunu Basra beylerbeyinin mektupla merkeze bildirmesi üzerine, Dulkadirli Eyaleti'nden kereste tedarik edildiği halde henüz Basra'ya gönderilmemişti. Ancak Basra'da var olan kadırgalar harap halde olup yeniden inşası veya tamiri için acil keresteye ihtiyaç duyulduğundan, Maraş'tan gerekli kerestenin temini için Dulkadirli beylerbeyine yeniden hüküm yazılmıştır[310].

Basra'da inşa edilecek kadırgalar için gerekli kereste Maraş'tan tedarik edildikten sonra Birecik İskelesi üzerinden gemilerle Basra'ya gönderilirken, kereste teminiyle ilgili Halep beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştı. Nitekim 1588 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek kadırgalar için gerekli kereste hazırlandıktan sonra Halep beylerbeyi ve defterdarı tarafından Birecik'ten gemilerle Basra'ya gönderilmiştir[311]. Birecik'ten gönderilen kereste Basra'ya vardığında görevli mimarlar tarafından tamir edilecek gemiler tersaneye çekilip burada tamir ve onarımdan sonra kalafatlanması da tamamlanarak kullanıma hazır hale getirilmesi görevi, Basra beylerbeyine verilmiştir[312].

Basra Tersanesi'nde inşa edilen kadırgalar için gerekli levazımat ve keresteler bulunduğu surette Basra'dan temin edilirken, bulunmadığı zamanlarda Halep beylerbeyi tarafından bulunduğu yerden temin edilerek Birecik İskelesi üzerinden gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1575 yılında Basra'da mevcut kadırgaların yanı sıra, 8 kadırganın daha yaptırılması için gerekli kerestenin de Birecik'ten Halep beylerbeyi tarafından Basra'ya getirilmesi uygun görülmüştür. Birecik'ten getirilen keresteyle kadırgaların inşasından sonra bir kısım kadırga Lahsa'ya gönderilmiştir. Ancak

310 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.350, 7 Za 996 (28 Eylül 1588), s.134.

311 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.203, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.82.

312 Basra beylerbeyine gönderilen 14 L 983 (16 Ocak 1576) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.450, s.197.

bu kadırgalar için gerekli levazımat ve top da bulunmadığı takdirde, bu durum Lahsa beylerbeyiyle müşavere edilip, gerekli top ve levazımatı Basra'dan temin etmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[313].

Basra Tersanesi'nde inşası tamamlanan ve tamir edilen kadırgalar için urgan ve yelken bezi Halep'ten tedarik edilirken, gemiler için gerekli lengerler de demir kullanılmak suretiyle Dulkadirli Eyaleti beylerbeyi tarafından işletilerek yine Birecik İskelesi'nden gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır[314]. Ancak Maraş'ta lenger yapımı için demir ve demirci ustası ve tokmakçı bulunmadığından, ihtiyaç duyulan lengerlerin Birecik'te işletilerek yapılması kararı alınmıştır[315].

Basra Tersanesi'ndeki kadırga ve diğer gemilerin inşası Basra beylerbeyi tarafından Basra hazinesinden karşılanırken, beylerbeyi harcamalarla ilgili merkezdeki hazineye bilgi ve belge göndererek hazinedeki paranın durumu hakkında bilgi vermiştir. Nitekim 1573 yılında eski Basra beylerbeyi iken Bağdat beylerbeyi olan Ali Paşa, Hazine-i Âmire'ye gönderdiği mektupta, Basra hazinesinden Basra'da 14 kadırga ile 2 küçük kalyata gemisinin inşa edildiğini ve bu gemilerde ücretli kürekçiler istihdam edildiğini bildirmişti[316].

Basra Tersanesi'nde ihtiyaç duyulan kadırgaların inşası için gerekli masrafların sağlanması da büyük problem oluşturmuştur. Nitekim Basra Tersanesi'nde kadırga inşası için dokuz yük akçe gerekip, Basra'da Osmani para olmadığından, bu paranın sağlanması için metaını tebdil etmek üzere 24 denk malzemeyi Bağdat'ta sattıktan sonra elde edilen akçeyi Divan-ı Hümâyun'da Hazine-i Âmire'ye teslim edilmek üzere bir Basra gemisiyle 30-40 kul tayfası muhafız olarak

313 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.206, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.83.
314 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.436, s.191.
315 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.747, 6 Z 983 (7 Mart 1576), s.315.
316 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.423, 8 Ş 981 (3 Aralık 1573), s.100.

Bağdat'a gönderilmişti. Ancak Bağdat'taki parayı teslim almak üzere hareket eden kul tayfası, gemi mürettebatıyla beraber katlolunurken, ellerindeki para da sırra kadem basmıştı. Bu nedenle parayı alıp gemideki görevlileri katledenin bulunarak cezalandırılması ve bu paranın İstanbul'a gönderilmesi hususunda Bağdat beylerbeyi ve kadısıyla civardaki kadılar görevlendirilmiştir[317].

Basra'da inşa edilecek kadırgaların yapımını sağlayacak neccar ve marangozlar bulunmadığından, gerekli uzman personel temin edilerek Birecik İskelesi'nden gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1574 yılında Basra Tersanesi'nde 8 kadırganın binasını sağlayacak yeterli sayıda neccar ve neşşar olmadığından, Ayntap'dan 15 neccar ve neşşar ücret mukabilinde tutularak Birecik'e getirilip, burada kereste nakli için inşa edilmiş gemilerle Basra'ya ulaşımı sağlanacaktı. Görevli neccar ve neşşarların isimleri deftere kaydedilip Basra'da kadırga inşasında ücretleri mukabilinde görev almaları sağlanacaktı[318]. Nitekim Basra valisi bu kadırgalara hizmet eden Basra Müteferrikası Sarı Abdullah'a hizmetinden dolayı bir ağalık tevcih edilmesini arz etmesi üzerine kedisine bir ağalık tevcih edilmesi uygun görülmüştür[319].

Basra Körfezi'ndeki adalardan Bahreyn'deki zengin inci ve mercan yataklarının muhafazası için de Basra'da kadırgalar inşa edilmiştir. Nitekim Bahreyn'de denizden çıkarılan inciler inci tüccarlarının nazarında oldukça kıymete haiz bulunmaktaydı[320]. Bahreyn'deki inci yatakları ve zengin bir inci pazarı ve buradaki Müslüman tacirlerin muhafazası için de Basra'daki kadırgalar görevlendirilirken, Bahreyn'deki inci çıkarılan alanın muhafazası için Basra donanmasına ait birkaç kadırganın silah ve mürettebatıyla hazırlanması hususunda

317 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 69, h.401, s.201.
318 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.511, 24 L 983 (26 Ocak 1576), s223.
319 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.2915, 22 B 982 (7 Kasım 1574), s.317.
320 İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbasî*, II/1, s.302.

Lahsa beylerbeyine emrine verilmiştir[321]. Nitekim Lahsa'ya tabi bulunan Katif'te yer alan denizdeki inci yataklarından dalgıçlar tarafından çıkarılan alanla beraber burada zamanla oluşmuş inci pazarının muhafazası için de Basra donanmasındaki kadırgalar gönderilmiştir. Ancak bölgede yeteri kadar kadırga bulunmadığından, Portekizli gemicilerin baskı ve tecavüzlerinin artması üzerine, bölgeye gönderilen kadırgaların sayısı artırılmıştır. Bu nedenle Katif'e gönderilen kadırgalar muhafaza amaçlı olarak burada bekletilirken, Katif'deki limanın da daha fazla sayıda kadırganın barınmasına imkan verecek derecede düzenlenmesine karar verilmiştir[322].

Bahreyn'deki yerel iktidar sahiplerinin kendi aralarındaki mücadelede sükunetin sağlanması amacıyla da Basra'da Lahsa beylerbeyinin emrine verilen kadırgalar kullanılmıştır. Ancak bu kadırgaların kürek ve diğer levazımatlarının eksikliği durumunda gerekli levazımat ve kürekçilerinin tamamlanması hususunda Lahsa beylerbeyi görevlendirilmiştir[323].

Merkezden Lahsa Eyaleti'ne gönderilen görevliler, Lahsa'ya gitmek üzere Basra'ya vardığında buradan Lahsa'ya ulaşımları için de Basra donanmasındaki kadırga gemileri kullanılmıştır. Nitekim 1609 yılında eski Lahsa Beylerbeyi Bayram Paşa vefat edip onun muhallefatını İstanbul'da ilgili yerlere teslim etmek üzere merkezden Divan Çavuşu Mehmet görevlendirilmişti. Mehmet Çavuş Basra'ya vardığında Lahsa'ya gitmek üzere ona bir kadırga tedarik edilip Katif İskelesi'ne götürülmesi ferman buyrulmuştu. Mehmet Çavuş Basra'ya vardığında Katif İskelesi'ne gitmek üzere ilgili kadırgayı talep ettiğinde, kadırganın düşünülmeden kendisine teslim

321 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.686, s.271.

322 Basra beylerbeyine gönderilen 23 N 985 (5 Aralık 1577) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.751, s.338.

323 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.6724, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.352.

edilmesi hususunda Basra beylerbeyi, defterdarı ve gönüllüler ağasına hüküm yazılmıştır[324].

Lahsa beylerbeyi herhangi bir bürokratik iş ve işlem için kendi adamını merkeze gönderirken, görevli bulunan bu şahsiyet dönüşte Bağdat üzerinden Basra'ya gelmekte ve Basra'dan ise Lahsa'ya geçmekteydi. Lahsa beylerbeyinin yolculuk boyunca ulaşımı Bağdat'tan Basra'ya kadar bir gemiyle, Basra'dan itibaren ise kadırgayla sağlanmaktaydı. Bu anlamda görevli kişi Bağdat'a vardığında Bağdat beylerbeyi tarafından bir gemiyle Basra'ya ulaşması sağlanırken, Basra'ya vardığında buradan Lahsa'ya gitmek üzere hizmetine bir kadırga tahsis edilmiştir[325].

Sefer zamanında Basra Kalesi'ndeki askerlerin sevki için de Basra'daki kadırgalar kullanılmıştır. Nitekim 1578 yılında Basra Kalesi'nde 555 tüfekli asker bulunurken, bu askerleri tüfek, levazımat ve atlarıyla sefere hazırlama görevi Basra beylerbeyine verilmişti. Basra beylerbeyi askerler için gerekli zahireyi ambarlara koyarken, seferde kullanılacak kadırgaların da eksik levazımlarını giderecekti. Nitekim bu askerlerin üzerine serdar tayin edilen Vezir Sinan Paşa oraya vardığında, Basra'daki kadırgalar da levazımatıyla beraber sefere hazırlanmış olacaktı[326].

b-Baştarda

Basra Tersanesi'nde inşa edilen gemiler arasında bulunan baştardalar 26-36 oturaklı olup her küreğinde 5-7 kişi bulunan bu gemiler kadırgaların büyük tiplerindendi. Baştardalar manvadan daha uzun olmakla birlikte, daha alçak ve küçük gemilerdi[327]. Kürekle hareket eden kadırgadan sonra

324 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.122,18 B 1018 (17 Ekim 1609), s.46.
325 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.665, 18 Za 992 (21 Kasım 1584), s.230.
326 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.125, 15 Za 985 (24 Ocak 1578), s.57.
327 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.86.

donanma gemilerinden en önemlilerden biri olan baştarda üst düzey donanma kaptanlarının kullandığı savaş gemileriydi. Bir Osmanlı baştardası mavnadan daha uzun, fakat daha alçak görünürdü. Buna rağmen bir baştarda gemisinde üç kadırgalık kereste ve 28.200 kg. çivi kullanılırdı[328].

Basra Tersanesi'nde inşa edilen kadırgalardan biri baştarda olarak inşa edilirken, bu geminin inşası için levazımat tedariki de ona göre yapılırdı. Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın yaptığı değişiklikle her yıl baştardalara ikişer yeni tente verilip örtü kumaşı olarak kırmızı çuka ve kemha kullanılması adet halini almıştı[329]. Nitekim 1578 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 20 kadırgadan birisi baştarda olarak yapımı sağlanırken, inşa edilen baştarda diğer gemilere komuta edecekti. Bu gemi diğer kadırgalara reislik edecek olması nedeniyle üzerine örtmek üzere bir çuka örtüsü hazırlanacaktı. Bu nedenle baştardaya 60 zira (45,1 m.) kırmızı çuka, diğer kadırgalara 50'şer zira (37,6 m) esmani çuka hazırlanacaktı. Kadırgalarla birlikte inşa edilen baştardanın yelkenleri için de 40 bin zira (30.120 m.) yelken bezi ve yelkenlerin dikilmesi için 5 bin iğne, 60 İstanbulî kıyye ispavlu, Halep kantarıyla bir kantar resne-i ip Halep defterdarı tarafından tedarik edilecekti. Kadırgalar ve baştardanın inşası için bir kısım malzeme de Birecik ve Ayntap'tan tedarik edilirken, gemiler için gerekli kereste Maraş dağlarından kesilip nazır tayin edilen Ayntap Beyi Keyvan Bey'e teslim edilecekti. Keyvan Bey kendisine teslim edilen kereste ve malzemeyi Birecik'e naklederken, bu malzemeyi miktarıyla deftere kaydedip defterini İstanbul'daki hükümet yetkililerine gönderecekti[330].

Basra'daki asi Arap ihtilalleri ve burada asayişin bozulması sebebiyle Basra'da ikamet eden İngiliz konsolosunun

328 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.107-108.
329 *Bostan, Osmanlılar ve Deniz*, s.108-109.
330 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.157, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.76.

teklifiyle İngiltere'den altı adet gemi imal ve sipariş edilmişti. Gemilerin inşası için de 50 bin kuruş verilmişti. Bu gemilerin biri İngilizler tarafından öncelikle teslim edilmiş, ikişer direkli şapar tabir olunan iki gemi daha teslim edilmişti. Ancak Basra Körfezi'nde Portekiz meselesiyle ilgili çarpışmalar meydana gelince Bağdat'ta bir baştarda, bir şapar ve birkaç gemi daha Bağdat valisi tarafından inşa edilmişti[331]. XVIII. yüzyılda Basra'nın muhafazasını sağlamak amacıyla Basra Körfezi'nde kullanılmak üzere Bağat'ta iki şapar gemisiyle beraber bir baştarda inşa edildi. Bu gemilerin Basra'nın muhafazasına yeterli olacağına Bağdat valisi tarafından kanaat getirilirken, bu gemilerin Basra Körfezi'nde göreve hazır bekletilmesi vurgulanmıştır[332].

c-Kalyata

Kalyata, 19-24 oturaklı olup, kadırgadan küçük çekdiri türü bir savaş gemisiydi. XVI. yüzyılda 16-18 oturaklı çekidirilere kalyata deniliyordu. Bu gemi XVII. yüzyılda 32-36 m, XVIII. yüzyılda ise 25 m. uzunluğunda inşa edilmiştir[333]. Basra donanması için inşa edilen kalyatalarin Basra Tersanesi'nde olduğu gibi, ihtiyaca göre Birecik Tersanesi'nde de yapımı sağlanmıştır. Nitekim 1560 yılında Vezir Mehmet Paşa'ya 20 kıta gemiyi Birecik Tersanesi'nde inşa ettirmesi emredilmişti. Ancak yeterli kereste bulunmadığı gibi, Birecik'te Fırat Nehri'nin oldukça azgın olduğu bir zamana denk gelmesi münasebetiyle Vezir Mehmet Paşa, talep edilen 10 geminin inşasının gerçekleşmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Basra donanması bünyesinde yer almak üzere sekiz kıta kalyatanın Birecik'te inşasının yeterli geleceği bildirildi. Bu kalyataların inşasından sonra Basra'ya ulaştırılması için 400 kü-

331 Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet (Özcan)*, III, s.175.
332 Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s.230.
333 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.126.

rekle beraber merkezden gemi mimarları gönderilirken, inşa edilen gemilerin idaresi için de kaptan ve gemi reislerinin gönderilmesine karar kılındı[334]. Ancak birkaç gün sonra gemilerin yapımı zaman alıp, gemi inşası acil bir durum olduğundan Birecik'te bu gemilerin inşasından vazgeçilerek, gemi inşasında kullanılacak kereste ve kürek gibi malzemeler Fırat Nehri yoluyla Diyab'a ve buradan Bağdat'a gönderilecekti. Bu malzemeler daha sonra Basra'ya getirilip gemiler burada inşa edilecekti[335]. Ancak Basra donanması için Birecik dışında gemi inşası oldukça maliyetli olup karşılanması oldukça zor olduğundan, Birecik'de 10 geminin inşası için Vezir Mehmed Paşa görevlendirildi. Bu gemilerden her birinin kürekçileriyle beraber maliyetlerinin hesaplanması hususunda karar alındı. Daha önce karar verildiği halde inşa edilmemiş beş kalyatanın yeniden inşa edilerek Basra'ya gönderilmesi, kalan gemilerin inşası için hazırlanmış kerestenin ise mahzen ve ambarlara konularak muhafaza edilmesi uygun görüldü[336].

Birecik'te beş kalyata gemisi yeniden inşa edildikten sonra kalan kerestelerin uygun ve korunaklı bir yerde muhafaza edilmesine karar verildi. Ancak daha sonra alınan karar gereği bu keresteler 27 Nisan 1560 tarihinde Fırat Nehri yoluyla 65 gemiye yüklenip Harik-i Abi Nehri yoluyla Bağdat'a gönderildi. Kereste yüklü gemiler 13 Mayıs'ta Bağdat'a vardığında buradan Basra'ya gönderilmek üzere hazırlandığı bildirildi. Keresteler Basra'ya ulaştırıldıktan sonra Basra Tersanesi'nde beş kalyata inşa edilip, kalan kerestenin ise Basra beylerbeyi tarafından uygun bir mahalde muhafaza edilmesi hususunda gemi inşasından sorumlu Vezir Mehmed Paşa'ya hüküm yazıldı[337].

334 Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 8 C 967 (6 Mart 1560) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.834, s.286.

335 Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 12 C 967 (10 Mart 1560) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.849, s.290.

336 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1185, 3 N 967 (28 Mayıs 1560), s.397.

337 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1355, s.453.

Basra'nın muhafazasında Basra'daki donanma gemilerinden kadırga ve kalyatalar önemle rol oynarken, Basra hazinesinin durumu da yeni gemi inşasında büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Basra'daki yeni harcama ve gemi inşasıyla ilgili merkezdeki hazineye bilgi verilirdi. Nitekim 1573 yılında eski Basra beylerbeyiyken Bağdat Eyaleti'ne görevlendirilen Ali Paşa, Basra Tersanesi'nde 14 kadırga ile 2 küçük kalyatanın inşa edildiğini, bu gemilere ücretli kürekçiler istihdam edildiğini, üstelik Basra'daki kul tayfasının Temmuz ayına kadar altı aylık mevacipleri ödenirken, 19,5 kese akçe hazinede nakit olarak kaldığını merkeze bildirmiştir[338].

Basra'da inşa edilen kalyatalar için gerekli kereste de Birecik'ten gemilerle gönderilmiştir. Lakin donanma inşası için Birecik'ten temin edilen kerestenin yetersiz geldiği durumlarda, eksik kerestenin envanteri çıkarılarak temin edilmesi hususunda Birecik'in idari olarak tabi olduğu Halep'teki yetkililere bilgi verilmiştir. Nitekim 1571 yılında Basra'da inşa edilecek beş kalyata için gerekli kereste Birecik'ten gönderilip Basra'ya ulaşırken, gönderilen kerestenin eksik olduğunu Basra beylerbeyi merkeze gönderdiği mektupla bildirmişti. Nitekim beş kalyatanın inşasının tamamlanması için gerekli kerestenin listesi hazırlanarak yetkililere bildirildi. Bu kerestelerin tedarikinden sonra gecikmeye fırsat vermeden Birecik'ten Fırat Nehri yoluyla gemilerle gönderilmesi hususunda da Halep defterdarı vazifeli kılındı[339].

3-İnce Donanma Gemileri

Portekizliler 1515'de hakim oldukları Hürmüz'de bir yüzyıl boyunca hüküm sürerken, XVI. yüzyılın başlarında Doğu Hindistan Kumpanyasına ait bir İngiliz donanması, Portekiz'in

338 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.423, 8 Ş 981 (3 Aralık 1573), s.100.
339 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.421, 28 B 979 (16 Aralık 1571), s.270.

kontrolündeki Hürmüz'ü alarak, Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesti. Böylece gelecek yıllarda, Safavilerin Bağdat'ı işgaliyle birlikte Basra daha çok izole edilerek yalnızlaştı[340]. Bu olay sonucunda Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nun sonunda yer alan Basra'da izole edilirken, Hint Okyanusu sınırında bulunan Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika boyunuzundaki bütün kazanımlarını tekrar elde etmemek üzere kaybetmişti[341]. Yıllar içerisinde Hindistan'daki Bengal ile Basra arasında gelişen ticari bağlantı daha da derin bir güç kazandı. Osmanlı ve İran otoritelerini cezbeden İngilizler buranın kontrolünü sağlamak ve buradaki ticari faaliyetleri korumak için Bedevi Araplarla mücadeleyi ön plana çıkardı[342]. Bu süreçte XVII. yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'nden çekilen Basra'daki Osmanlı donanması içerisinde yer alan kadırga gibi büyük gemilerin yerini, Basra ve Bağdat çevresinde Şat Nehri'nde Arap şekavetine son vermek ve zahire ve mühimmat taşınmak üzere savunma ve taşıma amaçlı şayka, fırkate ve çekdiri cinsinden ince donanma gemileri almaya başlamıştır[343].

a-Şayka

Altı düz ve enli olan şaykalar, Özi, Dinyeper ve Tuna nehirlerinde ve Karadeniz'de Osmanlı güçleri ve Kazaklar tarafından kullanılan bir çeşit savaş gemisiydi[344]. Nitekim şayka kelimesi Rusça'da martı anlamına gelen çaykadan türemişti. XVIII. yüzyıla kadar ortalama uzunlukları 13-25 m. arasında değişen şaykalar üç topla teçhiz edilmiştir. XVIII. yüzyılda

340 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.

341 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.

342 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.

343 Osmanlı donanmasında kullanılan ince donanma gemileri için bkz. Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.132-38.

344 Tuna donanmasında yer alan şaykalar ve idaresi için bkz. Seyfullah Aslan, *Osmanlı İmparatorluğunun Tuna Donanması: Teşkilatı ve Faaliyetleri (1683-1718)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022, s.78-79.

her şaykada yirmi kürekçi, yirmi cenkçi, bir topçu, bir dümenci ve bir de kaptan görevli bulunmaktaydı[345].

Şaykalar esas itibarıyla XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Tuna Nehri iskele ve tersanelerinde inşa edilirken[346], XVII. yüzyılın başlarında Basra'daki Arap şekavetine son vermek amacıyla Basra donanması bünyesinde görev yapması için Birecik Tersanesi'nde de şayka gemileri inşa edilmiştir. Nitekim Sultan II. Mustafa iktidara geldiği ilk birkaç yıllık zaman içerisinde Avusturya, Venedik ve Ruslarla mücadele etmekten Basra'daki Arap şekavetine gerekli özeni gösterememişti. Bunun üzerine Basra ve Bağdat'taki Urban şekavetine son verip Basra ve Kurna kalelerinin fethi amacıyla Birecik Tersanesi'nde 60 şaykanın inşasına karar verildi. Şaykaların inşasıyla eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet görevlendirilirken, gemi inşası için gerekli kereste Maraş dağlarından kesildikten sonra, gerekli bazı mühimmat da Halep'ten satın alınarak tedarik edilecekti. İnşa edilecek gemilerin idaresi için kaptanlarla beraber gemi inşasını sağlayacak birtakım marangoz ustaları da İstanbul'dan donanma kalyonlarıyla İskenderun'a gönderilip, buradan Haleb'e, daha sonra Birecik'e nakledilecekti. İnşa edilen donanma gemilerinin Birecik'ten Bağdat'a varıncaya kadar muhafaza görevi de Basra Valisi Ali Paşa tarafından sağlanacaktı[347].

1703 yılına gelindiğinde Şat Nehri donanması bünyesinde 40 fırkate bulunurken, fırkatelerle beraber ihtiyaca göre görev yapmak üzere Birecik Tersanesi'nde şaykaların inşası da gündeme geldi. İnşa edilecek şaykalarla beraber bir kalyon da inşa edilerek üzerine bir kaptan tayin edilecekti. İnşa edilen kalyon ve şaykalar, Batı Anadolu'daki Rum teknelerinden temin edilen cenkçilerle teçhiz edilerek, o havalide görev

345 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.132.
346 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.133.
347 *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, I, s.597-98.

alıp ticaret gemilerinin Basra İskelesi'ne güven içinde ulaşmasını sağlayacaktı[348].

b-Fırkate

İnce donanma gemilerinden olup denizde ve nehirlerde kullanılmak üzere inşa edilen fırkteler 10-17 oturaklı olup, her bir küreğini iki-üç kişi çeker ve seksen veya yüz levendi taşıyabilecek kapasitesi bulunurdu[349]. Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Âmire başta olmak üzere, diğer tersanelerde de fırkateler inşa edilirken, bu gemilerin inşasında kullanılan direk ve serenler temin edilerek gerekli işlemler yapılırdı[350]. Tersane-i Âmire'de inşa edilen fırkatelerin idaresini sağlayacak kaptanların isimleri Tersane-i Âmire'de bulunan ve kaptan paşalara mahsus odada kaymakam paşa, kaptan paşa ve diğer devlet ricali tarafından belirlenerek kaydı tutulan deftere kaydedilirdi[351]. Gerektiği takdirde göreve çıkacak bazı fırkatelerin leventleri değiştirilip isimleri deftere kaydedilerek yeni leventlerin görevde bulunmaları sağlanırdı[352].

XVII. yüzyıla kadar Basra donanması için Basra Tersanesi'nde kadırgalar inşa edilirken, bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Hint Denizi'nden çekilmesiyle Basra donanmasındaki gemilerin envanteri de değişmiştir. Nitekim Hint Denizi'nden çekildikten sonra buradaki Arap eşkıyasına karşı daha çok Basra

348 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).

349 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.84.

350 "Tersane Emini İzzetli İbrahim Efendi, hâlâ müceddeden bina olunan altmış kıta miri fırkatelerin direkleri ve serenleri ve kıçları ve gönderleri sene-i sabıkada ne vechile yapıla gelmiş ise bu sene dahi (...) bir saat evvel hazır ve amade ettirmeğe ihtimam eyleyesin..." bkz.BOA, *D.BŞM.TRE*, 2/36, 27 Ca 1106 (13 Ocak 1695).

351 1695 yılında Bahr-i Sefid'e göreve çıkacak fırkate kaptanlarının isimleri Tersane-i Âmire'de İstanbul kaymakamı ve kaptan paşa ve diğer donanma ricali tarafından belirlenerek özel bir deftere kaydedilmiştir. Bkz.BOA, *D.BŞM.TRE*, 2/75, 14 C 1106 (30 Ocak 1695). Aynı belge için bkz. *D.BŞM.TRE*, 2/77.

352 1695 yılında Tersane-i Âmire'den denize açılacak 60 fırkateden her birinde ihtiyaç duyulan 45 nefer levendin üç gün içinde belirlenerek deftere kaydedilmesi hususunda fırkateler kaptanı Ömer Kaptan'a emir verilmiştir. Bkz. BOA, *D.BŞM.TRE*, 2/84, 19 Ca 1106 (5 Ocak 1695).

ve çevresinin muhafazasına odaklanan Osmanlı Devleti, kadırga yerine daha çok nehirlerde kullanılan ince donanma gemilerinden fırkateleri tercih etmiştir. Bu fırkatelerin inşası için de malzeme ve levazımat tedarikiyle gemi inşasına uygun Birecik Tersanesi'ni kullanmıştır. Bu amaçla Birecik'te inşa edilen fırkateler için gerekli cenkçi ve topçular Birecik ahalisinden temin edilirken[353], inşa edilecek fırkateler için gerekli mühimmat da Birecik'te uygun bir mekanda muhafaza edilmiştir. Birecik Tersanesi'nde fırkate inşasının önem kazanmasıyla birlikte gemi inşasında kullanılan malzemenin muhafazası için gerekli yer mevzuu Rakka Valisi Mustafa Paşa tarafından müzakere edildiğinde Birecik'in kıble tarafındaki hisarın baş kulesinin bu amaca uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. Nitekim gemi inşası için mübaşir olarak görevlendirilen Abdurrahman Ağa'nın talebi üzerine kaptan ve kethüdası Murat Bey ve marangozlar bu mahalli yakından inceledikten sonra alanın amaca uygun olduğunu bildirmişlerdi[354].

Birecik Tersanesi'nde fırkateler inşasının önem kazanmasından sonra burada inşa edilecek fıraktelerin ölçülerinin belirlenmesi için Fırat Nehri'nden Şattülarab'a kadar nehirlerin su taşıma kapasitesi ve nehir yatağının durumu gözden geçirilmiştir[355]. Nitekim 1699 yılında Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek donanma gemilerinin hareketini sağlamak üzere Birecik'ten Şattülarab'a varıncaya kadar Fırat Nehri'ndeki suyun durumu büyük önem taşımaktaydı. Zira, Birecik'ten hareket eden gemiler Şattülarab Nehri'ne kadar önemli bir vazife gördüğünden, Birecik'ten Halep İskelesi'ne tabi Felluce isimli mahalle varıldığı yere kadar olan mıntıkada ve buradan Şattülarab'a kadar suyun durumu sorgulanmıştır. Birecik'ten itibaren kullanılacak fırkate ve diğer gemilerin inşasını be-

353 BOA, *C.BH*, 90/4305-1.
354 BOA, *C.BH*, 90/4305-2.
355 BOA, *C.BH*,149/7106-17.

lirleyen de Fırat Nehri'nin yapısıyla buradaki suların varlığı olmuştur[356]. Merkezden görevlendirilen Rakka Muhafızı Vezir Mustafa Paşa bu konunun araştırılması için ağalarından Mehmet ve Abdurrahman Ağa'yı Fırat Nehri'nin bulunduğu Birecik'e gönderdi. Bu görevliler kaza meclisinin huzurunda zahire gemilerine binerek kürekçi ve dümencilerle beraber 11 Kasım'da Fırat Nehri'ndeki suyun varlığını incelenmeye başladılar. Yapılan incelemede bazı yerlerde su eski debisiyle akarken, burada döküntü taşlar bulunmaktaydı. Nitekim eskiden beri gemilerin geçişi sırasında suyun derinliği 6 zira (4,5 m.) gelirken, Fırat Nehri'neki suların yokluğu nedeniyle bazı yerlerde derinlik bir ziraya kadar düşmüştü. Şattülarab Nehri'ne varıldığında görevli kaptan, mimar, marangoz ve dümenciler suyun az olduğu mahalden nehirde kullanılacak fırkatelerin uzunluğunu ve genişliğini hesaplamışlardı[357]. Kaptan, mimar, marangoz ve dümencilerin yaptıkları hesaplamayla Fırat Nehri'nin 27 neccari zira (20, 3 m.) ve döşeği 4,5 neccari zira (3,3 m.) ve 16 (12 m.) ortalık üzere kanatlı fırkatelerin inşa edilebileceğine kanaat getirilirken, her bir fırkate için kürekçi, topçu ve cenkçisiyle 70 adamla birlikte 7 topa ihtiyaç duyulacağı belirlenmişti[358].

Fırat Nehri'nde yapılan incelemeden sonra Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde 4 Aralık 1699-24 Mayıs 1701 tarihleri arasında 200 günde inşa edilen 60 fırkatenin genişliği 4,5 zira (3,3 m.), uzunluğu ise 21-27 zira (15,8-20,3 m.) arasında değişmiştir[359]. Yalnız çok erken tarihlerden beri Osmanlı tersanelerinde inşa edilen bir fırkatenin maliyeti 1255 kuruş tutarındayken, XVII. yüzyılın sonunda Birecik Tersanesi'nde inşa edilen bir fırkatenin maliyeti 1771 kuruş tutarında olduğu belirlenmişti. Birecik Tersanesi'nde inşa edilen bir fırkatenin

356 BOA, *C.BH*, 149/7106-9, 2 R 1111 (27 Eylül 1699).
357 BOA, *C.BH*, 90/4305.
358 BOA, *C.BH*, 90/4305.
359 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.

maliyeti Tuna Nehri'nde inşa edilen fırkatelere nazaran 516 kuruş daha fazla olmuştur. Nitekim Birecik Tersanesi'nde o ana kadar bu ölçüde fırkate inşa edilmediği gibi, gemi inşası için gerekli kereste de oldukça uzak bir mesafeden kesilerek Birecik'e getirilirken, gemi inşası için gerekli diğer malzemenin de Birecik dışından temin edilmesi, gemi inşaat maliyetlerini artırdığı belirlenmiştir. Bu nedenle artan maliyetin Birecik dışından ve uzak yerlerden malzeme tedarikinin yanı sıra, bu levazımatın Birecik'e nakli de ayrı bir masraf olup, gemi inşa maliyetini artıran bir diğer unsur olmuştur[360].

Tablo 3: 1700 Yılında Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilen Fırkatelerin Uzunluk ve Genişlik Ölçüleri[361].

Fırkate Sayısı	Genişlik/ Zira	Uzunluk/ Zira	Fırkate Sayısı	Genişlik/ Zira	Uzunluk/ Zira
21	4,5	27	10	4,5	26
9	4,5	25	10	4,5	23,5
10	4,5	21			

Birecik Tersanesi'nde inşa edilen fırkatelerin, Tuna Nehri'ndeki fırkatelere nazaran asker taşıma kapasiteleri daha düşük olup onlara verilen salyanaleri hesaplanarak ortaya konulmuştur. Nitekim 1700 yılında inşa edilen 60 fırkateden her birinde 70 levent bulunurken, bu fırkatelere salyaneleri verilmişti[362]. Ancak bu dönemde Tuna Nehri donanmasında bulunan fırkatelerin her birinde 80 levent bulunmakla beraber, her bir fırkateye yine 3000 kuruş salyane ödenmiştir. 1701 yılında Birecik'te inşa edilen 60 fırkateden her birinde 70 levent bulunmakla beraber, her bir fırkateye 2625 kuruş salyane verilmişti. Bu durum kaptan-ı derya ve Şat donanması kaptanı arasında müzakere edildiğinde, Birecik'de inşa edi-

360 BOA, *MAD.d*, 5433, s.22, 10 N 1112 (18 Şubat 1701).
361 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
362 BOA, *İE.BH*, 10/908.

len fırkatelerdeki leventlerin sayısı Tuna Nehri fırkatlerine nazaran daha eksik olduğuna kanaat getirilmişti. Bu gemilerdeki eksik leventlerin İstanbul'dan tahrir suretiyle temin edilerek görev yerlerine varıncaya kadar harcırahları ve kaptanlarının diğer levazım ve masrafları karşılanmıştır. Birecik'te inşa edilen gemilerde görevli kaptan ve leventler altı ay görevde bulundukları süre zarfında herhangi bir zorlukla karşılaşmamaları şartıyla salyaneleri hesaplanıp, ilgili gelirden sağlandıktan sonra kendilerine ödemelerinin yapılmasına karar verilmiştir[363].

1704 yılına gelindiğinde Basra ve çevresinin korunmasında Basra donanması olarak görev yapan Şat Nehri donanması bünyesinde 40 fırkate bulunmaktaydı. Basra donanmasındeki fırkatlerde görevli levenlerin zahire ve peksimet ihtiyaçları Basra gümrüğünden karşılanırken, fırkatelerin yelken ve kalafatları yenilenerek gerekli masraflar gümrük ve Basra zahire mukataasından karşılanmıştır. Gerekli bakımları yapılan fırkateler Basra'dan Bağdat'a kadar olan sahil ve iskelelerde görev yaparken, bu fırkatelerin 20'si Bağdat'ta karaya çekilmiş ve âtıl halde çürümeye terkedilmişti. Karaya çekilen fırkatelerin de donanımları sağlanıp aktif halde bulunan fırkatelerin sayısı 60'a tamamlanırken, fırkatelerin leventleri de tamamlanıp salyane ve zahire bedeli olarak 380 kese ve 127 kuruş bedel talep edilmişti. 1703 Mayısı'ndan itibaren bu leventlerin salyanesi Basra malından karşılanırken, Basra ve Kurna kalelerindeki leventler de denizden fırkatelerle Urban eşkıyasına karşı sevk edilmişti. Basra donanmasındaki fırkatelerin kaptanlığıyla beraber Basra Eyaleti'nin idaresi de kendisine verilen Basra kaptanına, bu gemilerin inşa görevi de verilmiştir. Basra kaptanı karada âtıl vaziyette bulunan 20 fırkatenin donanımını sağladıktan sonra, fırkateler için gerekli leventleri Rum memleketlerinden temin ederken, bu

363 BOA, *İE.BH*, 10/908, 2 N 1111 (2 Şubat 1700).

gemilerin üzerine güvenilir ve iş bilir kaptanlar görevlendirilecekti. Gemilere ihtiyaç duyulan leventlerin Rum memleketlerindeki gemilerden temininden sonra bu askerler silahlandırılıp, her bir fırkatenin barut, silah ve levazımatı giderilecekti. Daha sonra fırkatelerin salyane ve peksimet bedelleri ile kalafat ve yelken masrafları ocaklık gümrük ve zahire mukataalarından karşılanacaktı. Donanımları sağlanan fırkateler, şayka ve kalyonlarla beraber Basra'ya gelen tüccar gemilerinin Basra İskelesi'ne güven içinde ulaşmasını sağlayacaktı[364].

XVIII. yüzyılda Basra donanmasında bulunan ince donanma gemilerinden fırkateler Birecik'in yanı sıra, Basra Tersanesi'nde de inşa edilmiştir. Yalnız bu fırkatelerin inşası için gerekli kereste Maraş dağlarından kesilip Birecik İskelesi'ndeki gemilerle Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1729 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 20 fırkate için gerekli 20.100 adet kereste Maraş dağlarından kesildikten sonra Birecik İskelesi'ne getirilecekti. Birecik İskelesi'ndeki miri 55 gemiye yüklenen kereste Rızvaniye İskelesi'ne gönderilecekti. Ancak Fırat Nehri kenarında ziyadesiyle Urban eşkıyası bulunduğundan bu gemilerin teçhizat ve hazırlığı ona göre yapılarak yola çıkarılacaktı. Gemiler Fırat Nehri'nde yol alırken, iskele eminleri, kale dizdarları ve vilayet ayanı bu gemilerin emin ve salim olarak Basra'ya ulaştırılmasında gerekli özeni göstereceklerdi[365].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Basra ve Bağdat'ın muhafazasında önemli bir görev ve işlev gören Şat donanmasındaki fırkatelerin sayısı 20'ye kadar gerilerken, bu fırkatelerin idaresini üzerine alan Şat kaptanları iyi bir yönetim sergileyemediğinden bu fırkatelerin sayısı dörde kadar düşmüştü. Bunun üzerine Şat donanması ve gemilerinin daha iyi yönetilmesi için yeni bir kaptan tayin edilmiştir. Nitekim

364 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).
365 BOA, *TS.MA.e*, 890/32, 10 M 1142 (5 Ağustos 1729).

1764 yılında Basra'da bulunan Şattülarab Nehri kaptanlığı Mustafa Paşa'ya tevcih edilmişti. Ancak o, bu göreve başladığında donanma içerisinde 20 fırkate bulunurken, Mustafa Paşa rahat ve keyfine düşkün yapısıyla verilen görevi ihmal etmesi nedeniyle Şattülarab donanmasındaki fırkatelerin sayısı dörde kadar düşmüştü. Ancak bu donanma içerisindeki gemilerin muhafazası Şat Nehri'nin muhafazası açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Şattülarab donanmasının idaresinin devamı için Mustafa Paşa görevden alınıp eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet Paşa'nın torunu Salih Bey iyi bir kaptan ve işinin ehli olacağı düşüncesiyle bu göreve getirildi. Salih Bey bu göreve getirilmesiyle Bağdat ve Basra Valisi Vezir Ali Paşa tarafından da tanınarak kendisine hilat ilbas edildi. Üstelik Salih Bey'e kaptanlık görevi mirimiranlık rütbesiyle birlikte ihsan olundu[366].

c-Cenk Gemileri

1602 yılında Basra Körfezi'nde yegane güç olan Portekizlilerin, Safavi Hükümdarı Şah Abbas tarafından önce Bahreyn'den, sonra da İngilizlerle kurdukları ittifakla Hürmüz'den çıkarılmasıyla Basra Körfezi'ndeki bir asırlık Portekiz varlığı da son buldu. Böylece 1622 yılından itibaren bölgeye Arap kabileler hakim oldu[367]. Portekiz'in kontrolündeki Hürmüz'ü alan İngilizler Hürmüz'ün Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'yle olan bağlantısını keserken, Safavilerin Bağdat'ı işgaliyle birlikte Basra daha çok izole edilerek yalnızlaştı[368]. Böylece Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu sınırında bulunan Basra Körfezi'nde bütün kazanımlarını tekrar elde etmemek üzere kaybetti[369].

366 BOA, *AE.SMST.III*, 297/23775, 24 B 1177 (28 Ocak 1764).
367 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.
368 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.199.
369 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda Basra Körfezi'nden çekilmesinden sonra Safavi güçleri de Basra Körfezi'ne giriş için önemli bir mevkide bulunan Bağdat'ı almak için Osmanlılarla rekabete girişti[370]. Safaviler Basra Körfezi'nde etkinliğini artırmak için Basra'ya daha fazla asker ve idaresindeki Arap kabilelerini gönderirken[371], bu Arap kabilelerinin bölgedeki baskı ve eşkıyalık faaliyetleri artmıştı. Nitekim Şam'dan başlayan Hac yollarında eşkıyalık yapan Urban eşkıyası Basra ve Bağdat'ın nahiyelerinde develeriyle toplanarak sayıları binleri bulan bu eşkıyalar, etraftaki Müslüman ahalinin mallarını yağmalamaktaydılar[372]. Basra'daki Urban eşkıyasının artan asayişsizliği Fırat Nehri kenarında cenk gemilerinin inşasını artırmıştır. 1696 yılında Basra'da isyan eden Urban şekavetine son vermek üzere Fırat Nehri'nin uygun bir mahallinde 10 cenk gemisinin inşasına karar verilirken, gemilerin inşasından sonra Rakka Valisi Hüseyin Paşa kendi kapısı ve eyalet askeriyle birlikte eyaletinde bulunan Türkmen, Urban ve Ekrat unsurlarla, Bağdat Valisi Ali Paşa da kapısı halkı ve levent askeriyle karadan destek vermek için Basra'ya gideceklerdi[373].

Urban eşkıyasının kontrolüne giren Basra'nın kurtarılması için de Fırat Nehri'nin uygun bir mahallinde Birecik İskelesi'nde cenk gemileri inşa edilmiştir. Nitekim 1695 yılında Basra seferi için cenk gemisi inşa etmek üzere Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. Hüseyin Paşa Fırat Nehri kenarında müsait bir mahalde inşa edeceği gemileri hazineye ödeyeceği borcundan karşılayacaktı. İnşası tamamlanan gemiler yararlı ve genç tüfekli askerlerle donatılacaktı.

370 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
371 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.130.
372 *Hakim Efendi Tarihi*, I, s.546-47.
373 *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, I, s.516.

Paşa, gemilerin inşasından sonra yapılan masrafın kayıtlı olduğu defteri İstanbul'daki yetkililere gönderecekti[374].

Basra'daki asi Arap aşiretlerinin isyanını bastırmak üzere düzenlenen seferde kullanılmak üzere Birecik'ten 10 harp gemisinin inşası için Rakka Beylerbeyi Ahmet Paşa vazifeli kılınmıştı. Gemiler inşa edildikten sonra asker ve mühimmatla donatılıp, gerekli masrafları karşılandıktan sonra defterlerinin İstanbul'daki yetkililere gönderilmesi hususunda hüküm yazılmıştır[375]. Rakka Valisi Fırat Nehri'nin münasip bir mahallinde gerekli levazımatı sağladıktan sonra on gemiyi inşa ettirip, gemilere genç ve harp kabiliyeti bulunan askerlerle beraber ziyadesiyle mühimmat sağladıktan sonra, gemilerin inşa defterini yetkililere gönderecekti[376]. Ancak aradan geçen altı ay zarfında Rakka Valisi Ahmet Paşa on geminin inşasına gerekli önem ve aciliyeti göstermeyip, sadece iki gemiyi inşa edebilmişti. Bu nedenle inşa edilecek gemilerin Basra'da gerekli sükuneti sağlamadaki önemi vurgulanarak, gemi inşasına gerekli hassasiyeti göstermesi ve on geminin inşasını acil olarak tamamlayarak gerekli donanımını sağlaması hususunda Rakka valisine yeniden bir hüküm yazılmıştır[377].

d-Kilit (Şapar) Gemileri

Basra Eyaleti'nden toplanan hazine gelirlerinin hazineye intikali zorlu ve meşakkatli bir durum idi. Zira toplanan hazine

374 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 106, h.1419, Evahir-i Ca 1107 (28 Aralık 1695-6 Ocak 1696), s.371.

375 "Rakka Beylerbeyisi Ahmed Paşa'ya hüküm ki, inşa'allahu teala Basra seferi içün ceng gemisi olmak üzre Nehr-i Fırat kenarında ve münasib bir mahalde (...) on kıta sefine inşa ve mükemmel ve müretteb donattırılup gemilere yarar ve tüvana tüfenk-endaz cenkçiler i'dâd ve bir gün mukaddem itmam olunup ve her birininin teknesine ve sair levazım ve mühimmatına ve gemici ve levendatına ne mikdar akçe masraf olursa müfredat üzere defter ve defterin mühürleyüp ve imzâlayup Asitane-i saadetime irsal ve bu hususa ziyadesiyle takayyüd ve ihtimam eyleyesin deyü..." bkz.BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 108, h.104, Evail-i C 1107 (7-16 Ocak 1696), s.33.

376 BOA, *A.DVNS.MHM,d*, 108, h.848, Evasıt-ı Ş 1107 (16 Mart 1696), s.200.

377 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 108, h.1248, Evasıt-ı Za 1107 (12-21 Haziran 1696), s.292.

gelirleri Şat Nehri'nden geçiş sırasında Arap aşiret ve eşkıyalarının sadırısına maruz kalmaktaydı. Bu nedenle Basra'nın muhafaza ve aşayişini sağlamak üzere Basra'da ikamet halinde bulunan İngiltere balyosu vasıtasıyla Hindistan'da yer alan Bombay'da altı adet geminin inşası için elli bin kuruş ödenmişti. İngiltere tarafından imal edilen önce bir, sonra ikişer direkli iki adet gemi Basra'ya ulaştırılmıştı. Daha sonra yine Basra'nın muhafazasını sağlamak üzere Bağdat'ta bir baştarda ve iki gemi inşa edilmişti. Bu gemilerin Basra'nın muhafazasına yeterli olacağına Bağdat valisi tarafından kanaat getirilirken, bu gemilerin Basra Körfezi'nde göreve hazır bekletilmesi vurgulanmıştır[378].

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, yani 1780 yılına gelindiğinde de Bağdat ve Basra Valisi Süleyman Paşa merkezdeki hükümet yetkililerine sunduğu arizada nehir kenarında taşra sahilinde toplanan hazine gelirlerinin Arap eşkıya ve aşiretlerinin saldırısına maruz kaldığını bildirmişti. Bu nedenle Basra'da donanma inşasına öncelik verilmesi, özellikle Şat Nehri'nin gidiş ve gelişlerinde cerayan eden geçişlerde bu hazinenin muhafaza edilmesinin önem ve değer kazandığı vurgulanmıştır. Nitekim Şat Nehri kıyısında bulunan iskelelerdeki ahalinin geçişlerde kullandığı ve kilit ismi verilen çekdiri cinsinden gemilerin Şat Nehri geçişlerinde Basra hazinesine ait paranın korunmasında mühim rol oynayacağı vurgulanmıştır. Şat Nehri Basra donanmasına ait yol olduğu için de bu gemilerin inşasının önemli olduğundan 10 kilit çektirisinin Hindistan'da Bombay Tersanesi'nde 5-6 ay zarfında inşası tamamlanacaktı. İnşa edilen her bir kilide altışar top konularak silah teçhizatı tamamlanacaktı. İnşası tamamlanan 10 çektiri türünden geminin yapımı 50 bin kuruş masrafla bitirilecekti. Tamamlanan bu çektiri gemileriyle Basra hazinesine gelir sağlayan yerlerden gerekli paralar güven

378 Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s.230.

içinde hazineye ulaştırılırken, hazine için büyük bir kaynak temin edilmiş olacaktı. Bu kilit çektirilerinin inşası için gerekli para Halep Valisi ve Muhassılı Vezir Abdi Paşa tarafından tasarrufunda bulunan Halep muhassıllığı malından karşılanacaktı. Temin edilen para bu gemilerin inşasını sağlayacak İngiliz balyosun Halep'deki konsolosuna kayıt altına alınıp teslim edilecekti. Konsolos teslim aldığı paraya karşılık imzalı ve mühürlü bir makbuz verecek, alınan makbuz gemilerin inşasını üstlenen balyosa teslim edilecekti[379].

Basra hazinesine ait nakit gelirler sahil dışındaki alanda olup, bütün mukataaları tasarruf edenler Urban tayfasından oluşurken, mukataa gelirlerinin toplanması ciddi bir sıkıntıyı beraberinde getirmekteydi. Toplanan gelirlerin Şat Nehri'nden güvenlik nedeniyle geçirilmeye cesaret edilemeyeceğini ve bu nedenle Şat Nehri donanmasındaki gemilerin hazır olması gerektiği hususunda fikir beyan edilmişti. Bu nedenle Şat Nehri'nde muhafaza amaçlı görev yapmak üzere yüz kadar fırkateciyle yeteri kadar marangoz olursa üç-beş bin askerin hizmetini sağlayacak fırkatelerin alet ve levazımatı Birecik'den gemilere yüklenip Basra'daki Şat Nehri'ne ulaştırılması düşünülmüştü. Ancak birkaç seneden beri Şat Nehri'nin Basra'ya kıyısı olan sahillerde ahalinin nehri geçmek için kullandıkları kilid gemileriyle Basra mukataasına ait hazine gelirlerinin toplanabileceğine kanaat getirilmişti. Bu amaçla kullanılmak üzere beş kilid gemisinin İngiliz Bablus isimli mühendis tarafından Hindistan'daki Bombay Tersanesi'nde inşa edilip, inşa edilen her bir kilid gemisi altışar topla teçhiz edilecekti. Bu gemilerin toplam inşa maliyetinin 50 bin kuruş tutarında olacağı hesaplanırken, bu para İngiltere elçisi Bablus'a teslim veya Bablus'a teslim edilmek üzere İngiltere elçisine verilecek, ya da İngilitere'nin Halep'te bulunan konsolosuna teslim edilecekti. Halep konsolosuna

379 BOA, *C.BH*, 230/10714, 9 Za 1194 (6 Kasım 1780).

teslim edildiği takdirde konsolos kayıtlı bir makbuzla paranın alındığını göstermek üzere Bablus'a gönderecekti. Kilid gemileri inşa olunduğu takdirde Basra'nın bütün mukataa ve gelirlerinin tahsilinde ve muhafazasında yardımcı olacak ve bu durum Basra hazinesinin gelirini artıracaktı. Ancak Basra'daki mukataaların çoğu buradaki aşiretlerin tasarrufuna geçip, bu gelirlerin toplanmasının oldukça zor olması nedeniyle bunların toplanması için büyük paralara ihtiyaç duyulduğu hesaplanmıştı. Özellikle bu gelirlerin Basra hazinesine konulmasını sağlayacak kilid gemilerine acil ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 50 bin kuruş gibi büyük meblağda paranın Halep muhasıllığı malından karşılanarak mühendis Bablus'a verilmek üzere Halep'deki İngiliz konsolosa teslim edilmesi ve bu paranın teslim edildiğine dair makbuz gönderilmesi kararlaştırılmıştır[380].

e-Filika ve Sandal

XVIII. yüzyılda Basra ve Kurna kalelerinin bölgedeki Arap aşiretlerinin kontrolüne geçmesiyle, bölgede güvenlik ve asayiş problemleri belirgin bir hal almaya başlayınca, bölgedeki Arap asilerin asayiş problemlerine son verip Basra ve Kurna kalelerini tekrar elde etmek amacıyla Birecik Tersanesi'nde ince donanma gemilerinden fırkate, şayka ve üstü-açık gemilerin yanı sıra filika ve sandallar da inşa edilmiştir[381]. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde 60 fırkatenin yanı sıra, 30 kayık, sandal ve filika inşa edilmesine karar verilirken, bu gemilerin inşası için İstanbul, Trablus ve Beyrut'dan marangozlar getirilmiş, Birecik'ten de dülger temin edilmiştir[382]. Bu tarihte Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 25 filika ve

380 BOA, *C.BH*, 68/3245, 9 Za 1194 (6 Kasım 1780).
381 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.252, 254.
382 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

sandaldan her birinin uzunluğu 9 zira (6, 7 m.) , 5 kayıktan her biri de 13 zira (9,7 m) uzunluğunda olmuştur[383].

f-Üstü-açık

Başta Tuna Nehri'nde olmak üzere, diğer nehirlerde kullanılan ince donanma gemilerinden olan üstü-açıklar daha çok nakliye amaçlı kullanılmakla beraber, bu geminin bir dümenci ve sekiz kürekçisi bulunmaktaydı[384]. XVIII. yüzyılda Basra ve çevresinde Arap eşkıyasının sebep olduğu asayiş problemlerine son vermek amacıyla Birecik Tersanesi'nin yanı sıra, Basra Tersanesi'nde üstü-açık gemiler inşa edilmiştir[385]. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde fırkate, sandal ve filikalarla beraber iki üstü-açık kayık inşa edilmiştir[386]. 1710 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilen 11 üstü-açık kayıktan her biri neccar, marangoz, burgucu, demirci, kalafatçı gibi uzman elemanların ücretlerinin yanı sıra, deve nakliye ve mutemet ücretleri ve gemi inşasında kullanılan kereste, ham demir, pamuk ve diğer levazımat teminiyle 7 Aralık 1710'dan 19 Ocak 1711 tarihine kadar her biri 250 kuruş masrafla inşa edilmiştir. Masraf edilen para Basra hazinesinden karşılanmıştır[387].

Şat Nehri'nde görev yapan Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde 1700 yılında inşa edilecek fırkate, sandal ve filika ile beraber ikisi kaptan paşa ve altısı Vezir Ali Paşa için yapılacak üstü-açık kayıkların demir aksamları için gerekli demir ve kerestenin temininden sonra[388], bu gemiler İstanbul, Trablus ve Beyrut'dan getirilen dülger marangozlar

383 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
384 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.89
385 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.252.
386 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.
387 BOA, *D.BŞM.BSH.d*, 16791, s.7.
388 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.

tarafından inşa edilmişti[389]. İnşa edilen 8 üstü-açık kayıktan her biri 18 zira (13,5 m.) uzunluğunda yapılmıştır[390].

Basra ve Birecik tersanelerinde inşa edilen üstü-açık kayıklar Osmanlı-İran mücadelesinde Basra donanması bünyesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim 1700 yılında İran şahı Basra'yı Bağdat Valisi İsmail Paşa'ya teslim ederken, Acem hanından teslim alınan Basra Eyaleti, Vali Ali Paşa'nın idaresinde yeniden bir düzene kavuşturulacaktı. Nitekim İran şahı ile imzalanan anlaşma çerçevesinde Basra ve Kurna kaleleri Osmanlı idaresine teslim edilirken, gerekli görüşmeler Fırat ve Şat nehirleri üzerinden üstü-açık kayıklarla sağlanmıştır. Eksikleri tamamlanan üstü-açık gemilerle Fırat Nehri ile Şahi Nehri'nden Şat Nehri kenarındaki Mansuriye'ye ve daha sonra Kurna'ya on saat mesafedeki Remle Kalesi yakınına gelinip Kurna Kalesi'ndeki Acem şahıyla haberleşilip Kurna Kalesi teslim alınacaktı. Kurna'ya yakın Şat Nehri'nin kolu olan bir nehirden üstü-açık gemilerle Sünek Kalesi karşısındaki Basra mukabelesinde Bögürdelen Kalesi havalisinde İran şahıyla yine haberleşilip Basra Kalesi teslim alınacaktı[391].

Fırat Nehri'nde bozulan ulaşım ağının yeniden tanzim edilmesi görevinde de üstü-açık kayıklar kullanılmıştır. Nitekim 1701 yılında Bağdat Muhafızı Daltaban Mustafa Paşa Fırat Nehri'nde bozulan ulaşım ağını tamir ettirmek üzere Hille'deki sanatkarlara hurma dallarından 12.000 bin sepet ördürürken, hurma yaprakları da set için kullanılmıştı. Kenarları tahta ve hurma yapraklarından örülmüş binlerce zembil ve torbalarla ırmağa indirilmek üzere iri sandıklar yaptırılırken, nehirde gerekli ulaşımı sağlamak üzere de üstü-açık tekneler yaptırılmıştı[392].

389 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.
390 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
391 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 111, h.1195, 1-10 Za 1111 (20-29 Nisan 1700), s.348.
392 Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", s.316-17.

g-Zahire Gemileri

Henüz XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra'ya hakim olan Osmanlı Devleti, bölgede hakimiyetini sağlamak amacıyla Portekizlilerin yanı sıra, asi Cezayir Araplarıyla da mücadele ediyordu. Bunlarla mücadeleye giden askerin zahire ihtiyacını karşılamak üzere Birecik Tersanesi'nde zahire gemileri inşa edilmiştir. Nitekim 1565 yılında Şat bölgesindeki asi Arapların tehdidinin bertaraf edilmesi için Basra beylerbeyi ve Kilis Sancak Beyi Canpolat Bey askeriyle görevlendirilirken, bunların zahire ihtiyacı için Birecik'te 100 zahire gemisinin inşasına karar verilerek Galata Tersanesi'nden mimar, kürek düzücü, kalkancı ve demirci getirilmişti[393].

1622'de İngilizlerin desteklediği Şah Abbas Portekiz'i Hürmüz'den atmasıyla İngiliz Doğu Hint Kumpanyası Basra Körfezi'nde faaliyete başladı ve 1640'dan itibaren de Irak ve İranla Şah Abbas başarılı ticari faaliyetlere girişti. İngiliz Hint Kumpanyası'nın Basra Körfezi'ndeki ticari değeri ve konumları oldukça yükselirken[394], onlarla ilişki içinde olan İran Hükümdarı Nadir Şah da Basra Körfezi'nde büyüyen ticari gücüyle beraber İngilizler daha kalıcı ve güçlü hale gelmek için Hindistan'daki Surat'ta gemiler inşa ettirdi[395]. Bu durum kaçınılmaz olarak Nadir Şah'ın Basra Körfezi'nde Osmanlı Devleti aleyhine yayılmacı bir siyaset izlemesine ve artan Osmanlı-İran savaşlarına yol açtı[396]. Nadir Şah Basra Körfezi'nde etkinliğini artırmak için Basra'ya daha fazla asker ve idaresindeki Arap kabilelerini gönderirken[397], büyük donanma gemileri inşa ettirip Surat'tan Basra Körfezi'ne kadar bu gemilerin görev yapacak kadar düzene sokulmasını sağladı[398].

393 Yılmaz, *XVI.Yüzyılda Birecik Sancağı*, s.172.
394 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.70-71.
395 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.
396 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
397 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.130.
398 Avery, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", s.44.

Bu süreçte artan Osmanlı-Safavi gerginliği XVIII. yüzyılda Osmanlı-İran savaşlarını da beraberinde getirirken[399], Osmanlı Devleti körfezde yayılmacı bir siyaset izleyen Nadir Şah'ın[400] ordusuna karşı üs olarak kullandığı Basra ve Bağdat kalelerine zahire naklini sağlamak üzere Birecik Tersanesi'nde zahire gemileri inşa ettirdi. Nitekim 1734 yılında Birecik'ten zahire ve mühimmat naklini sağlamak üzere 300 zahire gemisinin inşası kararlaştırılmıştı. Birecik İskelesi'nde 123 zahire gemisinin inşası sağlanırken, gemilerin uzunluğu 18-24 zira (13,5-18 m.), genişliği ise 5,5-7 zira (4,1-5,2 m.) aralığında olmuştur. 2 Şubat-15 Nisan tarihleri arasında Divan Hümayun Kapıcıbaşılarından Mustafa Ağa tarafından bu gemilerin Birecik İskele kethüdası olarak inşası sağlanmıştır. İnşası tamamlanan gemilerle ilgili bütün işlemler Birecik Kadısı Veli Efendi tarafından kayıt altına alınarak, işlemlerin kayıtlı bulunduğu defter mühürlenmiştir[401].

Aynı yıl içerisinde Birecik Tersanesi'nde zahire naklini sağlamak üzere merkezden görevlendirilen Divan-ı Hümâyun Kapıcıbaşılarından Reis Kethüdası Mustafa Ağa tarafından inşa edilecek 300 gemiden 122'si tamamlanırken, geriye kalan 178 zahire gemisinden her birinin uzunluğu 17-24 zira (12.8-18 m.) ve genişliği 5,5-7,5 zira (4,1-5,6 m.) olmak üzere yapımı tamamlanması için başta kereste olmak üzere diğer levazımat tedarikine gidilmiştir[402].

XVIII. yüzyılın başlarında Bağdat ve Basra ve çevresindeki Arap eşkıyasıyla mücadele için Bağdat Kalesi üs olarak kullanılırken, Bağdat Kalesi'ndeki askerlerin zahire ihtiyacı da Birecik İskelesi'nde inşa edilen gemilere yüklenerek Bağdat'a gönderilmiştir. Nitekim 1699 yılında Bağdat Kalesi'nde yer alan askerler ve Bağdat'ın yerli kulları için 50 bin kile

399 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
400 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.130.
401 BOA, *C.AS*, 922/39875-1.
402 BOA, *C.AS*, 321/13295.

zahirenin naklini sağlamak amacıyla zahire gemilerinin inşası için Rakka Valisi Mustafa Paşa vazifeli kılınmıştır. Rakka valisi kendisine sipariş edilen zahire gemilerinin inşasını sağlarken, gerekli masrafları uhdesinde bulunan Rakka mukataa malından karşılayacaktı[403].

4-Yelkenli Gemiler

a-Barça

Basra Körfezi'nde Portekizlilere karşı mücadele etmek üzere Süveyş Tersanesi'nde kadırgaların yanı sıra barçalar da inşa edilerek Basra'ya gönderilmiştir. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra donanmasının sefer sırasında ilave yardıma ihtiyacı bulunduğundan Süveyş İskelesi'nde inşa edilen 15 kadırganın yanı sıra, iki barçanın da Basra'ya gönderilmesi için Mısır valisi görevlendirilmişti. Ancak Süveyş'teki kadırgalar kullanılacak durumda olmadığından Basra'daki donanmanın ihtiyacını görmek üzere 15 kadırga ve iki barçanın Süveyş'te inşa edilmesi buyrulmuştu. Fakat bu gemilerin inşası için yeteri kadar kereste bulunmadığı gibi, daha önceden İstanbul'dan gönderilen mühimmat ve levazımat Süveyş'te kalyon inşasında kullanılmıştı. Bu nedenle beş kadırga ve iki barçanın inşası için Tersane-i Âmire'den kereste talep edilmiştir[404].

b-Kalyon

1546 yılında Basra'nın Osmanlı idaresine girmesinden sonra Basra Tersanesi aktif hale getirilirken, tersaneyi izinle gezen Portekizli ajan Simao da Costa, beş yeni inşa edilmiş kadırganın yanı sıra, kalyon tarzında Basra Cezayirİ'nde

403 BOA, *MAD.d*, 9885, 18 S 1111 (15 Ağustos 1699), s.90.
404 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 34, h.673, 13 R 986 (15 Haziran 1578), s.321.

kullanılabilecek gemiler gördüğünü; ancak bunların kereste kısımlarının sağlam ve dayanaklı olmadığını bildirmişti[405].

Birecik Tersanesi'nde Basra donanması için genel itibariyla ince donanma gemileri inşa edilirken, ihtiyaca göre Fırat Nehri'nde ulaşım ve nakliyat için kalyon da inşa edilmiştir. Nitekim IV.Murat İran seferinde Birecik'e de uğramış[406] ve Fırat Nehri kenarında on geminin yanı sıra, iki kalyon inşası için emir vermişti. Ancak bu gemileri inşa edecek ustalar ve neccar tabir olunan marangozlar bulunmadığından, gemilerin inşası için gerekli usta ve marangozların temininden sonra yapımının sağlanması hususunda emir verilmişti[407].

XVIII. yüzyılın başlarında da Bağdat ve Basra civarında kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde kalyonlar inşa edilmiştir. Nitekim 1700 yılında Birecik İskelesi'nde inşa edilen kalyonlar için gerekli cephane ve top Tophane-i Âmire'den sağlanırken, kalyon inşasında neccar ve demirciler çalışmış ve bu gemilerin inşasında kullanılan ham demir ve çivi gibi levazımat Topçubaşı Abdülkerim Ağa tarafından karşılanmıştı. Gemiler inşa edildikten sonra görev yapmak üzere Fırat Nehri üzerinden Bağdat Kalesi'nin bulunduğu yere gönderilmiştir. Bu gemilerin inşasında kullanılan mühimmatın naklini sağlayan kayıklar ve hamallara 15.648 akçe ücretin ödenmesi için hazine tezkeresi verilmiştir[408].

XVII. yüzyılda Hürmüz hakimi Turanşah'ın idaresinde bulunan Bahreyn, 1602 yılında Safavilerin Fars hakimi Allahverdi Han'ın kontrolüne geçmişti[409]. Uzun bir süre Safavi hakimiyetinde kalan Bahreyn ve Maskat'taki Arap kabileleri, aşırı vergi yükü nedeniyle isyan etmişlerdi[410]. 18. yüz-

405 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.60.

406 Ziya Yılmazer, "Murad IV", *DİA*, 31, 2020, s.181.

407 BOA, *TS.MA.e*, 643/72, 29 Z 1047 (14 Mayıs 1638).

408 BOA, *AE.SMST.II*, 122/13409, 20 L 1111 (10 Nisan 1700).

409 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.124-125.

410 M.R.Arunova-K.Z.Eşrefyan, *Nadir Şah-ı Avşar*, çev.Nergize Turaeva, Selenge, İstanbul 2015, s.150-51.

yılın başlarında Bahreyn'deki Urban tayfası ve Portekizliler arasında meydana gelen mücadele Basra İskelesi ve Limanı'nı tehdit ettiğinden, bu tehdidi savuşturmak amacıyla Basra Tersanesi'nde kalyonlar inşa edilmiştir. Nitekim 1703 yılında Bahreyn'de Maskat imamı, Urban tayfası ve Portekizliler kendi aralarında muharebe halinde bulunduklarından, güvenli bir ortam kalmamıştı. Meydana gelen kargaşa ortamında Basra Limanı ve İskelesi'ne tüccar gemileri uğramaz olup, Basra'nın deniz yolundan karşılaştığı bu tehlikenin üstesinden gelmek ve Basra denizindeki güvensiz ortamı bertaraf etmek maksadıyla Basra beylerbeyliğiyle beraber Şat donanma kaptanlığı da Aşçızade Mehmet Paşa'ya tevcih edilmişti. İhtiyaç duyulan kalyonların inşası için kereste başta olmak üzere, gerekli diğer levzımatla birlikte geminin silah teçhizatını sağlayacak top, barut ve yuvarlağın ilgili yerlerden temin edilmesi hususunda Aşçızade Mehmet Paşa'ya emir verilmişti[411]. Basra eyalet valiliği de kendisine tevcih edilen Aşçızade Mehmet Paşa kalyonlar için gerekli kereste, top ve gülle mühimmatını gerekli yerlerden temin edip Basra'ya ulaştıracaktı. Bundan sonra Basra Tersanesi'nde bu kalyonların inşası tamamlanacaktı[412].

Basra bölgesinde asi Arapları tedip etmek üzere Şat donanması bünyesinde bulunan fırkateler çoğunlukla kullanılırken, bölgede tam olarak asayişi sağlamak üzere kalyonlar da inşa edilmiştir. Nitekim 1703 yılında Daltaban Mustafa Paşa zamanında Basra alınıp, Bağdat muhafızlığı görevi Firari Yeğeni Ali Paşa'ya verilmişti. Basra'nın alınmasında büyük hizmetleri görülen Basra donanmasına ait 40 fırkate Arapların yoğun olduğu mıntıkalarda devriye görevi yaparak bunlara büyük korku salmıştı. Daha önce Birecik'de 60 gemi inşa edilmiş ve Aşçıoğlu Mehmet Paşa'ya Şat kaptanı

411 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.783.
412 *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.642.

ünvanı verilerek bu gemilerin üzerine tayin edilmişti. Bu durum buradaki asi Arap tayfası üzerinde büyük korku yaratmakla beraber, Aşçıoğlu bu bölgede yararlı hizmetlerde bulunarak, fırkateler dışında zahire koyup getirdiği üstü-açık gemilerini bozarak küçük bir kalyon yaptırmıştı[413]. Ancak Basra'nın alınmasında büyük yardımı bulunan 60 fırkateden 20'si karaya çekilip atıl hale getirilirken, bu fırkatelerden 40'ı aktif halde kalmıştı. Bunun üzerine 60 fırkateyi de aktif hale getirmek üzere Maraş dağlarından kereste kesilirken, bölgenin nizamına katkıda bulunacağı düşüncesiyle üç kalyonun daha inşa edilmesi için emir verilmişti[414].

Urban eşkıyasıyla mücadele edilirken, Basra Limanı'ndaki tüccar gemileri bu durumdan zarar görmekteydi. Urban eşkıyasının ortadan kaldırılması için top ve kereste mühimmatı miri malından karşılanarak Basra'da birkaç kalyon inşa edilecek ve eldeki fırkatelerin donanımları sağlanacaktı. Bu suretle Basra Eyaleti'nin idaresi de kendisine verilen Şat donanma kaptanına bu gemilerin inşasını ve donanımını sağlama görevi verilmişti. Şat kaptanı Rumların bulunduğu bölgelerde görevli ümeradan beylere inşa ettirilmesi ferman buyrulan şaykaların lüzumundan fazlası kalırsa, onlar için bir-iki fırkate donatıp, inşa ettirdiği bir kalyonu da yüzdürüp üzerine bir kaptan tayin edecekti. Bu kalyona Rum teknelerinden de cenkçiler koyup o havalide görev alarak ticaret gemilerinin Basra İskelesi'ne güven içinde ulaşmasını sağlayacaktı[415].

5-Diğer Kayık ve Ulaşım Araçları

a-Tombaz

Tonbaz veya tombaz olarak da ifade edilen yelkeni, ikişer demiri ve kürekleri bulunan bu gemi, nehirlerde köprü dubası

413 *Anonim Osmanlı Tarihi (Özcan)*, s.221-22.
414 *Anonim Osmanlı Tarihi (Özcan)*, s.221-22.
415 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).

olarak kullanılırken, altı düz kayık olarak da tarif edilmiştir. Henüz XVII. yüzyılda İran'a düzenlenen seferlerde ordunun ihtiyacını gidermek üzere Birecik'te dökülen top ve yuvarlaklar ve temin edilen zahirenin nehirden geçişi için tombaz gemiler üzerine köprüler kurulmuştur[416]. Nitekim 1699 yılında Urban eşkıyasının elinde bulunan Basra'nın fethi amacıyla Bağdat'ta Dicle Nehri üzerinden geçiş için 70-80 tombaz inşa edilirken, Kurna Kalesi yakınlarında Şattülarap Nehri'ni geçmek üzere de yapılan büyük köprüde 180 büyük tombaz inşa edilmiştir[417]. 1701'de ise Şatt-ı Dicle Nehri üzerinde yapılacak köprü için 70-80 tombaz, Kurna Kalesi yakınlarında Şattülarap üzerinde yapılacak köprüde 180 tombaz kullanılmıştır[418].

b-Kelek

Henüz Abbasilerin Basra Körfezi'nde hakim olduğu zaman dilimlerinde akıntı ve kayalıkların yoğun bulunduğu Dicle ve Fırat nehirlerinde ulaşım ve nakliye faaliyetlerini sağlamak maksadıyla ahşap iskelet ve şişirilmiş hayvan derilerinden oluşan tulumlar ve şamandralı sallar inşa edilerek kullanılmaya başlanmıştı[419].

Basra'ya yapılan barut, cephane ve askeri levazımat tedarikinde suda kullanılan bir diğer ulaşım vasıtası da kelekler olmuştur. Kelekler tulum haline getirilmiş koyun ve keçi postlarının şişirilip yan yana dizilerek üzerlerinin dal ve tahtalarla örtülmesiyle elde edilen sallardı[420]. XVII. yüzyılda Basra için gerekli barut Diyarbekir'den temin edilerek

416 *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmazer, TTK, Ankara 2003, s.1084.

417 İdris Bostan, "Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, 1, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.335.

418 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.138.

419 T.Yıldırım, *Abbasiler Döneminde Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık*, s.349.

420 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı*, s.296-97.

kelekler yardımıyla Dicle Nehri üzerinden Basra'ya ulaştırılmıştı[421]. Bu yüzyılda Osmanlı-Safavi mücadelesinde Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı da Fırat Nehri kenarındaki Birecik'ten kelekler yadımıyla sağlanmıştır[422].

1778 yılında da Diyarbekir cebehanesinden temin edilen 250 kantar siyah barut, 120 kantar kurşun Basra Kalesi'ne gönderilmek üzere ve ücreti Diyarbekir voyvodası tarafından karşılanmak üzere tutulan kelek sefinelerine yüklenerek Tüfekçizade Mehmet Ağa tarafından temin edilen cephane, gönderilen emir okunarak, Kale Dizdarı İsmail Ağa, Diyarbekir Voyvodası Şeyzade Seyyit İsmail huzurunda kurulan mecliste bu mühimmat deftere kaydedilip Bağdat'a gönderilmesine karar verilmişti. Ancak keleklerle gönderilecek bir tek yol olmakla birlikte, bu yolun da güvenli olmadığı, mevcut sefinelerden bir kısmının da kırık ve kullanılmaz durumda olduğu bildirilmişti[423].

Hemedan ve İsfahan taraflarında görevli serasker Mustafa Paşa'nın idaresindeki orduya gönderilen zahire ve peksimet Diyarbekir'den Dicle Nehri yoluyla gemilerle Musul'a nakledilerek buradan ulaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim 1726 yılında Bağdat Valisi Mustafa Paşa Hemedan ve İsfahan'a serasker olarak görevlendirilerek emrindeki ordunun zahire ihtiyacı için Diyarbekir Eyaleti Voyovadası Halil tarafından yüz bin kile arpa, elli bin kile buğday ve beş bin kantar peksimeti kelekler yardımıyla Dicle Nehri üzerinden Tebriz'e gönderilmek üzere Naşovan İskelesi'ne ulaştıracaktı. 50 bin kile arpa ile 5 bin kantar peksimet de keleklere yüklenip Dicle Nehri üzerinden Musul'a getirilip burada ambarlarda muhafaza edilip, 16 Haziran'da daha sonra Hemedan'a ulaştırılacaktı[424].

421 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.815.
422 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.819.
423 BOA, *C.AS*, 342/14171, 2 R 1192 (30 Nisan 1778).
424 BOA, *İE.AS*, 81/7334, 18 Za 1138 (18 Temmuz 1726).

Basra ve Birecik tersanelerinde inşa edilen gemiler için gerekli kerestenin Birecik İskelesi'ne ulaştırılmasında da kelekler kullanılmıştır. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında kullanılacak kerestenin büyük çoğunluğu Maraş ve çevresinin yanı sıra, Malatya'da Erneş, Nevabodra ve Karakeçili isimli dağlık bölgelerden temin edilirken, Murat Suyu üzerinden kelekler yardımıyla Birecik İskelesi'ne ulaştırılmıştır. Malatya'daki bu bölgelerden kesilen ağaçlar Murat Suyu'nun kollarından Göksu ve Şekersuyu'nda keleklere bağlanmak suretiyle Murat Nehri'ne ulaştırılıp, buradan kelekler yardımıyla Birecik'e ulaştırılması kararlaştırılmıştır[425].

425 BOA, *C.BH*, 149/7106-13.

Üçüncü Bölüm

Gemi İnşasında Kullanılan Malzemeler

1-Gemi İnşasında Kullanılan Malzemeler

Basra donanması için inşa edilecek gemilerin yapımında kullanılmak üzere kirpas, tente, envai çeşitte alet, zift, katran, üstübü, fiçı, varil, kova, boya, keçe, kürek, lenger, kirpas-ı sürh, revgan-ı zift, kazgan-ı zift, kurgan-ı orta ve keçe, revgan-ı bera-yı sefine, revgan-ı zir, döşeme pamuk, makara, tüfek kurşunu, top barutu, top fitili, gavsale gibi gemi yapım malzemeleri Birecik, Halep ve Diyrbekir'den görevli mübaşir tarafından temin edilmiştir[426].

Basra'nın Osmanlı himayesine girmesiyle Basra Tersanesi'nde gemi inşa edilirken, Basra'daki Şat Donanması için de kerestenin yanı sıra, diğer levazımat da Birecik'deki Fırat Nehri üzerinden sağlanarak gemilerin yapımına devam edilmiştir[427]. Gemi yapmı için gerekli kereste Maraş dağlarından temin edilirken, ham demir, eski pamuk, zift gibi çeşitli cinste levazımat da piyasada bulunduğu yerlerden satın alınmıştır[428].

426 BO, *C.BH*, 149/7106-5, 12 R 1111 (7 Ekim 1699).
427 Öğüt, *18-19.YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.247.
428 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14694, 29 Z 1146 (2 Haziran 1734), s.2.

a-Kereste

Basra Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için gerekli kereste Maraş'ın bulunduğu Dulkadirli Eyaleti'nden kesilerek Birecik İskelesi'ne getirilip buradan Fırat Nehri vasıtasıyla gemilerle Basra'ya gönderilmiştir[429]. Nitekim 1575 yılında Basra'da gemi inşası için ihtiyaç duyulan kereste Dulkadirli Vilayeti'nden teminden sonra Birecik'e götürülecekti. Birecik'e getirilen kerestenin Basra'ya naklinde kulllanılan gemiler de Birecik'te inşa edilmiştir. Bu gemilerin inşası Halep beylerbeyi tarafından sağlandıktan sonra Dulkadirli'den getirilen kereste gemilere yüklenip Fırat Nehri yoluyla Basra'ya ulaştırılıp Basra beylerbeyine teslim edilecekti[430].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşası için gerekli kereste de 1559 yılında Maraş dağlarından kesilmesi için Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilmişti. Maraş dağlarından kesilecek kerestenin tedariki için marangozluk görevi yapan neccar gibi uzman elemanlar görevlendirilecekti. Görevli elemanlar kesilecek kereste ve ağaçları belirledikten sonra deftere kaydedip, kesimini sağlayacaktı[431].

Basra'da inşa edilen donanma gemileri için gerekli kereste de Birecik'ten gemilerle gönderilmiştir. Lakin donanma inşası için Birecik'ten gönderilen kerestenin yetersiz gelmesi üzerine, eksik görülen kerestenin envanteri çıkarılarak yeniden temin edilmesi için Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1571 yılında Basra'da inşa edilecek beş kalyata için gerekli kereste Birecik'ten gönderilip Basra'ya ulaşırken, bu

429 Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl başlarında kurulan ve bugünkü Maraş ve çevresini içine alan Dulkadir veya Zulkadriye Eyaleti için bkz.İlhan Şahin, "Dulkadir Eyaleti", *DİA*, 9, 1994, s.552-53.

430 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.32, 27 C 983 (3 Ekim 1575), s.8.

431 "Dulkadirli beylerbeyine hüküm ki, hala Basra mühimmatı içün binası ferman olunan gemilere ağaç ve kereste lazım olmağın Maraş dağlarından kesilmek içün neccar ve bazı ehl-i vukuf gönderilüp ve ne mikdar ağaç ve kereste lazım olduğu defter olunup gönderilmişdir. Buyurdum ki, vardıkda gönderilen defter mucibince lazım olan ağaç ve keresteyi kesdirüp itmama erişdirmek babında gereği gibi muavenet eyleyüp..." bkz. BOA, *A.DVNSMHM.d*, 3, h.463, 28 M 967 (30 Ekim 1559), s.169.

kerestenin eksik olduğunu Basra beylerbeyi merkeze gönderdiği mektupla bildirmişti. Nitekim beş kalyatanın inşasının tamamlanması için gerekli kerestenin listesi hazırlanarak yetkililere bildirilmiş, kerestelerin tedarikinden sonra gecikmeye fırsat vermeden Birecik'ten Fırat Nehri üzerinden gemilerle gönderilmesi hususunda Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır[432].

Tablo 4: Basra Tersanesi'nde
Beş Kalyata İnşasının Tamamlanması için Birecik
İskelesi'nden Basra Tersanesi'ne Gönderilen Kereste[433]:

Kereste türü	Miktarı (Adet)	Kereste türü	Miktarı (Adet)
Döşek	100	Bakrata	53
Bellut tahtası	239	Vürdinar	50
Kızak	10	Fülek	50
Elvah-ı varul	2000	Gönder	250
Tahta	100	Çıbuk çam	200
Tomruk-ı çınar	50	Doldurma	600
Çatal	200	Pıreçul-ı makrat	200

Basra donanması için lüzum duyulan kerestenin önemli bir kısmı gemiler yardımıyla Birecik'teki Fırat Nehri üzerinden gönderilir, gördükleri bu önemli hizmet dolayısıyla bu görevlilerin tasarruflarına terakki verilirdi. Nitekim Ayntab Sancağı'nda yıllık 20 bin akçeye mutasarrıf Mahmut isimli görevliye Basra'da inşa edilecek kadırgalar için kereste gönderme vazifesi verilmişti. Verilen bu önemli görevi mutasarrıf Mahmut'un yerine getirdiğini Bağdat beylerbeyi ve Halep defterdarının bildirmesi üzerine, görevli Mahmut'a 5 bin akçe terakki verilmesi uygun görülmüştür[434].

432 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.421, 28 B 979 (16 Aralık 1571), s.270.
433 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.421, s.270.
434 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1015, 30 Za 981 (23 Mart 1574), s.91.

Birecik'ten Basra'ya gönderilecek kereste, gemilere yüklenirken, bu gemilerin Birecik'ten Bağdat'a kadar olan güzergahta muhafazası için Fırat Nehri kenarındaki kale dizdarları vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1571 yılında Basra'da inşa edilecek gemiler için gerekli kereste Birecik'te gemilere yüklendikten sonra Bağdat'a kadar olan güzergah üzerinde muhafazası sağlamak üzere bu gemilerin kıyıdan takibi için hisar erleri görevlendirilmiştir. Kereste yüklü gemiler nehirden hareket ederken kıyıdaki kaleler arasında, bir kaleden diğer bir kaleye kadar olan mesafade hareket halindeyken kılavuzlar eşliğinde tüfekli hisar erlerinin muhafazasında güvenli bir şekilde hareket ederek Bağdat'a varmasını sağlama göreviyle Birecik'ten Bağdat'a kadar olan güzergahtaki kalelerin dizdarları vazifeli kılınmıştır[435].

Birecik'ten Basra'ya gönderilen kerestenin temin edilmesinde de kale dizdarları ön plana çıkmıştır. Nitekim 1572 yılında Rumkale Kale Dizdarı Hasan, buradaki güherçile ocağında hizmet etmesinin yanı sıra, Birecik'ten Basra'ya gönderilen kerestenin dağlardan kesilmesi yönünde hizmet görmekteydi. Onun devlet katında birden fazla vazife gördüğünün mektupla yetkililere bildirilmesi üzerine, Birecik'ten Bağdat ve Basra'ya kereste temini fazlasıyla mühim olduğundan ve bu hizmetleri gören kale dizdarlarının yeterince yorgun olup ve kereste temini daha önemli bir vazife olduğundan, bu önemli vazifeyi hisar erlerinin de koşulması yönünde 13 Mayıs 1572 tarihinde Birecik beyine hüküm yazılmıştır[436].

Birecik'te gemi inşası için Dulkadirli Eyaleti'nde yer alan Maraş, Andırın, Güvercinlik ve Ayntap kazalarından kereste temin edilmekteydi. Ancak bu kazalar ahalisi kereste temininde oldukça zorluk yaşayıp, bu zorluklara katlanmak zorunda kaldıkları merkezden öğrenilmişti. Nitekim bu kazalardan sefer

435 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.301, 28 B 979 (16 Aralık 1571), s.152.
436 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.426, s.221.

zamanlarında nüzül akçesi talep edilmesi, buradaki ahalinin göçüne neden olmuştur. Halbuki buradaki eyalet idaresi, seferleri bahane ederek nüzül vergilerini avarızlara tebdil ederek, nüzül akçesi olarak her bir haneden birer sikke ve avarız bedeli olarak da yine her bir haneden otuz üç akçe alındığını bildirmişti. Bunun üzerine buradaki sosyal düzenin korunması gemi inşasında kereste tedarikinde önemli görüldüğünden vergilerin eskiden belirlenmiş düzen çerçevesinde devam edilmesine hükmedilmiştir[437].

Basra'daki donanmaya kereste temininde kullanılan Birecik İskelesi'ndeki gemilerde görevli elemanların sağlıklı çalışması, donanma için lüzumlu kerestenin vaktiyle yerine ulaştırılmasında önemli bir husustu. Bu nedenle kereste yüklü gemiler, Basra'ya gitmek üzere Birecik İskelesi'nden hareket ederken, bu gemilerin belirli bir zaman sonra kürekçileri değiştirilmiştir. Nitekim 1573 yılında Birecik'ten kereste yüklü gemilerin yola çıkarıldığını Halep Defterdarı Mustafa Efendi yetkililere gönderdiği mektupla bildirmişti. Bunun üzerine kereste ve levazımat yüklü gemiler Bağdat'ta bulunan Felluce isimli mahalle vardığında, kürekçiler gemilerden indirilip, yerine Bağdat'tan yeterli sayıda kürekçiyi teminden sonra gemilere bindirip Basra'ya göndermesi hususunda Bağdat beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[438].

Basra'da inşa edilen gemilerin yanı sıra, Basra ve Bağdat'taki binaların tamirinde kullanılmak üzere de Birecik İskelesi'nden ağaç ve kereste gönderilmiştir. Nitekim 1568 yılında Bağdat'ta yer alan Meşhedeyn-i Şerifeyn binasına ait kubbenin üstünü örtmek için keresteye lüzum duyulmuştu. Ancak aradan geçen zamana rağmen kubbenin üstü örtülmediğinden, kubbenin zarar görebileceği gündeme gelmiştir. Bu nedenle kubbenin üstünü örtmek için büyük ve sağlam çam

437 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1249, 19 N 967 (13 Haziran 1560), s.417.
438 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.609, 16 Z 980 (19 Nisan 1573), s.254.

ağaçlarına ihtiyaç duyulmuştur. Birecik'ten her biri 9,5 Halep zirası olmak üzere, üç yüzden fazla çam ağacı tedarik edilerek, Birecik İskelesi'nde gemilere yüklenip Bağdat beylerbeyine teslim edilmek üzere Fırat Nehri üzerinden gönderilmesi için Halep beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştı. Halep beylerbeyi ve defterdarı Birecik civarındaki çam ağaçlarından gerekli ölçülerde ağaçları temin edip Birecik İskelesi'ne getirip buradan Bağdat'a nakledecekti[439].

Birecik İskelesi'nden gemilerle Bağdat ve Basra gibi uzak yerlere kereste ve levazımat nakledilirken, güzergah üzerindeki kalelere kadar olan kısımlara gönderilir, kalelerdeki görevliler bu gemilerin diğer kaleye varıncaya kadar takibini ve ulaşmasını sağlamakla yükümlü kılınırdı. Ancak 1577 yılına gelindiğinde Birecik'ten levazımat ve kereste yüklü gemilerin Basra ve Bağdat gibi uzak kalelere ulaştırılmasında Birecik Kalesi'ndeki hisar erlerinin vazifeli kılınması, hisar erlerinin şikayetine yol açmıştır. Bu nedenle Birecik İskelesi'nden gönderilen gemilerle hisar erlerinin devamlı surette gönderilmemesi ve eskiden olduğu gibi kaleden kaleye ulaşıma riayet edilmesi ve güzergahtaki kalelerdeki görevlilerin bu vazifeyi görmesi hususunda emir verilmiştir[440].

Birecik'te ve Basra'daki gemilerin inşası için gerekli kereste Maraş dağlarından tedarik edilip Birecik'e getirilirdi. Bu kerestenin Birecik'te muhafazası için Birecik'deki gemi reisleri gerekli yardımı sağlarken, bu hususa dikkat edilmesi için Birecik beyi ve kadısı görevlendirilmişti. Maraş dağlarından temin edilen kerestenin Birecik'e getirilmesi amacıyla Halep beylerbeyi görevlendirilirken, ihtiyaç halinde kerestelerin nakli için Birecik'te gemi inşasının tamamlanması ve Maraş'tan getirilen kerestenin muhafazası için de Birecik'ten

439 BOA, *A.DVNS.MHM.d.*, 7, h.2371, 11 Ca 976 (1 Kasım 1568), s.865.
440 BOA, *A.DVNS.MHM.d.* 31, h.85, 10 R 985 (25 Ağustos 1577), s.33.

yeterli sayıda hisar eri ve sipahinin de görevlendirilmesi hususunda Birecik beyi ve kadısı vazifeli kılınmıştır[441].

Basra donanması için Maraş'tan kesilen kerestenin Birecik'e nakli develer vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Nitekim 1576 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 8 kadırga için Maraş'tan 17 bin kereste kesilmesine karar verilmiş, henüz bu kerestler kesilemediği gibi, gemi inşasında kullanılacak her neviden kerestenin tedariki de tamamlanamamıştı. Ancak Dulkadirli beylerbeyine ihale edilen bu kerestelerin kesilmesi işi tamamlanmak üzere olup Birecik'e nakli için de geçmişten uygulanageldiği üzere Adana'dan yeterli sayıda devenin temin edilmesi gerekmekteydi. Bu nedenle Maraş'ta kesilmiş kerestenin Birecik'e nakli için Adana reayasından gerekli develerin temin edilmesi hususunda da Adana Hakimi İbrahim Bey görevlendirilmiştir[442].

Maraş'taki kerestenin Birecik'e nakli için Yeniil Sancağı'ndan da deve tedarik edilmesi hususunda yine Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilmiştir. Dulkadirli beylerbeyi deve tedariki için adamlarından Ahmet Kethüda, Süleyman Kethüda, Subaşı Davut, Mehterbaşı Seyyit Mehmet ve Katip Hasan'ı görevlendirirken, bu adamlar deve tedarikine gittikleri ahalinin her birinden salma yoluyla para talep edip akçe tahsili için halka zarar vermişlerdi. Bu sırada bu bölgeyi 30 bin altın mukabilinde iltizama alan Arap Emzirme Çavuş ve adamlarının deve tedarikinde yaptıkları hukuksuzca uygulamalar ortaya çıkmıştı. Bunların tahsil ettiği akçenin belirlenerek bu paranın ne kadarının bulunup-bulunmadığının belirlenmesi hususunda Halep kadısı görevlendirilmiştir[443].

441 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.510, 26 L 983 (28 Ocak 1576), s.223.

442 Adana Hakimi İbrahim Bey'e gönderilen 6 Z 983 (7 Mart 1576) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.749, s.216.

443 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.436, 9 C 985 (24 Ağustos 1577), s.164.

Basra'da inşa edilecek kadırgalar için gerekli kerestenin bir bölümü Kilis'ten temin edilirken, Kilis'ten temin edilen kerestenin nakli için Kilis reayasından davar tabir olunan büyükbaş hayvan tedariki için Kilis beyi görevlendirilmişti. Maraş'tan Birecik'e sevk edilecek kerestenin nakli için de Adana'dan gerekli davarların temin edilip buradaki kerestenin Birecik'e eksiksiz olarak sevk edilmesi hususunda emir verilmiştir[444].

Basra'da inşa edilecek gemiler için gerekli keresteyi temin edip Birecik'ten Basra'ya gönderilmesinde Halep defterdarı önemli bir rol ve görev üstlenmiştir. Bu nedenle gerekli kerestenin temini, kayıt altına alınması ve merkeze bilgi verilmesi hususlarında önemli bir vazifeye sahip olmuştur. Nitekim 1577 yılında Basra'da inşa edilecek gemiler için Birecik'ten ne kadar kereste gönderildiğinin tespiti için Halep defterdarı görevlendirilmişti. Gönderilen kereste miktarı ve çeşidinin tespiti için irsaliye defterlerinin bir imzalı suretini merkeze incelenmek üzere göndermesi için Halep defterdarına emir verilmiştir[445].

Birecik'te gemi inşasında kullanılan veya Basra'ya gemi inşası için gönderilen kereste arasında kütükler de yer almaktaydı. İhtiyaç duyulan kütüklerin Arapkir Sancağı'ndan temini için Arapkir beyine hüküm yazılmıştı. Ancak Arapkir'deki kaza ahalisi kütük kesip göndermek yerine, bin kuruş kütük bedelini toplayıp göndermeyi hükümet yetkililerine teklif etmiştir. Bu durumun merkezdeki hükümet yetkililerine bildirilmesi üzerine, kütük kesiminin ve tedarikinin mühim bir mesele olduğu belirtilerek, para kabul edilmemiş ve talep edilen kütüklerin kesilerek Birecik İskelesi'ne gönderilmesi hususunda hüküm yazılmıştır[446].

444 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.750, s.216.
445 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 29, h.147, 21 L 984 (11 Ocak 1577), s.62.
446 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 80, h.358, 28 M 1023 (20 Mart 1624), s.139.

Osmanlı idaresindeki Basra Körfezi ve Bahreyn Adası'nın muhafazasında önemli bir yere sahip olan Lahsa Eyaleti'nde Basra donanma gemileri görev yaparken, Lahsa'daki kalelerin hizmetinde de kayıklar bulunmaktaydı. Bu kayıkların rutin olarak bakım ve onarımlarının sağlanması için tahta ve direkler temin edilirdi. Nitekim Lahsa Kalesi'ne cephane ve top tedarik edilirken, buradaki kale kayıklarının onarımı için de gerekli kerestenin Diyarbekir, Maraş ve Halep'ten temin edilmesi yönünde Bağdat beylerbeyi merkeze gönderdiği mektupla tavsiyede bulunmuştu[447].

1637 yılında da Maraş Eyaleti'nden kesilmesi emir buyrulan 350 çöp direk ve yasdık, 600 sandık tahtası, 80 el-yasdık kesildikten sonra hazırlanarak Birecik İskelesi'ne nakledilecekti. Maraş beylerbeyine verilen bu görev münasebetiyle bu kerestelerin geciktirilmemesi yönünde hüküm yazılmıştır[448].

1599 yılında Basra Tersanesi'nde 10 gemiye ilave olarak 10 geminin daha yaptırılması uygun görülmüştü. Ancak inşa edilecek gemilerin kerestesi henüz Maraş'dan temin edilip iskeleye varmamıştı. Bu nedenle gemi inşasında kullanılacak kerestenin Maraş'taki dağlardan kesilip gönderilmesi Maraş beylerbeyine hüküm buyrulmuştu. Diğer inşa edilecek 10 gemi için gerekli kereste ise hazırlandığı halde Fırat Nehri'nde suyun coşkun olduğu bir zamana tekabül ettiğinden, şartların uygun olması beklenmiştir[449].

1571 yılında Basra'da kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için gerekli kerestenin Maraş, Ayntap, Hısnımansur ve Güvercinlik kazalarından kestirilmesi için mimar ve diğer kalifiye elemanlar görevlendirilmiş, bunlara yardımcı olmaları hususunda da bu kazaların kadıları vazifeli kılınmıştı. Bu kazaların kadıları Divan-ı Hümâyun'a kendi

447 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.207, 19 Za 979 (3 Nisan 1572), s.105.
448 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 86, h.147, 24 N 1046 (14 Şubat 1637), s.85.
449 BOA, *TS.MA.e*, 430/56, 13 C 1008 (31 Aralık 1599).

adamlarını gönderip görevli mimara ağaç kesiminde yardımcı olmak üzere kazalardaki köyler ahalisinin görevlendirildiğini bildirmişlerdi. Ancak kazalardaki ahali tarafından kesilen Kilis ve 15 ve 20'şer ılımanca Kilis ağacını görevli mimar kabul etmeyip, köylüleri bulundukları yerden sürerken, her köy başına üçer-dörder para haraç almıştı. Üstelik kesilen ağaçların Birecik'e nakli için camus, öküz ve at tedariki için mübaşir olarak görevlendirilen Karasünek ve Hisar Küşadesi Ahmet ile bu işe mübaşeret eden nahiyeler ve beylerbeyi çavuşları ve iş erleri reayaya ziyadesiyle zahmet çektirip dörder-beşer filorin haraç almışlardı. Ancak bu kazaların ahalisinin devlete hizmeti büyük olup bunlardan haksız yere kazanç ve para talebinin önüne geçilmesi ve bu kazaların gördüğü hizmetin merkeze iletilmesi hususunda daha önce Divan-ı Hümâyun Çavuşu Mirza vazifeli kılınmıştı. Şimdi de bu işe gereken önemin verilmesi hususunda ilgili kazaların kadılarına emir yazılmıştır[450]. Gemi ağacı kesimiyle görevli mimar ve onun maiyetinde bulunan Karasünek isimli mübaşir ve mülazım çavuşları ve iş erlerinin halktan gemi ağacı kesiminde zorla haraç ve para alanların isimleriyle beraber, ne kadar para aldıklarının belirlenerek merkeze iletilmesi hususunda Maraş, Ayntap, Andırın, Güvercinlik ve diğer yerlerin kadılarına hüküm yazılmıştır[451].

XVII. yüzyılın sonlarında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilere kereste temini için Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa vazifeli kılınırken, gemi inşasında gerekli keresteyi uygun mahallerden sağlamak için merkezden bir dağ mimarı, Tersane-i Âmire'den de hizmetkarıyla beraber işinin ehli bir kaptan, bir demirci ve bir kürek yapıcı gönderilmişti[452]. Bu görevliler Birecik'e vardığında gemi

450 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, 413, 10 Za 978 (5 Nisan 1571), s.195.

451 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, 978, 22 Ra 979 (14 Ağustos 1571), s.510.

452 "İnşaallahü Teala Donanma-yı Hümâyun tekmilinde mezbur donanma kethüdası olup mutad üzere salyanesi verilmek şartıyla şimdiden yedine berat verilüp harcı-

inşası için gerekli kerestenin bir miktarı Rakka'da bulunan Fırat Nehri kenarındaki Bük isimli mahalden sağlanacaktı. Yine o havalide dut ağaçlarının bulunduğu alanlardan sahiplerine ücretleri ödenmek suretiyle ağaçlar kesilecekti. İhtiyaca göre bu taraftaki bağ ve bahçelerde bulunan dut ağaçları ve koruluk alanlardan sahiplerinin rızasıyla dağ mimarının bilgisi dorultusunda kesilerek gemi inşa nazırı Abdurrahman Ağa tarafından kayıt altına alınıp gemi inşası için Birecik Tersanesi'ne getirilecekti[453].

Basra donanması bünyesinde yer alan Şat donanması için lüzumlu şaranpo kazıkları da Maraş dağlarından kesilerek temin edilmiştir. Nitekim 1701 yılında Şat donanmasına ait şaranpo kazıkları Maraş dağlarından görevli mübaşir Rışvanzade Halil tarafından kesildikten sonra Birecik'e nakledilecekti. Burada ise Şat donanma gemilerinin inşasında kullanılacaktı. Maraş dağlarından temin edilen şaranpo kazıkları için 160.000 akçe masraf edilirken, masraf için gerekli para erbab-ı tımar ve Maraş Eyaleti züemasından karşılanacaktı[454].

Basra Tersanesi'nde ihtiyaca göre kalyonlar inşa edilirken, kalyonlar için gerekli kereste ve mühimmat miri malından temin edilmiştir. Nitekim 1703 yılında deniz tarafında Bahreyn'de Maskat imamı ve Urban tayfası ve Frenkler aralarında meydana gelen vuruşma ve muharebe sebebiyle bölgedeki ticaret gemileriyle gümrük mahsulü zarar görürken, Basra'nın deniz tarafından bu eşkıya tayfası bu ticaret yoluna zarar verdiğinden, bunun ortadan kaldırmak üzere Basra'da birkaç kalyon inşasına karar verilmişti. Bu kalyonların inşası için gerekli kereste, top ve diğer mühimmat miri malından devlet tarafından karşılanmıştır[455].

---

rahı için dört yüz guruş verildi." Bkz.BOA, *C.BH*, 149/7106-15.

453 BOA, *C.BH*, 149/7106-15, 2 R 1111 (28 Ağustos 1699).

454 BOA, *AE.SMST.II*, 115/12556, 27 L 1112 (6 Nisan 1701).

455 BOA, *AE.SMST.II*, 2/171, 19 S 1115 (4 Temmuz 1703).

Basra donanmasında yer alan ince donanma gemilerinden fırkatelerin inşası ve tamiri için Maraş dağlarından kereste temin edilmiştir. Nitekim 1709 yılında Basra'da çürümek üzere olan 12 fırkatenin bakım ve onarımları sağlanamadığı için bu yıl içerisinde kullanılamayacak durumda bulunduğu ve yeniden kullanılması için de yeni inşa edilmesi veya tamirle kullanılabilir hale getirilmesi gündeme gelmişti. Lakin yeniden fırkate inşası için Basra ve Bağdat'ta gerekli kereste bulunmadığından Maraş dağlarından kesilerek Basra'ya getirilmesi gerektiğini Basra Muhafızı Vezir Halil Paşa gönderdiği yazıyla bildirmişti. Bu yıl içerisinde Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek fırkateler için Maraş dağlarından kereste kesimi ve tedariki yapılırken, Basra'da 12 fırkatenin inşası için de kereste kesilmesine karar verilmişti. Maraş dağlarından kereste kesimi için Maraş ve Ayntap kazalarından neccar, baltacı ve tahtacı temin edilecekti. Bu görevliler tarafından kesilen kerestelerin nakli için de Maraş, Ayntap, Ruha ve Besni'den öküz, katır ve bargir tedarik edilecekti. Maraş'dan kesilen keresteler Basra'ya ulaştırılırken 12 fırkate de Basra Muhafızı Vezir Halil Paşa tarafından inşa edilecekti. Maraş dağlarından kereste kesimiyle görevli neccar, baltacı ve tahtacıdan her beş nefere yevmiye birer kuruş ücret verilecekti. Kerestelerin nakli için temin edilen davarlara ikişer kuruş, bargir ve katırlardan her birine birer buçuk kuruş, Ayntap, Maraş ve Ruha'dan temin edilen öküzlerin her bir çiftine de önceki yılda olduğu gibi, birer kuruş ücret ödenecekti. Basra'da inşa edilecek fırkateler için kesimi yapılmış kereste cins ve miktarına göre imzalı ve mühürlü deftere kaydedilip İstanbul'daki yetkililere gönderilecekti[456].

Maraş dağlarından kereste kesimi için İstanbul'dan bir dağ mimarı görevlendirilirken, görevli dağ mimarı gerekli keresteyi Maraş'taki Gökçe Mağara ve etrafındaki dağlarla

456 BOA, *C.BH*, 50/2377, 5 Z 1120 (15 Şubat 1709).

Besni tarafında olan Karagülü isimli mahalden kestirecekti. Kesilen kereste Fırat Nehri'nde Suyurunca isimli mahalle katırlarla nakledilip, buradan sala bağlanarak Murat Nehri yoluyla Bağdat'a ulaştırılıp Bağdat Muhafızı Vezir Hasan Paşa tarafından teslim alınacaktı. Keresteyi teslim aldığına dair Hasan Paşa'dan da mühürlü bir senet alınıp Hazine-i Âmire defterlerine kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilecekti. Maraş dağlarından kesilen kereste masrafları da Maraş Sancağı'nın avarız ve nüzul bedelinden karşılanacaktı. Buradan karşılanacak avarız ve nüzul gelirlerinin tahsili henüz kimseye sipariş edilmediğinden, bu iş de Maraş sancak beyine verilmiştir. Maraş Sancağı'nın avarız ve nüzul geliri olarak tahsil edilecek 4.973,5 kuruş, kereste kesim ücretine takas edilecekti. Kesim ve nakliye ücretinin bu vergilere mukabil alındığı da deftere kaydedilip tekrar kesim ve nakliye ücreti talep edilmeyecekti. Bundan sonra kesilen kerestenin Fırat Nehri'nden Rızvaniye'ye kadar olan nakli için de gerekli ücret Maraş sancak beyinin tasarrufundaki Malatya mukataa ve Maraş nüzul malından karşılanacaktı. Bundan sonra kesilecek kereste amele ve davarlarla Murat Nehri'nde Suyurunca isimli mahalle götürülüp oradan da sallara bağlanıp Murat Nehri yoluyla Bağdat yakınlarındaki Rızvaniye İskelesi'ne ulaştırılıp Bağdat muhafızına teslim edilecekti[457].

Basra'da inşa edilecek donanma gemileri için Maraş dağlarından kesilerek Birecik İskelesi'ne getirilen 20.100 kıt'a çeşitli cinsteki kereste, Birecik İskelesi'nde zahire nakliye gemilerinden şartları elverişli olanlardan 55'i seçilip, bu gemilere yüklenerek, Fırat Suyu'nun soğumaya başladığı bir zaman diliminde Rızvaniye İskelesi'ne getirilecekti. Buradan nakli için de Divan-ı Hümâyun Müteferrikası Ahmet ve maiyetindeki güvenilir adamlar görevlendirilmişti. Fakat Fırat Nehri'nin bulunduğu çoğu mahaller ormanlık alanlar olmakla birlikte,

457 BOA, *C.BH*, 50/2377, 5 Z 1120(15 Şubat 1709).

burada bulunan yoğun Urban eşkıyası kereste nakli için önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Bu nedenle Rakka hududundan itibaren 6-7 konaklık mesafede Anteb-i Şamî denilen mahalle kadar nehir kenarında tüfekli adamlar tayin edilerek kereste yüklü gemilerin muhafazasının sağlanması hususunda Rakka beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[458].

Basra Tersanesi'nde fırkateler inşa edilmek üzere Maraş dağlarından kesilerek Birecik İskelesi'ne getirilen keresteler burada uygun yerlerde muhafaza edildikten sonra, Rakka Valisi Hüseyin Paşa tarafından uygun 55 gemiye yüklenmişti. Fırat Nehri'nin suyunun artmaya başladığı tarihten ititbaren kereste yüklü gemiler, Birecik İskelesi'nden hareketle Rızvaniye İskelesi'ne ulaştırılmıştı. Oradan da Basra'ya ulaştırılmak üzere Divan-ı Hümâyun Gedikli Müteferrikası Ahmet görevlendirilmişti. Bu yıl 15 Şevval tarihi Fırat Nehri'nin suyu için coşkulu bir zaman dilimine tekabül ettiğinden nehirden hareketle kereste yüklü gemilerin yerine ulaştırılması kararlaştırılmıştı. Ancak Birecik'ten Rızvaniye İskelesi'ne varıncaya kadar Fırat Nehri'nin kenarı ormanlık alanlarında Urban eşkıyası bulunduğundan kereste gemilerine ne kadar tüfekli asker konulursa, yine de saldırıların olacağı bildirilmişti. Bu nedenle Birecik'ten Garide'ye varıncaya kadar Temniyet-i Şami isimli tarafta çöl Beyi Hamit İlyas, sağ tarafta da Rakka hududuna kadar 6-7 konaklık mahalde asker görevlendirilip, Rakka hududundan Nizip'ten Antep'e varınca Sadık Ağa tarafından muhafaza edilerek Rızvaniye İskelesi'ne ulaştırılacaktı. Rakka beylerbeyi kereste gemilerine yeterli sayıda tüfekli adam görevlendirirken, Ceride denilen mahalde de tüfekli askerlerle gemilerin muhafazası sağlanacaktı. Rakka hududundan Antep'e varınca kadar 6-7 konaklık mesafede Açır-ı Kadire Voyvodası Elhac Sadık Ağa, muhafızlar tayin

458 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 136, h.173, Evail-i N 1142 (20-29 Mart 1730), s.53.

edip Ane'ye nakledecekti. Burada Ane zabitine teslim edilen kereste gemileri Rızvaniye İskelesi'ne ulaştırılacaktı[459].

1578 yılında Basra donanması için Basra'da inşa edilecek gemilere gerekli kerestenin Maraş dağlarından temini için Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilirken, o da dağdan kereste kesme işi için Ayntap beyini vazifeli kılmıştır. Bu nedenle Ayntap beyi gerekli keresteyi kestikten sonra kayıt altına aldırıp defterini Dulkadirli beylerbeyine gönderecekti. Kesilen kereste için gerekli kesim ve nakliye ücreti Halep hazinesinden Halep defterdarı tarafından karşılanacaktı. Kereste kesimini sağlayan işçilere ücretleri hakkaniyetli olarak dağıtılıp, keresteler Birecik İskelesi'ne nakledildikten sonra Basra'ya ulaştırılacaktı[460].

Maraş dağlarından Maraş beylerbeyinin kestirdiği keresteyi Birecik'e nakledip buradan gemilerle Basra'ya ulaştırmasında Halep beylerbeyi vazifeli kılınmıştır. Ayntap Beyi Keyvan Bey nezaretinde kesilen kerestenin bütün masrafları Halep defterdarı tarafından Halep hazinesinden karşılanırken, Basra'da inşa edilecek gemiler için üstübü ve makara da tedarik edecekti. Halep beylerbeyi ve defterdarı Basra Tersanesi'nde Birecik'den gönderilen keresteyle inşa edilecek gemilerin yapımında kullanılmak üzere Halep'ten 600 kantar üstübü ile 400 tûc makara temin edip, Ayntap beyine teslim edeceklerdi. Ayntap beyi keresteyle beraber bu levazımatın Basra'ya gönderilmek üzere Birecik İskelesi'ne ulaştırılmasını sağlayacaktı[461]. Keyvan Bey, Dulkadirli beylerbeyinin kendisine ihale ettiği kerestenin kesiminden sonra Birecik İskelesi'ne ulaşımını sağlayıp burada gemilere yüklenmesine de nezaret edecekti. Keresteleri gemilere yükledikten sonra

459 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 136, h.173, s.54.
460 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.148, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.70.
461 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32,h.150, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.71.

gemilere züema ve erbab-ı tımardan askerler görevlendirip güven içinde Basra'ya ulaşmasını sağlayacaktı[462].

Basra Tersanesi'nde gemi inşası için Maraş'tan temin edilen keresteler içinde gemilerde bayrak direği olarak kullanılan gönderler de bulunmaktaydı. 1578 yılında Maraş'tan temin edilen kerestelerin işletilmesiyle elde edilen 15.000 gönder Birecik'e getirilerek buradan Basra'ya gönderilecekti. Bu miktarda işletilen gönderin Birecik'e getirilmesi hususunda Dulkadirli beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[463].

Birecik İskelesi'nde gemi inşasında kullanılmak üzere temin edilen kerestelerin kayıt altına altına alınıp muhafaza edilmesi için mutemet ve katipler vazifeli kılınmıştır. Rumkale ve Süpergeç'te muhafaza edilen keresteler için vazifeli mutemet ve katiplere yiyecek ve ücret bedeli ödenmiştir[464].

Kilis Sancağı'nda kereste temine ait bazı özel hususlar için Divan Hümâyun Çavuşu Ömer görevlendirilirken, Kilis'e vardığında mezkur çavuşa gerekli kolaylığın gösterilmesi için Kilis Sancağı'ndaki dizdarlara hüküm yazılmıştır[465].

Basra Tersanesi'nde gemi inşası için kereste temin edilen yerler arasında Kilis de bulunmaktaydı. Kilis'ten temin edilen kerestenin Basra'daki gemilerin inşası için Birecik'e naklini sağlamak üzere Kilis'teki ahaliden büyükbaş hayvanlar tedarik edilirken, Antep ve Halep arasında eşkıyalık yapan bu bölgedeki Yezidi Kürtleri, yol üzerinden gelip-geçen ahaliyi gasp etmişlerdi. Ancak bu eşkıyanın devlet için oldukça mühim kabul edilen Basra kerestesinin Birecik'e nakline engel olmaları önlemek maksadıyla bunların yakalanması hususunda Kilis beyi görevlendirilmiştir[466].

462 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.149, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.71.
463 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.134, 23 Za 985 (1 Şubat 1578), s.63.
464 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
465 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.396, 26 Ra 973 (21 Ekim 1565), s.164.
466 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31,h.568, 10 B 985 (23 Eylül 1577), s.257.

Basra Tersanesi'nde gemi inşası için lüzum duyulan kereste ve levazımat, Birecik'te inşa edilen gemilerle Fırat Nehri yoluyla Bağdat'a gönderilmiştir. Ancak kereste nakli Fırat Nehri'nin coşkun olduğu bir zamana denk geldiğinden Fırat'ta hareket halinde bulunan gemilerin zorluklarla karşılaşma ihtimali nedeniyle, bu gemilere gerektiğinde ihtiyaç duyulan yardımın sağlanması hususunda Bağdat beylerbeyine emir verilmiştir[467]. Nitekim 1730 yılında Basra donanması için Birecik'ten gönderilen kerestenin bir kısmı Basra'ya ulaştırılırken, bir bölümünün de yolda zayi olduğunu Basra valisi gönderdiği mektupla bildirmişti. Bunun üzerine yerine ulaştırılan ve yolda zayi olan kerestenin defterini istek üzerine merkeze göndermiştir[468].

Basra ve Bağdat'a zahire naklinde kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için de Maraş dağlarından kereste kesilirken, kesilen kereste Birecik'e nakledilmiştir. Nitekim 1734 yılında Birecik Tersanesi'nde 120'si zahire naklinde, 4'ü ise bu gemilerin muhafazasını sağlamak üzere inşa edilecek 124 gemi için Maraş dağlarından 37.500 kereste temin edilirken, kesilen her bir kerestenin kesim ve nakliye ücreti 4 akçe olmak üzere, bütün keresteler için 1190 kuruş masraf edilmiştir[469].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde kullanılacak bir kısım kereste de Ayntap'tan satın alınmıştır. Nitekim 1699-1700 yıllarında Birecik'te inşa edilecek gemilerin bölme ve kamara yapımı için elvah-ı katran (zevnek), elvah-ı karaağaç, hozotluk elvah ve kavak gibi kereste ve ağaç, görevli İsmail Ağa tarafından satın alınarak temin edilmiştir[470].

467 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.696, 6 C 973 (29 Aralık 1565), s.271.
468 BOA, *AE.SAMD.III*, 230/22065, 19 R 1143 (1 Kasım 1730).
469 BOA, *D.BŞM.d*, 1835, s.2.
470 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.

Tablo 5: 1699-1700 Yılında Ayntap'tan Satın Alınan Kereste[471].

Kereste türü	Miktarı (Adet)	Birim Fiyat/ Kuruş	Tutarı/ Kuruş
Elvah-ı katran	1200	1 kuruş ve 5 akçe	1350
Elvah-ı kara ağaç	28	1 kuruş	28
Hozotluk elvah	4	1 kuruş	4
Kavak	10	1 kuruş	10

Basra'daki gemilerin inşasında kullanılacak keresteden bir kısmı da Basra'da serhat şehri olan Semavat Sancağı'ndaki keresteden temin edilmiştir. Ancak Semavat Sancağı serhat şehri olup, buradaki gemi kerestesi Basra'ya ulaştırılırken, şehrin muhafazası önemli olduğundan, buradaki kerestenin kadırgalar ağası vasıtasıyla yerine ulaştırılması ve sancak beyinin Semavat'dan ayrılmaması hususunda emir verilmişti[472]. Nitekim bu keresteyi Semavat sancak beyinin kadırgalar ağası vasıtasıyla Basra'ya göndermesi hususunda Şehrizor beylerbeyi, Bağdat muhafızı ve defterdarı görevlendirilmiştir[473].

Birecik'te gemi inşası için tahta ve demir levazımatın Birecik'te bulunmaması nedeniyle, dışarıdan temin edilerek Birecik'e getirilmesi, demir ve kereste arzını artırmıştır. Nitekim Bağdat'taki yapım ve inşaat işlerinde kullanılacak demir ve kereste de Birecik'teki mevcut bulunanlardan temin edilerek Fırat Nehri yoluyla Bağdat'a gönderilmiştir. 1571 yılında Bağdat Beylerbeyi Murat Paşa Bağdat'ta inşa edeceği bir vakıf binası için yine vakfın kendi akçesinden para temin ettikten sonra yeteri kadar demir ve kereste satın almak üzere adamlarını Birecik'e göndermiştir. Birecik'ten demir ve kereste temini için Halep defterdarı görevlendirilmiş, satın alınan demir ve kerestenin Bağdat'a nakli için de hüküm yazılmıştır[474].

471 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
472 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.632, s.319.
473 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.633, s.319.
474 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.847, 27 Ra 979 (19 Ağustos 1571), s.437.

XVIII. yüzyılda Osmanlı-İran savaşlarıyla birlikte Osmanlı ordusunun zahire ve mühimmat ihtiyacını gidermek üzere Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, bu gemilerin yapımında kullanılan kereste de Maraş, Ayntap, Birecik ve Rumkale'den temin edilmiştir. Nitekim 1734 yılında zahire ve mühimmat naklini sağlamak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek 123 gemi için gerekli kereste yukarıda belirtilen kazalardan görevli ağalar tarafından temin edilerek kayıt altına alınmıştır[475].

Tablo 6: 1734 Yılında Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilecek Gemiler için Kereste Tedariki[476].

Kereste Temin Edilen Yer	Temin Eden Görevli	Kereste Türü	Sayı/ Adet
Maraş Kazası	İbrahim Ağa	Ruvet	3830
Maraş Kazası	İbrahim Ağa	Kefeş	5550
Maraş Kazası	İbrahim Ağa	Sah	4550
Ayntap Kazası	Ahmet Ağa	Ruvet	1200
Ayntap Kazası	Ahmet Ağa	Kefeş	6500
Ayntap Kazası	Ahmet Ağa	Sah	5700
Rumkale ve Birecik Kazası		Sah	1500

b-Demir

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için gerekli demir Adana Eyaleti'nden temin edilmiştir. İnşa edilecek gemilerde kullanılacak demir Adana Eyaleti'ne tabi Kiriye maden mukataasından sağlanmıştır. Temin edilen demir yine Adana'dan tedarik edilen develerle Birecik İskelesi'ne nakledilmiştir. Şimdiye kadar 1700 yılı içerisinde Adana Eyaleti'nden 150.000 kıyye demir Birecik'te

475 BOA, *C.AS*, 922/39875-1.
476 BOA, *C.AS*, 922/39875-1.

gemi inşasında kullanılmak üzere sevk edilmişti. Gönderilen demirden başka burada inşa edilen donanma gemilerinin tamamlanmasında kullanılmak üzere ne kadar demire ihtiyaç duyulursa tedarik ve naklolunmak üzere Birecik'te gemi inşasıyla vazifeli kılınmış Abdurrahman Ağa'ya hüküm yazılmıştır[477].

Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin demir aksamının yapımında kullanılmak üzere bir demir atölyesinin oluşturulması gündeme gelmiştir. Nitekim top dökümü ve demir atölyesi olarak kullanılabilecek alanlar incelendiğinde, Birecik'te kadimden beri tophane olarak kullanılan bir mağara bulunmakla beraber, bu mağara haricinde top dökümü ve demir imali için daha uygun bir mahal bulunmadığına kanaat getirilmişti. Ancak tophane olarak kullanılan bu mağaranın demir dökümhanesi olarak kullanılabilmesi için de belirli düzenlemelere tabi tutulmasına ihtiyaç duyulmuştur[478]. Nitekim 1700 yılında Birecik'te eskiden top dökümünde kullanılan ve tophane olarak bilinen mağaraya demir atölyeleri konulmak suretiyle mağarada gerekli düzenlemeler yapılmış olacaktı[479]. Mağaranın ilgili kısımları tamirden geçirilirken, mağaranın bulunduğu diğer bir mağarada katran ve diğer sıvı yağ cinsinden levazımatın konulması için bir havuz inşa edilerek 13,5 esedi kuruş masraf edilmiştitr. Mağaradaki demir atölyesine gerekli kömür nakli için her bir 1,5 esedi kuruş olmak üzere 25 çift "havar" için 31,5 kuruş ödenmiştir. Bu demir atölyesine gerekli ocak tamiri ve iki süngülü alet 10 kuruş masrafla temin edilmiştir. Marangozlar, dülgerler ve demircilere gerekli göz taşı Gelibolu ve

477 BOA, *İE.BH*, 10/914, 12 N 1111 (3 Mart 1700).

478 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.2.

479 Birecik'te kadimden beri top dökümü yapılan tophane ve demir atölyesinin tamir ve düzenlenmesi için 113,5 kuruş masraf edildiği gösterilmiştir. Bkz. BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.

Halep'ten satın alınarak 11 kuruş ödenmiştir. Demircilere demiri kalıba döküp çıkarmada yardımcı olacak 160 kıyye "cabayık toprağı" Ruha'dan satın alınıp 6 kuruş ödenmiştir. Fırkatelere verilen takım baltaları ağızlarına ve burguculara ve amelelere gerekli keserlerin ağzı için 20 "polad" temin edilip 20 kuruş ödenmiştir[480].

Birecik'te inşa edilen gemilerin çeşitli aksamı için gerekli demir Adana'dan temin edilirken, Adana'dan temin edilemediği zamanlarda zenginliği ve ticari aktivitesiyle ön plana çıkmış Halep'ten satın alınmıştır[481]. 1700 yılında Halep'den her bir kantarı 18 kuruş olmak üzere, 21 kantar demir satın alınırken, demirin nakli için Ayntap ve Birecik'ten temin edilen develere de 20 kuruş ücret ödenmiştir. Yine Halep'ten her bir kantarı 28 kuruş olmak üzere 5 kantar "demir ağuş" satın alınırken, 6 kuruş da nakliye ücreti ödenmiştir. Demir atölyelerinde kullanılmak üzere satın alınan 30 adet Şişhane "kuvuşiyet tabureler" için de 9 kuruş ödenmiştir[482].

Birecik Tersanesi'nde 1700 yılında inşa edilen gemilerde kullanılmak üzere temin edilen demir, buradaki atölyelerde işlenmek suretiyle gemiler için lüzumlu makara, dümen, top halkası, bayrak halkası ve cıvata gibi demir aksam ve aletler üretilerek kayıt altına alınmıştır. Birecik'te inşa edilen 60 gemiden her biri içni 42'şer takım alet kulanılırken, imal edilen aletler için 25 kantar ve 20 Halebî kıyye demir kullanılmıştır[483].

480 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (26 Haziran 1700), s.2.

481 Osmanlı idaresindeki Halep'in XVI. ve XVII.yüzyıldaki iktisadi ve ticari değişim ve dönüşümü için bkz. Masters, "Halep", s.245.

482 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.2.

483 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.2.

Tablo 7: Gemi İnşası için Demir Atölyesinde İmal Edilen Demir Aksam ve Aletler[484].

Üretilen Alet	Demir (Halebi Kıyye)	Adet /Kıtaa
Dümen	82,5	5
Kabalık cündevi	7,5	4
Çarmık, makara, döşeme kancası	6	30
Bayağı top		6
Kandil halkası		6
Bayrak ve sancak halkası		4
Orta dibek kancası		2
Dibek kancası		2
Orta divan kilidi		2
Tebvenket kilidi		2
Puçuk halkası		2
Öbek halkası		4
Kıç bayrağı halkası		1
Karga burnu		4
Top halkası cıvatası		4
Rende ve halka		32

Birecik İskelesi'nde Basra donanması olarak görev yapan Şat donanması için inşa edilen gemilerin demir aksamını oluşturmak üzere ham demir temin edilirken, temin edilen ham demiri eritip kalıba sokmak suretiyle yeni gemi alet ve levazımatını oluşturmak üzere de demir atölyelerine kömür tedarik edilmiştir. Nitekim Şat donanması için inşa edilen fırkatelerin demir takım aletleriyle fırkate, sandal ve üstü-açık kayıkların lengerlerini imal etmek maksadıyla her bir kantarı 180 kıyye olmak üzere 1248 kantar kömür, rençberlerden cari narh usulüyle satın alınarak 2556,5 kuruş ve 1 sülüs ödenmiştir[485].

484 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.2.

485 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.

1699-1700 yıllarında Birecik İskelesi'nde inşa edilecek fırkate, sandal ve üstü-açık kayıkların demir aksamları ve lengerlerini demir atölyesinde imal maksadıyla her bir kıyyesi 720 dirhem olmak üzere 1590,5 Halebî kıyye ham demir satın alınmıştır. Bu İstanbul kıyye ölçüsüyle 24.029,5 kıyye (773 kantar, 17 kıyye ve 160 dirhem) ağırlığında olmuştur. Gemi inşası için atölyelerde işlenen demirin her bir kantarı 5,5 kuruş, 1 sülüs ve 1 para olmak üzere, toplamda 4530 esedi kuruş ücret ödenmiştir[486].

Satın alınan demirden fırkatelerin demir takımları imal edilirken, her 6 fırkate için 42 Halebi kıyye olmak üzere, toplamda 2520 kıyye demir kullanılmıştır. Kullanılan bu miktarda demirden bayrak ve sancak halkası, sütun kancası, trinkite kancası, bayrak kancası ve karga burnu gibi genel olarak gemilerin yelken ve demir aksamı ve ihtiyaç anında gemilerin bakım ve onarımında kullanılacak demir alet ve malzemeler üretilmiştir[487].

Tablo 8: Fırkatelerin Demir Aksamı için Temin Edilen Demirden Üretilen Malzemeler[488].

Üretilen Demir Malzeme	Sayısı (Adet)	Üretilen Demir Malzeme	Sayısı (Adet)
Bayrak ve sancak halkası	4 kıt'a	Vasat sütun kancası	2
Trinkite kancası	2	Cıvata halkası	4 top
Kıç bayrak kancası	1	Vezin ve halka	32 deste
Karga burnu	4	Ednan halka	4
Kilit sütun vasat ve trinkite	4	Boyoz halka	2

1699-1700 yıllarında Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında kullanılmak üzere temin edilen 1151 kıyye demirden Birecik'deki demir atölyelerinde demir kürek ve kazma imal

486 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.
487 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.
488 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.

edilmiştir[489]. Ayrıca balta, keser ve burgu amelesiyle beraber 20 kıyye çelik satın alınarak 20 kuruş ödenmiştir[490].

Tablo 9: 1699-1700 Yıllarında Birecik'teki Demir Atölyelerinde Üretilen Malzemeler[491].

Üretilen Demir Malzeme	Sayısı (Adet)	Ağırlığı (Kıyye)
Küskü	54	314
Kazma ve Kürek	340	269
Demir Kürek	164	143,5
Varyoz	60	214,5
Külünk ve balta	32 ve 180	210

1734 yılında Bağdat'a zahire naklinde kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek 123 geminin demir aksamını imal etmek maksadıyla Halep'ten ham demir ve bu demiri işlemek üzere de kömür satın alınmıştır. Satın alınan ham demire satın alma bedeliyle birlikte kesim ve nakliye bedeli de ödenmiştir[492].

Tablo 10: 1734'de Birecik Tersanesi'nde 123 Geminin İnşası için Halep'ten Demir ve Kömür Tedariki[493].

Satın Alınan	Miktar/ Halebî Kantar	Birim Fiyat-Akçe	Nakliye ve Kesim Ücreti-Akçe	Toplam-Akçe
Ham Demir	223	3000	2880	669.000
Kömür	400	240		96.000

c-Kurşun

Kurşun, gemilerde yer alan askerler için tüfek mermisi olarak kullanıldığı gibi, gemilerde falya deliğini kapamak ve

489 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
490 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
491 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
492 BOA, *C.AS*, 922/39875-3.
493 BOA, *C.AS*, 922/39875-3.

kürek başlarına konmak üzere de kullanılmıştır[494]. Basra'da inşa edilen gemiler için gerekli olan kurşun ise nisbeten daha yakın olan Van Eyaleti'nden temin edilmiştir. Nitekim 1572 yılında Basra'daki gemilerin önemli levazımatından olan kurşunun iki bin kantarını Hakkari Hakimi Zeynel Bey'in tedarik ederek Basra'ya göndermesi hususunda Van beylerbeyine hüküm yazılmıştır[495]. 31 Ocak 1571 tarihinde gönderilen başka bir hükümle de Hakkari Hakimi Zeynel Bey'in temin ettiği iki bin kantar kurşunun yanı sıra, Basra'da inşa edilen gemiler için lüzumlu olan bin kantar kurşunun daha Van beylerbeyi ile beraber temin edildikten sonra Basra'ya gönderilmesi hususunda emir verilmiştir[496].

XVIII. yüzyılda Basra donanması olarak görev yapan Şat Nehri donanması için ihtiyaç duyulan kurşunun tedariki amacıyla Şat donanma kaptanına ücret ödenirken, gerektiğinde bu para Bağdat Kalesi için ihtiyaç duyulan masraflarda da kullanılmıştır. Nitekim 1703 yılında Şat Nehri donanmasında kurşun masrafı olarak Halep Eyaleti kibtiyan cizyesinden temin edilen 1560 kuruş Bağdat Kalesi'nin mühimmat ve levazımatını karşılamak üzere tahsis kılınmıştır. Kurşun parasının Bağdat Kalesi'nde kullanılacağına dair Şat Nehri donanması Kaptanı Mehmet Paşa'ya makbuz verilmiştir. Halep'ten temin edilen kıptiyan cizyesi, gemi inşasından sorumlu Halep Sakini Abdurrahman Ağa'ya teslim edilirken Ruznamçe defterine kaydedilmiştir[497].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen donanma gemilerine lüzumlu kurşun da diğer birçok malzemenin temin edildiği ve el sanatları yönünden gelişmiş

494 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.126.

495 Van beylerbeyine yazılan 28 B 979 (16 Aralık 1571) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.422, s.270.

496 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 18, h.220, 13 Ş 979 (31 Aralık 1571), s.99.

497 BOA, *İE.BH*, 12/1071, 18 Za 1114 (5 Nisan 1703).

Halep'ten satın alınmıştır[498]. Nitekim 1700 yılında Halep'ten satın alınan 30 kıyye ağırlığındaki tahta kurşun için 9 kuruş bedel ödenmiştir. Satın alınan kurşun gemi inşasında kullanılmak üzere Halep'ten Birecik'e nakledilmiştir[499].

d-Zift, Katran, Bezir ve Don Yağı ve Üstübü

Gemi inşasında daha çok yeni inşa edilen veya tamirden geçirilen gemileri kalafatlamak için zift, katran, bezir, pamuk yağı ile üstübü gibi malzemeler kullanılırdı. Nitekim çam ağaçlarından ve maden kömüründen elde edilip gemilerin omurgasına ve su altındaki kısımlarına sürmek amacıyla katran, gemilerin ek kısımlarını tıkamak için zift kullanılmıştır[500]. Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin kalafatlanması için zift ve katran temin edilirken, kalafat aracı olarak kullanılan bu malzemenin muhafazası için Birecik'te mahzen ve bahçe kiralanmıştır. Nitekim 1700 yılında gemi inşasında kullanılan bu levazımatın muhafazası için on mahzen ve bir bahçe kiralanarak 157 esedi masraf edilmiştir[501].

İnşa edilen gemiler suya indirilmeden önce kalafatlandıktan sonra kızaklar üzerinden kaydırılarak suya indirilirken, gemilerin üzerinden kaydırılacağı kızaklar da don yağıyla yağlanmaktaydı. Nitekim 1700 yılında Şat donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 fırkate inşa edildiği mahalden Fırat Nehri'nde suya indirildiği yere varıncaya kadar üzerinde bulunduğu kızakların don yağıyla yağlanması için 1080 kıyye don yağı temin edilmiştir. Temin edilen don yağı için 208 kuruş masraf edilmiştir[502].

498 Masters, "Halep", s.245.
499 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
500 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.128, 130.
501 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.
502 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.

Şat donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemileri kalafatlamak üzere Halep, Maraş, Ayntap ve Malatya'dan zift ve katran satın alınmıştır. Temin edilen ziftin her kantarı için 1,5 ve 1 kuruş da nakliye ücreti ödenmiştir[503]. Temin edilen zift ve katranı kalafatlamada kullanmak üzere üstübü temin edilmiştir. Şat donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 geminin kalafatı için her bir gemi için 20 kıyye bezir yağı satın alınmıştır. Bu gemilerin kalafatında koyun postu da kullanıldığından altı adedi bir esedi kuruş olmak üzere, 163 koyun postu temin edilmiştir. Yine fırkate ve filikalar suya indirilmeden son olarak kalafatlanması için her bir kıyyesi 8,5 kuruş olmak üzere 1080 kıyye (24,5 kantar) pamuk yağı satın alınmıştır[504].

Tablo 11: 1699-1700 Yıllarında Gemi İnşasında Kalafat için Temin Edilenler[505]

Satın Alınan	Miktarı	Birim Fiyat	Ödenen
Üstübü	163,5 kantar	6,5 kuruş	1103,5 kuruş ve 5 para
Zift	613 kantar	2,5 kuruş	1534 kuruş
Revgan-ı pembe	24 kantar	8,5	208,5 kuruş
Revgan-ı bezir ve şir	28,5 kantar	8,5 kuruş	243,5 kuruş
Alat kendir ve palamar	28 kantar	9,5 kuruş	271,5 kuruş ve 10 para
Koyun postu	130 adet	6 adet 1 kuruş	27 kuruş ve 6 para
Katran	30 kantar	1,5 kuruş ve 1 rub	52 kuruş

1700 yılında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen fırkatelerde ihtiyaç anında kalafatlamada kullanmak

503 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.
504 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
505 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.3; MAD.d, 5433, s.4.

üzere 63 kuruş masrafla 15 kantar zift ve 21,5 kıyye üstübü temin edilmiştir[506].

1734 yılında Birecik Tersanesi'nde Fırat Nehri üzerinden Bağdat'a zahire ve mühimmat naklinde kullanılmak üzere inşa edilen 123 geminin kalafatı için eski pamuk, koyun postu ve keçe ile zift ve bakır kazan Halep'ten satın alınmıştır. İnşası bitmiş gemileri ziftlemek üzere pamuk ve koyun postu ile kalafatlanacak gemilere sürülecek zifti koymak üzere de bakır kazan satın alınmıştır[507].

Tablo 12: 1734 Yılında Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilen 123 Geminin Kalafatı için Halep'ten Temin Edilen[508].

Satın Alınan	Miktarı/Halebi Kantar	Birim Fiyat	Ödenen
Zift	50	1440	72000
Pembe-i Atik (Pamuk)	30	3000	90.000
Koyun postu ve keçe	123	30	3690
Bakır kazgan (kazan)	2 adet (30 kıyye)	180	5400

e-Çivi (Mismar)

Basra donanması için Birecik Tersanesi'ndeki gemi inşasında kullanılan malzemelerden biri de çiviydi. Birecik'teki gemi inşası için gerekli çivi Halep'ten temin edilirken, Birecik'te demir dökümünde kullanılan atölyede de çivi üretimi yapılmıştır[509]. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek 60 fırkate, 30 sandal ve üstü-açık gemiler için envai çeşitte 125 Halebî kantar çivi kullanılmıştır[510]. Daha sonra Birecik'te demir atölyesi olarak mağarada temin edilen demir cevheriyle gemiler için diğer demir parçalarla be-

506 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.8.
507 BOA, *C.AS*, 922/39875-3.
508 BOA, *C.AS*, 922/39875-3.
509 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.254.
510 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.

raber çivi üretimi yapılmıştır[511]. Çivi ve diğer demir aletlerin üretimi için 18.905,5 Halebî kıyye (773 İstanbulî kantar) ham demir temin edilmiştir. Temin edilen ham demirden ücret mukabilinde tutulan demirciler tarafından çivi ve demir aletler imal edilmiştir. Demir alet ve çivi imal eden demircilere her bir kantar ham demirin işlenmesi için 5,5 kuruş, 1 sülüs ve 1 para ücret ödenmiştir[512]. Ayrıca Birecik Tersanesi'nde inşa edilen fırkatelerde ihtiyaca göre kullanım durumunda yedek olarak bulundurulmak üzere her bir kantarı 18 kuruş olmak üzere İstanbulî 6 kantar ve 6 kıyye mismarî çivi satın alınarak 108 kuruş ödenmiştir[513].

Yine 1700 yılında Birecik İskelesi'nde inşa edilen kalyonlar için gerekli cephane ve top Tophane-i Âmire'den sağlanırken, bu gemilerin inşasında kullanılan ham demir ve çivi gibi levazımat Topçubaşı Abdülkerim Ağa tarafından temin edilmiştir[514].

1734 yılında Bağdat'a zahire naklinde kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 300 zahire gemisinin 122'si tamamlanırken, kalan 178 geminin tamamlanmasında kullanılan çivilerin demirlerden kesilerek imali için demirciler tutulmuştur. Çivi imalini sağlayan bu demircilere 3204 kuruş ücret ödenmiştir[515].

f-Kömür

Basra donanması için inşa edilen gemilerin lenger ve diğer demir aksamlarının imali için ham demir temin edilirken, bu demirin dökümhanelerde eritilerek lenger ve diğer demir aletlerin imalinde kullanılmak üzere de kömür satın alınmıştır. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde inşa

511 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.254.
512 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.
513 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.8; MAD.d, 5433, S.5.
514 BOA, *AE.SMST.II*, 122/13409, 20 L 1111 (10 Nisan 1700).
515 BOA, *C.AS*, 321/13295-1, 12 Ca 1147 (10 Ekim 1734).

edilecek 60 fırkatenin yanı sıra, üstüaçık gemi, sandal ve filikaların lenger ve diğer demir aksam ve alet takımları için 317 Halebî kantar kömür satın alınarak her bir kantar için 1 kuruş ve 2 sülüs bedel ödenmiştir[516]. Satın alınan kömürün Birecik'teki demir dökümhanelerine naklinde çuval olarak kullanılmak üzere, her bir çifti 1,5 esedi kuruş değerinde 25 çift harar satın alınmıştır[517].

Tablo 13: 1700'de Birecik Tersanesi'nde Gemi İnşasında Kullanılacak Demir için Satın Alınan Kömür[518].

Satın Alınan	Miktarı	Birim Fiyat
Kömür	200 kantar	1 kuruş ve 2 sülüs
Kömür	100 kantar	1 kuruş
Kömür	300 kantar	2 kuruş
Kömür	200 kantar	3 kuruş
Kömür	100 kantar	2,5 kuruş
Toplam	1248 kantar	2555,5 kuruş

f-Lenger

Basra Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin teçhizinde yapım malzemesi olarak lengerler de kullanılmıştır. Nitekim 1576 yılında Basra'da mevcut 14 kadırganın yanı sıra, Basra Tersanesi'nde yeni inşa edilecek 8 kadırga için her biri 4-5 Osmanî kıyye ağırlığında olmak üzere her bir kadırga için 4 adet lengerin yaptırılması için Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilmişti. Lengerlerin Basra'daki gemiler için bir an önce hazırlanıp gönderilmesi hususunda emir verilmiştir[519]. Ancak Maraş'ta lenger yapımında kullanılmak üzere Maraş demiri bulunmadığı gibi, lenger yapımını sağlayacak demirci us-

516 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.
517 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.2.
518 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.
519 Zulkadriye beylerbeyine gönderilen 9 L 983 (11 Ocak 1576) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.433, s.190.

tası ve tokmakçı olmadığından, ihtiyaç duyulan lengerlerin Birecik'te yapımına karara verilmiştir. Gerekli lengerlerin Birecik'te imali sağlandıktan sonra, lüzumlu masrafın Halep hazinesinden karşılanması hususunda Halep beylerbeyi ve defterdarına emir verilmiştir[520]. Daha sonra yine Halep beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hükümle Basra'daki 22 kadırganın her biri için dörder adet ve her biri dört-beş kıyye ağırlığında lengerin Birecik'de imal edilip, gerekli paranın da Halep hazinesinden karşılanmasına hükmedilmiştir[521].

Birecik İskelesi'nde Şat donanması için inşa edilen gemilerin demir aksamını oluşturmak üzere ham demir temin edilirken, temin edilen ham demiri eritip şekle ve kalıba sokup yeni gemi alet ve edavatını oluşturmak üzere demir atölyelerine kömür temin edilmiştir. Nitekim Şat donanması için inşa edilen fırkatelerin demir takım aletleriyle fırkate, sandal ve üstüaçık kayıkların lengerlerini imal etmek maksadıyla her bir kantarı 180 kıyye olmak üzere, 1248 kantar kömür rençberlerden cari olan fiyat üzerinden satın alınıp 2556,5 kuruş ve 1 sülüs ödenmiştir[522].

1699-1700 yıllarında Birecik İskelesi'nde inşa edilecek fırkate, sandal ve üstü-açık kayıkların demir aksamları ve lengerlerinin demir atölyesinde imali maksadıyla her bir kıyyesi 720 dirhem olmak üzere, 1590,5 kıyye Halebî ham demir satın alınmıştır. Satın alınan demir İstanbul kıyye ölçüsüyle 24.029,5 kıyye (773 kantar, 17 kıyye ve 160 dirhem) ağırlığında olmuştur[523].

1700 yılında Şat donanmasında kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 fırkate için İstanbul'daki

520 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.747, 6 Z 983 (7 Mart 1576), s.315.
521 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.751, 6 Z 983 (7 Mart 1576), s.316.
522 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
523 BOA, *MAD.d*, 5433, s.5.

Tersane-i Âmire'den 60 lenger temin edilirken, temin edilen lengerlerin ağırlığı 134 kantar ağırlığında olmuştur[524].

İnşa edilen gemiler için lenger yapımında kullanılan demir kaptan paşanın takririyle temin edilerek ilgili yere ulaştırılmıştır[525]. Nitekim 1769 yılında Tersane-i Âmire'de gemi inşasında kullanılmak üzere satın alınan ham demir önce Cebehane-i Âmire'ye, daha sonra Tersane mahzenine teslim edilmişti. Tersane mahzenine konulan demir daha sonra Bahreyn'e tertip olunan donanma kalyonlarıyla ince donanma teknelerinin demir aksamının yanı sıra, Tuna Nehri'nde inşa edilecek şaykalar ve büyük köprüler için gerekli lenger demirleri ve diğer kısımlar için kullanılmıştır. Kullanılan demirden sonra mahzende bir kantar demir kaldığı ve Donanma-yı Hümayun için acilen Cebehane-i Âmire'den 500 kantar ham demirin verilmesi uygun görülmüştür. Nitekim Donanma-yı Hümâyun denize açıldıktan sonra inşa edilecek yeni donanma gemileri için demire ihtiyaç duyulduğuna kanaat getirilmişti. Şimdilik donanma kalyon takımlarının tamamlanması için Cebehane-i Âmire'den 500 kantar demir tedarik edilmesi, gelecek yıl için de yeni kalyon inşaatları için 3 bin kantar ham demirin şimdiden satın alınarak tedarik edilmesi hususunda ferman yazılmıştır[526].

g-Boya ve Boya Malzemeleri

Gemilerin ağaç veya demir kısımlarını hava ve su gibi etkileyici tesirlerden korumak amacıyla gemilerde muhtelif renklerde boyalar kullanılırdı[527]. Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için boya ve boya türevi malzemeler satın alınmıştır. Nitekim 1699-1700 yıllarında

524 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.

525 Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin baş idarecisi olan kaptan paşa için bkz. İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, 24, 2001, s.354-355.

526 BOA, *AE.SMST.III*, 6/363, 26 L 1182 (5Mart 1769).

527 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.135.

Şat donanması için Birecik İskelesi'nde inşa edilen gemilere boya ve gemilerin nakış işlerini boyayıp süslemek amacıyla boya ve boya türevi malzemeler temin edilmiştir. Bu maksatla Birecik'te inşa edilen gemiler için elvah boyası ve nakış işleri için sülgen, boya karşımı için yumurta ve tutkal, boya için alet ve araçlar temin edilirken, boyacı ve hamallara da ücret ödenmiştir[528].

Tablo14: 1699-1700 Yıllarında Birecik İskelesi'nde İnşa Edilen Gemiler için Satın Alınan Boya ve Türevi Malzemeler[529]:

Boya	Miktarı	Birim Fiyat	Değeri
Sülgen (Sülüğen)	166 kıyye	0,5 esedi kuruş	83 kuruş
İsfidaç (üstübeç)[530]	125	19 para	59 kuruş
Zednah	35	0,5 kuruş	17,5 kuruş
Z(J)engar	40	2 kuruş	80 kuruş
Zaç	115	20 sağ akçe	2300 akçe
revgan-ı sindrevas	131	40 sağ akçe	54,5 esedi kuruş
Tutkal	360	40 sağ akçe	74,5 kuruş
Yumurta			11 kuruş
Boya için beniz	18		2 esedi kuruş
Hanak ve alet			2 kuruş
10 boyacıya ücret			188 kuruş
Hamallık ve nakliye			13 kuruş
Toplam			939,5 kuruş

2-Gemi Teçhizinde Kullanılan Diğer Malzemeler

a-Kürek

Basra donanması olarak görev yapan Şat donanması için Birecik'te inşa edilen gemilerin en önemli teçhizat

528 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.

529 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.3; MAD.d, 5433, s.4.

530 Boyayı kıvamına getirmek üzere gemicilikte kullanılan isfidaç (üstübeç) kurşundan elde edilen beyaz boyadır. Bkz. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.135.

malzemesinden birini de kürekler oluşturmuştur[531]. Nitekim gemilerin kürekleri için en uygun ağaç gürgendi[532]. Şat donanması için Birecik'te inşa edilen fırkatelere gerekli küreklerin yapımında kullanılacak kereste ücret mukabilinde tutulan baltacılar tarafından Maraş'ta yer alan ormanlık alanlardaki gürgen ağaçlarından kesilerek tedarik edilecekti. Küreklik gürgen ağaçlarının kesimi için Maraş sakini Yedekçi Mehmet Efendi görevlendirilirken, ücret mukabilinde tutulan baltacılara kestirilen küreklik ağaçlar hamallar tarafından hayvanlara yüklenip Birecik'e getirilmiştir. Küreklik 1000 gürgen ağacının kesilmesi için emir verilirken, 384 ağaç kesilerek, geriye 616 ağaç kalmıştır. Kesilen ağaçlar için baltacılara 367 kuruş ödenirken, ağaçları nakletmekle vazifeli her bir hamala 1,5 kuruş olmak üzere, görevli 308 hamala 462 kuruş ödenmiştir. Kürek kerestesi kesimiyle ilgili masraflar 1698 yılı Halep hazinesinden karşılanmıştır[533].

Maraş'ta Hovdulet Dağı'ndan küreklik olarak Maraş valisi tarafından kesilen keresteler yük ve binek hayvanlarıyla Birecik'e getirilip, burada bu kerestenin 300 adedi fıraktelere kürek olarak kullanılmak üzere konulurken, küreklerden 87'si Birecik Tersanesi'nde inşa edilen Ali Paşa üstüaçık gemilerine, 49'u ise peksimet ve mühimmat naklinde kullanılan gemilere konulurken, küreklik kerestenin 186'sı ise kullanıma hazır durumda Birecik'te beklemekteydi[534].

Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 fırkate, 30 adet piyade, sandal ve filikalarla beraber sekiz üstüaçık geminin takımları için Maraş Sancağı'ndaki Asiletli Bey üzerinde bulunan Havadi Dağı'dan kesilen gürgen kerestesinden kürek imal edilirken, gürgen ağaçlarından küreklik elde edilmek üzere ücret mukabilinde baltacılar tutulmuştur. Baltacı ücretleri ve

531 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.
532 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.120
533 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.
534 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.8.

kesime nezaret eden Maraş Sakini Mutemet Tezkireci Mehmet Ağa'nın yiyecek bedeli karşılanmıştır. Kesilen gürgen ağaçlarından imal edilen küreklerden 1800'i 60 fırkateye taksim edilirken, 30 sandal ve filikaya 220 adet kürek ve 8 üstüaçık kayıktan her birine 8 adet olmak üzere, toplam 64 adet kürek verilmişti[535].

Tablo 15: 1700'de Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilen Gemilere Gürgen Ağacından İmal Edilen Kürek[536].

Gemi	Gemi Sayısı	Temin Edilen Kürek
Fırkate	60	1800
Sandal, filika, piyade kayığı	30	220
Üstüaçık	8	64

b-Bakır

Basra ve Bağdat'ta görevde bulunan donanma gemilerinin yanı sıra, top, silah ve makara yapımında kullanılmak amacıyla ihtiyaç duyulan en önemli madenlerden biri de bakırdı. Nitekim Kastamonu bakır madeninin bulunduğu uzak yerlerden biri olmakla birlikte Birecik İskelesi'ne getirilen bakır buradan önce Bağdat'a, sonra Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1578 yılında Bağdat'ta ihtiyaç duyulan ve "umur-ı mühimden" görülen 700 kantar bakırın Kastamonu'daki Küre-i Nuhas Madeni'nden temin edilerek Birecik İskelesi'ne getirilme görevi Halep beylerbeyi ve defterdarına verilmiştir. Kastamonu sancak beyi tarafından temin edilen bakır Birecik'e gönderilirken, Halep beylerbeyi ve defterdarı tarafından gemiye yüklenerek Bağdat Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya teslim edilecekti[537] . Bu nedenle ihtiyaç duyulan bakırın Kastamonu'dan temin edilerek Birecik'e, buradan da Bağdat'a gönderilmesi

535 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.8.
536 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.8.
537 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 30, h.57, 25 M 985 (14 Nisan 1577),s.23.

hususunda ferman yazılmıştır[538] . 2 Şubat 1578 tarihinde de bazı önemli meseleler için Kastamonu'dan 1000 kantar bakırın tedarik edilmesi hususunda Bağdat beylerbeyinin mektupla talebi üzerine, yine Halep beylerbeyi Kastamonu'dan bakır tedariki için görevlendirilmiştir. Kastamonu sancak beyi tarafından Küre-i Mamure Kazası'ndan temin edilen bakır Birecik'e gönderilip Halep beylerbeyine teslim edilecek, Halep beylerbeyi teslim aldığı bakırı gemilerle Bağdat'a gönderecekti[539].

Basra donanmasında kullanılacak bakırın Küre-i Mamure Madeni'nden çıkarılma işiyle Küre kadısı ve maden emini vazifeli kılınmıştır. Bu görevliler madenden çıkarılarak gönderilen bakırın ne kadarının Halep beylerbeyine teslim edildiğini ve Halep beylerbeyi tarafından ne kadarının gemiyle Bağdat'a gönderildiğini kayıt altına alacaktı. Zira bakır devlet için "husus-ı mühim ve mühimmat" olarak görülüp Halep beylerbeyine teslim aldığı bakırın miktarını bildirmesi hususunda emir yazılmıştır[540].

Kastamonu'dan Birecik'e gönderilen bakır mahzenlerde stoklanarak muhafaza edilirken, vakti geldiğinde gemilerle Bağdat'a gönderilmiştir. Nitekim 1579 yılında önceki yıldan Kastamonu'dan Birecik'e gönderilen bakırın burada mahzenlerde stoklandığını Halep beylerbeyinin bildirmesi üzerine, bu bakırın gemiyle Bağdat'a gönderilmesi hususunda emir verilmiştir[541].

Basra donanması için Birecik'te inşa edilecek donanma gemilerine ait topların dökümünün sağlanması için gerekli bakır ise Tophane-i Âmire'den temin edilmiştir. Nitekim 1700 yılında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemilere ait yan topları kadimden beri Birecik'te yer

538 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 30, h.58, 25 M 985(14 Nisan 1577), s.23.
539 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.96, s.44.
540 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.478, 24 Za 985 (2 Şubat 1578), s.232.
541 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 38, h.286, 28 Ra 987 (25 Mayıs 1579), s.141.

alan tophanede[542] dökülüp bunun sağlanması için gerekli 50 kıyye ham bakırın tophane nazırı tarafından tedarik edilerek Birecik'e getirilmesi hususunda ferman yazılmıştır[543].

c-Yelken, Yelken Bezi ve Çuka

Osmanlı tersanelerinde inşa edilen gemilerin yararlı kaptanları ve deniz ilminde mahir reisleri Galata reis ve kaptanlarından seçilirken, bu kaptan ve reisler, yelkenci reisleri ve oda başlarından seçilerek inşa edilen gemilere tayin edilmiştir. Nitekim bu kaptan ve reislerin gemilerde yararlı hizmetleri olduğu gibi, gerektiğinde donanma gemilerinden karaya çıkarma yapıldığında kaptanlar gemilerin idaresini kendileri bulunmadığı zaman yelkencilere bırakıp taşra çıkarlardı[544].

Basra Tersanesi'nde inşa edilen kadırgalar için gerekli yelken bezi ve urgan Halep'ten temin edilirken, bunun için Halep beylerbeyi görevlendirilirdi. Ancak Halep beylerbeyi inşa edilecek gemiler için gerekli urgan ve yelken bezini gemi inşasında görevli adamlara sorup tedarikini buna göre yapardı[545]. 1576 yılına gelindiğinde Basra'da 14 kadırga bulunurken, 8 kadırga da yeni inşa edilmişti. Yeni inşa edilen kadırgaların ihtiyaç duyulan kalafat ve lengerlerinin yanı sıra, yelken bezi ve urganlarının tedarik edilmesi de uygun görülmüştür[546].

---

542 Birecik'te kadimden beri top dökümü yapılan tophane ve demir atölyeleri için bkz. BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.

543 BOA, *İE.BH*, 10/906, 9 N 1111 (28 Şubat 1700).

544 BOA, *TS.MA.e*, 430/56.

545 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.436, 9 L 983 (11 Ocak 1576), s.191.

546 "Halep beylerbeyisine ve defterdarına hüküm ki, urgan ve yelken bezi tedarik olunmak lazım olmağın buyurdum ki, vusul buldukta asla tehir etmeyüp zikrolunan kadırgalar içün urgan ve yelken bezi tedarikine mukayyed olup, bir gemiye ne mikdar urgan lazımdır ve kalınlığı ne kadar olmak gerekdir, gemi bina edenlerden sual edüp malum edinüp dahi ona göre tedarik edüp itmama erişdürüp hazır ve müheyya eyleyesin ki taleb ettiklerinde gönderesin ve ne mikdar urgan ve bez tedarik edüp gönderdiğin ve ne bahâya alduğın yazup bildüresin". bkz. BOA, *A.DVNS. MHM.d*, 27, h.436, s.191.

1576 yılında Basra'da yeni inşa edilecek kadırgaların yanı sıra, tamir edilecek kadırgalar için de ziftle beraber, bez ve çuka tedariki için Halep beylerbeyi görevlendirilmişti. Halep beylerbeyi gerekli levazımatı tedarikten sonra Birecik'e getirip, burada inşa edilmiş ve Basra'ya kereste naklinde kullanılan gemilerle Basra'ya gönderecekti. Bu malzemelerin miktarı kayıt altına alınıp merkeze bilgi verilmesi hususunda Halep beylerbeyine emir verilmiştir[547].

1578 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek kadırgalar için Halep Eyaleti'nden 600 Halep kantarı kendir temin edilecekti. Basra'da inşa edilecek 20 kadırganın birisi baştarda olup diğer gemilere komuta edecek gemi olduğunu belirtmek üzere, üzerine çuka bir örtü tedarik edilecekti. Ayrıca kadırgalar ve baştardaya 60 zira kırmızı çuka, diğer kadırgalara 50'şer zira esmani çuka temin edilmesinin yanı sıra kadırgalar ve baştardaya yelken bezi de imal edilecekti. Baştarda ve kadırgaların yelkenlerini hazırlamak üzere 40 bin zira yelken bezi ve yelkenlerin dikimini sağlamak üzere 5 bin iğne ve 60 İstanbulî kıyye ispavlu ve bir Halep kantarı resneî ip Halep defterdarı tarafından tedarik edilecekti. Temin edilecek bir kısım malzeme de Birecik ve Ayntap'tan temin edilerek Ayntap Beyi Keyvan tarafından Birecik'e getirilip buradan gemilerle Basra'ya gönderilecekti[548].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin yapımında kullanılan kurşun ve katranın yanı sıra, yelken bezi de Halep'ten tedarik edilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında Basra donanması bünyesinde görev yapmak üzere Birecik Tersanesi'nde gemi inşası artarken, bu gemilerin yapımında kullanılan katran, kurşun ve yelken bezi gibi temel gemi inşaat malzemeleri Halep'ten temin edilmiştir. Yelken bezi ve diğer levazımatın Halep'ten temini için yine Halep'te

547 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.465, 17 L 983 19 Ocak 1576), s.202.
548 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.157, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.76.

cizyedar olup Birecik'te gemi inşasıyla vazifeli Abdurrahman Ağa görevlendirilmiştir. Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa Halep esnafından bu levazımatı rayiç bedel üzerinden satın alırken, mal sahiplerine haklarını eksiksiz ödemesi hususunda kendisine talimat verilmişti. Görevli cizyedara bu levazımatın tedarikinde yardımcı olma hususunda Halep beylerbeyi, kadı ve kethüdayeri görevlendirilmiştir[549]

İstanbul'dan Bahreyn'in muhafazasına gönderilen kalyonların gerekli yelken teçhizatları da giderilmiştir. Nitekim 1789 yılında Bahreyn'de hizmet etmek üzere giden donanma kalyonları vazifelerini icra eyledikten sonra İstanbul'a dönerek gerekli bakımlar için Tersane-i Âmire'ye çekilmiştir. Nitekim Bahreyn'den gelen donanma kalyonlarının teçhizatlarından yelkenlerinin yenilenmesi hususunu Tersane emininin bildirmesi üzerine beş bin ton mayıstra bezine ihtiyaç duyulmuştu. Gerekli yelken bezi İstanbul'dan satın alınırken, gerekli kirpas kayıtlarının mevcut olduğu defterler dikkate alınarak temin edilecekti[550]. Bahreyn'den dönen kalyonların teçhizi için de her bir topu 100 para olmak üzere 4.000 top kirpas-ı mayıstra satın alınarak 400.000 para (10.000 kuruş) ödenmiştir. Yine Tersane Emini Mehmed Efendi tarafından her bir topu 96 para olmak üzere 5.000 kirpas-ı mayıstra satın alınarak 480.000 para (12.000 kuruş) ödenmiştir[551].

d-Kirpas

Gemilerde asker barındıracak özel yerler olmadığından askeri güneş, yağmur ve soğuktan korumak için güverteler üstüne kirpas veya yelken bezinden yapılmış tenteler gerilirdi[552]. 1700 yılında Basra'da görev yapacak Şat donanması

549 BOA, *C.BH*, 149/7106-17, 2 R 1111 (27 Eylül 1699).
550 BOA, *C.BH*, 185/8700, 9 L 1203 (7 Temmuz 1789).
551 BOA, *C.BH*, 185/8700.
552 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.121.

için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 fırkate için tentelik ve diğer işlerde kullanılmak üzere Maraş ve Halep'ten kirpas satın alınmıştır. 60 fırkatenin her biri için 59 top ve her bir topu 1 kuruş ve 5 para olmak üzere, 3546 top ham kirpas Maraş'tan satın alınarak yük ve binek hayvanlarıyla Birecik'e getirilmiştir. Maraş'tan Birecik'e kadar kirpasın naklini sağlayan hayvanlar için 44 kuruş ücret ödenmiştir[553].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin bölmeleri, kamaraları ve diğer ihtiyaçları için Ayntap'tan neccarlar Şeyhi es-Seyyit Mehmet, diğer bir Mehmet, Ömer Efendizade Mehmet, Dülger Mustafa, Gergerlizade Ali Ağa, Devecizade Hüseyin Ağa, Mirza ve Saraç beyler ve Kulak İbrahim tarafından her biri 1 kuruş ve 0,5 rub olmak üzere, 1200 tente satın alınarak 1350 esedi kuruş ödenmiştir[554].

Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 60 fırkate için tentelik ve her bir fırkateye 5,5 top olmak üzere Halep'ten 330 top kirpas-ı zengarî satın alınmıştır. Satın alınan her bir top zengarî kirpas için 1,5 kuruş ve 1 rub olmak üzere, toplamda 577 kuruş ücret ödenmiş, satın alınan kirpasın nakli tutulan yük hayvanlarıyla sağlanmış ve 6 kuruş nakliye bedeli ödenmiştir[555].

Birecik İskelesi'nde 4 Aralık 1699-30 Eylül 1700 tarihleri arasında 200 günde inşa edilen gemiler için ham kirpas, zengari ve gemilerde sancak ve bayraklık olarak kullanılmak üzere Diyarbekir kirpası, elvah-ı deran, kolan ve kendir sicimi satın alınmıştır[556].

553 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
554 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, S.8.
555 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
556 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.2.

Tablo 16: 1699-1700 Yıllarında Birecik Tersanesi'nde Gemi İnşası için Satın Alınan Kirpas[557].

Kirpas	Miktarı	Birim fiyat	Ödenen
Kirpas-ı ham	3546 top	1 kuruş ve 5 para	4033,5 kuruş
Kirpas-ı zengari	330 top	1 kuruş ve 1 rub	583,5
Kiras-ı surh-ı Diyarbekir	300 top		450 kuruş
Elvah-ı deran	790 zıra		197,5 kuruş
Bayrak	7 top	4,5	31,5 kuruş
İmlek	130 kıyye	2 sülüs	86 kuruş
Kolan	200 kıyye	3 rub	93 kuruş
Sicim-i kendir	1200 kıyye	25 sağ akçe	5890 kuruş ve 2 sülüs

e-Zeytin Yağı

Donanma gemilerinin aydınlatılmasında kullanılan zeytin yağı önemli bir değer taşımaktaydı. Nitekim inşa edilen gemilerin büyüklüğüne, işlevine ve içindeki personelin sayısına göre zeytin yağı temin edilmekteydi[558]. Nitekim 1578 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilen kadırgalar için Halep Eyaleti'nden 20 kantar zeytin yağı temin edilmiştir[559].

f-Kendir ve Palamar

Kenevir sapından çıkarılan lif demek olan kendir, gemilerin inşasıyla birlikte donatılmasında kullanılan halat ve bezlerin ham maddesi olarak kullanılmaktaydı[560]. Yine bir gemiyi karada bulunan iskele ve rıhtıma geminin baş ve kıç omuzluklarından bağlamak üzere kullanılan kalın ipe de palamar denilmiştir[561].

557 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.2.

558 1695 yılında Tersane-i Âmire'de inşa edilen 20 firkateye iki aylık olmak üzere Tersane Emini İbrahim Efendi tarafından 20 kantar zeytin yağı temin edilmesi uygun görülmüştü. Bkz. BOA, *D.BŞM.TRE*, 2/61, 9 C 1106 (25 Ocak 1695).

559 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.157, 20 Z 985 (29 Şubat 1578), s.76.

560 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.137.

561 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.145.

Basra Tersanesi'nde inşa edilen donanma gemilerinden kadırgaların halat ve bezlerinin üretimi için gerekli kendir ticari zenginliği, esnafı ve ipekli dokumasıyla ön plana çıkmış Halep'ten temin edilmiştir[562]. Nitekim 1578 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 20 kadırgadan biri baştarda olup bu kadırgaların yelken bezi ve iplerinin üretimi için Halep defterdarı tarafından 600 kantar Halep kantarı kendir temin edilerek Birecik üzerinden gemilerle Basra'ya gönderilmesi uygun görülmüştür[563].

Basra'daki Şat donanması için Birecik'te inşa edilen gemilerin seren, direk, makara ve çarmık aletleri için takım olmak üzere gerekli kendir ve palamar da Halep'ten temin edilerek yeni inşa edilen gemilerin teçhizinde kullanılmıştır[564]. Nitekim 1699-1700 yıllarında Birecik İskelesi'nde inşa edilen 60 fırkateden her biri için 4 kantar, 9,5 kıyye ve 100 dirhem olmak üzere, toplam 253 kantar ve 13 kıyye resen kendir kullanılmıştır. Yine bu gemilerden her birine iki palamar olmak üzere, 60 geminin teçhizi için her biri 13 kıyye ağırlığındaki 120 palamar 171,5 kantar ve 14 kıyye ağırlığında olmuştur[565]. Her gemideki gemi demirlerini ve gemiyi kıyıya bağlamak üzere halatlar kullanıldığından[566], inşa edilen 60 fırkateden her biri için 3 adet gomana halatı ve her bir halat 32 kıyye ağırlığında olmak üzere, 377 kantar 32 kıyye ağırlığında 180 gomana halatı temin edilmiştir. Kullanılan resen kendir ve palamarın her bir Halebî kantarı için 9 kuruş ve 5 para ödenmiştir[567].

Gemi inşasında kullanılan kendir ve palamar gemilerde çarmık ve seren direkleri ile makaralarda kullanılmak üzere

562 Masters, "Halep", s.245.
563 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.157, 20 Z 985(28 Şubat 1578), s.76.
564 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.
565 BOA, *MAD.d*, 5433, s.4.
566 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.121.
567 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598,s.1; *MAD.d*, 5433, s.4.

temin edilmiştir. Nitekim 1699-1700 yıllarında Birecik'te inşa edilecek 60 fırkateye ait seren, direk, makara ve çarmık aletleri için takım olmak üzere halat, kendir ve palamar temin edilmiştir. Nitekim çarmık ve seren direkleri ve diğer aletlere ait makaralar için 253 kantar ve 13 kıyye kendir halatı, her bir gemide ikişer adet olmak üzere 120 adet palamar için 171,5 kantar ve 13 kıyye palamar satın alınmıştır[568].

g-Makara

Tûcdan makara dili tuc-gerler[569] ve makara yapan makaracılar Osmanlı tersanelerinde önemli işlev görürlerdi[570]. Nitekim 1578 yılında Basra Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için makara da tedarik edilmiştir. Halep beylerbeyi ve defterdarı Basra Tersanesi'nde Birecik'ten gönderilen keresteyle inşa edilecek gemilerin yapımında kullanılmak üzere Halep'ten 400 tûc makara temin edip, Ayntap beyine teslim edeceklerdi. Ayntap beyi gemi inşası için temin ettiği keresteyle beraber bu levazımatın Basra'ya gönderilmek üzere Birecik İskelesi'ne ulaştırılmasını sağlayacaktı[571].

Birecik'te 1700 yılında inşa edilen gemilerde kullanılmak üzere demir temin edilirken, buradaki atölyelerde işlenmek suretiyle gemiler için lüzumlu birçok levazımatın yanı sıra makara da üretilmiştir. Nitekim bu amaçla temin edilen 6 Halep kıyyesi demirle 30 adet çarmık, makara ve döşeme kancası üretilmiştir[572].

Öte yandan Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilere makara yapımında kullanılmak üzere Birecik ve Ayntap'tan dişbudak ve kereste ağaçları tedarik edilmiştir. Nitekim bu

568 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.1.
569 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.69.
570 Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.87.
571 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32,h.150, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.71.
572 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.2.

gemilerin makara takımları ve direk başları için kara ağaç, ceviz, dut ve dişbudak ağaçları kullanılmıştır. Kullanılan bu ağaçlardan makara yapımında kullanılmak üzere Ayntap'ta görevli İsmail Ağa tarafından 28 kara ağaç satın alınıp 28 kuruş ödenmiştir. Birecik'ten ise makara tekerleğini imal etmek üzere de dişbudak ağacıyla beraber ceviz ve dut ağaçları olmak üzere, 4 kıt'a ağaç Birecik'te yer alan Deşir Dağı'ndan kesilerek 35 kuruş masrafla tutulan yük hayvanlarıyla Birecik Tersanesi'ne taşınmıştır[573].

Tablo 17: Birecik Tersanesi'nde Gemi İnşası için Makaracılar Tarafından İmal Edilen Makaralar[574].

Makara Türü	Sayısı	Makara Türü	Sayısı
Makara-i Harnih	32	Makara-i amele	4
Makara-i kandilic	4	Makara-i kaskı	4
Makara-i boya	4	Makara-i dümen	4
Koğuş topu makarası	4	Orta boya sütun vasat	2
Makara-i manca boru	2	Bağata boncuk	2
Makara-i üç direk	4	Bocuk sütun vasat ve trinkete	20
Çelik makara	27	Tanboda	2
Ser sütun ceviz ve kara ağaç	2	Kargacık	4
Direk kancalarını yükseltmek için tarabdar makarası	200	Sefain-i direk gülü	400
Sütun direklerini yükseltmek için üçer direk makarası	40	Mahza	4
Kazma kabzası	1000	Yedek takım makara	300
Dest	300	Tabudar	300
Taye-i hamal	300		

573 BOA, *DBŞM.TRE.d*, 14598, s.8.
574 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.

Şat donanması için Birecik'te inşa edilen 60 fırkate için Tersane-i Âmire'den 60 takım makara temin edilerek getirilip Şat Nehri Kaptanı Mehmet Paşa'ya teslim edilmiştir[575]. Ayrıca Birecik'te inşa edilen bu fırkateler için Tersane-i Âmire'de makara yapımını sağlamak üzere makaracılar istihdam edildiğinden[576], 1700 yılında Basra donanması için Birecik'de inşa edilecek 60 fırkateye ait makara üretimi için Tersane-i Âmire'den 4 ve Birecik'ten 6 makaracı istihdam edilmiştir[577]. Tersane-i Âmire ve Birecik'ten istihdam edilen makaracılar 60 fırkate için makara imalatında çalışarak envai çeşitte makara üretmişlerdir. Üretilen makaralara alternatif olarak ihtiyaç anında kullanılmak üzere de yedek olarak takım makaralar imal edilmiştir[578].

h-Fanus

Gemi inşasında aydınlatma vazifesi olarak konulan diğer bir malzeme de fanuslardı. 1700 yılında Şat donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemiler için Tersane-i Âmire'den büyük ve küçük olmak üzere 300 fanus temin edilerek Basra ve çevresinin muhafazasında görevli Şat donanmasında kullanılmak üzere Şat Donanması Kaptanı Mehmet Paşa'ya gönderilmişti. Gönderilen makaralar Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasından sorumlu Abdurrahman Ağa'ya teslim edilmiştir[579].

3-Donanma Gemilerine Silah ve Cephane Tedariki

Basra donanması için gerekli gemiler Birecik'te inşa edilirken, bu gemilere Basra'da kullanılmak üzere ihtiyaç

575 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.
576 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.69.
577 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
578 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
579 BOA, *MAD.d*, 5433, s.2.

duyulan silahlar da yüklenerek Bağdat'a gönderilirdi. Bu amaçla Birecik'de inşa edilen gemilere Basra'ya götürülmek üzere gerekli silahlar yüklenerek 17 Haziran 1560 tarihinde Basra'ya gönderilmiştir. Basra'ya gönderilen silah ve mühimmatın Bağdat'a geldiğini Bağdat Beylerbeyi Ferhat Paşa 8 Temmuz 1560 tarihinde gönderdiği mektupla bildirmiştir[580].

Basra donanması için gönderilen silah ve mühimmatın yerine ulaştırılmasında mevsime göre değişkenlik gösteren Fırat Nehri'ndeki hava şartları önemli bir etken olmuştur. Nitekim 1565 yılında Basra donanması için Birecik'ten malzeme ve mühimmat gönderilirken, hava şartlarından Fırat Nehri'nin taşması sebebiyle bu malzemenin gemiyle yerine ulaştırılmasında sorun çıkacağı ön görülmüştür. Bu nedenle hava şartlarının zorluğuna rağmen mühimmat ve cephane yüklü gemilerin yerinin belirlenerek Basra'ya gönderilmek üzere Bağdat'a ulaşmalarının sağlanması için Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştir[581].

Birecik'teki Fırat Nehri üzerinden gemilerle Basra'ya gönderilen silah ve mühimmat Bağdat'a vardığında bu gemilerin takibi Bağdat beylerbeyi tarafından yapılarak, gemiler kontrollü olarak Basra'ya gönderilmiştir. 1560 yılında Basra'ya gönderilmek üzere Birecik'de inşa edilecek gemilere konulan silah ve mühimmat Fırat Nehri yoluyla Harik-i Abi denilen nehirden Bağdat yakınındaki Dicle Nehri'ne ulaşıp, 17 Haziran 1560 tarihinde Bağdat'tan Basra'ya gönderildiğini Bağdat beylerbeyi gönderdiği mektupla bildirmiştir[582].

a-Top ve Cephane

Basra'da bir top dökümhanesi bulunmakla beraber, Bahreyn ve Lahsa'nın muhafazası için gerekli toplar buradan

580 BOA, *TS.MA.e*, 756/79.
581 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.696, 1 C 973 (24 Aralık 1565), s.271.
582 BOA, *TS.MA.e*, 813/44, 17 L 967.

gönderilirken, Lahsa'da bulunup eski işe yaramaz toplar da Basra'ya gönderilip yeni topların dökümü için kullanılırdı. Lahsa beylerbeyi verilen emir üzerine eski ve işe yaramaz topları Basra'ya gönderip yeni topların dökümünde ham malzeme olarak kullanırken, dökülen toplar yine Lahsa'ya getirilip burada istimal edilirdi[583]. Nitekim 1576 yılında Lahsa'da bulunup kullanılma imkanı bulunmayan topların Basra'da dökülecek yeni topların dökümünde eritilip yeniden kullanılması için Lahsa beyleberbeyi görevlendirilmişti. Lahsa beylerbeyi işe yaramaz topları Basra'ya gönderdikten sonra, Basra beylerbeyi gerekli olan diğer levazımatı da temin ederek topların dökümünü sağlayacaktı[584].

Basra'da dökülecek topların dökümü merkezde Tophane-i Âmire'den gönderilen uzman topçular tarafından sağlanmıştır. Nitekim 1675 yılında bu amaçla Basra'da ihtiyaç duyulan topların dökümünü sağlamak amacıyla merkezden uzman topçulardan bir bölükbaşı gönderilirken, Basra'da dökülecek topların bir an önce temin edilerek Basra'ya gönderilmesi ve top dökümünün sağlanması hususu önem taşımaktaydı. Bu nedenle topların dökümü için gerekli levazımatın sağlanarak vilayet defterinde kayıt altına alınması hususunda Diyarbekir beylerbeyi görevlendirilmiştir[585]. Diyarbekir Eyaleti'nden temin edilen levazımat da top dökümünde kullanılmak üzere Basra'ya gönderilirken, Basra'daki topların dökümü için İstanbul'daki topçulardan Mustafa Bölükbaşı gönderilmişti. Mustafa Bölükbaşı ve Diyarbekir'den gönderilen levazımatın Basra'ya ulaşmasından sonra ihtiyaç duyulan topların dökümünün sağlanması için Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[586].

583 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.513, s.223.
584 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.514, 23 L 983 (25 Ocak 1576), s.224.
585 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.515, s.224.
586 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.516, 23 L 983 (25 Ocak 1576), s.224.

Basra'da dökülecek toplar için gerekli yuvarlaklar ise Diyarbekir'den tedarik edilmiştir. Bu anlamda Basra'da dökülecek toplar için 16, 14, 6, 5 ve 3 vukıyye ağırlıklarında olmak üzere; 16 ve 14 kıyyeden iki bin, geriye kalandan ise üç bin top yuvarlağının Diyarbekir'de mevcut bulunan yuvarlaklardan temin edilerek Basra'ya gönderilmesi için Diyarbekir beylerbeyine 18 Ocak 1576 tarihinde hüküm yazılmıştır[587].

Toplarda kullanılan yuvarlaklar Basra'daki demir döküm atölyelerinde imalinin yanı sıra, Diyarbekir'den de temin edilirken, yuvarlak ihtiyacının gerçekleşmediği durumlarda ise daha uzak bir mesafede bulunan Kiğı Madeni'nden tedarik edilmiştir. Nitekim 1576 yılında Basra'da dökülecek toplar için ihtiyaç duyulan yuvarlakların 11 ve 12 kıyye 3 bin adet, 2,5 kıyye 2 bin, 2 kıyye bin adet, 306 ve 400 dirhem ikişer bin adet yuvarlağın Basra'ya gönderilmesi gerekiyordu. Bu yuvarlakların bir kısmı Diyarbekir'de mevcut olanlardan gönderilirken, 14 ve 16 kıyye ağırlığındaki ikişer bin yuvarlak da Basra'da dökülecek, 6,5 ve 3 kıyye ağırılığındaki üçer bin yuvarlak da dışarıdan tedarikle Basra'ya gönderilecekti. Bu yuvarlaklardan 1 ve 15 vukıyye 199, 12 kıyye 97, 6 kıyye 96, üç kıyye 13, 2 kıyye 290 yuvarlak Basra'da mevcut bulunurken, geriye kalanın tedariki için bir emin gönderilmişti. Görevli emin tarafından dökümhane ocakları bulunan atölyelerde bu güllelerin dökülmesi kararlaştırılmış; ancak daha sonra dökümhane şartlarında bu kadar yuvarlaklağın dökümünün mümkün olmadığı, bu nedenle Kiğı Madeni'ndeki yuvarlak döküm atöyelerinden bu yuvarlakların teminine karar verilmişti. Ancak Kiğı Madeni'nin bulunduğu yer kış şartlarının ağır hüküm sürdüğü alan olduğundan, burada sadece üç ay yuvarlak dökümünün yapılabildiği ve bu döküm için de 300 bin akçeden ziyade paraya ihtiyaç duyulduğu bildirildi. Bu nedenle Kiğı Madeni ve diğer yerlerden ne kadar

587 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.466, s.202.

yuvarlak tedarik edilebileceği hesaplanarak bildirilmesi için Diyarbekir beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır[588].

Basra donanması için gerekli top ve cephane lojistik bir üs olan Birecik İskelesi'nden gönderilirken, Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerle Bağdat ve Basra kaleleri için gerekli cephane ve top da ihtiyaca göre buradan nakledilmiştir. Bu kaleler için ihtiyaç duyulan cephane ve top İstanbul'dan gemilerle İskenderun İskelesi'ne gönderilirken, buradan tutulan develerle Birecik İskelesi'ne nakledilerek Basra donanması için burada inşa edilen gemilerle nakledilmiştir. Nitekim 1600 yılında İstanbul'dan gemiyle İskenderun İskelesi'ne getirilen cephane ve tophane mühimmatının Birecik'e nakli için develer tutulmuştur. Kiralanan her bir kantarı bir deve yükü olarak hesap edilip, develere 2,5 kuruş ücret ödenmiştir. Develere yüklenen top kundağı ve cephane Birecik'e getirilmiştir. Birecik'e getirilen toplar için top çekecek adamlar temin edilmiştir[589]. Birecik'e develerle getirilen mühimmat ve cephane daha sonra Bağdat ve Basra kalelerine gönderilmiştir[590].

Sefer zamanlarında Basra donanmasındaki kadırgaların kullanımı da artarken, bu kadırgaların top, levazımat ve cephane ihtiyaç ve donanımlarının sağlanması gerekmiştir. Nitekim 1578 yılında Basra'da sefer hazırlığı yapılırken, Basra'daki kadırgaların da seferde kullanımı için gerekli alet, levazımat, top ve cephanenin giderilerek sefere hazırlanması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmişti. Seferde askerlerin başına görevlendirilen Vezir Sinan Paşa Bağdat'a vardığında onun taleplerine göre kadırgalara ne kadar top koymak mümkünse, top ve silahların gemilere konularak kadırgaların hazır konuma getirilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[591].

588 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.895, 18 M 984 (17 Nisan 1576), s.374.
589 BOA, *TS.MA.d*, 9009, 13 B 1008 (29 Ocak 1600).
590 Her bir deve için 16,5 kuruş ücret 16 kuruşa indirilmiştir. Bkz. BOA, *C.AS*, 653/27449.
591 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.112, 5 Za 985 (14 Ocak 1578), s.51.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bahreyn Adası'nın Portekizliler tarafından işgal ve istila tehlikesi, Basra Tersanesi'nde gemi inşasını ve bu gemilerde ihtiyaç duyulan topların teçhiz edilmesini gerekli kılmıştır. Nitekim bu amaçla Basra Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, bu gemiler için gerekli topları tedarik maksadıyla Basra, Lahsa ve Remle kalelerindeki topların varlığı kontrol edilmiştir. Nitekim Bahreyn Adası'nın muhafazasında önemli bir yere sahip Lahsa'da kale kuşatmasında kullanılacak toplar bulunmadığından Basra'dan bir kaptan gemisiyle iki top getirilirken, Basra Kalesi'nde de Remle Kalesi'nden getirilen bir topun yanı sıra, iki demir atar top bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Basra'da 14 kadırganın yanı sıra, demir kürek, balta, kazma, barut ve tüfenk bulunurken, Diyarbekir'den de yüz kantar demir ve beş lağımcı ve 1500 kumbara ve 10 zarbezen top getirilmesine ihtiyaç duyulmuştu. Ancak Diyarbekir'den talep edilen levazımat bulunmazken, ihtiyaç duyulan topların kaçar kıyye demir ve taş attığı sorulmuş ve Basra'da bulunan kadırgaların toplarının mühimmatsız olduğu bildirilmişti. Bu nedenle mevcut kadırgaların ihtiyaçları giderilirken, Basra'da iki kadırganın daha inşa edilmesi için Birecik'ten kereste gönderilmişti. Gönderilen kerestelerle inşa edilen kadırgaların sayısı 22'i bulmuştu. Bu kadırgalar için sekiz top dökülmesi uygun görülürken, toplarda kullanılacak yuvarlakların sayısının kaç olduğu ve ihtiyaç duyulan diğer malzemenin inşa edilen kadırgaların malzemesinden sağlanması, gerekli bir kısım malzemenin de Diyarbekir'de bulunduğu yerlerden temin edilmesi hususunda Basra beylerbeyine 12 Kasım 1575 tarihinde hüküm yazılmıştır[592].

Portekizlilerin Bahreyn'e yönelik tehditlerine karşı yapılacak hazırlıklarda gemi inşası ve top tedariki hususlarında Lahsa beylerbeyinin fikri alınmıştır. Lahsa beylerbeyi

592 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.190, s.76.

Basra'dan gemi, top ve diğer levazımatın temin edilmesi gerektiğini Divan-ı Hümâyun'a bildirmiştir. Nitekim 1575 yılında Bahreyn meselesi için Lahsa Kalesi'nde bulunan 6 büyük top ve 8 zarbezen top büyük önem taşırken, 200 cenkçi ve cüzi askerin yanı sıra, yedi kaptanın getirdiği iki top, Remle'den Basra'ya getirilen bir top, demir yuvarlak atar üç top ve levazımıyla beraber, 14 kadırganın bulunduğu bildirilmişti. Ayrıca Basra'dan balta, kazma ve demir kürek, Bağdat'tan 1000 kile barut, Diyarbekir'den 500 kantar demir, yeterli lağımcı, 1500 kumpan, 10 zarbezen topu Basra beylerbeyi tarafından talep edilmişti. Ancak merkezden bu levazımatın Basra'da olup-olmadığı sorulmuş ve bu levazımatın Basra'da bulunduğu bildirilmişti. Bunun üzerine Basra'daki kadırgaların yanı sıra, 8 kadırganın daha yaptırılması, gerekli kerestenin de Birecik'ten Halep beylerbeyi tarafından Basra'ya getirilmesi uygun görülmüştü. Birecik'ten getirilen keresteyle kadırgaların inşasından sonra bu kadırgalar için gerekli levazımat ve top da bulunmadığı takdirde, bu durumu Lahsa beylerbeyiyle müşavere edip, gerekli top ve levazımatı Basra'dan temin etmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[593].

Basra donanması Basra Kalesi ve çevresinin savunmasında önemle rol oynarken, Basra Kalesi için alınan savunma tedbirleri çerçevesinde kaledeki toplar yenilenmiş, Basra donanmasının envanteri çıkarılarak buradaki toplar da ihtiyaca göre yenileriyle değiştirilmiştir. Nitekim 1573 yılında Basra Beylerbeyi Ali Paşa Basra Kalesi'ndeki topları gözden geçirdiğinde, kaledeki topların kundak ve kurşunlarının oldukça yetersiz olduğunu, top arabalarının çürük, Basra'da demirlemiş kadırgaların da kürekçilerinin bulunmadığını belirlemişti. Kadırgalar için gerekli kürekçilerin buradaki reayadan alınabilecekken, Diyarbekir'deki mücrimlerden temin edilmesinin daha uygun olduğunu bildirmiştir. Öte yandan

593 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.206, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.83.

kadırgalarda yararlı topçular ve gemi reisleri de bulunmadığından üç gemi reisiyle beraber 10 usta topçu temin edilecek ve gemilerde görevli 200 mücrim kürekçi için 100 kantar kurşun ve top olarak da payluka, kolonborna ve şayka topları temin edilecekti. Bu topların arabaları için 40 adet arabalık kereste ve kolonborna kundağı için her biri 1230 dirhemden 1000 adet ve 3195 dirhemden 1000 adet yuvarlak tedarik edilecekti. Lazım olan yuvarlaklar Kiğı Madeni'nden tedarik edilip, arabalar için gerekli levazımatın da uygun yerlerden temin edilerek Basra'ya gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyi görevlendirilmiştir[594].

Basra donanması için gerekli toplar ihtiyaç anında Basra ve Bağdat kalelerinden temin edilirken, bu kalelerdeki topların envanteri çıkarılarak belirlenmiştir. Nitekim bu kalelerde yer alan toplardan sağlam ve kullanıma elverişli olanlar Basra donanmasında istimal edilirken, sağlam olmayanlar da Basra'da yeni top dökümünde kullanılmak üzere seferber edilmiştir. Bu amaçla Basra Tersanesi'nde inşa edilecek 8 kadırganın yanı sıra, kale kuşatmasında bulunan toplardan Basra ve Bağdat Kalesi'nde ne kadar varsa hazırlanması hususunda Bağdat beylerbeyine emir verilmiştir. Bu anlamda kadırgalarda baş, kıç ve yan topları olarak kullanılmak üzere Basra ve Bağdat kalelerinde bulunanlarla beraber kullanılmayan toplar da Basra'da yeni top dökümünde kullanılarak kale kuşatma ve kadırgaların baş, kıç ve yan toplarının giderilmesi düşünülmüştür[595].

Basra'nın muhafazasında kullanılan topların dökümünü ve imalini sağlamak amacıyla da top kalıpları gerekirken, bu kalıplarının yapımında kullanılmak üzere de toprak, demir tel, kalay ve ardıç odunu temin edilmiştir. Nitekim 1565 yılında Basra'da imal edilecek top kalıpları için beş kelek toprak

594 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.293, 12 S 980 (24 Haziran 1572), s.139.
595 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.453, s.198.

ve iki kantar demir tel ve sekiz kantar kalayın tedarikinden sonra Basra'ya ulaştırılmak üzere Bağdat beylerbeyine gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[596]. Dökülecek toplar için ardıç odununa ihtiyaç duyulduğundan Şehrizor Eyaleti'ne tabi Harir Sancağı'nda 200 kelek ardıç odunu tedarik edilip keleklerle Basra'ya ulaştırılması için Bağdat'a nakledilecekti. Temin edilen odun keleklere yüklenip Bağdat beylerbeyine gönderilip buradan Basra'ya gönderilmesi hususunda Şehrizor beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[597].

Basra'da savunma amaçlı olarak kullanılacak toplar için gerekli toprak, kalay ve tel Diyarbekir'den temin edilmiştir. Nitekim 1571 yılında Basra'da dökülecek toplar için Basra beylerbeyi toprak, tel ve kalaya ihtiyaç duyulduğunu bildirmesi üzerine, 10 kelek Hasankeyf toprağı, 40 kantar kalay ve 8 kantar tel Diyarbekir beylerbeyi tarafından temin ederek Musul beyine ulaştırılacaktı. Musul beyi ise bu levazımatı Bağdat beylerbeyine teslim ederken, Bağdat beylerbeyi bu levazımatı Basra'ya ulaştıracaktı[598].

Basra donanmasında bulunan kadırgalarda ihtiyaç duyulan top arabaları ve yuvarlaklarla beraber gemi reislerinin Diyarbekir'den karşılanması uygun görülürken, gemilerde kürekçi olarak vazife görmek üzere Diyarbekir'den 100 mücrimin gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu kadırgaların kürekçi ihtiyacını karşılamak üzere de Halep'ten 100 mücrim temin edilerek gemilerin tamamlanmasıyla beraber bunların gemi hizmetinde yer almalarının sağlanması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[599].

Bahreyn ve Lahsa'nın muhafazası için topa ihtiyaç duyulduğundan Lahsa'da bulunan eski işe yaramaz topların

596 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.828, s.317.
597 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.830, 28 C 973 (21 Aralık 1565), s.318.
598 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.165, 6 Ş 979 (24 Aralık 1571), s.77.
599 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.294, 12 S 980 (24 Haziran 1572), s.139-40.

Basra'ya gönderilmesi için Lahsa beylerbeyine emir yazılmıştır. Lahsa beylerbeyi verilen emir üzerine eski ve işe yaramaz topları Basra'ya gönderecek, eski toplar yeni topların dökümünde kullanılırken, dökülen toplar yine Lahsa'ya getirilip burada istimal edilecekti[600]. Nitekim Lahsa'da bulunup kullanıma imkanı bulunmayan ve işe yaramaz toplar Basra'da dökülecek top dökümünde eritilip yeniden kullanılması için Lahsa beyleberbeyi görevlendirilmişti. Lahsa beylerbeyi işe yaramaz topları Basra'ya gönderdikten sonra, Basra beylerbeyi gerekli diğer levazımatı da temin ederek topların dökümünü sağlayacaktı[601].

Basra'da top dökümü için ayrıca Mısır'dan topçular gönderilirken, görevli topçular Basra'ya vardığında ihtiyaç duyulan topları bunlara döktürüp, toplar için yuvarlaklar da döktürdükten sonra yuvarlakların ıslahını da sağlayıp işlerini tamamlamaları halinde topçuların Mısır dönüşüne izin verilmesi hususunda Mısır beylerbeyine hüküm yazılmıştır[602].

Maraş dağlarından kesilerek Bağdat ve Basra'ya gönderilen keresteler sadece gemi inşasında kullanılmayıp, aynı zamanda burada yer alan kalelerdeki topların kundak gibi aksamları için de tedarik edilmiştir. Nitekim 1578 yılında Bağdat Kalesi'ndeki badaloşka topları için kundağa ihtiyaç duyulduğundan, Maraş beylerbeyi tarafından Maraş dağlarından top kundağı olabilecek ağaçlar kesildikten sonra Birecik'e getirilip gemilerle Bağdat'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır[603].

Toplarda kullanılan barut kadar top arabalarının hareketini sağlayan araba okları ve topların tekerleklerinin temini de önemli hususdu. Lahsa'daki toplar için gerekli bu levazımat da Bağdat Kalesi'nden temin edilirken, burada bulunmaması

600 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.513, s.223.
601 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.514, 23 L 983 (25 Ocak 1576), s.224.
602 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 29, h.204, 27 L 984 (17 Ocak 1577), s.85.
603 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.242, 25 Ra 986 (1 Haziran 1578), s.173.

durumunda Basra Kalesi'nden temin edilmiş, Basra'da bulunmaması durumundaysa ona karşılık Basra'da barut imal edilerek gönderilmesine karar verilmiştir. Nitekim 1572 yılında Lahsa'daki top arabalarına ait 20 araba oku ve 20 şayka topunun tekerlerinin Bağdat Kalesi'nde temin edilmesi düşünülmüştü. Ancak bu levazımat Bağdat Kalesi'nde bulunmadığından Basra'dan temin edilmesi mülahaza edildi. Basra'dan 300 kantar barut tedarikine karar verilirken, gerekli barutun Lahsa'da işlenerek teminini kolaylaştırmak maksadıyla da Bağdat ve Basra'dan topçularla beraber bulunduğu yerden barut toprağı tespit edilerek bir barut işletim tesisinin kurulması yönünde karar alınmıştır[604].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin demir aksamıyla beraber gemilerde kullanılacak topların dökümü için Birecik'te demir atölyesi ve eskiden beri top dökümü için kullanılan bir tophane bulunmaktaydı. Bu tophanede gerekli top ve yuvarlakların dökümü için İstanbul'dan dökücü kethüdası ve ustaları gönderilerek gerekli toplar imal edilmiştir[605]. Nitekim XVII. yüzyılda top döküm ustaları gerekli topların imali için buradaki top dökümhanesini yeniden inşa ve bina ettikten sonra top kalıplarında iki balyemez ve büyük toplarını dökümünü sağlamıştı[606]. İnşa edilen gemilerin demir aksamının imali ve gerekli topların dökümü için buradaki demir atölyesinin yeniden oluşturulması ve ilgili kısımlarının tamir edilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim 1700 yılında Birecik'te eskiden top dökmek üzere kullanılan ve tophane olarak bilinen mağaraya demir atölyeleri konulmak üzere mağarada gerekli tamir düzenlemeler yapılmıştır[607].

604 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.1095, 11 Za 979 (26 Mart 1572), s.576.

605 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.1054.

606 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.1060.

607 Birecik'te kadimden beri top dökümü yapılan tophane ve demir atölyesinin tamir ve düzenlenmesi için 113,5 kuruş masraf edildiği gösterilmiştir. Bkz. BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.

XVII. yüzyılda Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Basra Körfezi'nde etkisini artırmak amacıyla Hürmüz'de bulunan Portekizlilerle işbirliği yaparken[608], Safavi güçlerini Basra'ya doğru sevk etmiş, 1623'de de Bağdat'ı almıştı[609]. Bu durum Basra ve Bağdat hususunda Osmanlı ve Safaviler arasında rekabeti artırmakla beraber, İran'a düzenlenen seferler için gerekli birtakım top ve cephane Birecik'teki dökümhanede imal edildikten sonra Musul'a nakledilmiştir. Nitekim 1637 yılında bir kısım top da Birecik'teki top dökümhanesinde döküldükten sonra Musul'a nakledilmişti. Orada bulunan sadrazam Bayram Paşa, topları yakından görüp inceledikten sonra Musul'a naklettirmişti[610].

Basra donanması için savunma ve muhafaza amaçlı Birecik'te gemiler inşa edilirken, gemiler için gerekli toplar ve yuvarlaklar da görevli usta ve kürekçiler tarafından bu dökümhanede imal edilmiştir. Nitekim 1700 yılında Şat donanmasında kullanılmak üzere Birecik'te inşa edilen fırkatelerin yan toplarında kullanılmak ve her biri yarımşar kıyye olmak üzere 12.000 adet yuvarlak için kömür temin edilirken, top güllelerinin dökümünde dökücü ve kürekçi ustalarıyla hamallar çalıştırılarak ücretleri ödenmiştir. Dökümü sağlanan yuvarlakların her bir kıyyesi ikişer para olmak üzere toplam 12.000 para masraf tutacağı hesaplanmış ve masraf görüldükten sonra top yuvarlaklarının hemen dökülmesi hususunda karar alınmıştır[611].

İnce donanma gemilerinde saçma ve koğuş topları kullanılmıştır[612]. Nitekim Birecik'te Fırat Nehri'nden Şattülarab'a kadar olan suyun durumu Birecik İskelesi'nde inşa edile-

608 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.128.

609 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*,, s.23.

610 Na'îma Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, III,haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007, s.858-859.

611 BOA, *AE.SMST.II*, 63/6649, 10 N 1111 (1 Mart 1700).

612 Kalelerde ve ince donanma gemilerinde kullanılan saçma, eynek, prangı ve misket gibi toplar için bkz. Gabor, "Top", s.242.

cek gemilerin ölçü ve büyüklüklerinde asıl etken olurken, bu gemilerin büyüklüğü silah ve top teçhizalarında da belirleyici olmuştur[613]. Nitekim 1699 yılında Fırat Nehri'nden Şattülarab'a kadar suların durumu incelendiğinde Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek 60 gemiden 20'sinin fırkate, diğer 40'nın ise fırkateden küçük gemiler olarak inşa edilmesi uygun görülmüştür. Yapılan incelemeden sonra her bir fırkatenin kürekçi, topçu ve cenkçisiyle 70 nefer adamın yanı sıra, 7 topa ihtiyaç duyulacağı belirlenmişti[614]. İnşa edilecek fırkatelere yerleştirilecek topların ikisi ağzından toplar olup yarımşar kıyye, bir top ise 1,5 kıyye atar koğuş topu, 4 top ise saçma toplardan oluştuğu halde gemiler top ve silahlarla teçhiz edilecekti[615].

1699 yılında Bağdat çevresindeki asi Arapların tedibi, Basra Cezayiri'ndeki zabtedilen mukataaların geri alınması ve Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki tüccar gemilerinin asi Araplardan muhafazası için Birecik Tersanesi'nde büyük ve küçük 120 gemi inşa edilirken, bu gemilere 4200 levent askerinin yanı sıra, 420 koğuş, yan ve saçma toplarıyla beraber, 300 kale ve dört havan topu konulmuştu. Bu gemilerin kaptanlığı Aşçızade Mehmet Paşa'ya tevcih edilerek gemiler Fırat Nehri üzerinden görev için Bağdat'a gönderilmiştir[616].

Birecik Tersanesi'nde Basra donanması için inşa edilecek gemiler için lüzumlu topların dökümünü sağlamak maksadıyla Rakka eyalet valisi vazifeli kılınmıştır. Nitekim eski Rakka Valisi Yusuf Paşa tarafından döktürülen topların durumları merkezden sorgulanmıştır. İnşa edilen gemilerin bu toplarla teçhiz edilmesi önemli bir husus olduğundan, dökümü sağlanan topların nerede ve kaçar kıyye ağırlığında döküldüğü bilgisinin gemi inşasından sorumlu Halep Cizyedarı Abdurrahman

613 BOA, *C.BH*, 149/7106-18.
614 BOA, *C.BH*, 90/4305.
615 BOA, *C.BH*, 90/4305.
616 Nazmi-zade Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, s.337.

tarafından kayıt altına alınarak merkeze bilgi verilmesi hususunda Rakka valisi ve kadısına hüküm yazılmıştır[617].

Basra ve Kurna kalelerinin fetihlerinde ele geçirilen toplar da bir hayli fazla olup bu toplar Bağdat'a gönderilmiştir. Nitekim 1668 yılında Basra'da bulunup fetholunan Kurna Kalesi'nin Şattülarab, Suyut ve Köprü taraflarındaki kalede kule ve çeşitli birimler üzerine konulmuş halde bulunan balyemez ve şahi şayka topların büyük kısmı Bağdat kalesine gönderilmiştir[618].

Tablo 18: 1668 Yılında Kurna Kalesi'nden Ele Geçirilen Toplar[619].

Top/Cinsi	Sayı	Birimi/Kıyye	Top/Cinsi	Sayı	Birimi/Kıyye
Balyemez	1	44	Şahi	1	
Balyemez	1	13	Balyemez	1	9
Şahi	1		Kabal top	1	7
Top	1	13	Şahi	1	
Şayka topu	1	40	Balyemez	1	9
Şahi	1		Şahi	2	
Balyemez	1		Şahi	4	
Şahi	1		Şahi	3	
Demir dikel	1		Toplam	14	

XVIII. yüzyılın sonlarında Şat Nehri kıyılarının ve diğer Basra'ya kıyısı bulunan sahillerin muhafazası için İngiliz yetkililerle varılan anlaşma neticesinde, beş adet kilid gemisi Bablus isimli İngiliz mühendis tarafından Hindistan'daki Bombay şehrinde bulunan tersanede inşa edilirken, muhafaza görevinde bulunacak her kilid gemisi altışar topla teçhiz edilmiştir[620].

617 BOA, *C.BH*, 149/7106-17, 2 R 1111 (27 Eylül 1699).
618 BOA, *D.BŞM.BGH.d*, 16732, 29 Za 1078 (11 Mayıs 1668), s.6.
619 BOA, *D.BŞM.BGH.d*, 16732, 29 Za 1078 (11 Mayıs 1668), s.6.
620 BOA, *C.BH*, 68/3245, 9 Za 1194 (6 Kasım 1780).

Basra donanması ve kalesi için top tedariki yapılırken, Basra ile birlikte Kurna Kalesi'nden çıkan ve daha çok gemilerde kullanılan balyemez ve şayka topları ele geçirilmiştir[621]. Nitekim Basra ve Kurna kalelerinin ele geçirilmesiyle bu kalelerden zapt edilen balyemez, şahi, şayka ve havan topları Bağdat cebehanesine teslim edilmiştir[622].

Tablo 19: Basra ve Kurna Kalelerinin Fethiyle Ele Geçirilen Toplar [623].

Top Cinsi	Sayısı	Top Cinsi	Sayısı
Balyemez	2	Şayka	1
Şahi	2	Demir Havan	1
Demir dingil	2	Taş balyemez	11

Bahreyn ve Basra Körfezi'ndeki birkaç adanın XVII. yüzyılda Safavi kontrolüne girmesinden sonra, XVIII. yüzyılda İran'da kurduğu düzenle güçlü bir yönetim sergileyen İran Hükümdarı Nadir Şah, Basra Körfezi'ndeki hakimiyetini perçinlemek ve daha uzak hedef olan Hindistan'da egemenlik kurmak için büyük bir donanma kurulması yönünde harekete geçmişti[624]. İran Şahı Nadir Şah'ın Basra'ya hareketi sırasında Osmanlı kuvvetleri de harekete geçmiş, eski Basra Mütesellimi Rüstem'in gösterdiği olağan üstü gayreti neticesinde kendisine padişah tarafından kapıcıbaşlık ve hilatlar gönderilerek ilbas olunmuştu. Zira, Nadir Şah'ın Basra'yı kuşatmak üzere sevk ettiği Köse Hüseyin 12 bini Acem olmak üzere 20 bin asker ve 20 kale kuşatma topu ve 15 humbara havanıyla Basra Kalesi'ni kuşatmıştı. Köse Hüseyin'in gece-gündüz devam eden kuşatmalarına ve birkaç defa kaleye varan hücumlarına eski Basra Mütesellimi göğüs gere-

621 Gabor Agoston, "Top", *DİA*, 41, 2012, s.241.
622 BOA, *D.BŞM.CBH.d*, 18367, s.16.
623 BOA, *D.BŞM.CBH.d*, 18367, s.16.
624 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.179.

rek 1500 İran askerini ortadan kaldırırken, birkaç büyük İran topu ve mühimmatını da ele geçirerek önemli bir kahramanlık örneği göstermişti[625].

Safavi Hükümdarı Nadir Şah Basra Körfezi'nde etkinliğini artırmak için Basra'ya daha fazla asker gönderirken[626], Surat'ta büyük donanma gemileri inşa ettirip Basra Körfezi'nde bu gemilerin görev yapmasını sağlamıştı[627]. Nadir Şah'ın ölümünde sonra da 1775'de bir İran ordusu Basra'yı kuşatıp 1776'da ele geçirdi. Osmanlı güçleri 1780 yılında Basra'ya yeniden hakim olurken, Basra üzerindeki İran tehdidi de bertaraf edildi[628]. Basra Kalesi'nin geri alınmasıyla muhafazası için kalede top tedarikine gidilmiştir. Nitekim Basra Kalesi'ndeki toplar ihtiyaç sebebiyle başka yerlere nakledilirken, kaledeki toplardan 20'sinin kırık olduğu görülmüş, ihtiyaç duyulan 30 büyük şahi topunun Şat Nehri'nden Basra'ya ulaştırılması için emir yazılmıştı. Basra Kalesi'nde artan top ihtiyacını karşılamak üzere hazine defterleri incelendiğinde Bağdat Kalesi'nde 72 cins ve ebatta top bulunduğu, ihtiyaç duyulan topların buradan karşılandığı bildirilmişti. Bağdat Kalesi topçusu Mahmut'un bildirdiğine göre ise 1776 ve 1778 yıllarında Birecik İskelesi'nde 15 gemiye yüklenen toplar Bağdat'a gönderilmişti. Geçen yıl da Diyarbekir Kalesi'ndeki fazla cephaneden barut, tüfek ve kılıcın Basra Kalesi'ne gönderilmek üzere Bağdat'a gönderildiği Diyarbekir Valisi Hüseyin Paşa tarafından bildirilmişti. Bu nedenle 15 gemiyle Birecik İskelesi'nden Bağdat'a gönderilen topların dökümünü gösteren belgelerin gönderilmesi hususunda Bağdat ve Basra Valisi Vezir Süleyman Paşa'ya ve Bağdat ve Basra kadısına hüküm yazılmıştır[629].

625 BOA, *C.HR*, 123/6115,
626 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.130.
627 Avery, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", s.44.
628 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
629 BOA, *C.AS*, 1128/50085, 9 Za 1194 (6 Kasım 1780).

b-Tüfek

Osmanlı merkez ve eyalet ordusuyla beraber kaleler ve donanma gemilerindeki askerlerin kullandığı silahlardan biri de tüfeklerdi[630]. Basra Kalesi'nde muhafızlık yapan askerin yeterli tüfeğe sahip olmadığını Basra beylerbeyinin 1572 yılında bildırmesi üzerine, Bağdat'tan 500 tüfeğin temin edilerek Basra'ya gönderilip Basra beylerbeyine teslim edilmesi yönünde hüküm yazılmıştır[631]. Basra beylerbeyinin talebi üzerine Bağdad'dan 500 kabza tüfek temin edilerek Basra'ya gönderileceği yine Basra'ya beylerbeyine hükümle bildirilmiştir[632].

Basra donanmasındaki askerin tüfek ihtiyacı gerektiğinde kaledeki tüfeklerden giderildiğinden, Basra Kalesi'ndeki kul tayfasının tüfek ihtiyacı Bağdat'tan temin edilirken, Basra Kalesi'ndeki tüfeklerin de envanteri çıkarılarak kalede lüzumlu tüfekler onarımdan geçirilmiştir. Nitekim 1573 yılında Basra cebehanesinde 200'den ziyade tüfek bulunurken, ihtiyaç duyulan yeni tüfeklerin tedarik edilmesi ve Basra cebehanesindeki tüfeklerden bozuk ve iş görmez durumda bulunanların tamir edilmesi hükmedilmişti. Ayrıca Bağdat'tan mermi atar 30 tüfeğin temin edilmesi kararlaştırılırken, Basra Kalesi'ndeki tüfekli askerlerin yoklanması için de bir çavuş gönderilmiştir. Askerler yoklandığında Basra gariblerinin 1152, Ulahların 77 nefer olmak üzere, 1219 mustahfızan bulunduğu, Cezayir-i Atik ve Cedide'deki nice askerlerin de tüfeksiz olduğu bildirilmişti. Bu nedenle kalelerdeki kul tayfasına gerekli tüfek temin edilip, tüfekleri zayi olanların da sual edilerek ağalarıyla istişare edilip kayıt altına alınması kararlaştırılmıştı. Basra mühimmatı için Bağdat'tan temin edilen 500 tüfek ise henüz Basra'ya ulaşmadığından, tüfek yapımı ve işlemesiyle ön plana çıkan yerlerden dörder buçuk

630 Osmanlı Devleti'nde tüfeğin kullanımı ve yaygınlaşmasıyla ilgili bkz. Gabor Agoston, "Tüfek", *DİA*, 41, 2012, s.459-61.

631 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.401, 29 S 980 (11 Temmuz 1572), s.194.

632 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.402, 29 S 980 (11 Temmuz 1572), s.194.

dirhem mermi atan otuz tüfeğin temin edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak tüfek yapımıyla uğraşan ustanın ayda ancak üç tüfek işleme ve yapma kapasitesi bulunduğu, tüfek işleme ustası İlyas'ın da Bağdat'a gidip henüz dönmediği bildirilmişti. Bu nedenle Bağdat'tan temin edilen 500 tüfeğin bir an önce Basra'ya ulaştırılarak kul tayfası askerlere teslim edilip kayıt altına alınması yönünde emir verilmiştir[633]. Tüfekler Basra'ya vardığında Basra Kalesi'ndeki askerlere dağıtıldıktan sonra kayıt alına alınıp defter haline getirilmesi buyrulmuştu. Tüfek verilen askerlerin defterinin yetkililere gönderilmesi hususunda da Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[634].

Basra Eyaleti'nin muhafazasında buradaki kalelerin mevcudiyeti ve kalelerde yer alan tüfek ve silahların durumu önemliydi. Zira, Basra etrafında 38 kale bulunurken, bu kalelerden 23'ünün tamir ve yenilenmesi gerektiği belirlenmişti. Bu kalelerden ikisi sular tarafından yıkıldığından, bu kalelere ulaşıp tamirden geçirmek mümkün olmadığından bu kalelerin civarda yeniden inşası gerekmişti. 13 kalenin siperleri de yeniden yapılıp, kalelerde kullanılmayan 190 tüfek tamir edilip, 691 adet tüfek kundağı onarılıp barut ve kundak levazımatı tedarik edilecekti. Ayrıca kaledeki toplar için İstanbul'dan bir bölükbaşı ve birkaç topçu neferi Basra'ya varıp halen Basra'da topçubaşı olan Şaban Ağa ile tahkikat yaparak kullanımda olmayan toplardan 20 yeni şahi zarbezenin imal edilmesi emredilmişti. Bu sırada sefer dolayısıyla da birkaç kadırga hazırlanırken, bunlarla beraber üç kayık görev yapıp kalelerde şahi zarbezen topların dökümü için gerekli levazımat da tedarik edilerek bütün bu işlemler kayıt altına alınacaktı[635].

Basra Körfezi'nde Portekizlilerle mücadelede önemli bir yere sahip bulunan Lahsa'nın savunmasında Basra'dan

633 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.611, 16 Z 980 (19 Nisan 1573), s.254-55.
634 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.622, s.255.
635 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.378, 11 L 989 (8 Kasım 1581), s.182.

gönderilen tüfekler büyük önem taşımaktaydı. Nitekim 1560 yılında Lahsa beylerbeyinin silaha ihtiyaç duyması üzerine, iki kıta zarbezen topuyla birlikte iki yüz tüfeğin tedarikten sonra Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[636].

Lahsa Vilayeti'nde ihtiyaç duyulan cephanenin nakli için arabalarla, tüfek yapımı için de gerekli tüfek kundağı Halep Eyaleti'nden temin edilip Birecik'den gemilerle Basra'ya gönderilip, buradan Lahsa'ya nakledilmiştir. Nitekim 1568 yılında Lahsa Vilayeti'nde ihtiyaç duyulan bin adet tüfek kundağıyla beraber, 40 araba iği, dingil ve kayışlarıyla Halep beylerbeyi tarafından temin edildikten sonra, Fırat Nehri yoluyla Birecik'te gemilere yüklenip ve Basra'ya gönderilip buradan Lahsa'ya nakledilmesi hususunda karar alınmıştır[637].

Kalelerde tüfekler büyük önem taşırken, bunların muhafazası için merkezden özel sandıklar yapılarak gönderilmiştir. Nitekim 1726 yılında Basra ve Kurna kalelerinin muhafazası için bu kalelerde bulunan tüfek ve kılıçları koymak üzere Tersane-i Âmire emini tarafından demir sandık yaptırılması yönünde karar alınmıştır. Sandık yapımı için Cebehane-i Âmire'den cebecibaşı ağa tarafından kürek ve kazma yapımında kullanılan 2145 kıyye ham demir temin edilmiştir. Tersane emini tarafından tüfek ve kılıç sandıkları için 10 kantar barut, 70 müstemal beyaz kilim ve 30 adet müstamel urgan tedarik edilmiştir[638].

636 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1147, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.386.

637 "Halep defterdarına hüküm ki, haliya Vilayet-i Lahsa'da tüfenk kundağı ve araba levazımatı ele girmeyüp müzayaka üzere olmağın, bin dane tüfenk kundağı ve kırk aded araba iği ve ana göre dingiller ve kayışlarıyla hazır ve müheyya edüp, Birecik Suyu ile Vilayet-i Lahsa'ya irsal olunmak içün Basra'ya gönderilmesin emredüp buyurdum ki, varıcak bu bâbda tamam mukayyed olup, emrim üzere vilayet-i mezbure mühimmatı içün bin aded tüfenk kundağı ve kırk araba iği ve ana göre dingiller ve kayışların taslayıverüp Birecik Suyu'ndan gemilere tahmil eyleyüp mu'accelen irsal ve isal eyleyesin...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1349, 6 Za 975 (3 Mayıs 1568), s.468.

638 BOA, *AE.SAMD.III*, 140/13621, 3 Ş 1138 (6 Nisan 1726).

Basra Kalesi'ne konulmak üzere temin edilen bir kısım top da Musul'dan temin edilmiştir. 1735 yılında Musul'dan Basra Kalesi'ne gönderilen şahi topların nakli için İstanbul'dan bir çavuş ile iki neferin yanı sıra Musul'dan gönderilecek beş nefer topçu nefer, bu topları Musul'dan Bağdat'a nakledererek Bağdat valisine teslim ederek görevlerini tamamlayıp geri döneceklerdi[639].

1736 yılından sonra Safavi Hükümdarı Nadir Şah donanma gemileri inşa ettirerek, Basra Körfezi'ni tam manasıyla kontrol altında tutmak girişimde bulunmuştu[640]. Bu durum XVIII. yüzyılda Osmanlı-İran rekabetini artırırken, İran'a düzenlenen Osmanlı seferlerinde de kullanılmak üzere İstanbul'dan top ve cephane temin edilmiştir. Gemilerle İstanbul'dan İskenderun'a getirilen top ve cephane kara yoluyla Haleb'e ve daha sonra Musul'a getirilip keleklerle Basra'ya ulaştırılmıştır[641]. İran seferlerinde kullanılmak üzere Bağdat ve Basra'ya merkezden gönderilen mühimmat ve lojistiğin sınırdaki Bağdat ve Basra'ya ulaştırılması için Halep, Rakka, Diyarbekir, Şehrizor beylerbeyleri ile Kilis ve Azez sancakları mutasarrıfı Rışvanzade Süleyman Paşa görevlendirilmiştir. Bu levazımat deniz yoluyla İskenderun'a getirilirken, buradan Halep, Rakka, Diyarbekir yoluyla Musul'a gönderilmiştir. Nitekim 1737 yılında İstanbul'dan İran seferleri için İskenderun İskelesi'ne gönderilen top, humbara, mühimmat ve cephane buradan Rakka'ya, daha sonra Bağdat ve Basra'ya getirilip Hemedan ve Kirmanşah kalelerine konulup sefere hazır hale getirilmiştir. İskenderun'a getirilen top, top arabası ve cephaneler İskenderun Kalesi'ne konulup daha sonra Halep'deki kalelere getirilip defterleriyle buradaki görevlilere teslim edilmiştir. Bu mühimmatın Bağdat ve Basra'ya ulaştırılması için Rakka,

639 BOA, *AE.SMHD.I*, 252/20541, 23 Z 1147 (16 Mayıs 1735).
640 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.
641 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.48.

Musul ve Diyarbekir valileri tarafından yeteri kadar adam ve asker tayin edilip güzergah üzerindeki kalelere gönderilip kale dizdarlarına teslim edilmiştir. Bu cephane daha sonra Bağdat ve Basra'ya kadar gönderilmiştir. Bu mühimmatın kayıtlı olduğu belgeler Hazine-i Âmire defterlerine kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir[642].

c- Barut ve Güherçile

Donanmada kullanılan ateşli silahlarda barut kullanımının etkisi büyük olmuştur[643]. Basra donanması için büyük kıymete haiz barut, Basra'da üretilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1577 yılında Basra'da barut üretiminde kullanılmak üzere Zekiye Sancağı'nda güherçile bulunduğundan, bunun işlenmesi için gerekli imkan ve donanımın sağlanması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmişti. Bunun için Zekiye Sancağı'nda yer alan güherçile atölyelerinde gerekli güherçilenin işlenmesinde gerekli bütün ihtiyaçlar giderilerek güherçile üretimine hazır hale getirilmesi uygun görülmüştür[644].

Basra Eyaleti'ne tabi sancaklarda barut imali için güherçile üretiminin yapıldığı sancakların idaresini yürüten beylerin tutum ve davranışları etkili olmuştur. Nitekim 1578 yılında Basra Eyaleti'ne tabi Vasıt Sancak Beyi Mustafa Bey, sancağını idare ederken imar faaliyetlerine önem verip halkı mamur kılıp, üstelik Vasıt'ta güherçile üretimini sağlayıp Basra'daki barut üretiminde gerekli güherçileyi sağlamıştı. Ancak Mustafa Bey'in yerine Sancak idaresi Mehmet Bey'e verildiğinden, Mehmet Bey'den halk hoşnut kalmayıp güherçile üretimi konusunda da ciddi sıkıntılar yaşanmıştı. Bunun üzerine Mehmet Bey Gilan Sancağı'na tayin edilirken, Mustafa Bey'in eski görevine dönmesi sağlanmıştır. Mustafa Bey'in

642 BOA, *C.AS*, 1147/50986, 18 M 1150 (18 Mayıs 1737).
643 Mahmut Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, 5, 1992, s.93.
644 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.56, 10 R 985 (27 Haziran 1577), s.22.

eski görevine dönmesinden sonra güherçile üretimine dikkat etmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[645].

Birecik'ten Basra donanmasına kerestenin yanı sıra, gemiler için barut tedarik edilmekteydi. Nitekim 1566 yılında bu durum Halep beylerbeyine sorulduğunda Halep, Hama ve Birecik'ten mümkün olduğu kadar güherçile tedarik edilip barut işletilmesi için 298 İstanbul kantar ve 240 dirhem barutun 150 kesesi siyah barut ve 10 kesesi fitil barutu olacaktı. Bunun yanı sıra, 350 kese siyahi barutun işlendikten sonra 116 kantar ve 24 kıyye ve 60 dirhem olarak 10 Şubat'ta Trablus İskelesi'ne gönderilip buradan Basra'ya ulaştırılacaktı. Daha sonra Birecik'te yapılacak gemiler için gerekli kerestenin temin edilerek gemilerin Şubat ayı ortalarında tamamlanacağı bildirilirken, Birecik, Hama ve Rumkale'de bulunan güherçilenin barut olarak işlenmesi hususunda Halep beylerbeyine hüküm yazılmıştır[646].

1572 yılında Yukarı İran'daki durumları öğrenmek maksadıyla casuslar gönderilirken, Lahsa'da yer alan mühimmat ve levazımatın eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim Lahsa'ya gönderilecek dört şahi top arabasının okları ve demirleri ve 20 şayka toplarının tekerlekleri Bağdat'tan, gerekli barutun da Basra'dan temini mümkün olmayıp, Lahsa'daki kale kayıkları için gerekli tahta ve direklerin de Bağdat'tan tedariki mümkün görünmüyordu. Tatha ve direklerin Diyarbekir, Maraş, Halep Eyaleti'nden, barutun ise Basra'dan temini için Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştı. Gerekli barutun da Lahsa'da imali için barut varili temin edilerek Bağdat'tan usta topçularla beraber barut toprağı gönderilmesi hususunda karar alınmıştı. Bağdat'ta işe yaramaz toplardan ise birkaç şayka ve çetre topunun orta büyüklükte döktürülerek Lahsa'ya gönderilmek üzere Trablus İskelesi'ne gönderilmesi

645 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.257, 23 C 986 (27 Ağustos 1578), s.102.
646 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1016, 28 B 973 (18 Şubat 1566), s.382.

hususunda karar kılınırken, Halep ve Maraş'tan temin edilen alet ve levazımatın Fırat yoluyla Bağdad'a gönderilmesine karar verilmişti. Ancak Fırat Nehri'nin coşkun olduğu bir zamana tesadüf ettiğinden bunların temin edilerek gönderilmesi hususunda Halep defterdarı görevlendirilmiştir[647].

Basra'da yer alan Arab Cezayiri için gerekli ümera ve sipahi Bağdat'tan temin edilirken, Bağdat'tan gönderilecek zahire ve mühimmat gemileri ile barut, top ve tüfekle beraber Birecik'ten temin edilecek gemilerin defalarca yoklandıktan sonra gönderilmesi, Bağdat'tan gönderilecek barutun Cezayir Arabı'na gönderilmesi için Trablus İskelesi'nde gönderilmesi ve Cezayir ahvalinin durumu hakkında bilgi vermesi hususunda Bağdat beylerbeyi ile beraber Basra beylerbeyine emir verilmiştir[648].

XVII. yüzyılda İngilizlerin de etkisiyle Portekizlileri Hürmüz'den çıkaran Şah Abbas İngiliz Hint Kumpanyası'yla kurduğu ittifakın etkisiyle de Basra Körfezi'ndeki konumunu güçlendirmiş ve Basra'ya hakim hale gelmişti[649]. Basra'nın kontrolünü sağlayan Safavilerden Basra'yı geri almak üzere Cebehane-i Âmire'den barut tedariki yapılırken, kalenin fethiyle de ele geçirilen barut bir hayli fazlaydı. Cebehane-i Âmire'den getirilen barut tekrar gönderilirken, kalede ele geçirilen barut yine kalenin savunmasına tahsis edilmiştir. 1668 yılında Basra'nın kontrolünü elde eden Safavilerden Basra'yı geri almak için Cebehane-i Âmire'den götürdüğü barut ve mühimmatı Basra Kalesi'nin fethiyle Vezir Silahdar Kara Mustafa Paşa, Cebehane-i Âmire'ye teslim etmiştir. Nitekim Basra Kalesi'nden çıkan 6500 kantar barutun 3000 kantarı cebehaneden gönderilmişti. Bu barutun 3110 kantarı Basra Kalesi'ne, 500 kantarı da Kurna Kalesi'ne konulmuştu.

647 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.207, 19 Za 979 (3 Nisan 1572), s.105-106
648 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 14, h.886, 23 B 978 (21 Aralık 1571), s.616.
649 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.70-71.

Basra'ya getirilen 5890 kantar barut da Cebehaneye teslim edilmişti. Yine Basra Kalesi'nde 1000 kantar tüfek barutu çıkarken, 500 kantar bu kalede kullanılmıştı[650].

Osmanlı idaresine geçen Kurna Kalesi'nden ele geçirilen barut arasında Hindistan'dan Basra'ya getirilen Hint barutu da önemle yer tutmuştur. Kaleden çıkan barut, kalenin savunmasına tahsis edilmiştir. Nitekim 1668 yılında fethedilen Kurna Kalesi'nde her biri 10 kıyye ağırlığında 18 duba Hint barutu ile 6 sandık Hint barutu ele geçirilmişti. Bu cephane kayıt altına alınarak Kurna Kalesi'nin hizmetine sunulurken kayıtlı defteri İstanbul'a gönderilmiştir[651].

1622 yılında Safavi Hükümdarı Şah Abbas'ın İngilizlerin etkisiyle Portekizlileri Hürmüz'den çıkarmasıyla, Basra Körfezi'ndeki Portekiz etkisi ortadan kalkarken, Portekiz'in bıraktığı boşluğu, Safavilerin yanı sıra bölgedeki yerel Arap güçleri doldurmuştu. Yerel güçlerin etkisi Basra'da 1722 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren Basra'ya hakim olmak maksadıyla İran'la yine rekabet artarken, bu rekabeti sağlamak maksadıyla merkezden cephane ve silah gönderilmiştir[652]. Nitekim bu rekabet ortamında Basra ve Kurna kalelerinin muhafazasını sağlamak üzere 1726 yılında Hemedan seraskeri Vezir Ahmet Paşa'nın yanında bulunmak üzere 2000 kantar ve Basra ve Kurna kalelerinde muhafaza amaçlı kullanılmak üzere de 400 kantar barut kalyonlarla İstanbul'dan İskenderun İskelesi'ne gönderilmişti. Ancak ihtiyaçtan dolayı urgan da gönderilecekken, Halep'de ziyadesiyle urgan bulunduğundan gerekli urganın Halep muhassılı tarafından satın alınarak tedarik edilmesi yönünde karar alınmıştır. Cebehane-i Âmire'den tedarik edilen mühimmat ve levazımat görevli çorbacılara teslim edildikten sonra tüccar kal-

650 BOA, *D.BŞM.CBH.d*, 18367, 29 Z 1078 (10 Haziran 1668), s.4.
651 BOA, *D.BŞM.BGH.d*, 16732, 29 Za 1078 (11 Mayıs 1668), s.6-7.
652 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

yonlarıyla İskenderun'a gönderilip, kalyon nakliye ücretinin de vardığında Halep muhassılı tarafından ödenmesi uygun görülmüştür[653].

XVIII. yüzyılın sonlarında Bağdat ve Basra kalelerinin barut ihtiyacı İstanbul'dan karşılanmaya devam edilmiştir. İstanbul'dan temin edilen kalyonla Payas İskelesi'ne gönderilip, buradan Bağdat ve Basra'ya nakledilmiştir. Nitekim 1770 yılında Bağdad ve Basra kalelerinin cephane ve barut ihtiyacını karşılamak üzere 916,5 kantar (40.331 kıyye) ağırlığındaki barut İstanbul'dan kalyona yüklenerek Payas iskelesi'ne gönderilmiştir. Buradan ise Bağdat Kalesi'ne ulaştırılmak üzere Divan-ı Hümâyun gedikli zümelarından Mustafa Ağa b. Hasan Efendi, Bağdat Valisi tarafından vekil tayin edilerek 9 bin rumi kuruş masrafla Bağdat kalesine nakletmişti. Bu paranın Bağdat valisinin önceki seneye ait miri malından karşılanmasına karar verilmiştir[654].

Basra Kalesi için cephane ve barut tedarikinin yapıldığı diğer bir yer Diyarbekir cephanesi olmuştur. Buradan temin edilen barut ve cephane kelekler yardımıyla Dicle Nehri üzerinden Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1778 yılında Diyarbekir cebehanesinden temin edilen 250 kantar siyah barut, 120 kantar kurşun Basra Kalesi'ne ulaştırılmak amacıyla Diyarbekir voyvodası tarafından tutulan keleklere yüklenerek Bağdat'a gönderilmiştir[655]. 1779 yılında da Diyarbekir cebehanesinden Basra Kalesi'ne 250 kantar siyah barut gönderilmişti[656].

d-Kükürt

Barut üretiminde kullanılan kükürtün temini de önemli bir yere sahipti. Nitekim 1575 yılında Basra'da barut imalinde

653 BOA, *AE.SAMD.III*, 51/5150, 1 B 1138 (5 Mart 1726).
654 BOA, *C.AS*, 653/27449, 29 L 1183 (23 Şubat 1770).
655 BOA, *C.AS*, 342/14171, 2 R 1192 (30 Nisan 1778).
656 BOA, *AE.SABH.I*, 276/18570, 13 B 1193 (27 Temmuz 1779).

kullanılacak 300 kantar kükürte ihtiyaç duyulurken, bu kükürtün önemli miktarı Trablus İskelesi'nden temin edilmişti. Ancak hala kükürte ihtiyaç duyulduğundan gerekli kükürtün bulunduğu kadarıyla Halep'ten tedariki için Halep beylerbeyi görevlendirilmiştir[657].

Basra'da güherçile yapımında kullanılmak üzere Halep'ten kükürt tedarik edilmiştir. Nitekim güherçile üretiminin karışımında kullanılmak üzere lazım olan 300 kantar kükürt Trablus İskelesi'nde bulunur diye temin etmek üzere Trablus İskelesi'ne adam gönderilip 10 kantar ve 7 batman Halep kükürdü bulunmuştu. Ancak bundan başka kükürt olmadığından dolayı, bulunan kükürdün gecikmeye fırsat vermeden Basra'ya gönderilmesi hususunda Halep beylerbeyine hüküm yazılmıştır[658].

e-Kurşun

Basra donanması ve kalesi için önemli bir cephane de kurşundu. 1571 yılında Basra Beylerbeyi Ali Bey'in Basra Kalesi ambarlarında yeteri kadar kurşun ve yuvarlak bulunmadığını bildirmesi üzerine[659], Basra Kalesi'nin muhafazası ve Basra donanmasında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan kurşunu tedarik etmek üzere, Van Beylebeyi Hüsrev Paşa tarafından 1000 kantar yuvarlak kurşunun teminine karar verilmişti. Hüsrev Paşa tarafından tedarik edilen yuvarlak kurşun Diyarbekir'e getirilip, buradan kelekler yardımıyla Bağdata gönderilirken, Bağdat'tan Basra'ya sevk edilmesi uygun görülmüştür[660].

Basra Kalesi için bir kısım barut ve kurşun tedariki de Diyarbekir cephanesinden yapılmıştır. Diyarbekir'den tedarik

657 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.932, 25 Z 982 (7 Nisan 1575), s.388-89.
658 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.523, 27 L 983 (29 Ocak 1576), s.227.
659 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.131, 13 L 978 (10 Mart 1571), s.60.
660 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.151, 15 L 978 (12 Mart 1571), s.69.

edilen barut ve kurşun kelekler yardımıyla Dicle Nehri üzerinden Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1778 yılında Diyarbekir cebehanesinden temin edilen 250 kantar siyah barut, 120 kantar kurşun Basra Kalesi'ne ulaştırılmak maksadıyla Bağdat'a gönderilmek üzere Diyarbekir voyvodası tarafından tutulan keleklere yüklenmişti. Daha sonra Tüfekçizade Mehmet Ağa tarafından temin edilen cephane ile ilgili gönderilen emir, kale dizdarı İsmail Ağa, Diyarbekir Voyvodası Şeyhzade Seyyit İsmail huzurunda akdedilen mecliste okunarak bu mühimmat deftere kaydedilip Bağdad'a gönderilmişti[661]. 1779 yılında da Diyarbekir cebehanesinden Basra Kalesi'ne 125 kantar kurşun, 8 kantar Mısır fitili, 400 kılıç, 400 tüfenk, 200 kalıp kurşun, 500 seng-i çakmak (çakmak taşı) ve 400 kağıt hartuç gönderilmişti[662].

661 BOA, *C.AS*, 342/14171, 2 R 1192 (30 Nisan 1778).
662 BOA, *AE.SABH.I*, 276/18570, 13 B 1193 (27 Temmuz 1779).

Dördüncü Bölüm

Gemi İnşasında ve Gemilerde Görevli Personel

Osmanlı Devleti'nde gemi inşasından sorumlu kalifiye elemanlar Tersane-i Âmire halkı olmakla beraber, bunlar sanatkar bir grup olup gemi inşa ve tamiriyle ilgilenmekteydiler. Gemi inşa ve tamirinden sorumlu bu grup neccar veya marangoz, kalafatçı, paru-tıraş (kürek yontucu), demirci, tucger denilen makaracılar, üstübücü ve kumbaracı gibi meslek gruplarından oluşmaktaydı[663].

1- Gemi İnşasında ve Gemirlerde Görevli Personel

Basra donanması için Basra ve Birecik tersanelerinde gemi inşası için gerekli levazımatın yanı sıra, gemilerin inşasını sağlayacak marangoz, mimar, demirci ve kalafatçı gibi uzman elemanlar temin edilmiştir. Nitekim Nadir Şah döneminde Basra Körfezi'nde Osmanlı-Safavi mücadelesinin artmasıyla, bu mücadelelerde Bağdat lojistik üs olarak

663 Nurcan Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Âmire Mimarlığı ve Mimarları", *Türkler ve Deniz*, Kitap Yayınevi, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s.385.

Tablo 20: 1734 Yılında Birecik'de 123 Geminin İnşası için Birecik ve Ayntap'tan Temin Edilen Uzman Elemanlar[664].

Görevli Personel	Temin Edilen Yer	Sayısı / Nefer	Yevmiye/ Akçe	Toplam Ücret/Akçe
Marangoz	Birecik	12.623	30	378.690
Marangoz	Ayntap	15	30	29.320
Demirci		154	30	341.760
Kalafatçı		10	66	660
Dağ mimarı	Birecik	1	60	27,5 kuruş
Dağ mimarı		2	80	60 kuruş
Daltaban		6	30	177 kuruş
Katip		3	40	118 kuruş

kullanılmıştır[665]. Bu süreçte Bağdat'a yapılacak sevkiyat için Birecik Tersanesi'nde gemi inşası da artmıştır. Örneğin, 1734 yılında Osmanlı-İran sınırındaki Bağdat'a zahire ve mühimmat naklini sağlamak üzere Birecik Tersanesi'nde 123 geminin inşasını sağlamak üzere demirci, dağ mimarı, katip ve daltaban gibi uzman elemanlar Birecik ve civar yerlerden temin edilmiştir[666]. Kapıcıbaşılardan Divan Çavuşu Elhac Mustafa'nın nezaretinde gemilerin inşası için gerekli kereste, ham demir ve diğer levazımatın temininden sonra, 2 Şubat ve 31 Mayıs tarihleri arasında Birecik ve Ayntap'tan marangoz, demirci, kalafatçı, dağ mimarı ve daltaban gibi uzman elemanlar ve bu işlerin takibi için de katipler görevlendirilmiştir[667]. Tersanede çalışan uzman elemanlardan demircilere yevmiye 30, daltabanlara 30, katiplere 40 ve dağ mimarlarına 30 akçe ücret ödenmiştir. Demirciler 80, katipler 103 gün görevde kalmışlardır[668]. Gemi inşasına nezaret eden vazifeli kapıcıbaşı

664 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14694, 29 Z 1146 (2 Haziran 1734), s.2.

665 Nadir Şah'ın Basra hakimiyeti ve Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri için bkz. Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

666 BOA, *C.AS*, 922/39875-4.

667 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14694, 29 Z 1146 (2 Haziran 1734), s.2.

668 BOA, *C.AS*.922/39875-4.

da aynı süreyle görevde kalırken, her gün için kendisine 15 kuruş yiyecek ve ihtiyaç bedeli ödenmiştir[669].

a-Marangoz, Neccar ve Dülger

Basra Tersanesi'nde donanma gemilerinin inşasında hizmet görecek neccar ve kalafatçı gibi uzman elamanların çeşitli yerlerden temin edilerek Basra'ya ulaşmaları sağlanmıştır. Nitekim 1599 yılında Basra Tersanesi'nde 10 gemiye ilave olarak 10 geminin daha inşasını sağlayacak neccar, kalafatçı, marangozların Rodos, Trabzon ve Trablus'tan da temin edilmesi uygun görülmüştür. Bu anlamda Trablus kadısına mümkün olduğu kadar neccar, kalafatçı göndermesi buyrulmuştu. Rodos'tan temin edilen neccar ve kalafatçılar Basra'ya gitmek üzere Antakya'ya vardıklarında bekletilmeden Basra'ya gönderilmesi hususunda Antakya kadısı vazifeli kılınmıştı. Ancak Trabzon oldukça uzak bir mesafede bulunduğundan, bunun yerine gerekli kalifiye elemanların Mısır'dan temin edilerek İskenderiye'den Trablus İskelesi'ne getirilip buradan Basra'ya gönderilmesine karar verilmiştir[670].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin hızlı bir şekilde tamamlanması önemli bir husus olduğundan Kıbrıs gibi gemi inşa ustalarının bulunduğu yerlerden de marangoz ustaları getirilmiştir. Nitekim Birecik'te 1699 yılında inşa edilecek 60 geminin yapımının bitirilmesi önemli bir husus olduğundan marangoz, kürek yapıcı, kalafatçı ve burgucu gibi uzman elemanların ücretleri mukabilinde tutularak Birecik İskelesi'ne gönderilmesi hususunda Kıbrıs beylerbeyi, kadısı ve vilayet işerleri vazifeli kılınmıştır[671].

669 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14694, s.2.

670 BOA, *TS.MA.e*, 430/56, 13 C 1008 (31 Aralık 1599).

671 Bu konuda Trablusşam ve Sayda beylerbeylerine marangoz ve gemi inşasında çalışacak diğer uzman elemanların temini hususunda bir ferman yazılmıştır. Bkz, BOA, *C.BH*, 149/7106-3, 15 R 1111 (10 Ekim 1699).

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin yapımı için gerekli uzman elemanların temin edildiği en önemli yerlerin başında Osmanlı gemi inşasının merkezi olan Tersane-i Âmire gelmiştir[672]. Nitekim 1699 yılında Birecik Tersanesi'ne inşa edilecek 60 geminin yapımını sağlamak üzere marangoz, mimarbaşı, dağ mimarı, demirci, kürek yapıcı, burgucu ve araba yapıcı Tersane-i Âmire'den donanma kethüdası tarafından harcırahları verilmek suretiyle Birecik'e gönderilmiştir[673]. Tersane-i Âmire'den Birecik Tersanesi'ne gönderilen ulufeli marangozlar, kalfaları ve maiyetindeki hizmetliler 3 Aralık 1699-15 Ağustos 1700 tarihleri arasında 248 gün görevde bulunmuşlardır. Birecik'te tersanede görevli marangozlara yevmiye 1,5 esedi kuruş olmak üzere, toplam 372 kuruş ulufe ve 372 nafaka bedeli ödenmiştir[674].

Tablo 21: Birecik'te 1699 yılında 60 kıta geminin inşasında çalışmak üzere Tersane-i Âmire'den getirilen uzman personele ödenen harcırah[675]:

Görevli Personel	Harcırah/ Kuruş	Görevli Personel	Hrcırah/ Kuruş
Mimarbaşı Sakızlı Andon	70	Dağ Mimarı Baba Yusuf	70
Demirci Kasımpaşalı Usta Ali	90	Demirci Tersaneli Kadri	70
Kürek Yapıcı Tophaneli Hasan	60	Bir kalafatçı	60
Burgucu	60	Araba yapıcı	80
Marangozlar ve hizmetkarı	400		

672 17.yüzyılda Tersane-i Âmire'de gemi inşa sanatkarları için bkz. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.66-81.

673 BO, *C.BH*, 149/7106-5, 15 R 1111 (10 Ekim 1699).

674 BOA, *D.BŞM.d*, 964, s.6.

675 BO, *C.BH*, 149/7106-5, 15 R 1111 (10 Ekim 1699).

Birecik Tersanesi'nde 1699-1700 yıllarında gemi inşasını sağlamak üzere Halep, Diyarbekir, Ruha, Kilis ve Birecik'ten de marangozlar temin edilmiştir. Temin edilen marangozlar yevmiye hesabıyla çalıştırılmıştır. Halep'ten temin edilen marangozlar 30 akçe yevmiye alırken, marangozlara görevde bulundukları süre içerisinde 825.750 akçe (6881 kuruş) ücret ödenmiştir[676].

Tablo 22: 1699-1700 Yılları Arasında Birecik'te Gemi İnşası için Temin Edilen Marangoz[677].

Temin Edildiği Yer	Neferat	Çalıştığı Tarihler	Toplam Ücret/Akçe
Halep	22	20-28 Mayıs 1700	5280
Halep	22	28 Ocak-15 Ağustos 1700	132.000
Halep	24	10 Şubat-15 Ağustos 1700	134.600
Halep	1	28 Nisan-14 Temmuz 1700	2340
Halep	18	11 Mayıs-15 Ağustos 1700	52.380
Diyarbekir, Maraş ve Ayntap	1	7 Şubat-15 Ağustos 1700	5700
Diyarbekir	16	20 Şubat-Temmuz 1700	74.400
Ayntap	67	29 Şubat-Temmuz 1700	333.680
Maraş	22	9 Mart- 26 Temmuz 1700	92.400
Diyarbekir, Maraş ve Ayntap	2	12 Mart- 15 Ağustos 1700	9420
Diyarbekir, Maraş ve Ayntap	1	19 Mart- 15 Ağustos 1700	4500
Kilis, Ruha	13	281 gün	8330
Birecik	6	735 gün	22.050

676 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.
677 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

Birecik Tersanesi'nde 1700 yılında 60 fırkate, 30 sandal ve filika, 2 kaptan paşa üstü-açık kayığı ile 6 Vezir Ali Paşa üstü-açık kayığı inşa edilirken, bu gemilerin inşası için İstanbul, Trablus, Beyrut'dan marangoz, Birecik'ten de dülger temin edilmiştir[678].

Tablo 23: 1700 Yılında Birecik Tersanesinde Gemi İnşası için Temin Edilen Dülger ve Marangozlar[679]:

Personel	Temin Edilen Yer	Gün	Neferat	Yevmiye /Akçe
Dülger	Diyarbekir	157 gün	16	2516
Dülger	Maraş[680]	142 gün	23	3618
Dülger	Kilis[681]	70 gün	4	
Marangoz	Birecik[682]	168 gün	5	
Neccar	Birecik	215	?	
Neccar	Ruha	77		
Neccar	Ayntap	17	67	

Suriye'nin Akdeniz kıyısında bulunan XVII. yüzyılda güvenliği Osmanlı yönetimi tarafından sağlanmış iskele ve limanlarıyla olduğu kadar[683], Avrupalı mühendis, mimar ve sanatkarlarıyla ön plana çıkan Sayda'nın[684] yanı sıra, fırkate ve kalyon inşasının yapıldığı Trablus[685] ve Osmanlı merkez

678 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

679 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.3.

680 Maraş'dan temin edilen 23 dülger 18 Ramazan ve 9 Safer arasında 142 gün görevde kalıp bunlara 3168 akçe yevmiye verilmiştir. BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

681 Kilis Dülgeri Ali b. Ahmet 69, Mehmed 34, Abdurrahman 31 ve Mustafa 70 gün görevde kalmıştır. BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

682 Birecik'den temin edilen marangozlardan Hacı Ahmet 62, Hacı Cuma 167, Muhammed 64, Seyyid Mehmed 59, Halil 168 gün görevde bulunurken, diğer bir kısım Birecik neccarı 215 gün görevde kalmıştır. BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

683 Yahyo Koç, *Sayda Eyaleti'nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1755)*, Doktora Tezi, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç.Dr. Yusuf Alperen Aydın, İstanbul 2018, s.46.

684 Ersin Gülsoy, "Sayda", *DİA*, 36, 2009, s.210.

685 DİA, "Trablusşam", *DİA*, 41, 2012, s.294.

donanma üssü Tersane-i Âmire'den[686] de marangozlar temin edilmiştir. Tutulan marangozlar Birecik Tersanesi'nde inşa edilen fırkate, kaptan paşa baştarda kayıklarında istihdam edilmiştir[687]. İstanbul'dan getirilen marangozların yanına bir mübaşir görevlendirilirken, ruznamçe-i evvel efendi tarafından bu mübaşire 10 esedi kuruş harcırah verilmiştir[688]. Sayda ve Trablus'tan getirilen ve 9 Ocak-4 Ağustos 1700 tarihleri arasında Birecik Tersanesi'ndeki fırkatelerin inşasında çalıştırılan marangozlardan her birine 40, 45 ve 50 akçe akçe yevmiye ödenmiştir[689]. Tersane-i Âmire'den getirilen iki başmimar ve 19 marangoz ise 11 Kasım 1699-15 Ağustos 1700 tarihleri arasında Birecik Tersanesi'nde görevde olup, başmimarlara 120, marangozlara ise 40-60 akçe arasında yevmiye ödenmiştir. Tersane-i Âmire'den getirilip fırkate ve kaptan paşa üstüaçık kayıklarına istihdam edilen marangozlara ise yevmiye 160 akçe ücret ödenmiştir[690]. Sayda ve Trablus'tan Birecik'e getirilen marangoz ve kalafatçıların Birecik'e kadar olan yolculukları için 22 bargir tutulurken, bargirlerden her birine 540 sağ akçe ücret ödenmiştir[691]

686 İdris Bostan, "Tersane-i Âmire", *DİA*, 40, 2011, s.513-516.

687 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (16 Temmuz 1700), s.3.

688 "İzzetli ruznamçe-i evvel efendi dame mecduhu hala Birecik'de bina olunacak sefain için gidecek marangozları götürüp teslim edecek mübaşirin harcırahı içün yalnız on esedi kuruş veresin." Bkz. BOA, *İE.BH*, 12/1055, 12 Ş 1111 (2 Şubat 1700).

689 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

690 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

691 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

Tablo 24: 1699-1700 Yıllarında Birecik Tersanesinde Gemi İnşası için Temin Edilen Marangozlar[692].

İstihdam edildiği gemi inşası	Temin Edilen Yer	Görev Tarihleri	Neferat/ Marangoz-Mimarbaşı	Ödenen Ücret/ Akçe
Fırkate	Sayda ve Trablus	9 Ocak-Ağustos 1700	Marangoz-14	136.875
Kaptan paşa kayığı	Sayda ve Trablus	27 Ağustos 1699-1700	Marangoz-14	8125
Fırkate	Halep[693]	9 Ocak-15 Ağustos 1700	Marangoz-1	8680
Fırkate	Sayda ve Trablus	1700	Marangoz-2	1400
Fırkate-kayık	Tersane-i Âmire	13 Eylül 1699-Ağustos 1700	Marangoz-14	160.600
Fırkate-kayık	Tersane-i Âmire	10 Şubat-15 Ağustos 1700	Mimarbaşı-1	21.600
Fırkate ve kayık	Tersane-i Âmire	3 Mayıs-Temmuz 1700	Mimarbaşı-1	2040
Fırkate	Tersane-i Âmire	27 Nisan-15 Ağustos 1700	Marangoz-4	17760
Kaptanpaşa kayığı	Tersane-i Âmire	3-12 Mayıs 1700	Marangoz-4	1600

XVIII. yüzyılda Basra Eyaleti'nin Bağdat Eyaleti'ne ilhakıyla birlikte, Bağdat valileri de Basra Tersanesi'ndeki gemi inşasında söz sahibi olmuşlardır. Nitekim 1766 yılında Basra Tersanesi'nde hizmet görmek maksadıyla Bağdat valisinin talebi üzerine, Tersane-i Âmire'den 2 marangoz ve kalafatçı kalfasıyla 6 marangoz ve kalafatçı görevlendirilmiştir. İstanbul'dan Basra'ya kadar yolculuk eden kalfalardan

692 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

693 Birecik'te gemi inşası için Halep'ten getirtilen Hacı Ali isimli marangoza yevmiye 40 akçe ücret ödenmiştir. Bkz. BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.

her birine 120 kuruş, marangoz ve kalafatçılardan her birine ise 100 kuruş harcırah ödenmiştir. Ödenen para Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır[694].

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Basra Tersanesi'nde gemi inşası devam ettiğinden, gemi yapımı için Tersane-i Âmire'den marangoz ve kalafatçılar getirilmiştir. Nitekim 1780 yılında Bağdat Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın talebi üzerine Basra'da gemi inşası için Tersane-i Âmire'den temin edilen marangoz ve kalafatçılar İstanbul'dan bir tüccar gemisiyle Halep İskelesi olan Larka'ya ve oradan kara yoluyla Haleb'e gideceklerdi. Buradan civar yolların istikametini kullanarak Basra'ya ulaşırken, yolculuk boyunca yiyecek ve seyehat araç-gereçleri temin edilecekti. Nitekim Tersane-i Âmire'den 12 marangoz ve kalafatçı temin edilirken, maiyetlerine de üç hizmetli verilmiştir. İstanbul'dan gemiyle yola çıkan marangoz ve kalafatçıların her biri için 15 kuruş gemi yolculuk ücreti ve 100 kuruş da yiyecek bedeli ödenmiştir. Marangoz ve kalafatçılarla beraber refaketindeki adamlar Larka İskelesi'ne vardıklarında, Halep'e gitmek üzere her biri için 10'ar kuruş bedelle birer at kiralanmıştır. Halep'ten Basra'ya kadar olan yolculukları için de develer kiralanarak her bir deve için 80 kuruş, yiyecek ve içecek masrafı olarak da 250 kuruş verilmiştir[695].

b-Mutemet ve Katipler

Birecik İskelesi'nde gemi inşasında kullanılmak üzere temin edilen kerestelerin kayıt altına altına alınıp muhafaza edilmesi için mutemet ve katipler vazifeli kılınımştır. Nitekim Maraş'taki Gökçe Mağara'dan kereste kesilen yer Birecik'e iki konak, Fırat Nehri kenarında Süpürgeç, Rumkale ve Kavaklıdere'den Fırat Nehri üç ve dört konak mesafede

694 BOA, *AE.SMST.III*, 292/23399, 5 Ca 1180 (9 Ekim 1766).
695 BOA, *C.BH*, 251/11650, 28 R 1194 (3 Mayıs 1780).

bulunmaktaydı. Buradan kesilen kereste Kızıliğde ve Zikureç isimli mahallere yük hayvanlarıyla getirip dökülürken, daha sonra Birecik'ten sal ve gemiler tedarik edilip Birecik'e nakledilecekti[696]. Ancak Rumkale, Süpergeç ve diğer yerlerden temin eidlen kerestenin muhafazası için mutemet ve katipler vazifelendirilirken, bunlara yiyecek ve ücret bedeli ödenmiştir[697].

Tablo 25: Gemi İnşası için Rumkale'de Vazifeli Mutemet ve Katipler[698]:

Görevli	Ödenen Ücret	Görevli	Ödenen Ücret
Süpürgeç'ten Mutemet Mirza Bey	150	Katip es-Seyyid Ahmet	84,5
Kzıliğde'den Mutemet Musa	40	Mutemet Şerif	40
Zikureç'ten Katip Abdülkadir	38	Neccar Seyyid Mehmet	14

c-Kürek Yapıcı

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin yapımında kürek yapıcılar büyük rol oynamışlardır. Nitekim 1699-1700 yılları içerisinde Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin küreklerini imal etmek üzere de Tersane-i Âmire'den biri baş kürekçi olmak üzere üç kürek yapıcı getirilmiştir[699]. Kürek yapıcılarından birine görevde bulunduğu süre içerisinde 50, diğer ikisine yevmiye 40'ar akçe ücret ödenmiştir[700].

696 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.5.
697 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
698 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.5; *MAD.d*, 5433, s.7.
699 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.5.
700 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.5; *MAD.d*, 5433, s.7.

Tablo 26: 1699-1700 Yıllarında Tersane-i Âmire'den Temin Edilen Kürek Yapıcılar[701].

Kürekçi	Çalıştığı gün	Yevmiye/ Akçe	Ücret/ Akçe
Kürekçibaşı Hasan Beşe	266	50	13.300
Kürekçi Muhammed	190	40	7600
Kürekçi Amudat	196	40	7840
Toplam	653		239,5 kuruş

d-Gemi ve Dağ Mimarları

Gemi yapımıyla görevli tersane ve donanmanın mimarlık ihtiyaçlarını karşılayan mimarlar, tersane mimarı olarak bilinmekteydi. Tersane-i Âmire dışındaki diğer tersanelere ihtiyaç anında gerekli mimar merkezden gönderilirdi[702].

Basra Tersanesi'nde kadırga inşası için Tersane-i Âmire'den vazifelerini tam manasıyla ifa eden üç mimarın Basra'da kadırga inşasını sağlaması için kaptan paşaya emir verilmiştir. Basra Tersanesi'nde kadırga inşasında kullanılmak üzere, Birecik İskelesi'nden 10 gemilik kereste gönderilip Basra'daki mahzenlere konulmuştu. Ancak Basra'da kadırgaların inşası için gönderilen mimarlar Basra'nın nemli havasına tahammül edemeyip hastalandıklarından Basra'dan ayrılmaları sebebiyle kadırgalar inşa edilememiştir. Bundan sonra da Basra'da kadırga inşa edecek mimar bulunmadığından, İstanbul'da Tersane-i Âmire'den iki mimarla beraber on gemi reisinin Basra'ya gönderilmesi hususunda kaptan paşa vazifeli kılınmıştır[703].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için Tersane-i Âmire'den gemi mimarları getirilmiştir.

701 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
702 Yazıcı, "Tersane-i Âmire Mimarları ve Mimarlığı", s.385.
703 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.591, s.223.

Nitekim 1560 yılında Basra donanması için Vezir Mehmet Paşa tarafından Birecik'de 20 gemi inşa ettirmesi emredilmişti. Ancak yeterli kereste bulunmazken, Fırat Nehri'nin suyunun da oldukça azgın olduğu bir zamana denk gelmesi münasebetiyle talep edilen 10 geminin inşasının mümkün olmayacağı bildirilmişti. Bunun üzerine Basra donanması için sekiz kalyatanın inşasına karar verilirken, gemilerin inşası için 400 kürekle beraber merkezden gemi mimarları gönderilmiş, inşa edilen gemilerin Basra'ya sevki ve idaresi için de kaptan ve gemi reislerinin de gönderilmesine karar verilmiştir[704].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemilere gerekli kerestenin kesileceği ağaçların belirlenerek kesilmesi için dağ mimarı görevlendirilmiştir. Ancak dağ mimarının maiyetindeki elemanlarla halktan haksız kazanç sağlayıp bölge halkına zulümde bulunması, halkın şikayetine neden olmuştur. Nitekim 1571 yılında Basra'da kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için gerekli kerestenin Maraş, Ayntap, Hısnımansur ve Güvercinlik kazalarından kestirilmesi için mimar ve diğer kalifiye elemanlar görevlendirilmişti. Bu kazaların kadıları mimar ağaya ağaç kesiminde yardımcı olmak üzere kazalardaki ahalinin görevlendirildiğini bildirmişlerdi. Ancak görevli mimar, kaza ahalisinin kestiği ağaçları kabul etmeyip, köylüleri bulunduğu yerden sürerken, her bir köyden üçer-dörder para haraç almıştı. Ancak bu kazaların ahalisinin devlet için hizmeti büyük olup bunlardan haksız kazanç ve para talebinin önüne geçilmesi ve bu kazaların gördüğü hizmetin merkeze iletilmesi hususunda daha önce Divan-ı Hümâyun Çavuşu Mirza vazifeli kılınmıştı. Şimdi de bu işe gereken önemin verilmesi hususunda ilgili kazaların kadılarına emir yazılmıştır[705].

704 Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 8 C 967 (6 Mart 1560) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.834, s.286.

705 BO, *A.DVNS.MHM.d*, 12, 413, 10 Za 978 (5 Nisan 1571), s.195.

Basra Tersanesi'nde yeni inşa edilecek ve tamirden geçirilecek kadırgalar için kereste temin edilirken, kadırgaların inşa ve tamiri görevli mimarlar tarafından sağlanmıştır. Nitekim 1576 yılında 8 kadırganın yanı sıra, tamire muhtaç kadırgalar için Birecik'ten kereste temin edilerek Basra'ya gönderilirken, keresteler Basra'ya vardığında görevli mimarlar tarafından tamir edilecek gemiler tersaneye çekilip tamirden sonra kalafatlanarak kullanıma hazır hale getirilecekti. Görevli mimarların verilen vazifeyi yerine getirmesinde onlara gerekli kolaylığı ve desteği sağlamasında da Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[706].

1700 yılında 26 Şubat-15 Ağustos tarihleri arasında Birecik'de 60 geminin inşasında çalışmak üzere marangoz ve uzman elemanların yanı sıra, Tersane-i Âmire'den donanma kethüdası tarafından mimarbaşı ve dağ mimarı temin edilerek harcırahları verilmek suretiyle Birecik'e gönderilmişti. Mimarbaşı Sakızlı Andon ve Dağ Mimarı Baba Yusuf'a 70 kuruş harcırah ödenmiştir[707]. Dağ Mimarı Yusuf Kalfa daha sonra Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemilerin çeşit ve ebatlarını belirlemek üzere Fırat Nehri'nin yatağını ve suyun durumunu incelemek amacıyla görevlendirilenler arasında hizmet görmüştür[708]. Gemilerin inşasında faaliyet gösteren Mimarbaşı Sakızlı Andon Birecik Tersanesi'nde 200 gün faaliyette bulunurken, görevdeyken kendisine yevmiye 60 akçe ücret ödenmiştir. Dağ Mimarı Yusuf Baba ise tersanede 156 gün faaliyette bulunurken, yevmiye 50 akçe ücret almıştır[709].

e-Kalafatçı

Basra Tersanesi'nde gemi inşası için 1780 yılında Tersane-i Âmire'den bir kalafatçı kalfası ile 5 kalafatçı temin edilerek,

706 Basra beylerbeyine gönderilen 14 L 983 (16 Ocak 1576) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.450, s.197.

707 BO, *C.BH*, 149/7106-5, 15 R 1111 (10 Ekim 1699).

708 BOA, *C.BH*, 90/4305.

709 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.4.

kalfaya 120, her bir kalafatçıya ise 100 kuruş harcırah ödenmiştir. Yine Tersane-i Âmire'den temin edilen bir marangoz kalfasına 120 ve 5 marangoza 100'er kuruş harcırah ödenmiştir[710].

1699 ve 1700 yılları arasında Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında bulunmak üzere Sayda ve Trablus'tan biri baş kalafatçı olmak üzere 8 kalafatçı getirilerek bunlara yevmiye 40-45 akçe ücret ödenirken, bunlar inşa edilen üstü-açık gemilerinin kalafatlanmasında vazifeli kılınmışlardı. Gemi inşası için biri baş kalfa olmak üzere, Tersane-i Âmire, Sayda ve Trablus'tan 20 kalafatçı getirilmiştir. Baş kalfaya 50, diğer kalafatçılara ise 40 akçe yevmiye ücret ödenmiştir[711].

Tablo 27: Tersane-i Âmire, Sayda ve Trablus'dan Getirilen Kalafatçılar[712].

Getirilen Yer	Toplam Ücret	Getirilen Yer	Toplam Ücret
Sayda ve Trablus	74.425	Tersane-i Âmire	198.470

Birecik'de gemi inşasında istihdam edilmek üzere Sayda ve Trablus'dan temin edilen marangozlarla beraber 9 Ocak-15 Ağustos 1700 tarihleri arasında 8 kalafatçı da kalafatlama işiyle istihdam edilmiştir. Görevli 7 kalafatçıya 40, bir baş kalafatçıya 45 kuruş ücret ödenmiştir. Marangoz ve kalafatçıları Trablus ve Sayda'dan Birecik'e getirmek amacıyla deve––ler tutulmuştur[713].

Basra donanması için Birecik'te gemiler inşa edilirken, inşa edilecek gemilerin yapımını sağlamak üzere Rodos Adası'ndan yelkenci ve kalafaçılarla beraber malzeme de tedarik edilmiştir. Nitekim 1560 yılında Birecik'te gemi inşasını sağlamak üzere Rodos beyi tarafından Rodos'tan 46

710 BOA, *C.BH*, 251/11650.
711 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.
712 BOA, *MAD.d*, 5433, s.6.
713 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, 29 M 1112 (26 Haziran 1700), s.3.

yelkenci ve kalafatçı görevlendirilirken, gemi inşasında kullanılmak üzere de 50 kantar zift tedarik edilip Birecik'e ulaştırılmak üzere Antakya'ya gönderilmişti. Ustalarla beraber ve gemileri kalafatlamada kullanılacak zift deniz yoluyla Antakya İskelesi'ne ulaştırıldıktan sonra buradan kara yoluyla Birecik'e ulaştırılması hususunda karar alınmıştır[714].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Basra Tersanesi'nde gemi inşası sürerken, 1767 yılında Basra'da gemi inşasını sağlamak üzere Tersane-i Âmire'den dört marangoz ve dört kalaftçı Basra'ya gönderilmişti. Bu görevlilerin Basra'ya vardıkları andan itibaren yevmiye hesabıyla ekmek ve ücretleri Bağdat ve Basra Muhafızı Vezir Ömer Paşa ve Basra defterdarı tarafından karşılanacaktı. Neccar ve kalafatçıların yaptıkları vazifenin önemine binaen uygun bir yerde ikametleriyle berabet merkezle haberleşmelerini sağlamak üzere de maiyetlerine bir tatar görevlendirilmesi Tersane Emini Ahmet İzzet Efendi tarafından karara bağlanmıştır. Daha sonra bunların tabi oldukları nizam gözden geçirildiğinde 1731 yılı Basra'da fırkate inşası için İstanbul'dan gönderilen her bir marangoz ve kalafatçıya Basra'ya dahil oldukları günden itibaren birer çift ekmekle beraber, kalfalarına 70, diğer neferlere 60 sağ akçe ücretleri Basra defterdarı tarafından ödenmiştir. Bu yıl İstanbul'dan Basra'ya gönderilen marangoz ve kalafatçılara aynı hakların tanınması için Hazine-i Âmire'de bulunan defterleri çıkarılıp Basra'ya gönderilmişti. Bu elemanlar da Basra'ya dahil oldukları günden itibaren tayinat ve ücretleri Basra defterdarı tarafından karşılanacak ve yanlarına haberleşme maksadıyla bir tatarın istihdam edilerek uygun mekanlarda ikametleri Bağdat ve Basra Muhafızı Ali Paşa ve Basra defterdarı tarafından sağlanacaktı[715].

714 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.751, 5 Ca 967 (2 Şubat 1560), s.259.
715 BOA, *C.BH*, 239/11076, 25 Z 1180 (24 Mayıs 1767).

e-Makaracı

Tersane-i Âmire'de makara yapımını sağlamak üzere makaracılar istihdam edilirken, bu makaracılar ihtiyaca binaen gemi inşasının yapıldığı diğer Osmanlı tersanelerine de gönderilmiştir[716]. Nitekim 1700 yılında Basra donanması için Birecik'te inşa edilecek 60 fırkateye ait makara imali için Tersane-i Âmire'den 4 ve Birecik'ten 6 makaracı istihdam edilmişti. Biri baş makaracı olmak üzere, diğer makaracılar 26 Şubat-15 Ağustos tarihleri arasında makara imalatını gerçekleştirerek 171 gün görevde bulunmuşlardı. Baş makaracıya yevmiye 50, diğer makaracılara ise 40 akçe olmak üzere, görev süresince bütün makaracılara 51.700 (430,5 kuruş) ücret ödenmiştir[717].

Tablo 28: Tersaneden ve
Diğer Yerlerden İstihdam Edilen Makaracılar[718].

Makara imal eden Makaracılar	Çalıştığı Gün	Ödenen Ücret/ Akçe
Tersaneli baş makaracı	171	8500
Tersaneli makaracı	171	6400
Tersaneli makaracı	159	6360
Tersaneli makaracı	168	6720
Tersaneli makaracı	25	1000
Birecikli makaracı	127	5480
Birecikli 2 makaracı	135	10800
Birecikli makaracı	131	5240
Birecikli makaracı	30	1200

Diğer bir kaynakta Tersane-i Âmire ve Birecik'ten temin edilen makaracılar ve bunlara ödenen yevmiye ücretleri açıkça gösterilmiştir. Nitekim Tersane-i Âmire'den temin

716 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.69.
717 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.
718 BOA, *MAD.d*, 5433, s.7.

edilen 5 makaracı 26 Şubat-26 Ağustos tarihleri arasında Birecik Tersanesi'nde makara imali için faaliyette bulunurken, isimleriyle beraber faaliyet halinde oldukları süre de kayıt altına alınmıştır[719].

Tablo 29: Tersane-i Âmire'den Temin Edilen Makaracılar[720].

Makara imal eden Makaracılar	Yevmiye Ödenen	Çalıştığı Gün
Baş Makaracı Muhammed Beşe	50 akçe	170
Oğlu İbrahim	40	160
Muhammet Kurşunlu Murtaza	40	159
Potayid Koçi	40	168
Bu havaliden Şeramet evlat	40	25

Tersane-i Âmire'den getirilen makaracılara yardımcı olmak maksadıyla da Birecik'ten de temin edilen 6 makaracı Birecik Tersanesi'nde makara üretimi için istihdam edilmiştir. İstihdam edilen makaracıların faaliyet süreleri ve ödenen ücret toplam olarak kayıt altına alınmıştır[721].

Tablo 30: Tersane Âmire'den Getirilen Makaracılara Destek için Birecik'ten Temin Edilen Makaracılar[722].

Makaracılar	Çalıştığı gün	Makaracılar	Çalıştığı gün
Mustafa İbn-i Mahmut	137	Hacı Aşur	135
İsmail bin İbrahim	135	Ebubekiroğlu Hamit	131
Muhammet bin Furkan	30	Toplam	568

719 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.4.
720 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.4.
721 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.4.
722 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14598, s.4.

f-Gavvaslar

Denizlerde dalgıç vazifesi gören gavvaslar batan gemilere ait lenger ve topları çıkarmak üzere vazife görürken[723], Bahreyn ve Katif gibi inci yatakları açısından son derece zengin yerlerden de inci çıkarmakla görev yapmışlardır. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresinde yer alan Lahsa'ya tabi bulunan Bahreyn ve Katif'te yer alan denizdeki inci yataklarında dalgıç vazifesi gören gavvaslar önemli görevler üstlenmişlerdir. Gavvaslar tarafından çıkarılan kıymetli inciler için bir pazar oluşurken, bu pazarın muhafazası için de Basra donanmasındaki kadırgalar görevlendirilmiştir. Ancak bölgede yeteri kadar kadırga bulunmadığından, Portekizli gemicilerin baskı ve tecavüzleri gavvasların bu bölgedeki faaliyetlerine mani olmuştur. Bu nedenle Portekizli korsan gemilerin Katif'teki baskılarını kaldırmak ve muhafaza amaçlı devriye gezmek üzere Basra'dan önce iki, sonra üç kadırga daha gönderilerek Bahreyn'deki gavvasların Katif'e dönmesi için uygun bir ortam oluşturulmuştur[724].

2- Gemi İnşasından Sorumlu İdari ve Mali Yöneticiler

a-İdari Yönetici ve Görevliler

a.1-Bağdat ve Basra Valileri

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, Basra'da bozulan düzeni tekrar sağlamak amacıyla, buradaki yerel Bedevi unsurlar üzerinde otoriteyi sağlamak üzere, daha önce Selçuklular döneminden kaldığı iddia edilen ve Afrasiyab ismi verilen kabile ve etnik unsurları kullandı. Bu yöneticiler İran ve Irak'taki idari birimlere yönetici olarak görevlendirilerek

723 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.76-77.

724 Basra beylerbeyine gönderilen 23 N 985 tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS. MHM.d*, 31, h.751, s.338.

bölgede düzen tekrar sağlanmaya çalışıldı[725]. Nitekim bu soydan gelenler, marifetli ve ilim sahibi olmakla beraber, halk nazarında şehzade gibi kıymet görmekteydiler[726]. Ancak Basra beylerbeyleri ocaklık suretiyle muhafaza ettikleri görev alanlarında sürekli mücadele ettikleri Arap kabileler yüzünden fazla kalamadılar. XVI. yüzyılın sonuna kadar Basra Eyaleti'nin idaresinde 1553'de Kubat Paşa, 1563'de Derviş Ali Paşa, 1568'de Özdemiroğlu Osman Paşa, 1587'de Mihaliçli Ahmet Paşa, 1591'de Sinan Paşa, 1593'de Hadım Osman Paşa yer aldı[727]. Bunlardan Kubat Paşa Basra valiliğinden evvel Halep valiliği görevinde bulunarak Maskat Kalesi'nin fethini takiple görevlendirilmişti[728]. Kubat Paşa daha sonra Basra valiliği görevindeyken Süveyş donanmasıyla Hürmüz'ün fethine görevlendirilen Piri Reis onun verdiği bilgiyle Kahire'de idam edilmişti[729].

Basra beylerbeyinin Basra Eyaleti'nde idari, siyasi, sosyal ve ekonomik sorumluluğu olmakla beraber, gerektiğinde Bağdat beylerbeyiyle beraber sınırların korunması vazifesini de üstlenmiştir. Nitekim 1583 yılında eski Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa Bağdat serhaddindeki yerlerin muhafaza ve hizmetine memur edilirken, Basra beylerbeyi ise onun yerine Bağdat'ın muhafazasıyla görevlendirilmişti[730]. Nitekim Bağdat beylerbeyi verilen emri yerine getirmek üzere hareket ederken, eski Basra beylerbeyi Mehmet Paşa'nın ise Bağdat'a gidip verilen vazifeyi icra etmek üzere hareket ettiği bildiril-

725 Jane Hathaway, "Egypt in the seventeenth century", *The Cambridge History of Egypt, Volume two (Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century)*, Cambridge University Press, 1998, s.47.

726 Na'ima Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, IV, s.1629.

727 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.323.

728 Halep Valisi Kubat Paşa, Maskat Kalesi'nin fethine görevlendirilen Mısır gönüllü askerlerinden Mahmud'un yararlılığını merkezdeki yetkililere bildirmesi üzerine, Mahmud'a on iki akçe çavuşluk gediği verilerek ödüllendirilmiştir. Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 2, h.1510, Gurre-i Z 963 (6 Ekim 1556), s.163.

729 Darkot-Gökbilgin, "Basra", s.323.

730 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.326, 26 S 991 (21 Mart 1583), s.162.

mişti. Bu nedenle Bağdat muhafızı serhatteki vazifesini icra ederken, yerine eski Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın bırakıldığı ve bu vazifeyi tecrübesi dolayısıyla icra edeceği Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümle bildirilmiştir[731].

Basra valilerinin Basra, Bağdat gibi İran sınırındaki serhat şehirlerinin muhazafasında önemli görevleri bulunmaktaydı. Bölgesel olarak birbirine yakın Van, Bağdat ve Basra eyaletlerinin tasarrufları da kendilerine verilen Basra valileri, vazifelerinin gereğini ifa etmedikleri takdirde suçlu pozisyona düştüklerinden İran'a firar etmekteydiler. Nitekim Basra Valisi Kara Mustafa Paşa, Varvar Ali Paşa'nın maiyetindeyken IV.Murat'ın hizmetinde ve IV.Mehmet'in silahdarlığında bulunduktan sonra Diyarbekir, Halep ve daha sonra Mısır ve Bağdat valiliğine getirilmiş ve Köprülü Mehmet Paşa'yla terse düştüğünden birkaç yıl gizli bir hayat sürmüştü. Bundan sonra Van, Bağdat ve Basra eyaletlerine mutasarrıf olduğu halde vefat etmişti[732].

Yeni Basra beylerbeyinin göreve başlamasına kadar sancak beylerinden biri onun yerine vekalet ederdi. Nitekim 1582 yılında Basra beylerbeyliğine eski Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa getirilirken, onun göreve başlamasına kadar Basra'nın idaresi Zekiye sancak beyine verilmiştir.Yeni vali Basra'ya varıncaya kadar Zekiye beyi Basra'nın muhazafasıyla beraber Basra'daki bütün tahsilat ve mali işlemleri yerine getirecekti. Basra valisi olarak eski Karaman beylerbeyinin Basra'ya varmasıyla miri malına ait hususlar eski bürokratik işlemlerin kayıtlı bulunduğu defterlerdeki kayıtlar dikkate alınarak icra edilmesi ve yeni valiye bu hususlarda yardımcı olması hususunda da Zekiye beyi vazifeli kılınmıştır[733].

731 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.327, s.162.
732 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.34.
733 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 45,h.755, s.330.

Basra valisinin vefatı üzerine de Basra beylerbeyliği görevine Basra ümerasından biri getirilmiştir. Örneğin, 1577 yılında Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın vefatı üzerine, onun yerine Basra beylerbeyliği görevine Emirü'l-ümera Rıdvan Paşa getirilirken, Rıdvan Paşa göreve başlayıncaya kadar Basra'nın muhafazasıyla Zekiye Sancak Beyi görevlendirilmiştir[734].

Basra Eyaleti'nin her konuda Bağdat Eyaleti tarafından desteklenmesine rağmen, gerektiğinde Bağdat'a yardım için Basra beylerbeyi de yardımda bulunulurdu. Nitekim 1583 yılında Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa önemli bir vazifeyle ordunun başında görevlendirilmişken, Bağdat beylerbeyinin talebi halinde Basra beylerbeyinin adam göndermesi, gerektiğindeyse Basra beylerbeyinin kendisinin de yardıma gitmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[735].

Portekiz baskısı ve yayılmacılığı Basra Körfezi ve Bahreyn'de vuku bulduğunda, Bağdat valisi Basra'nın kontrolü ve buradaki mücadele için görevlendirilirken, gerekli önlemler ve yapılan uygulamalar konusunda Bağdat valisi tarafından merkeze bilgi verilmiştir. Nitekim Portekiz donanması Bahreyn Adası'na saldırdığında, buradaki durum hakkında Basra muhafazasına gönderilen Bağdat muhafızı vasıtasıyla haberdar olunmaktaydı. Bağdat muhafızı Basra'dayken Divan-ı Hümâyun'a gönderdiği mektupta, Portekiz donanmasının Bahreyn'e saldırdığında burada Basra donanma gemileri bulunmadığından, Portekiz saldırısı bölge halkı üzerinde derin bir korku yaratmıştı. Bu nedenle Lahsa beylerbeyi Bahreyn'e, Basra beylerbeyi Lahsa'ya ve Bağdat beylerbeyi de Basra'ya gönderildiği belirtilerek Portekizlilerin bölgedeki yayılmacılığına karşı daha dikkatli olunması gerektiğini bildirilmiştir[736].

734 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.713,17 B 985 (30 Eylül 1577), s.321.
735 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 52, h.102, 14 N 991 (1 Ekim 1583), s.102, s.47.
736 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.196, 13 C 981 (19 Eylül 1575), s.98.

Osmanlı sarayı ve haremi için gerekli kıymetli incilerin Bahreyn ve Hürmüz'den tedarikinden de Bağdat valisi sorumlu tutulmuştur. Nitekim Osmanlı hazinesine değeri yüksek incilerin tedarik edildiği yerler arasında yer alıp Portekizlilerin kontrolünde bulunan Hürmüz'den[737] tedarik edilen Hürmüzî inci Bağdat valisi tarafından tedarik edilmiştir. İri ve ala incilerden oluşan Hürmüzî inci, Bağdat beylerbeyi tarafından Hürmüz'de bulunduğu kadarıyla satın alınıp, parası da Bağdat hazinesinden karşılanmıştır[738].

Portekiz kontrolüne giren Bahreyn'in fethi için Lahsa beylerbeyliğine görevlendirilen deneyimli Bağdat beylerbeyinin bu konudaki deneyim ve fikirleri izlenecek yöntem konusunda belirleyici olmuştur. Nitekim 1575 yılında Portekiz kontrolündeki Bahreyn Adası'nın fethi hususu, Lahsa'da beylerbeylik görevinde bulunan Bağdat beylerbeyine sorulmuştur. Zira, Portekizlilerle mücadelede ne kadar kadırgaya ve bu kadırgalarda ne kadar cenkçiye ihtiyaç duyulacağı, kale kuşatmasında ise ne kadar topa ve askere ihtiyaç duyulacağı ve kuşatmada kullanılacak silah ve teçhizatın Basra ve Bağdat'ta mevcut olup-olmadığı, eldeki askerin yeterli olup-olmayacağı sorulmuştu. Üstelik Bahreyn kuşatılırken Portekiz gemilerinin yardıma gelip-gelmeyeceği, yardıma geldiği takdirde, Portekizlilerin Basra'daki Osmanlı kadırgalarına mukabelede bulunabilme ihtimali eski Lahsa beylerbeyi olan Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümle sorulmuştur[739]. Bağdat ve Lahsa beylerbeyinin verdiği bilgiler ışığında Bahreyn'in fethi için Diyarbekir'den 500 kantar demir, alet ve teçhizatın yanı sıra,

737 Bilge, "Hürmüz", s.497.

738 "Bağdad beylerbeyisine hüküm ki, hala hassa-i hümâyunum içün a'lâ iri Hürmüzî inci lazım olmağın, ol canibden a'lâ iri Hürmüzî incilerden bulunduğu mikdar inci tedarik edüp bahaları ile satın alup akçesini Bağdad hazinesinden verüp südde-i saadetime irsal eyleyesin." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 52, h.550, 9 M 992 (22 Ocak 1584), s.211.

739 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), h.200, s.81.

15 zarbezen topu tedarik edilip gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine hüküm yazılmıştır[740].

Bağdat valisi Basra'ya yakın ve Basra'daki devlet ahvaline vakıf bulunması nedeniyle Bağdat valisi Basra'da görevlendirilirken, onun yerine de Şehrizor valisi vazifeli kılınmıştır. Nitekim Bağdat Valisi Mustafa Paşa 1670 yılında Basra ahvalini iyileştirme hususunda Basra'ya vazifeli kılınırken, Şehrizor Mutasarrıfı Vezir Fazlı Paşa da onun yerine Bağdat'a vekaleten tayin edilmişti. Mustafa Paşa Basra'da bulunduğu sırada Vezir Fazlı Paşa kapısı halkı ve yarar ve güzide adamlarıyla Bağdat muhafazasında bu vazifesini icra edecekti[741].

XVII. yüzyılda Basra'ya düzenlenen seferlerde Bağdat valisi vazifeli kılınırken, sefer masraflarının karşılanması da Bağdat valisinin kontrolündeki Bağdat hazinesinden karşılanmıştır. Nitekim Bağdat Valisi Vezir Silahtar Kara Mustafa Paşa zamanında 11 Nisan 1667-Nisan 1671 tarihleri arasında barut imali, kale ve köprülerin tamiri, Basra'ya giden görevli katiplerle beraber Basra meşayihine, kalelerdeki mustahfızan[742] ve gönüllüler ile[743] Bağdat'tan merkeze gönderilen ve merkezden Bağdat'a gönderilen[744] görevlilerin masrafları ile[745] Basra seferine katılanlara verilen zahire bedelleri Bağdat hazinesinden karşılanarak ruznamçe-i evvel kalemi tarafından kayıt altına alınmıştır[746].

740 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.201, s.81.

741 BOA, *AE.SMMD.IV*, 95/11188, 29 R 1081 (6 Eylül 1670).

742 BOA, *KK.d*, 2300, s.1-2, 4-5.

743 Bağdat'taki kalelerde bulunan gönüllüler ve diğer askeri gruplara 1702 yılında Bağdat hazinesinden tayinat olarak verilen ekmek, et ve hayvanlara verilen arpa için bkz. BOA, *KK.d*, 4747, s.4-5.

744 1192 Şaban (Ağustos 1778)'de merkezden Bağdat'a gönderilen görevlilerin zahire, yiyecek, harcırah ve araba gibi nakliye masrafları için bkz. BOA, *KK.d*, 786, s.1-28.

745 17 M 1141 (23 Ağustos 1728) tarihinde Bağdat'tan İstanbul'a gönderilen görevli ağanın Bağdat'tan sonra Kerkük, Musul ve Erbil'de ve diğer menzillerdeki masrafları için bkz. BOA, *KK.d*, 745, s.1.

746 BOA, *KK.d*, 2300, s.1-2, 4-5.

Basra Eyaleti'ne görevlendirilen görevliler arasında Musul valisi de bulunmaktaydı. Musul valiliği sırasında satın aldığı 100 bin kile arpa ve buğdayı satın almasının yanı sıra, Basra'ya da Musul'dan 60 bin kile arpayı teminle yerine ulaştırıp ilgili birimlere dağıtımını sağlayan eski Musul Valisi Vezir Abdülcelilzade Hüseyin Paşa'ya 1742 yılında Basra valiliği görevi tevcih edilmiştir. Musul'dan temin edilen zahire Basra'da ilgili yerlere sevk etmek üzere buğday ve arpayı teminle muhafazasını sağlayarak Basra'daki görevinin başında bulunması için hüküm yazılmıştır[747].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Safavi Hükümdarı Nadir Şah'ın Basra Körfezi'nde genişleme siyasetiyle beraber[748], Basra Eyaleti Bağdat Eyaleti'ne tabi hale getirilirken, bu eyaletlerin idaresindeki başarılı valilerin görevleri kalıcı hale getirilmiştir. Nitekim Basra Eyaleti'nin idaresi kendisine kalıcı olarak verilen Vezir Ahmet Paşa'ya[749], 1738 yılında Bağdat'ın yanı sıra Basra valiliği de tevcih edilmişti[750]. Basra ve Bağdat'ta iyi bir yönetim sergileyen Ahmet Paşa, Bağdat Hazine Defterdarı Süleyman Bey'in de vazifesini tam icra ettiği bilgisi üzerine, Bağdat defterdarlığı da tekrar Süleyman Bey'e verilmişti[751]. Vezir Ahmet Paşa, uzun yıllar bu görevini başarıyla icra ederken, 1747 yılında Basra ve Bağdat'ta Urban ve Ekrad eşkıyasına karşı gösterdiği olağanüstü başarının yanı sıra, İranlıların Osmanlı hududuna tecavüzüne fırsat vermediği gerekçesiyle Basra ve Bağdat eyaleti kendisine yine tevcih edilmişti[752].

Basra donanmasının inşasında Basra valileri önemle rol oynarken, bu göreve getirilen valiler gemi inşasında başarısıyla

747 BOA, *C.DH*, 265/13220, 2 Z 1154 (8 Şubat 1742).

748 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.

749 BOA, *AE.SAMD.III*, 175/17014, 23 Ra 1135 (1 Ocak 1723). Basra Eyaleti'nde ibkası için ayrıca bkz. BOA, *İE.TCT*, 22/2399.

750 BOA, *C.DH*, 164/8171, 29 Ş 1151 (14 Kasım 1738).

751 BOA, *C.ML*, 623/25664, 8 N 1151 (20 Aralık 1738).

752 BOA, *C.DH*, 74/3691, 29 L 1160 (3 Kasım 1747).

ön plana çıkan valiler arasından seçilmiştir. Nitekim donanma inşasında Kıbrıs Adası'nın önemli rolü bulunduğundan, Kıbrıs valisi ile Basra donanmasına kereste temininde önemli bir yere sahip Maraş Eyaleti valisi de bunlar arasında yer almıştır. Örneğin 1584 yılında Maraş Eyaleti Valisi Mehmet Paşa, Basra beylerbeyliğine getirilirken[753], Basra Beylerbeyi Ferhat Paşa vefat ettiğinden bu durum Bayram Paşa'ya 8 Aralık 1570 tarihinde yazılan buyrulduyla bildirilmiştir[754]. Basra Eyaleti 28 Şubat 1731 tarihinde de Maraş Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'ya tevcih edilmiş, bu tarihten itibaren Basra idaresinin kendisine tevcihi yönünde Divan-ı Hümâyun'dan emr-i şerif yazılmıştır[755].

Basra'nın muhafazasında temel role sahip Basra donanma gemilerinin Basra Tersanesi'nde inşasını Basra ve Bağdat beylerbeyleri sağlamışlardı. Nitekim Basra beylerbeyi Basra hazinesinin o yılki harcamalarını ve Basra'daki genel ekonomik durum hakkında bilgi vererek gemilerin inşasının nasıl sağlandığıyla ilgili merkeze bilgi ve rapor sunardı. Örneğin, 1573 yılında eski Basra beylerbeyliğinin yanı sıra Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa da, Basra hazinesinden Basra'daki yeniçerilerle beraber bütün kul tayfasının Temmuz ayına kadarki altı aylık mevaciplerinin ödendiğini ve 19,5 kese akçe hazinede nakit olarak kaldığını Hazine-i Âmire'ye bildirmişti. Üstelik Basra'daki ahalinin rahat ve huzuru buradan elde edilen zahirenin temini için önemli olduğundan bunun sağlanması hususunda Basra defterdarına emir verilirken, Basra'da 14 kadırga ile 2 küçük kalyata gemisinin inşa edildiği, bu gemilere ücretli kürekçiler istihdam edildiğini bildirmiştir[756].

753 992 yılında göreve başladıktan sonra Basra Eyaleti'nin idaresini güvendiği bir adamına emanet edip sefer-i hümayunda serdar-ı ekrem Veziriazam Osman Paşa'nın maiyetine görevlendirilmiştir. bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.538, 26 N 992 (1 Ekim 1584), s.184.

754 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.2099, s.201.

755 BOA, *C.DH*, 344/17153.

756 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.423, 8 Ş 981 (5 Aralık 1573), s.100.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra Eyaleti, Bağdat Eyaleti'ne tabi hale getirilirken, Basra'daki Şat donanma kaptanlarının göreve başlamaları da sadrazamın oluru ve Bağdat valisinin kabulüne bırakılmıştır. Nitekim Bağdat ve Basra Eyaleti tasarrufunda bulunan Süleyman Paşa buradaki tecrübeli yönetimi ve Urban ve Ekrad eşkıyasıyla beraber Safaviler'den gelen saldırıların önlenmesinde gösterdiği büyük gayret dolayısıyla Bağdat ve Basra valiliği kendisine kalıcı olarak verilmiştir[757]. Bu nedenle 1755 yılında Şat Donanma Kaptanı Küçük Hüseyin Paşa'nın vefatı üzerine, İbrahim Paşa ikinci defa sadrazamın oluru ve Basra ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın kabulüyle Şat donanma kaptanlığına getirildi[758].

Basra donanması kaptanlığına getirilen deniz ümerasının göreve başlama ve görevden ayrılma süreçleri Bağdat valisinin kontrol ve bilgisi dahilinde olup, Bağdat valisi bu konuda gerektiğinde bilgi vermiştir. Nitekim 1737 yılında Basra donanmasına kaptan olarak görevlendirilen Musa Kaptan deniz ümerasından olup uzun yıllar merhum Aşçıoğlu Mehmet Paşa maiyetinde Tuna ve Karadeniz sahillerinde maharetiyle kaptanlık görevinde bulunmuştu. Gemiler hakkında bilgisi ve denize dair engin tecrübesi nedeniyle Derya Kaptanı Süleyman Paşa'nın arzı üzerine Musa Paşa'nın Tersane-i Âmire'de hazır bulunması hususunda karar alındı. Bağdat'ta bulunan Musa Paşa'nın Tersane-i Âmire'ye gönderilmesi hususunda Bağdat Valisi Ahmet Paşa vazifeli kılındı[759]. Ancak Musa Paşa yeni görevine rağmen henüz Bağdat'ta bulunup buradan ayrılmamıştı. Bu nedenle gemi ilmindeki ustalığından dolayı sefer

757 BOA, *C.DH*, 334/16693, Evasıt-ı L 1169 (9-8 Temmuz 1756).

758 "Basra'da Nehr-i Şattülarab Kapudanı olan Hüseyin Paşa hülûl-ı ecel-i (...) mahlul olmağla sâbıkı İbrahim Paşa kullarına inayet ve ihsan buyrulmasın (...) Süleyman Paşa kulları kaimesiyle istid'â ider. Malum-ı hümâyun (...) üzere tevcihine müsaade-i aliyye-i cihan-bânî buyrulur ise..." Bkz. BOA, *AE.SMHD.I*, 261/21216, 26 Ra 1164 (20 Şubat 1751).

759 BOA, *A.DVNS.MHM.d*,144, h.725, 20 Ş 1150 (13 Aralık 1737), s.229.

süresince Tersane-i Âmire'de hazır bulunması icap ettiğinden görevinin başında bulunması hususunda hüküm yazılmıştır[760].

Basra ve Bağdat çevresinde görevli Şat Nehri donanmasındaki fırkateler üzerine kaptan tayini de Bağdat valisinin arzı üzerine yapılırken, görevlendirilen kaptana verilen salyane de Bağdat hazinesinden karşılanmıştır. Ancak görevli kaptanın verilen vazifeyi yerine getirmemesi üzerine de Bağdat valisi tarafından merkeze şikayet edilmiştir. Bağdat Valisi Daltaban Mustafa Paşa'nın 30 Ocak 1701 tarihinde arzı üzerine, Cezayirli İbrahim Kaptan Bağdat hazinesinden karşılanmak üzere 100 bin akçe salyane ile başbuğ tayin edilmişti[761]. İbrahim Kaptan, eski Bağdat Valisi Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, Bağdat'ta inşa edilen 30 fırkatenin üzerine kaptan olarak görevlendirilirken, Kurna ve Basra'nın alınmasında ve Diyab Nehri'nde önemli vazifelerde bulunmuştu. Ancak bir süre Bağdat'ta düşman tehlikesi ortadan kalktığından Bağdat'taki Şat donanması da ortadan kaldırılarak Diyab Nehri'ndeki fırkatelerin yönetimi Cezayirli İbrahim Paşa'ya verilmişti. İbrahim Paşa burada görevde bulunduğu sırada fırkateler levendinin salyene ve erzakını kötü kullandığı için Bağdat Valisi Yusuf Paşa tarafından şikayet edilmiştir[762].

Bağdat Kalesi, Basra Kalesi ve donanması için mühimmat ve cephanenin stoklandığı önemli bir üs olma vazifesine sahipti. Basra Kalesi'nde ihtiyaç duyulan top ve cephanenin Bağdat Kalesi'nden karşılanması için Bağdat valisi vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1780 yılında Basra ve Bağdat Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın Basra Kalesi'ndeki topların başka yerlere nakli sebebiyle 30 büyük şahi topunun Şat Nehri vasıtasıyla Bağdat'tan Basra'ya ulaştırılması için emir yazılmıştı[763].

760 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 144, h.724, 20 Ş 1150 (13 Aralık 1737), s.229.
761 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).
762 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).
763 BOA, *C.AS*, 1128/50085, 9 Za 1194 (6Kasım 1780).

a.2-Rakka Valisi

XVII. yüzyılda Basra donanmasına gemi inşası için Birecik Tersanesi büyük önem kazanırken, Birecik'te donanma inşasında Birecik'in idari olarak tabi bulunduğu Rakka eyalet valileri büyük sorumluluk üstlenmiştir[764]. Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek gemilerin ölçü ve sayıları için Fırat Nehri'nden Şattülarab'a Fırat Nehri'ndeki suların durumuna ve bu gemilerinn inşasını sağlama görevi de Rakka valisine verilmiştir. Nitekim 1700 yılında Rakka valisi, Birecik'ten Şattülarab'a varıncaya kadar Fırat Nehri'ndeki suların durumunu öğrendikten sonra 20'i fırkate, 40 da daha küçük geminin inşasını sağlayacak, Rakka valisi inşa edilecek gemilerde görevli elamanların sayısıyla beraber bu gemilerde ihtiyaç duyulan topların envanterini belirleyecekti. Belirlenen ölçülerde gemilerin inşasını merkezden nazır olarak görevlendirilen Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa'ya yaptıracaktı. Rakka valisine gemi inşasında yapılacak bütün işlerin görülmesinde Birecik kadısı yardımcı olacaktı[765].

Rakka valisi aynı zamanda Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilere kürekçi ve cenkçi temin ederken, bu gemiler için top dökümünü de sağlayacaktı. İnşa edilen gemiler için Birecik ve çevresinden harp ve silah kullanma tecrübesi bulunan gençleri gemilere cenkçi olarak yazarken[766], inşa edilen gemiler için dökümü sağlanan topların da yerinde denetimini sağlayarak, gemilerde ihtiyaç duyulan topların imalinin yapılıp-yapılmadığını denetleyip, dökülen topların envanterini çıkarıp merkeze bildirmekle yükümlü kılınmıştır[767].

764 Fırat Nehri'nin Belih Suyu ile birleştiği noktaya 10 km. uzaklıkta bulunan stratejik bir noktada bulunan ve Arapça'da su baskınlarına uğrayan yer anlamındaki Rakka Eyaleti için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Rakka", *DİA*, 34, 2007, s.432-33.

765 BOA, *C.BH*,149/7106-18.

766 BOA, *C.BH*, 149/7106-3.

767 BOA, *C.BH*, 149/7106-17.

a.3-Halep Valisi

Basra ve Birecik tersanelerinde gemi yapımında kullanılacak yelken bezi, kurşun ve katran gibi temel inşaat malzemelerinin Halep'ten temininde Halep eyalet valisi başta olmak üzere, Halep kadısı ve vilayetin önde gelen diğer idarecileri etkili olmuştur. Halep'ten gemi inşasında kullanılacak bu malzemelerin tedarikini sağlamak üzere, Halep valisi Halep cizyedarını görevlendirmiştir. Görevli cizyedar inşa edilecek gemilere nezaret ederken, gemi inşası için gerekli levazımatı da mübaşir göreviyle temin etmiştir. Gerekli levazımatı teminle uğraşan cizyedara Halep valisi Halep esnafıyla gerekli iletişim ve koordinasyonu sağlayarak, buradaki esnafla birlikte hazinenin zarara uğramasını engelleme vazifesi görmüştür[768].

Bağdat ve Basra'ya gerekli zahire ve mühimmatın Birecik İskelesi'nden gemilerle ulaştırılması, Halep eyalet valisinin görev yetkileri arasında olup, işin ehli Halep valilerinin görevde bulunması önemli bir hususdu. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan İran seferleri nedeniyle Halep valileri bu işi layıkıyla yapmak üzere görevlendirilmişlerdi. Örneğin Halep Valisi Elhac Ahmet Paşa, 1745 yılında vekaleten Erzurum Seraskeri olarak görevlendirildiği halde, Birecik İskelesi'nden mühimmat ve zahire sevkiyatı önem kazandığından bu işlerin tanzimi için Halep valiliği görevine döndürülmüştür[769].

a.4-Adana Valisi

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin yapımında kullanılan demirin temininde Adana eyalet valisi önemli rol oynamıştır. Zira, Birecik Tersanesi'nde

768 BOA, *C.BH*, 149/7106-17.

769 İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, yay.haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s.146-147.

yapımı sağlanan gemilerin demir aksamının imali için gerekli demir Adana Eyaleti'deki Kiri maden mukataasından sağlanırken, bu demirin temini ve Birecik'e ulaştırılmasından Adana eyalet valisi sorumlu kılınmıştır. Bu nedenle Adana eyalet valisi demir mukataasından hasıl olan gerekli demiri yine Adana'dan temin ettiği develere yükleyip Birecik'e gönderecekti. Adana valisi demir temini ve nakliyesinde harcadığı paraları ise Adana muhasıllık malından temin ederek gerekli ödemeyi sağlayacaktı. Tedarik ettiği demir miktarıyla beraber yapılan bütün harcamaları kayıt altına aldırıp ilgili kayıtları merkezdeki yetkililere ulaştıracaktı[770].

a.5-Dulkadirli Valisi

XVI. yüzyıldan itibaren Basra donanması için gerekli kerestenin büyük kısmı Maraş dağlarından Dulkadirli beylerbeyi tarafından temin edilmiştir. Maraş dağlarından gerekli kerestenin tedarikini neccarlarla beraber uzman elemanlar deftere kaydedip kesimini sağlayacaktı[771]. Dulkadirli beylerbeyi kesilen kerestenin gerekli kontrolünü sağladıktan sonra Basra'ya ulaştırılmak üzere Birecik'e gönderirken, bu kerestenin Basra'ya gönderilme vazifesini üstlenen Birecik beyini takip suretiyle merkeze bilgi verme vazifesi de kendisine verilmişti[772].

Basra ve Birecik tersanelerinde inşa edilen gemiler için gerekli kerestenin büyük çoğunluğu Maraş'ın merkezinde

770 BOA, *C.BH*, 149/7106-17.

771 "Dulkadirli beylerbeyine hüküm ki, hala Basra mühimmatı içün binası ferman olunan gemilere ağaç ve kereste lazım olmağın Maraş dağlarından kesilmek içün neccar ve bazı ehl-i vukuf gönderilüp ve ne mikdar ağaç ve kereste lazım olduğu defter olunup gönderilmişdir. Buyurdum ki, vardıkda gönderilen defter mucibince lazım olan ağaç ve keresteyi kesdirüp itmama erişdirmek babında gereği gibi muavenet eyleyüp..." bkz. BOA, *A.DVNSMHM.d*, 3, h.463, 28 M 967 (30 Ekim 1559), s.169.

772 "Dulkadirli beylerbeyi mektub gönderüp, Basra mühimmatı içün Birecik'de gemiler inşasında Birecik Beyi Ferruh'un gereği gibi hidmeti olmuşdur diyü bildirmeğin yirmi bin akçe terakki verilüp", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.834, 10 N 967 (4 Haziran 1560), s.82.

bulunduğu Dulkadirli Eyaleti'ndeki dağlık alanlardan temin edildiği için bu kerestenin temini Dulkadirli eyaleti valisine ihale edilmiştir. XVII. yüzyılda Birecik Tersanesi'nde gemi inşasının önemi arttığından, Maraş'tan kereste tedarikiyle vazifeli Dulkadirli eyalet valisinin önemi de artmıştır. Dulkadirli valisinin kereste temininde gösterdiği maharet sadece Maraş ve çevresiyle sınırlı kalmamış, kereste temini için diğer bölgelere de görevlendirilmiştir. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında kullanılmak üzere gerekli kerestenin Malatya Sancağı'ndan temini için de eski Maraş Beylerbeyi Rışvanzade Halil görevlendirilmişti. Malatya'da Erneş, Nevabodra ve Karakeçili isimli dağlık bölgelerden kesilen ağaçlar Murat Nehri üzerinden kelek ve sallar yardımıyla Birecik'e ulaştırılarak gemi inşasında kullanılacaktı[773].

Dulkadirli valisi Basra Tersanesi'ndeki inşa edilen gemilerin teçhizinde kullanılan lengerlerin imali için de vazifelendirilmiştir. Nitekim XVI. yüzyılın son çeyreğinde Basra Tersanesi'nde yeni inşa edilecek kadırgalar için her biri 4-5 Osmanî kıyye ağırlığında olmak üzere her bir kadırga için 4 adet lengerin yaptırılması için Dulkadirli beylerbeyi görevlendirilmişti[774]. Ancak Maraş'ta lenger yapımında kullanılmak üzere demir bulunmadığı gibi, lengerlerin imalini sağlayacak demirci ustası ve tokmakçı olmadığından, ihtiyaç duyulan lengerlerin Birecik'te yapımına karar verilmiştir[775].

a.6-Birecik Beyleri

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında XVI. yüzyılın hemen başında sancak statüsü kazanmış Birecik'in beyleri de önemli rol oynamıştır[776]. Nitekim Bire-

773 BOA, *C.BH*, 149/7106-13.

774 Zulkadriye beylerbeyine gönderilen 9 L 983 (11 Ocak 1576) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.433, s.190.

775 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.747, 6 Z 983 (7 Mart 1576), s.315.

776 Bostan, "Birecik", *DİA*, 6, 1992, s.188.

cik beyleri tersaneye dair idari tecrübelerinden dolayı Lahsa ve Rodos gibi yerlere idari vazifeyle görevlendirildiği gibi, yeni vazifeyle Birecik'e de çağrılmıştır. Nitekim 1560 yılında Birecik Beyi Ferruh Bey'e Lahsa vilayeti tevcih edilirken[777], 1559 yılında Birecik Beyi Ahmet Bey Rodos Sancağı'na görevlendirildiği halde, gemi inşası için yine Birecik'e gönderilmişti. Gemilerin kereste ve inşası için gerekli ihtiyaçları görerek sağlaması hususunda ve bu konuda gerekli yardımı göstermesi hususunda hüküm yazılmıştır[778].

Birecik beyleri Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında önemli bir role sahipti. Özellikle Basra'daki donanma inşası için Maraş'tan temin edilen kereste Birecik İskelesi'ne getirilip gemilerle Fırat Nehri üzerinden Basra'ya gönderilirdi. Birecik beyinin bu önemli vazifesi Dulkadirli beylerbeyi tarafından kontrol edilerek merkeze bilgi verilirdi. Nitekim 1559 yılında Basra donanması için gerekli keresteyi temin ve yerine ulaştırmada önemli rol oynayan Birecik Beyi Ferruh Bey'in hizmetleri, Dulkadir beylerbeyi tarafından mektupla bildirilmesi üzerine, Birecik beyine yeni bir terakki verilmesine karar verilmiştir[779].

b-İktisadi ve Mali Görevliler

b.1-Halep Defterdarı

XVI. yüzyılda Basra donanmasının inşası için gerekli kereste Maraş dağlarından temin edilirken, masrafları da bu eyalet hazinesinin idaresini üstlenmiş bulunan Halep defterdarı tarafından karşılanmıştır. Nitekim XVI. yüzyılda Basra'da inşa edilecek gemiler için gerekli kerestenin Maraş dağlarından

777 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.2117, s.202.

778 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.518, 15 R 973 (10 Ekim 1565), s.208.

779 "Dulkadirli beylerbeyi mektub gönderüp, Basra mühimmatı içün Birecik'de gemiler inşasında Birecik Beyi Ferruh'un gereği gibi hidmeti olmuşdur diyü bildirmeğin yirmi bin akçe terakki verilüp", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.834, 10 N 967 (4 Haziran 1560), s.82.

temin edilirken, kesilen kereste için gerekli kesim ve nakliye ücreti Halep hazinesinden Halep defterdarı tarafından karşılanacaktı. Kereste kesimini sağlayan işçilere ücretleri hakkaniyetli olarak dağıtılıp, keresteler Birecik İskelesi'ne nakledildikten sonra Basra'ya ulaştırılacaktı[780].

XVI. yüzyılda Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, bu gemiler için gerekli kereste de Halep defterdarı tarafından temin edilerek Birecik'ten gemilerle Basra'ya gönderilmiştir. Lakin donanma inşası için Birecik'ten gönderilen kerestenin yetersiz gelmesi üzerine, eksik kerestenin envanteri çıkarılarak yeniden temin edilmesi için Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1571 yılında Basra'da inşa edilecek beş kalyata için gerekli kereste Birecik'ten gönderilip Basra'yan ulaşırken, bu kerestenin eksik olduğunu Basra beylerbeyi merkeze gönderdiği mektupla bildirmesi üzerine, gerekli kerestenin listesi hazırlanarak Fırat Nehri üzerinden gemilerle gönderilmesi hususunda Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır[781].

Basra donanmasının Basra Tersanesi'nde inşa edilen gemileri için gerekli kereste Halep valisi tarafından Diyarbekir, Maraş ve Malatya'dan temin edilerek Birecik İskelesi'ne getirilip buradaki gemilerle önce Bağdat'a, sonra da buradan Basra'ya ulaştırılmıştır. Ancak keresteler gemilerle gönderildiği vakit Fırat Nehri'nin coşkun olduğu bir zamana tesadüf ettiğinden bunların temin edilerek gönderilmesi hususunda Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır[782].

Halep defterdarı Basra'da inşa edilecek gemiler için temin edilen keresteyi Birecik'te kayıt altına aldırırken, gönderdiği kerestenin miktarı ve çeşidinin tespiti için irsaliye defterlerinin bir imzalı suretini merkeze incelenmek üzere

780 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.148, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.70.
781 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.421, 28 B 979 (16 Aralık 1571), s.270.
782 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.207, 19 Za 979 (3 Nisan 1572), s.105-106

göndermekle de vazifeli kılınmıştır[783]. Halep defterdarı temin ettiği keresteyi Birecik İskelesi'ndeki gemilere yüklediği gibi, yola çıkarıldığı vakit bunu merkezdeki idarecilere bildirmiştir. Bunun üzerine Birecik'ten yola çıkarılan kereste yüklü gemiler Bağdat'a vardığında Basra'ya ulaştırılması hususunda Bağdat beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[784].

Basra donanması için Birecik İskelesi üzerinden kereste teminiyle çevre yerdeki idareciler vazifeli kılınırken, bunların vazifelerinin kontrolü Halep defterdarı tarafından sağlanıp merkeze bildirilmiştir. Nitekim Birecik'teki Fırat Nehri üzerinden Basra'ya donanma inşası için gönderilen kereste hayati bir öneme sahip olduğundan, bu vazifenin layıkıyla yerine getirilmesinin kontrolü Halep defterdarına verilmiştir. Nitekim Ayntab Sancağı'nda yıllık 20 bin akçeye mutasarrıf kılınan Mahmut isimli görevliye Basra'da inşa edilecek kadırgalar için kereste gönderme vazifesi verilmişti. Verilen bu önemli görevi Mutasarrıf Mahmut'un yerine getirdiği Bağdat beylerbeyi ve Halep defterdarının bildirmesi üzerine, görevli Mahmut'a 5 bin akçe terakki verilmiştir[785].

Maraş dağlarından kesilen kerestenin bütün masrafları Halep defterdarı tarafından Halep hazinesinden karşılanırken, Basra Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için üstübü, tûc makara[786], kadırga ve baştardaların yelkenleri gerekli yelken bezi ve yelkenlerin dikimi için iğne, ispavlu ve resne-i ip de Halep defterdarı tarafından tedarik edilmiştir. Temin edilen malzemeler Birecik'e getirilip[787], burada gemilere yüklendikten sonra üzerine görevlendirilen askerlerle güven içinde Basra'ya ulaşması sağlanmıştır[788].

783 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 29, h.147, 21 L 984 (11 Ocak 1577), s.62.
784 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.609, 16 Z 980 (19 Nisan 1573), s.254.
785 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1015, 30 Za 981 (23 Mart 1574), s.91.
786 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.150, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.71.
787 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.157, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.76.
788 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 32, h.149, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.71.

Halep hazinesinin yönetimini sağlayan Halep defterdarı, Basra ve Birecik tersanelerinde donanma gemilerinin inşasının finansmanını sağladığı gibi, Basra ve Bağdat'taki gerekli önemli işlerin masrafını da Halep hazinesinden karşılamıştır. Nitekim 1560 yılında Basra ve Bağdat'taki önemli işlerin masrafları için Halep hazinesinden 50 bin yaldızlı altının çıkarılıp Bağdad'a gönderilmesi maksadıyla Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır. Halep defterdarının bu paranın teslimininden sonra Bağdat beylerbeyinden mühürlü bir senet alması uygun görülmüştür[789].

b.2-Halep Cizyedarı

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında tersanede nazır olarak vazifeli kılınan Halep cizyedarı da etkili olmuştur. Zira, Halep cizyedarı gemi inşasında kullanılan malzemenin büyük bölümünü ekonomik iş gücü ve sanayisi gelişmiş Halep'ten teminle beraber, buradaki iktisadi ve sosyal hayata da hakim idi[790]. Nitekim 1700 yılında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemi tamiri ve inşasıyla vazifeli kılınan Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa, kendisine tanınan selahiyetle Birecik'te 60 geminin inşasını sağlayacaktı. Abdurrahman Ağa inşasını sağladığı gemilerin kerestesini de temin etmekle vazifeli kılınmıştır. Gemi inşası için gerekli kerestenin Rakka, Malatya, Maraş ve Ayntap'ta bulunduğu yerlerden görevli dağ mimarının nezaretinde ücret mukabilinde kesimini sağlayacaktı. Daha sonra gemilerin inşasını sağlamak üzere uzman kalifiye elemanlarla amele gibi işçilik vazifesi görecek elemanların temininden gerekli

789 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 1968, 2 Z 973 (20 Haziran 1566), s.697.

790 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde gemi inşasıyla vazifeli kılınan Halep Cizyedarı Abdurrahman Ağa'nın gemi inşa faaliyetleri için bkz. Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Yeteri Kadar Bilinmeyen Bir Proje: Abdurrahman Ağa'nın 1700 (H.1111) Tarihli Gemi İnşa Faaliyeti ve Bazı Değerlendirmeler", *Belleten*, Ağustos 2020, 84/300, Ankara 2020, s.623-666.

diğer malzemeyi de tedarik edip gemilerin yapımını sağlayacaktı[791]. Gemilerin inşasında görevli elemanların ücret ve günlük nafakaları ve gemi inşasıyla ilgili kendisine tanınan mali kaynakları yerinde kullanmak suretiyle yapılan bütün harcamaları kayıt altına alıp imzalı ve mühürlü olan defterleri merkezdeki hükümet yetkililerine gönderecekti[792].

Birecik Tersanesi'nde gemi inşasında görevli Cizyedar Abdurrahman Ağa merkezden maiyetine görevlendirilmiş dağ mimarı ve marangozlar yardımıyla Maraş dışında Malatya Sancağı'ndaki dağlık alanlardan da kereste teminiyle görevlendirilmiştir. Abdurrahman Ağa kestirdiği keresteyi Murat Nehri vasıtasıyla sallar ve kelekler yardımıyla Fırat Nehri üzerinden Birecik'e ulaştırıp buradaki tersanede ihtiyaç duyulan gemilerin inşasını sağlayacaktı[793].

3-Basra Donanmasında Görevli Personel

a-Askeri Personel

a.1-Kapıkulu Askerleri

Lahsa ve Bahreyn'de Portekizlilerle denizde verilen mücadelede kadırgalar kullanılırken, kadırgalara Basra ve Bağdat'tan kapıkulu askeri olarak bilinen yeniçeri, atlı asker ve topçular gönderilmiştir[794]. Nitekim 1573 yılında Portekizliler, kadırga ve kalyonlarla Hürmüz üzerinden Lahsa ve Bahreyn'e saldırıp buradaki birkaç gemiyi ve birçok adamı esir etmişlerdi. Portekiz tehlikesinin bertaraf edilmesi için Bağdat'ın sağ kol yeniçeri ağası 500 yeniçeriyle, sağ gönüllüler ağası 200 gönüllü atlıyla ve Bağdat topçubaşısı yeteri kadar topçuyla ve çavuşlar kethüdası yeteri kadar çavuşla züema ve tımar

791 BOA, *C.BH*, 149/7106-18.

792 BOA, *C.BH*, 149/7106-9, 17 R 1111 (12 Ekim 1699).

793 BOA, *C.BH*, 149/7106-13, 17 R 1111 (12 Ekim 1699).

794 Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetlerini teşkil eden ve maaşlı askerler olarak görev yapan yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacılar başta olmak üzere diğer kapıkulu askerleri için bkz. Abdülkadir Özcan, "Kapıkulu", *DİA*, 21, 2001, s.347-49.

erabından 150 asker temin edecekti. Şehrizor beylerbeyinin temin ettiği askerler görevli sancak beyiyle beraber Bağdat'a varıp buradan temin edilen askerle ve levazımatla beraber Lahsa'ya hareket edecekti[795].

Bahreyn'in muhafazasında Bağdat'taki kapıkulu askerinden yeniçeriler kullanılırken, yararlığı görülen yeniçerilere şehit düşmüş yeniçerilerin sahip olduğu gedikler tevcih edilmiştir. Nitekim Bağdat'ın sağ kolu yeniçerilerinden olup yevmiye altı akçe ulufeye mutasarrıf ağa bölüklerinden Murat, onuncu bölükten Hasan bin İsmail, aynı bölükte Ramazan bin Hasan'ın, Bahreyn Savaşı'nda yararlığının görüldüğünü Bağdat Beylerbeyi Cafer Paşa bildirmiştir. Yararlığı görülen bu askerlere Lahsa beylerbeyiyken vefat eden Mustafa Paşa, şehit düşen Bağdatlı gönüllülere verdiği gedikler-den yüzer gönüllü gediğinin tevcih edilmesi yönünde Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[796].

Basra donanmasında ve Basra Kalesi'nde görev almak üzere merkezden kapıkulu neferleri gönderilmiş; fakat bunlar yoldayken probleme yol açmışlardı. Nitekim 1568 yılında Basra'ya destek amacıyla İstanbul'daki topçu neferlerinden Mehmet bin Yusuf, Mustafa bin Yergi ve Mehmet isimli Acemi oğlanı Basra'ya gelmek üzere yolculuk halindeyken Maraş ve Ayntap arasında iki yeniçeriyi katletmişlerdi. Bu topçu neferleri işledikleri cürüm nedeniyle tutuklanırken, acemi oğlanı şahıs ziyadesiyle kuvvetli olup bunun yakalanması ve olayın aydınlatılması için Divan Çavuşu Yakup merkezden gönderilmişti[797].

Basra Kalesi'ne konulmak üzere temin edilen bir kısım topun Musul'dan Basra'ya nakli için de merkezden topçu neferleri gönderilmiştir. Nitekim 1735 yılında Musul'dan Basra

795 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.631, 15 Ca 981 (12 Eylül 1573), s.317-18.
796 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, 560, 25 B 967 (21 Nisan 1560), s.53.
797 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1719, 15 M 976 (10 Temmuz 1568), s.713.

Kalesi'ne gönderilen şahi topların nakli için İstanbul'dan bir çavuş ile iki neferin yanı sıra Musul'dan gönderilen beş topçu, bu topları Musul'dan Bağdat'a nakledip Bağdat valisi İsmail Paşa'ya teslim ettikten sonra geri döneceklerdi. Topçu neferlerine görevde oldukları süre içerisinde yevmiye 27'şer akçe ekmek ve et bedeli ödenmiştir. Topların tesliminden sonra Bağdat valisinden mühürlü senet alarak bunu İstanbul'daki yetkililere teslim edeceklerdi[798].

Basra Kalesi'nde topçu neferlerine ihtiyaç duyulduğundan İstanbul'daki Topçu Ocağı neferlerinden ihtiyaçları görülerek Basra'ya ulaştırılmaları hususunda karar alınmıştır. Nitekim 1730 yılında 29.bölükte Ebubekir Çorbacı, Basra Kalesi'nde topçu askeri olarak sadece yerli neferat olduğundan İstanbul'dan kaleye 70 topçu neferiyle beraber mühimmat ve levazımatları görülmek suretiyle gönderilmesi buyrulmuştur[799].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Nadir Şah idaresindeki İran güçleri donanma kurarak Basra Körfezi'ne doğru genişlerken[800], kara istikametinde de önce Bağdat'ı, sonra da Musul'u almak üzere harekete geçmişlerdi[801]. Safavi ordularına karşı önlemler alınırken, Anadolu tarafından Bağdat'a asker sevki için merkezden harcırah ve diğer masrafları karşılanan çavuşlar ve divan kapıcıbaşları görevlendirilmişti. Anadolu'dan Bağdat'a görevlendirilen yeniçeriler ve her bayrakta 50 serdengeçti neferlerinin yiyecek ve içecekle beraber ağırlıkları için de bargir temin edilmiştir. Görevli askerler için gerekli atlar Diyarbekir'deki kazalardan temin edilirken, askerler önce Musul'a, daha sonra Bağdat'a sevk edilirken,

798 BOA, *AE.SMHD.I*, 252/20541, 23 Z 1147 (16 Mayıs 1735).
799 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 136, h.983, 10 R 1143 (23 Ekim 1730), s.224.
800 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.
801 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

askerler için et, ekmek ve zahire için gerekli masraflar Bağdat defterdarı tarafından kayıt altına alınmıştır[802].

a.2-Leventler

XV. ve XVI. yüzyıllarda kadırga savaşçısı olarak kullanılan leventler, Osmanlı donanmasının muharip güçlerinden birini teşkil etmekteydi[803]. Basra donanması için Birecik'de inşa edilen 60 fırkateden her birinde 70 levent görev yaparken[804], bu dönemde Tuna Nehri donanmasında bulunan fırkatelerin her birinde 80'er nefer bulunmaktaydı. Nitekim 1700 yılında Birecik'de inşa edilen 60 kıta fırkateden her birinin 70 levent askeri bulunurken, her bir fırkateye 2.625 kuruş salyane verilmiştir. Bu durum kaptan-ı derya ve Şat donanması kaptanı arasında müzakere edildiğinde, bu iki fırkateden Birecik'de inşa edilen fırkatelerin neferleri sayısı Tuna fırkatlerine nazaran eksik kalmıştır. Bu nedenle gemideki eksik 32 levendin İstanbul'dan tahrir suretiyle görev yerlerine varıncaya kadar harcırahları ve kaptanlarının da levazım ve masrafları karşılanmıştır. Birecik'te inşa edilen gemilerde görevli kaptan ve leventlerin göreve başladıkları andan itibaren altı aylık süre zarfınca salyaneleri hesaplanıp, ilgili gelirden ödemeleri yapılacaktı[805].

1703 yılına gelindiğinde Şat donanması bünyesinde 40 fırkate bulunmakla beraber, fırkatlerde görevli leventlerin zahire ve peksimet ihtiyaçları Basra gümrüğünden karşılanmıştır. Basra'dan Bağdat'a kadar olan sahil ve iskelelerde bu fırkateler hizmet verirken, Bağdat'ta karaya çekilmiş 20 fırkate daha bulunmaktaydı. Karaya çekilen fırkatlerin levazmatının yanı sıra, leventleri de temin edilerek bunların salyane

802 BOA, *KK.d*, 4778, 11 M 1155 (18 Mart 1742), s.2-3.
803 Mücteba İlgürel, "Levent", *DİA*, 27, 2003, s.149.
804 BOA, *İE.BH*, 10/908, 2 N 1111 (21 Şubat 1700).
805 BOA, *İE.BH*, 10/908.

ve zahire bedelleri Basra hazinesinden karşılanacaktı. Bu sırada Basra ve Kurna kaleleri'nde bulunan leventler de denizden fırkatelerle Urban eşkıyasına karşı sevk edilecekti. Urban eşkıyasıyla mücadelede kullanılacak 20 fırkateye güvenilir ve iş bilir kaptanlar tayin edilirken, gemilerde görevli leventler ise Rum memleketlerindeki teknelerden temin edilecekti[806]. Nitekim Batı Anadolu ve Marmara sahillerinde yetişen Türk gençlere "levend-i Rumî" de denilmekteydi[807]. Rum memleketlerinden temin edilen leventler silahlandırılıp, her bir fırkatenin de barut, silah ve levazımları giderildikten sonra salyane ve peksimet bedelleri ile kalafat ve yelkenleri ocaklık gümrük ve zahire mukataalarından karşılanacaktı[808].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Şat donanması olarak bilinen Basra donanması bünyesinde görev yapan fırkatelerle beraber leventlerin sayısı da görevdeki kaptanların kötü yönetimi sebebiyle düşmüştür. Nitekim 1764 yılında 20 fırkate mevcutken, görevli Basra kaptanının ihmal ve yanlış kararları neticesinde donanma içerisindeki gemilerin yanı sıra leventler de bu kötü yönetimden paylarına düşeni almıştır. Nitekim Basra kaptanının ihmal ve rehaveti nedeniyle bu donanma bünyesindeki fırkatelerin sayısı yirmiden dörde kadar düşerken, bu donanmadaki askerlerin sayısı da azalmıştır. Bu durum Osmanlı donanması içerisinde önemli bir yere sahip bulunan ve Basra ve çevresinde önemli muhafaza görevlerini üstlenen Şat donanmasının görev ve vazifesini asgari seviyeye düşürmüştür[809].

Basra ve Bağdat çevresinin muhafazasıyla görevli Şat Nehri donanmasındaki fırkatelerde vazifeli leventler için salyane ve tüketecekleri erzakları Şat donanma kaptanına verilirken, bu kaynakların donanma kaptanı tarafından kötü

806 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).
807 İlgürel, "Levent", s.150.
808 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).
809 BOA, *C.BH*, 1/7, 24 B 1177 (28 Ocak 1764).

kullanımı, gemilerdeki leventlerin de mağduriyetine yol açmıştır. Bu durum donanma gemileriyle beraber görevli leventleri de işlevsiz kılmıştır. Nitekim 1704 yılında Bağdat'ta inşa edilen 30 firkatenin üzerine Cezayirli İbrahim Kaptan başbuğ tayin edilirken, firkatelere yıllık bir yük akçe salyane verilmişti. Cezayirli İbrahim Kaptan, önemli bir Osmanlı donanma kaptanı olarak Kurna ve Basra'nın alınmasında ve Diyab Nehri'nde devlet adına önemli vazifeler görmüştü. Ancak bir süre sonra Bağdat'ta düşman tehlikesi ortadan kalktığından Bağdad'daki Şat donanması da ortadan kaldırılarak Diyab Nehri'ndeki firkatelerin yönetimi Cezayirli İbrahim Paşa'ya verilmişti. İbrahim Paşa burada görevde bulunduğu sırada firkateler levendinin salyenesi ve erzakını kötü kullandığı için leventlerin mağduriyetine yol açarken, bu durum Bağdat Valisi Yusuf Paşa tarafından şikayete konu edilmiştir[810].

Birecik İskelesi'nde inşa edilen gemilerle zahire, levazımat ve Basra Tersanesi'nde gemi inşasında kullanılacak kereste nakli yapılırken, bu gemilerde asker ve kürekçiler istihdam edilmekteydi. Nitekim 1700 yılında Birecik Tersanesi'nde inşa edilecek 60 donanma gemisi için gerekli para Halep hazinesi ve Halep muhassıllık malından karşılanırken[811], gemiler için gerekli cenkçi ve kürekçiler Ruha, Birecik, Maraş ve Ayntap, Halep ve Rumkale taraflarından mübaşir Abdurrahman Ağa tarafından temin edilecekti. Görevli Abdurrahman Ağa cenkçi ve kürekçileri genç, tüfek kullanımında deneyimi ve savaş tecrübesi bulunanlar arasından seçip görevlendirecekti[812].

a.3-Cenkçi

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, bu gemiler için cenkçi tabir olunan savaşçı askerler

810 BOA, *C.BH*, 37/1729, 17 L 1116 (12 Şubat 1705).
811 BOA, *C.BH*, 149/7106-1, Gurre-i R 1111 (1 Şubat 1700).
812 BO, *C.BH*, 149/7106-2, 2 R 1111 (2 Şubat 1700).

Birecik ve çevresindeki aşiret mensuplarından, silah ve harp deneyimi bulunan gençler arasından seçilmesi hususunda karar alınmıştır. Nitekim 1700 yılında Basra donanması için inşa edilecek 60 gemi için gerekli kürekçilerle beraber çenkçilerin tedariki gündeme gelmiştir. Gemilerde görev yapacak cenkçilerin Ruha, Maraş, Ayntap, Birecik, Rumkale ve Halep'teki aşiretlerden temini için mübaşir Abdurrahman Ağa görevlendirilmiştir. Görevli mübaşirin buradaki aşiretlerden talep ettiği cenkçilerin silah kullanımı ve harp deneyimi bulunan gençlerden seçilerek inşa edilen gemilerde görev almalarının sağlanması uygun görülmüştür[813].

a.4-Kapı Halkı ve Hükümet Kuvvetleri

1695 yılında Basra'da Urban eşkıyasına karşı verilen mücadelede kullanılmak üzere Fırat Nehri kenarında uygun görülen bir mahalde 10 gemi inşa edildikten sonra, bu gemilere işe yarar ve genç olmak kaydıyla yeteri kadar tüfekli asker konularak hazır hale getirilecekti. Rakka Valisi Hüseyin Paşa da kendi kapısı halkı, eyalet askeri ve taht-ı hükümetinde bulunan Urban, Türkmen ve Ekrad askeriyle görevlendirilirken, hazineden de savaş masrafları olarak kullanması için kendisine 15 bin kuruş havale edilmiştir[814].

Basra'daki Arap eşkıyasına karşı 1566 Baharı'nda sefer kararı alınmasına rağmen, Avusturya üzerine düzenlenecek muhtemel bir sefer nedeniyle bu sefer iptal edilerek, Basra'nın güçlendirilmesi ve muhafazası için Bağdat ve Şehrizor'dan asker ve cephane tedarikine gidilmiştir. Bağdat ve Şehrizor'dan temin edilen askerin karadan ve denizden muhafaza görevini yürütüp buradaki kalelerde istihdam edilmesi, askerin yoktan

813 BOA, *C.BH*, 149/7106-3, 11 R 1111(11 Şubat 1700).
814 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.575.

yere telef olmaması için de dikkatli olunması yönünde Basra beylerbeyine gönderilen hükümle bildirilmiştir[815].

a.5-Azaban

Basra'nın fethinden sonra Basra Kalesi'ne ve şehrin içine muhafaza amaçlı yeniçeri askerleri bırakılırken, bu temel kuvvetlerin yanında sancak ve nahiyelerde karada ve denizde gerektiğinde hazır olan azaplar ve gönüllü askerler de belirli bir nizama kavuşturulmuştu[816].

Basra donanmasında görev yapan azaban tayfası Basra'da istihdam edildiği gibi, ihtiyaç anında Lahsa gibi yerlere de donanma gemileriyle gönderilmiştir. Ancak Basra'dan gönderilen azaban tayfasının acil ihtiyaç nedeniyle tekrar Basra'ya gönderilmesi gibi durumlarla da karşılaşılmıştır. Nitekim 1569 yılında ihtiyaç dolayısıyla Basra'dan Lahsa'ya gönderilen azapların işleri bittikten sonra tekrar Basra'ya dönmeleri hususunda karar alınmıştır. Alınan bu karar doğrultusunda ihtiyaç olunması halinde Basra'dan Lahsa'ya giden azapların Basra'ya dönmelerini sağlamak üzere talepte bulunması hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[817]. Bunun üzerine Basra'daki azaban tayfası ihtiyaç nedeniyle Lahsa Eyaleti'ne gönderilmiş; ancak Basra beylerbeyinin adama ihtiyaç duyduğunu bildirmesi üzerine, bu azab tayfasının tekrar Basra'ya gönderilmesi hususunda Lahsa beylerbeyine emir verilmiştir[818].

---

815 Basra beylerbeyine gönderilen 28 B 973 (18 Şubat 1566) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 1027, s.388.

816 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.59.

817 Basra beylerbeyine gönderilen 7 Z 966 (10 Eylül 1569) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.301, s.117.

818 "Lahsa beylerbeyisine hüküm ki, Basra beylerbeyisi mektub gönderüp adama ihtiyacı olduğun bildirmiş. İmdi sabıkan Basra'dan Lahsa'ya irsal olunan azab tayfası girü Basra'ya gönderilmesin emredüp, buyurdum ki, zikrolunan azab tayfasını emrüm üzere irsal eyleyesin.", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.302, 7 Z 966 (10 Eylül 1559), s.117.

Basra'nın muhafazasında görevli gönüllü ve azab tayfasına acil ihtiyaç duyulduğunu Basra Beylerbeyi Bayram Paşa'nın bildirmesi üzerine, 73 azap ve 70 gönüllü Bağdat beylerbeyi tarafından yazılarak Bağdat gönüllülerine dahil edilmek suretiyle Nutecir yoluyla Basra'ya ulaştırılması hususunda 13 Mayıs 1560 tarihinde Bağdad beylerbeyine emir verilmiştir[819].

Basra ve sancaklarındaki kaleler ve kalelerdeki azaplar ve bunların reisleri bölgenin muhafaasında önemle rol oynamaktaydı. Ancak bu kalelerde görevli askerlerden bazısının bölgedeki reaya ve berayaya zulme varacak muamelede bulunmaları sancak beylerinin şikayetine yol açmıştır. Nitekim 1575 yılında Basra'daki Zekiye Sancak Beyi Mustafa, Zekiye Kalesi Kethüdası Hüseyin ve Azap reislerinden Sefer Reis eşkıyalığa başlayıp sancakta yer alan reaya ve berayaya zulme varan anlayışları nedeniyle aileleriyle beraber Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[820].

Basra'da Osmanlı düzeninin sağlanmasında azaplar önemli rol ve işlev görmekteydi. Ancak bu göreve getirilen kişilerin gerekli yeterlilik ve olgunlukta olması dikkat edilen bir hususdu. Ne var ki, eyaletin idaresinden sorumlu beylerin henüz çocuk yaştaki evlatlarına azap ağalığı gibi önemli bir mevki tevcihine çalışması merkezdeki hükümet yetkililerin şikayetine yol açmıştır. Nitekim 1581 yılında Basra Eyaleti'nde Garaf sancak beyi olup, bilfiil Basra defterdarı da olan Süleyman Bey, eski Basra beylerbeyinin henüz altı yaşındaki oğlunun Basra azap ağalığına hükm-i şerifle getirildiğini, buna rağmen beylerbeyinin oğlunun erlik vazifesini yapacak yaşta olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine ilgili görevin ağalık hizmetini görebilecek yeterlilik ve tecrübeye sahip daha uygun birine verilmesi ve bu kişinin

819 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1097, s.371.
820 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.381, 2 C 985 (17 Ağustos 1577), s.169.

ağalık ve hizmete kadir biri olması yönünde Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[821].

XVII. yüzyılda Basra'da sefer vuku bulduğunda civar eyalet ve sancakların kalelelerinde bulunan azaplar da göreve çağrılmıştır. Ancak bunlardan sefere katıldığı halde haksızlığa uğrayarak görevden alınanlar olduğu gibi, göreve iadeleri için şikayette bulunulmuştur. Nitekim 1677 yılında Kerkük Kalesi Azaplar Ağası Koçi beş adamıyla Basra seferine katılarak yararlılık gösterdiği halde, ağalığı elinden alınarak merkezde Hızır isimli birine tevcih edilmişti. Ancak Koçi'nin Basra seferindeki hizmetine rağmen uğradığı haksızlık göz önünde bulundurularak eski görevinin kendisine yeniden tevcihi hususunda ferman yazılmıştır[822].

a.6-Hisar erleri

Basra donanması ve Basra'daki kalelere ihtiyaç duyulan tüfekli askerlerin bir kısmı da Birecik Kalesi'ndeki tüfekli hisar erlerinden temin edilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1573 yılında Birecik'ten Basra Tersanesi'nde inşa edilecek gemiler için yine gemilerle gönderilecek kerestenin yanına birer ikişer nefer Birecik Kalesi'ndeki hisar erlerinden bindirilmesi emredilmişti. Birecik'ten gönderilen kereste ve ağaçların yanı sıra, Lahsa Kalesi için lüzumlu mühimmattan ağaçlar ve şayka topları için tekerlekler, araba demirleri ve diğer levazımat da Basra ve Lahsa'ya gönderilmek üzere gemilere bindirilip gönderilmek üzere Halep Defterdarı Mustafa Efendi vazifeli kılınmıştır[823].

821 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.399, 15 L 989 (12 Kasım 1581), s.189.

822 BOA, *İE.AS*, 11/1015, 8 Za 1077 (2 Mayıs 1677).

823 Halep Defterdarı Mustafa'ya yazılan 19 Z 980 (10 Nisan 1573) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d* 21, h.649, s.274.

a.7-Kale Gönüllüleri

Basra'daki kale inşasının yanı sıra, burada donanma gemilerinin inşasında Basra gönüllü nefelerinin faydası son derece büyüktü. Basra gönüllülerinden İsmail Cücen'in akrabası Sunullah'ın Basra'daki kale ve donanma gemilerinin inşasında faydası görüldüğünü Bağdad beylebeyinin mektupla bildirmesi üzerine, kendisine tımar tevcihine karar verilmiştir[824].

b-Gemilerin İdaresinden Sorumlu Personel

b.1-Gemi Reisleri ve Kaptanlar

İnşa edilen Osmanlı donanma gemilerine yararlı kaptanlar ve deniz ilminde mahir reisler görevlendirilirdi. Kaptan ve reisler Galata reis ve kaptanlarından seçlip, yelkenci reisleri ve oda başlarından oluşan birkaç yararlı reis de inşa edilen gemilere tayin edilirdi. Bu kaptan ve reislerin gemilerde yararlı hizmetleri olduğu gibi, gerektiğinde donanmayı yelkencileriyle bırakıp taşra çıkarlardı[825].

Basra donanması için inşa edilen gemilere Tersane-i Âmire'den tecrübeli kaptanlar görevlendirilmiştir. Nitekim Basra ve Kurna kalelerinin kontrolü Mani eşkıyası ve Safavi yanlısı Huveyze hanının elinde olmasına rağmen, Osmanlı Devleti Avusturya, Macaristan, Venedik ve Ruslarla yaşadığı yoğun savaşlar nedeniyle Basra'ya yeteri kadar zaman ayıramamıştı. Ancak uygun koşullar oluştuğunda Urban eşkıyasını ortadan kaldırıp Basra ve Kurna kalelerini tekrar elde etmek üzere harete geçmişti. Bu nedenle Basra'nın fethinde kullanılmak üzere Birecik'te inşa edilen 60 kıta fırkate ve şaykanın idaresi için Tersane-i Âmire'den kaptanlar gönderilmişti. Bu gemiler Birecik'de inşa edildikten sonra tecrübeli görevli

824 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1274, 26 Z 981 (18 Nisan 1574), s.116.
825 BOA, *TS.MA.e*, 430/56.

kaptanların idaresinde Basra'ya gitmek üzere hareket etmesine karar kılınmıştır[826].

1708 yılında Basra donanmasındaki kaptanların salyaneleri ve fırkatelerdeki leventlerin tahriri için İstanbul'dan Diyarbekir, Ruha ve Mardin'e gönderilen memurlar, Basra'da donanma için levent tahririnin yanı sıra, Basra Kalesi'ndeki neferlerin tayinat masraflarını karşılama vazifesini de yerine getireceklerdi. Görevli memurlar tarafından Basra'daki iki fırkatenin kaptanına 1500 kuruş salyane olarak ödenirken, ödenen paranın 750 kuruşluk kısmı, bazı gelirlerden havale edilmiş, kalan kısmı Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır[827].

Esasen Bağdat ve Basra gibi sınırdaki eyaletlerin zahire ihtiyacı Birecik'te inşa edilen gemilerle sağlanırken, bu gemilerde görevli kürekçi, dümenci ve gemi reislerinin ücretleri ödenmiştir. Nitekim 1745 yılında Bağdat'ta Behiştabad Kalesi'ne zahire nakli için Birecik'de inşa edilen gemilerin kürekçi, ve dümencilerine 100'er kuruş ücret ödenirken, 123 gemide görevli gemi reislerinin isimleri Divan-ı Hümâyun Kapıcısı Hasan Ağa tarafından kayıt altına alınmıştır[828].

Tablo 31: Birecik'ten Bağdat'a Zahire Naklinde Kullanılan Gemilerde Görevli Bazı Reisler[829]:

Gemilerde Görevli Reis	**Ödenen Ücret/ Kuruş**	**Gemilerde Görevli Reis**	**Ödenen Ücret/ Kuruş**
Baş Reis Kılavuz Mustafa	100	Baş Reis Samet	100
Baş Reis Samed	100	Baş Reis İbrahim	100
Bektaş Rumkaleli Reis	100	Abdullahoğlu Mehmet	100

826 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.706-707.
827 BOA, *İE.BH*, 18/1632, 24 M 1120 (15 Nisan 1708).
828 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14800, s.2-3, 5.
829 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14800, s.2-3, 5.

Mahmutoğlu Mehmet	100	Mehmetoğlu Abdullah	100
Mehmetoğlu Mehmet	100	Mirzaoğlu Mehmet	100
Kulkasoğlu Emin	100	Şeboğlu Kasım	100
Paşalıoğlu Elhac Yusuf	100	Hacı Yusufoğlu Emin	100
Mehmet b. Abdullah Arap Hacı Ömer	100	Yusufoğlu İbrahimoğlu Emin	100
Kara Hasan Kani Salih	100	Beziroğlu İbrahim	100
Ayntaplı Ömer	100	Riyulu Mehmet	100
Cafer Mehmet	100	Kaloğlu Mehmet	100
Bazuoğlu Mehmet	100	Sofuoğlu Abdurrahman	100
Şair Küçük Hasan Beşe	100	Morı karındaşı Küçük Ahmet	100
Diğer reisler	100	Toplam	12.300

b.2-Kürekçi ve Dümenci

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin kullanım ve kontrolünü sağlayan dümenciler önemli bir vazife görürlerdi. Gemilere görevlendirilen dümenciler gemi kullanımı ve idaresinden sorumlu uzman gemi reisleri arasından seçilirdi. Nitekim 1700 yılında Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 120 gemiden 80'ninin dümencisi uzman gemi reislerinden sağlanmıştır[830].

Basra donanması için Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilere dümenci ve kürekçiler görevlendirilirken, bunların zahire ihtiyaları da giderilmiştir. Nitekim 1727 yılında Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, bu gemiler için

830 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, s.502.

kürekçilerin yanı sıra, ücret mukabilinde dümenciler de tutularak ücretlerinin yanı sıra, zahire mübayaacısı Mehmet Efendi tarafından zahire ihtiyaçları giderilmiştir[831].

1734 yılında Bağdat'a zahire naklinde kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 123 geminin idaresini ve hareketini sağlamak üzere, her bir gemi için bir dümenci ile dörder kürekçi temin edilmiştir. İnşa edilen bu gemilere istihdam edilen her bir kürekçiye 15 kuruş ücret ve 2,5 kuruş nafaka bedeli ödenirken, dümencilerden her birine 30 kuruş ücret ödenmiştir[832]. Kürekçi ve dümencilere ödenen ücret Birecik kadısı tarafından kayıt altına alınarak defter haline getirilmiştir[833].

Tablo 32: 1734 Yılında Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilen Gemilere Dümenci ve Kürekçi Temini[834].

Gemide Görevli	Neferat/ Kişi	Birim Ücret/ Kuruş	Nafaka Bedeli/Kuruş	Toplam/ Kuruş
Kürekçi	492	15	2,5	5425,5
Dümenci	123	30		3690

Yine 1734 yılı içerisinde zahire naklinde kullanılmak üzere Birecik Tersanesi'nde inşası düşünülen 300 zahire gemisinin 122'si tamamlanırken, kalan 178 geminin inşasından sonra her bir gemiye bir dümenci ile dörder kürekçi tutulmuştur. Gemilerde görevli dümencilerden her birine 30, kürekçilerden her birine ise 15'şer kuruş ücretle beraber 2,5 kuruş nafaka bedeli ödenmiştir[835].

831 BOA, *D.BŞM.d*, 1585, 24 N 1139 (15 Mayıs 1727).
832 Kürekçi ve dümencilere ödenen her bir kuruş 120 akçe olmak üzere, toplam 12.115,5 kuruş, 1.453.860 akçe olarak hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *C.AS*, 922/39875-5.
833 BOA, *C.AS*, 922/39875-5.
834 BOA, *C.AS*, 922/39875-5.
835 BOA, *C.AS*, 321/13295-1.

Tablo 33: 1734 Yılında Birecik Tersanesi'nde İnşa Edilen 178 Gemiye Dümenci ve Kürekçi Temini[836].

Gemide Görevli	Neferat/ Kişi	Birim Ücret/ Kuruş	Nafaka Bedeli/ Kuruş	Toplam/ Kuruş
Kürekçi	712	15	2,5	12.460
Dümenci	178	30		5340

Basra donanması için lüzum duyulan kürekçiler belirli cürümden ceza almış hapishanedeki suçlular arasından temin edilmiştir[837]. Nitekim Basra donanması için kürekçi temininin zaruret olduğunu Basra beylerbeyinin divana mektupla bildirmesi üzerine, Bağdat hapishanelerindeki suçluların kürekçi olarak Basra donanmasında istihdam edilmesi uygun görülmüştür. Bu suçlulardan kürekçi olmaya uygun olanların sicilleriyle beraber Basra'ya getirilip buradaki donanma gemilerinde istihdamı için Basra beylerbeyine 7 Mart 1574 tarihinde hüküm yazılmıştır[838].

Bir kısım kürekçi de Bağdat'taki hapishanelerdeki suçlu ve mücrimlerden temin edilmiştir. Nitekim Bağdat ve Basra'da görev yapan kul tayfası başta olmak üzere, buradaki görevliler sıklıkla ulufe bahanesiyle isyan eder hale gelmişlerdi. Bunların ağaları cezalandırılırken, büyük çoğunluğu firar ederek kalelere sığınmışlardı[839]. Örneğin, 1585 yılında Basra'nın muhafazasında önemli rol oynayan Basra donanması için kürekçiye ihtiyaç duyulduğunu Basra beylerbeyinin bildirmesi üzerine, Bağdat Eyaleti'nde yer alan suçlu ve mücrimlerden sağlıklı ve kürekçi olmaya elverişli olanlar seçilecekti. Seçilen elemanların üzerine bir görevli tayin edilerek, isim ve

836 BOA, *C.AS*, 321/13295-1.

837 Osmanlı donanmasının insan gücünü karşılamak üzere 16.yüzyılda ihdas edilen kürekçi cezası için bkz. Mehmet İpşirli, "Kürek Cezası", *DİA*, 3/Ek 2.cilt, 2019, s.112-114.

838 *BOA, A.DVNS.MHM.d*, 24, h.228, s.85.

839 Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, s.260-61.

kimlikleriyle deftere kaydedilip Bağdat beylerbeyi tarafından Basra'ya gönderilmesi uygun görülmüştür[840].

Basra donanmasında görev yapacak kürekçilerin bir kısmı da Basra'da şekavet çıkaran aşiret mensuplarından karşılanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1576 yılında Basra'da Alsamat Aşireti'nin Elsaraç tayfasından 20 kişi fesada yol açtığından bunların Basra donanmasında kürekle cezalandırılması kararlaştırılmış ve habsedilmişlerdi. Ancak bir görev sebebiyle Basra'ya gelmiş bulunan Divan Çavuşu İbrahim'in durumu dönüşte yetkililere bildirmesi üzerine, durumun iyi soruşturularak haklarında adilane karar verilmesi hususunda 8 Mart 1576 tarihinde Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[841].

Basra donanmasına gerekli keresteler Birecik İskelesi'ndeki gemilere yüklenerek gönderilirken, gemilerde görevli kürekçiler, bu gemiler Bağdat'a vardığında değiştirilmiştir. Nitekim 1573 yılında Basra donanması için gerekli kereste Birecik'teki gemilere yüklenerek yola çıkarılırken, kereste ve levazımat yüklü gemiler Bağdat'ta bulunan Felluce isimli mahalle vardığında, görevli kürekçileri gemilerden çıkarıp, yerine Bağdat'tan gerekli sayıda kürekçiyi teminden sonra gemilere bindirip içinde bulunan levazımatla beraber Basra'ya göndermesi hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[842].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra'nın muhafazası için Basra beylerbeyinin talebi üzerine, Basra açıklarında birkaç kadırganın bulundurulması gerekli görülmüştü. Ancak bu kadırgaların tedarikiyle beraber kürekçiye ihtiyaç duyulduğundan, Bağdat hapishanesi'ndeki mahkumların kürekçi olarak kullanılması talep edilmiştir. Hapishanedeki suçluların bu işle vazifelendirilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine

840 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53,h.556, 25 M 993 (27 Ocak 1585), s.191.
841 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.805, s.326.
842 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.609, 16 Z 980 (19 Nisan 1573), s.254.

hüküm yazılırken, benzer bir hüküm de Diyarbekir ve Halep beylerbeylerine yazılmıştır[843]. Nitekim buradaki hapishanede yer alan mahkumlar isim ve kimlikleriyle deftere kaydedip gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine emir verilmiştir[844]. Aynı sebeple eyaletteki mahkumların Basra'daki kadırgalara kürekçi olarak gönderilmesi hususunda başka bir emir de Halep beylerbeyine yazılmıştır[845].

Basra Kalesi'ndeki toplarla beraber, Basra donanma gemilerindeki kürekçilerin durumu da gözden geçirilmiştir. Nitekim 1572 yılında Basra beylerbeyi Ali Paşa Basra Kalesi'ne gidip kaledeki durumu gözden geçirdiğinde, kalede bulunan topların kundak ve kurşunlarının oldukça yetersiz, top arabalarının çürük, Basra'da demirlemiş kadırgaların da kürekçilerinin bulunmadığını ve kürekçilerin buradaki reayadan alınabileceğini bildirmişti. Ancak daha sonra kürekçilerin Diyarbekir'deki mücrimlerden temin edilmesinin daha uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. Öte yandan kadırgalarda görevli yarar topçular ve gemi reisleri bulunmadığından üç gemi reisiyle beraber 10 usta topçu ve 200 mücrim kürekçinin temin edilmesi uygun görülmüştür[846].

Basra donanması için Birecik İskelesi'nde gemiler inşa edilirken, Basra ve Bağdat gibi sınırdaki kalelerin zahire ihtiyaçları da inşa edilen bu gemilerle nakledilmiştir. Zahire naklini sağlayacak gemilerin üzerine bir baş reis olmak üzere diğer gemilerin idaresi için de reis ve dümenciler görevlendirilmiştir. Nitekim 1745 yılında Bağdat'ta yer alan Behiştabat Kalesi'ne zahire nakli için Birecik'te inşa edilen 123 gemiden her birinde görevli dümenci ve kürekçiler için 100'er kuruş ücret ödenmiştir[847].

843 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.825, 28 C 973 (18 Ocak 1566), s.317.
844 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.826, s.317.
845 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.827, 28 C 973 (18 Ocak 1566), s.317.
846 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.293, 12 S 980 (24 Haziran 1572), s.139.
847 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14800, 10 R 1158 (12 Mayıs 1745), s.2-3.

c- Görevli Personele Zahire ve Peksimet Tedariki

Basra ve Bağdat'ta ihtiyaç duyulan peksimet ve zahire Halep Eyaleti ile Ayntap Kazası ve civar yerlerden tedarik edilerek Birecik İskelesi'ne getirilip, burada miri ve rençber gemileriyle önce Felluce İskelesi'ne, daha sonra Bağdat'a gönderilirdi[848]. Bağdat'a ulaşan zahire son olarak Hille'ye nakledilerek ihtiyaç anında kullanılmak üzere buradaki miri ambarlara konulurdu[849].

Basra'da muhafaza görevinde bulunan askerlerin zahire ihtiyacı acil bir durum gösterdiğinden Bağdat'tan zahire tedarik edilerek Basra'ya gönderilmesi hususunda 26 Mart 1566 tarihinde Bağdat beylerbeyine hüküm gönderilmiştir[850]. Basra'da zahire ihtiyacının artmasına bağlı olarak Diyarbekir'den keleklerle Dicle Nehri vasıtasıyla zahire gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine hüküm yazılmıştır[851].

Basra Eyaleti'nde ihtiyaç duyulan zahire Bağdat'tan da temin edilirken, buradaki gemilerle Basra'ya nakledilmiştir. Nitekim Basra Eyaleti'nde ihtiyaç duyulan tereke Bağdat'ta bulunan Havass-ı Hümâyun'dan temin edilirken, bir iki yıldır Bağdat'ta tereke bolluğuna rağmen, oldukça düşük bir fiyata sahip olduğundan satılamadığı gibi, Basra'ya gönderilemediğinden Basra'da tereke yokluğuna yol açmıştı. Üstelik bu terekenin sadece bir kısmı Basra'ya gönderilirken, kalan kısmı çürüyüp değerlendirilememişti. Bunun üzerine eski Bağdat beylerbeyi olup Mısır beylerbeyi bulunan İskender Paşa'ya eldeki bütün terekenin gemilere yüklenerek güvenilir katipler tarafından satılması ve tereke satışı yapılırken, bunun dışında tereke satışına izin verilmemesi hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştı[852]. Nitekim Mısır Valisi İskender

848 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.902.
849 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.950.
850 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1358, s.500.
851 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1359, s.500.
852 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.2287, Gurre-i Ca 976 (22 Ekim 1568), s.834.

Paşa verilen emre rağmen, Havass-ı Hümayun terekesini uzun zamandır gönderemediğinden, bu terekenin gönderilmesi için altı geminin inşası emredilmişti. Mevcut terekenin aradan geçen zamanda çürümemesi için tahsilden sonra ambarlara konulması ve inşası tamamlanan gemilerle Basra'ya gönderilmesi hususunda emir verilmiştir[853].

Osmanlı askeri ve ordusunun sefer zamanlarında iaşesini sağlamada Basra'daki zahirenin önemi büyüktü. Zira, Osmanlı ordusu Bağdat'ta bulunduğu sırada Basra'da yer alan yiyecek ve zahire içerisinde önemli bir yere sahip yağ, hurma ve pirinç gibi iaşe ve besin değeri yüksek yiyecekler Bağdat'a sevk edilmeye çalışılmıştır. Zira, Basra'da sayılan zahire ve yiyecek Hürmüz'e doğru gönderilip burada piyasaya sürülürdü. Ancak 1583 yılında Bağdat'ta bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyacını gidermek üzere Basra'daki yağ, pirinç, hurma ve zahirenin Hürmüz yerine, Bağdat'a gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[854].

Basra donanması ve sınırda bulunan Basra ve Bağdat kaleleriyle İran cephesindeki Osmanlı askerine gerekli zahire Rakka, Ayntap, Halep, Siverek, Malatya, Maraş ve Ruha'dan temin edilerek Birecik İskelesi'ne getirilip burada ambarlara konulduktan sonra Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerle nakledilmiştir. Bu yerlerden zahire temini için merkezden mübaşir görevlendirlirken, gerekli zahirenin bu yerlerin ahalisinden görevli mübaşirler tarafından temini için bu yerlerin kadıları vazifeli kılınmıştır. Görevli mübaşirler

853 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.2294, 25 R 976 (17 Ekim 1568), s.837.

854 "Basra beylerbeyisine hüküm ki, hala Bağdad canibinde asker-i İslam'ın cem'iyet ve dernek olmak ferman-ı şerifim olup gelen asker halkına lazım olan zehayir ve metâ'dan hurma ve pirinç ve revgan ve onun emsâli mühimmat Hürmüz tarafına irsal olunmayup Bağdad canibine gönderilmesin emredüp buyurdum ki, vardıkda onun gibi zehayir ve meta'ı ferman-ı şerifim üzere Hürmüz tarafına göndermeyüp lazım ve mühim olan meta' ve zehayiri ashâbı ile Bağdad canibine gönderesin ki, ashabına ticaret ve asker halkına si'at-ı maişet hasıl ola. Bu husus mühimmat-ı umurdandır." Bkz.BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.225, 20 Z 990 (15 Ocak 1583), s.125.

tarafından gerekli zahire cari narh üzerinden gerekli usul ve kaide çerçevesinde satın alınıp vakit kaybetmeksizin Birecik İskelesi'ne ulaştırılacaktı[855].

Bağdat'ta Osmanlı ordusunun artan zahire ihtiyacının Birecik'ten giderilmesi için de Halep'te yer alan Yeniil ve Halep Türkmen cemaatlarından görevli Voyvoda Mustafa tarafından 730 mehari deve kiralanırken, zahire taşıma hizmetinde kullanılan her bir deve için 25 kuruş ücret ödenmiştir. Kiralanan develerin hangi Türkmen cemaatinden ne kadar kiralandığı ve ödenen ücret Halep Türkmen Kadısı Seyyit Abdülkadir ve Yeniil Türkmen Kadısı İbrahim tarafından kayıt altına alınmıştır[856].

Hemedan ve İsfahan taraflarında görevli Serasker Mustafa Paşa'nın idaresindeki orduya zahireyle birlikte peksimet de Diyarbekir Eyaleti'nden temin edilirken, buradan Dicle Nehri yoluyla gemilerle Musul'a nakledilerek Serasker Mustafa Paşa'ya ulaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim 1726 yılında Bağdat Valisi Mustafa Paşa Hemedan ve İsfahan'a serasker olarak görevlendirilerek emrindeki ordunun zahire ihtiyacı da Diyarbekir Eyaleti Voyvodası Halil tarafından temin edilecekti. Voyvoda Halil yüz bin kile arpa, elli bin kile buğday ve beş bin kantar peksimeti tedarik edecekti. Voyvoda Halil gerekli peksimeti burada pişirmek suretiyle hazırlatıp 40 bin kile buğday ve 50 bin kile arpayı gemilerle Dicle Nehri üzerinden Tebriz'e göndermek üzere Naşovan İskelesi'ne ulaştıracaktı. 50 bin kile arpa ile 5 bin kantar peksimeti de keleklerle Dicle Nehri üzerinden Musul'a getirip burada ambarlarda muhaza ettikten sonra 16 Haziran'da Hemedan'a ulaştıracaktı[857].

Birecik İskelesi'nden gemilerle İran cephesindeki Osmanlı askerinin ihtiyacını görmek üzere bir kısım zahire de

855 BOA, *İE.AS*, 81/7334-1, 20 Ca 1139 (13 Ocak 1727).
856 BOA, *MAD.d*, 235, 29 Z 1048, s.2-3.
857 BOA, *İE.AS*, 81/7334, 18 Za 1138 (18 Temmuz 1726).

Ayntap Sancağı'dan temin edilmiştir. Nitekim mübayaa mübaşiri tarafından Ayntap'tan satın alınan 25.000 kile buğday ile 50.000 kile arpa Ayntap Kadısı ve Halep Ağası Küçük Ali tarafından satın alınarak Birecik İskelesi'ndeki ambarlara konulmak üzere görevlilere teslim edilmiştir. Küçük Ali ve görevli diğer ağalar tarafından her bir kile buğday 60, her bir kile arpa ise 48 akçe bedelle satın alınırken, zahire mübayaası için gerekli para Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır. Daha sonra ihtiyaç duyulan buğday ve arpanın ise Ruha ve Suruç kazalarından temin edilip Birecik İskelesi'ndeki ambarlara konulmasına karar verilmiştir[858]. Birecik'te iskele emini çeşitli yerlerden satın alınan zahireyi ambarlara koyduktan sonra burada görevli reis kethüdası tarafından iskeledeki gemilere yüklenerek Fırat Nehri üzerinden sınırdaki Bağdat ve Basra kalelerine ulaşmalarını sağlamıştır[859].

Basra'daki Urban eşkıyasına son verecek Basra donanmasına karadan destek vermek amacıyla hareket eden eyalet kuvvetlerinin de zahire ihtiyaçları giderilmiştir. Nitekim Diyarbekir Eyaleti züema ve tımar erbabı ve Amid Kalesi gılmananıyla 1500 piyade tüfek-endaz levent ve Şehrizor, Musul, Sivas ve Karaman eyalet askeri ve kapı halkıyla valiler de Bağdat'ta hazır bulunarak Basra için mücadele edeceklerdi[860]. Basra'da nizamı sağlamada görevli Bağdat Kalesi'ndeki kapı kulları ve yerli neferlerin 1704 başlangıcından sonuna kadar zahire ihtiyacı giderilmiştir. Bu yıl sonuna kadar 88.848 kile buğday, 43.730 kile arpa gerekli olduğu hesap edilmişti. Ancak önceki yıldan 22.400 kile buğday ve 21.662 kile arpa mevcut bulunduğundan, geriye kalan 66.448 kile buğday ve 22.070 kile arpa talep edilmişti. Önceki senede olduğu gibi mukataa malından alınan 15.000 kile buğday temin edilir-

858 BOA, *İE.AS*, 81/7334-7, 18 Ş 1139 (10 Nisan 1727).
859 Öğüt, *18-19. YY'da Birecik Sancağı*, s.297, 299.
860 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 112, h.1309, Evasıt-ı Ca 1114 (3-12 Ekim 1702), s.364.

ken, 1704 yılına mahsup olmak üzere de 51.448 kile buğday ile 22.070 kile arpa Musul'da Abdülcelil oğulları tarafından satın alınıp Bağdad'a gönderilecekti[861].

1622 yılında Portekizlilerin Basra Körfezinden çekilmesinden sonra, körfezin kontrolü buradaki yerel Arap kabilelerine geçerken, 1736 yılından sonra Basra Körfezi İran Hükümdarı Nadir Şah tarafından kontrol altına alınmıştı. Nadir Şah Basra Körfezi'ni tamamen kontrol altında tutmak için bir İran donanmasının inşası için girişimde bulunurken[862], 1733'de Bağdat'ı ve 1743'de de Musul'u almak üzere harekete geçmişti[863]. Bu nedenle İran Hükümdarı Nadir Şah'ın Basra ve Bağdat'a yönelik yayılmacı politikasıyla birlikte İran üzerine düzenlenen Osmanlı seferleri artarken, mücadele halindeki Osmanlı askerinin zahire ihtiyacı Rakka Eyaleti'ne tabi Birecik İskelesi ve Diyarbekir Eyaleti'nden karşılanmıştır. Gerekli zahirenin Birecik İskelesi ve Diyarbekir'den satın alınması için Divan-ı Hümâyun Kapıcıbaşısı Ahmet Ağa vazifeli kılınmıştır. Görevli Ahmet Ağa tarafından birinci defa her bir kilesi 90 akçe olmak üzere, 40 bin kile buğday ve her bir kilesi 50 akçe olmak üzere 100 bin kile arpa satın alınarak Birecik İskelesi'ne getirilmiştir. İkinci defa satın alınan 40 bin kile buğdayın her bir kilesi için 40, 120 bin arpanın her bir kilesi için ise 30 akçe ödenmiştir.Satın alınan zahire için gerekli para Halep, Maraş ve Ayntap'ın mukataa ve cizye gelirleriyle Hazine-i Âmire'den temin edilmiştir[864].

Basra'nın Bağdat Eyaleti'ne tabi hale gelmesiyle, Basra'nın idaresi de Bağdat valilerine verilirken, Basra'daki askerin zahire ihtiyacı da Bağdat valisi tarafından temin edilmiştir. Nitekim 1758-1759 yıllarında Basra'daki askerin zahire ihtiyacı Basra ve Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından Bağdat hazinesine

861 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).
862 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.
863 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.
864 BOA, *MAD.d*, 3342, 1 N 1146 (5 Şubat 1734), s.2.

tabi mukataa mahsulatı olan buğdaydan temin edilirken, bir kısım buğday da Diyarbekir ve Musul'dan satın alınarak buradaki askerlerin zahire ve peksimet ihtiyaçları karşılanmıştır[865]. Satın alınan zahire fırınlarda ücret mukabilinde ekmek pişirilmek üzere kullanılırken, pişirilen ekmek ve peksimet kalelerde görevli kapıkulu askerlerine verilmiştir[866].

1777 yılında Birecik ve Rakka havalisinden Bağdat'a ve Diyarbekir'den Musul'a doğru zahire gönderilecekti. Birecik'ten zahire nakli için Birecik'te gemi inşa edilirken, burada Fırat Nehri kenarındaki aşiretler ve mevali beyleri, Rakka beylerbeyi tarafından zahire yüklü gemiler Ane Sancağı'na kadar yollanırken, Ane'den Bağdat'a gönderilecekti. Ane'ye gelen zahire muhafaza edilerek, satın alınan zahire defterleriyle beraber Basra ve Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya teslim edilecekti[867].

Basra donanması için Birecik İskelesi'nde gemiler inşa edilirken, Basra ve Bağdat gibi sınırdaki kalelerin zahire ihtiyacı da inşa edilen bu gemilerle nakledilmiştir. Zahire naklini sağlayacak gemilerin üzerine bir baş reis olmak üzere diğer gemilerin idaresi için de reis ve dümenciler görevlendirilmiştir. Nitekim 1745 yılında Bağdat'ta yer alan Behiştabat Kalesi'ne zahire nakli için Birecik'te inşa edilen 123 gemiden her birinde görevli dümenci ve kürekçiler için 100'er kuruş ücret Divan-ı Hümâyun Kapıcısı Hasan Ağa tarafından ödenmiştir[868].

Osmanlı donanmasında kullanılan gemilerde görevli levent ve diğer askeri birimler için peksimet temin edilirken[869], Basra donanması içerisinde yer alan leventler ve diğer askeri birimlerin beslenmesi için zahire ve peksimet tedarik edilirdi.

865 BOA, *D.BŞM.BGH*, 3/80.

866 BOA, *D.BŞM.BGH*, 3/80, 1 M 1174 (13 Ağustos 1760).

867 BOA, *C.AS*, 962/41826, Evasıt-ı S 1191 (21 Mart 1777).

868 BOA, *D.BŞM.TRE.d*, 14800, 10 R 1158 (13 Mayıs 1745), s.2-3.

869 Tersane-i Âmire'de 1695 yılında inşa edilen 20 firkatenin iaşe ihtiyacı için iki aylık olmak üzere 613 kantar peksimet tedarik edilmiştir. Bkz. BOA, *D.BŞM.TRE*, 2/63, 9 C 1163 (16 Mayıs 1750).

Basra Kalesi ve Basra donanmasında görevli askerlerin zahire ihtiyacı da Birecik ve çevresinden temin edilerek, Birecik'te inşa edilen gemilerle Bağdat'a ve Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1566 yılında Basra'yı kuşatmış bulunan Arap eşkıyasına karşı yardıma gönderilen askerin zahire ihtiyacı Birecik'ten temin edilmiştir. Bu yıl Basra'nın muhafazasına görevlendirilen askerin zahire ihtiyacı için Halep beylerbeyi görevlendirilirken, görevli askerler için gerekli 150 bin kile arpa ve 50 bin kile buğdayın Birecik'ten temin edilmesine karar verilmişti. Birecik'ten temin edilen zahirenin Bağdat beylerbeyi vasıtasıyla Basra'ya gönderilmesi uygun görülmüştür[870].

Safaviler ile yapılan mücadelelerde Birecik İskelesi üzerinden Fırat Nehri kanalıyla asker ve cephane naklini sağlamak üzere Birecik Tersanesi'nde gemiler inşa edilirken, inşa edilen bu gemilerle yine İran cephesindeki Hemedan ve İsfahan'daki Osmanlı askerinin zahire ve iaşe ihtiyacını gidermek üzere de Birecik İskelesi civarındaki yerlerden zahire temin edilmiştir. Birecik Tersanesi'nde gemi inşasıyla beraber zahire tedarikinden de Birecik Sancağı'nın idari olarak tabi bulunduğu Halep Eyaleti valisi sorumlu tutulmuştur. Nitekim 1727 yılında İsfahan seferinde görevli askerin ihtiyaç duyduğu zahire ihtiyacını görmek üzere, Birecik'e birkaç konaklık mesafedeki Siverek ve Samsat kazalarından görevli mübaşir tarafından 30 bin kile buğday ve 60 bin kile arpa satın alınarak Birecik İskelesi'ne getirilecekti. Ancak bu kazalar Birecik İskelesi'ne oldukça uzak bir mesafede bulunup, bu zahirenin Birecik'e naklinin oldukça masraflı olacağı belirtilmişti. Bu nedenle bu kazalardan temin edilen zahire civardaki Karacık İskelesi veya diğer civardaki iskelelerden gönderilecek, bu zahireyi nakledecek gemilerin de Birecik İskelesi'nde gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu nedenle Birecik İskelesi'nden gönderilen gemiler Siverek Kazası'nın zahiresini almak üzere Murat

870 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1028, 28 B 973 (18 Şubat 1566), s.388.

Nehri'nin geçtiği Ömerli isimli mahalle, Samsat Kazası'ndan temin edilen zahire de Paşalı İskelesi'ne getirilip bu gemilere yüklenerek gönderilmesi için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasıyla vazifeli Halep Valisi Vezir Ahmet Paşa görevlendirilmiştir. Bu nedenle ihtiyaca göre gerekli zahireyi sevk etmek üzere Birecik Tersanesi'nde gerekli görülen gemilerin inşa edilmesine karar verilmiştir[871].

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra'da artan zahire ihtiyacının gemilerle giderilmesi için Birecik Tersanesi'nde gemi inşasının da artışı sağlanmıştır. Nitekim 1573 yılında Basra'da artan zahire ihtiyacını karşılamak üzere Birecik Tersanesi'nde inşa edilen 20 gemiye zahire yüklenerek Basra'ya gönderilmesi hususunda Canpolat Bey görevlendirilmişti[872].

Basra'da artan zahire ihtiyacı Birecik Tersanesi'nde gemi inşasını da hızlandırmıştır. Nitekim 1734 yılında Birecik Tersanesi'nde 120'si zahire naklinde, 4'ü ise bu gemilerin muhafazasını sağlamak üzere inşa edilecek 124 gemi için Maraş dağlarından 37.500 kereste temin edilmiştir[873].

1703 yılına gelindiğinde Şat Nehri donanması bünyesinde 40 fırkate bulunmakla beraber, ihtiyaç duyulduğunda bunların zahire ve peksimet ihtiyaçları Basra gümrüğünden karşılanırdı. Bu paranın 274.363 kuruşu bir yıllık salyane ve peksimet bedeli olarak, 19.795 kuruşu fırkatelerin kalafat ve yelken bedelleri olarak sarf edilecekti[874].

Basra donanmasına zahire tedarikinde Basra miri ambarının önemli bir işlevi bulunduğundan, gerektiğinde bu ambarı işler vaziyette tutmak için ambarın tamir ve bakımı sağlanmıştır. Nitekim 1574 yılında Bağdad valisinin Basra miri ambarının muhtel olduğunu bildirmesi üzerine, bu ambarın

871 BOA, *İE.AS*, 81/7334, 28 Ş 1139 (20 Nisan 1727).
872 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1360, 15 N 973 (5 Nisan 1573), s.500.
873 BOA, *D.BŞM.d*, 1835, s.2.
874 BOA, *AE.SAMD.III*, 177/17205, 10 M 1116 (15 Mayıs 1704).

tamiri ve işler vaziyete getirilmesi için Basra züemasından Hüseyin bu işle vazifeli kılınmıştır. Züema Hüseyin Basra miri ambarını 5 bin akçe masrafla tamir ettirirken, görevli Hüseyin'e bu vazifeden dolayı 3 bin akçe terakki verilmesi uygun görülmüştür[875].

Basra'da muhafaza görevinde bulunan askerin zahire ihtiyacı da acil bir durum gösterdiğinden Bağdat'tan acil zahire tedarik edilerek Basra'ya gönderilmesi hususunda 26 Mart 1566 tarihinde Bağdat beylerbeyine hüküm gönderilmiştir[876]. Basra'da zahire ihtiyacının artmasına bağlı olarak Diyarbekir'den keleklerle Dicle Nehri vasıtasıyla zahire gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine hüküm yazılmıştır[877].

875 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1940, 18 Ca 982 (5 Eylül 1574), s.200.
876 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1358, s.500.
877 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1359, s.500.

Beşinci Bölüm

Basra Donanmasının Görev ve Vazifeleri

1- Basra'da İktisadi ve İdari Düzenin Muhafazası

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aktif olarak görev yapan Basra donanmasının fiili olarak vazifesini yerine getirmesi, Basra'da kurulu olan iktisadi ve idari yapının bütün fonksiyonlarıyla işlevini tam olarak görmesine bağlıydı. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru Osmanlı himayesine giren Basra, Mısır, Bağdat, Habeş ve Yemen eyaletleri salyaneli birer eyalet olup, buralardaki mahsulat has, zeamet ve tımara ayrılmadan devlet hazinesi tarafından her yıl iltizama verilmişti. Eyalete ait yıllık gelirin bir kısmıyla beylerbeyi, sancakbeyi ve memur ve askerlerin maaşı ödendikten sonra gelirin kalan kısmı hazineye gönderilmekteydi[878].

XVI. yüzyılda Basra, Hindistan başta olmak üzere, çeşitli yerlerden gelen ticari malların toplandığı önemli bir merkezdi. Doğudan gelen ticari emtia Hindistan'dan Basra'ya vardıktan sonra İran'a, Şam limanlarına, Arap Yarımadası'na, Anadolu

878 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.580.

ve Akdeniz limanları vasıtasıyla da Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı. Basra'daki ticaret üzerinde Basra ve Bağdat valilerinin önemli etkisi bulunmaktaydı. Zira, valiler buradaki iktisadi ve ticari hayatı tanzim etmekle mükellef oldukları halde, buradaki ticari zenginliği kendi lehlerine kullanmak istemeleri durumu olumsuz etkilenmekteydi. Basra civarındaki bedevilerle Basra ve Halep arasındaki ticaret yoluna hakim hale gelen Arap kabileleri de ticaret hayatını olumsuz etkileyen önemli sebeplerdendi[879].

Basra'ya gelen yabancı ve Müslüman gemileri Basra hazinesi için ciddi bir gelir sağlarken, bu gemilerin denetlemeden geçirilmesi de devletin burada kurmuş olduğu siyasi ve ekonomik düzenin işlemesi bakımından büyük önem taşımaktaydı. Zira, devlet savaş ve barış zamanlarında ticaretini ve yurt dışına çıkarılmasını yasakladığı malların kontrolünü sağlamayı önemli bir amaç edinmişti[880]. Nitekim Basra'nın muhafazasında stratejik değeri bulunan demir, kurşun ve diğer harp aletleriyle beraber at ve zahirenin dışarıya satışı yasaktı. Bu nedenle stratejik ehemmiyete haiz bulunan bu harp alet ve levazımatıyla kıymet derecesi yüksek yiyecek maddelerinin satışına dikkat edilirken, buna uymayanlar habsedilerek cezalandırılırdı[881]. Bu nedenle Basra'ya ticaret maksadıyla gelen gemilerin Basra'dan ayrılırken yoklanmasına da dikkat edilirdi. Bu gemilerin ticareti yasaklanmış para ve silah gibi değerli emtiayı Basra dışına çıkarmasına mani olunması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilirdi. Basra beylerbeyinin karadan görevlendirdiği bir kaptan ve diğer görevliler

879 Harun Yılmaz, *17.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç.Dr. İlyas Topsakal, İstanbul 2017, s.40.

880 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.686.

881 "Basra vilâyetinden cezâyire ve bi'l-cümle haric-i vilayete demür ve kurşun ve alat-ı harb ve at ve zehayir kısmından zâd u zevâde verildiği istima olundu. İmdi darülharbe alat-ı harb ve at ve zehayir verilmek memnudur. Asla caiz değildir...", BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.67, 15 M 973 (12 Ağustos 1565), s.25.

Basra İskelesi'nden ayrılmak üzere olan gemilerin gümrük evrakları ve yüklerini kontrol ederek para ve silah gibi ticareti yasaklanmış madde ve emtianın Basra dışına çıkarılmasına mani olurlardı[882]. Fakat Basra'daki ticari canlılığa önem veren devlet, Basra'dan ayrılmak isteyen gemileri kontrol ederken de gemi sahipleri ve tayfasına herhangi bir zarar verilmemesi ve zarar veren görevlilerin de azledilmesi hususunu Basra beylerbeyine bir hükümle bildirmiştir[883].

Basra hazinesi ve bölgedeki ekonomik istikrarın sürmesi açısından stratejik öneme haiz diğer metaller de altın, gümüş, bakır ve kalay gibi madenlerden oluşurken, bu kıymetli metallerin satışı da devlet denetimi dışında yasaklanmıştı. Buna rağmen Erzurum, Diyarbekir, Halep, Şam, Bağdat'ın yanı sıra Basra'ya gelen tüccarların bu kıymetli maden ve emtiayı şarka doğru dışarıya götürme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bunun önüne geçilmesi amacıyla bu kıymetli emtiayı almak isteyen tüccarların sıkı bir şekilde denetlenmesi, ellerinde bulunan bu madenlere devlet adına el konularak kayıt altına alınması hususunda bu eyaletlerin beylerbeyilerine hüküm yazılmıştır[884].

Basra iskele ve limanı bulunan bir şehir olmakla birlikte, Hindistan, Yemen ve İran'dan ticaret gemilerinin yoğun olarak uğradığı önemli bir güzergah üzerinde bulunmaktaydı. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında tüccar gemileri gelip-giderken, burada vefat edenlerin mallarına görevliler tarafından

882 "Basra beylerbeyine hüküm ki, Basra'ya gelen gemiler gitdikleri zamanda yoklanmadığından maada, icazetsiz gitmekle haric-i vilayete yat ve yarak ve sair memnu olan meta'ı alup gitdikleri ilam olunmağın buyurdum ki, vusul buldukda Basra'da olan sefain-i nusret-karâyinin kapudanına muhkem tenbih ve tekid eyleyesin ki, Basra İskelesi'ne gelen gemilerin yelkenlerin ve dümenlerin alıkoyup dahi gitmelü oldukları zamanda gemilerin yokladup anın gibi yat ve yarak vesair memnu olan meta'larının bi't-tamam gümrüklerin vermişler ise yelkenlerin ve dümenlerin teslim edüp gitmeğe icazet alup min-bad bu emr-i celilü'l-kadrim ile amel eyleyüp ferman-ı hümayunuma mugayir bir iş olmakdan hazer edesin." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.264, 7 B 989 (7 Ağustos 1581), s.55.

883 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.355, s.89.

884 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.303, 15 Z 987 (2 Şubat 1580), s.128.

el konulması sorun oluşturmuştur. Zira, ölen tüccarların mallarının değerinin on bin akçenin üzerinde olması, vefat eden tüccarların aileleri tarafından merkeze şikayete yol açmıştır. Nitekim vefat edenlerin mallarının 50 akçeye kadar olan kısmının Basra'da görülmesi, bu miktarın üzerindeki davalarının ise İstanbul'da görülmesine izin verilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[885].

Basra, Hindistan ticaretinin kavşak noktasında bulunurken, Hindistan'dan gelen ticari emtia Basra'ya ticari bir atmosfer sağlamış, bu durum Basra hazinesi için de iyi bir gelir kaynağı oluşturmuştu. Ancak bu önemli ticaret yolunun sunduğu gelirler Havass-ı Hümayuna ait olup tahsilden sonra Basra hazinesine konulurken, bu gelirlerin buradaki yerel güçler üzerinde otorite kuran sancak ve eyalet yöneticisi tarafından kontrol edilmek istenmesi, bölgenin idari açıdan sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır. Nitekim 1573 yılında Hindistan, Hürmüz ve Göve'den Basra'ya gelen ticari malzemeden elde edilen gelir Havass-ı Hümayun'a ait olup Basra hazinesine konulması gerekirken, bu gelire Beni Hadid ve el-Maharten cemaatlarını zabteden Garraf Beyi Mustafa Bey tarafından el konulmuştu. Üstelik Mustafa Bey dört yıldır bu gelirleri kendi namına tahsil ederken, bu zaman süresince tahsil edilen paranın 200.000 akçe civarında olduğu tespit edilmişti. Tespit edilen bu paranın Basra hazinesine konulması için Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[886].

Basra'nın muhafazasında buradaki donanma gemileri önemli rol yonarken, Basra hazinesinin durumu da yeni yapılan gemi inşasında büyük önem taşımaktaydı. Zira, Basra'daki sosyal ve ekonomik süreçle birlikte Basra hazinesinin durumuyla ilgili merkeze bilgi ve belge gönderilip hazinedeki para ve bu paranın kullanımıyla bilgi verilirdi. Nitekim

885 BOA, *A.DVSN.MHM.d*, 7, h.369, 19 R 975 (23 Ekim 1567), s.144.
886 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.573, 5 R 981 (4 Ağustos 1573), s.290.

1573 yılında eski Basra beylerbeyi olup Bağdat eyalet valisi bulunan Ali Paşa, Hazine-i Âmire'ye gönderdiği bilgiye göre Basra'daki yeniçeri maaşlarının ödenmesi için Basra hazinesinde 45 yük akçe kaldığını, asi Ulyanoğlunun tabiiyetini bildirmesiyle Basra'yı terk edenlerin Basra'ya tekrar yerleştiğini, Basra'daki kalelerin çoğuna Türk askerlerin konulduğunu, Basra'da 14 kadırga ile 2 küçük kalyata gemisinin inşa edilerek bu gemilerde ücretli kürekçiler istihdam edildiğini bildirmişti. Üstelik Basra'daki ambarlara ziyadesiyle arpa, buğday, çeltik, hurma, ve pamuk konularak kullanıma hazır hale getirildiği, Basra'daki ahalinin rahat ve huzuru için elde edilen zahirenin önemli olduğu ve bunun devamına dikkat edilmesi hususu da Basra defterdarına yazılan bir emirle bildirilmiştir[887].

Basra'daki ekonomik yapının işlemesi buradaki iktisadi düzen açısından önemliydi. Ancak XVI. yüzyılda Basra ve Bağdat'taki önemli işlerin masraflarını Basra ve Bağdat hazinelerinden görmek mümkün olmadığından, bu masrafları karşılamak maksadıyla hazine gelirleri açısından daha zengin Halep hazinesinden istifade edilmiştir[888]. Nitekim 1566 yılında 50 bin yaldızlı altının çıkarılıp Basra ve Bağdat'taki devlet işlerinde harcanması hususunda Bağdat'a gönderilmesi maksadıyla Halep defterdarı vazifeli kılınmıştı. Halep defterdarına bu parayı teslim ettikten sonra Bağdat beylerbeyinden mühürlü bir senet alması yönünde emir verilmiştir[889].

Basra'daki iktisadi ve mali işleri düzene koymak maksadıyla merkezden bir defterdar görevlendirilirken, görevli defterdar Basra'ya gitmek amacıyla Birecik İskelesi'ne gelip buradan kendisine tahsis kılınan gemiyle hareket etmiştir. Nitekim 1593 yılında Basra hazine defterdarlığına getirilen

887 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.423, 8 Ş 981 (31 Ocak 1574), s.100.

888 16.yüzyılda zenginliğiyle Doğu Akdeniz'in önemli bir ticaret merkezi olan Halep için bkz. Bruce Masters, ""Halep-Osmanlı Dönemi", *DİA*, 15, 1997, s.245.

889 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1968, 2 Z 973 (20 Haziran 1566), s.697.

Mehmet Bey, Basra'ya gitmek üzere Birecik İskelesi'ne gelmiş, buradan eşyasıyla beraber görev yeri Basra'ya gitmek üzere kendisine bir gemi tahsis edilmesi hususunda Halep beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır[890].

Basra hazinesinin yönetimi de eyaletteki masrafları karşılama açısından önemli bir kaynak olarak Basra defterdarının idaresinde bulunmaktaydı. Ancak Basra defterdarının kendi idaresindeki hazineden geri ödemek kaydıyla borç alması da devlet için ayrı bir uğraş gerektiren durum olmuştur. Nitekim eski Basra Defterdarı Muharrem, 1686 yılında Basra Muhafızı Abdurrahman Paşa'dan Basra hazinesinden bin kuruş borç alırken, bu parayı merkezdeki Hazine-i Âmire'ye teslim edeceğine dair taahhütte bulunmuştu. Bunun üzerine İstanbul bezirganları alış-veriş için Basra'ya gidip altmış bir gün sonra İstanbul'a döndüklerinde bu paranın Basra muhafızından tahsil edilerek Hazine-i Âmire'ye teslim edilmesine karar verilmiştir[891].

Basra Eyaleti'nde iktisadi ve mali düzenle birlikte Basra hazinesindeki gelirleri artırmak amacıyla Basra eyalet defterdarı Divan-ı Hümâyun katipleri arasından seçilerek Basra'ya gönderilmiştir. Ancak Basra gibi uzak eyaletlerin mali işlerinden sorumlu defterdarlar divan katipleri olduğundan, gerektiğinde merkeze çağrılarak önemli işlerle vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1727 yılında Basra Defterdarı Mehmet'in eski divan katibi olmakla beraber, önemli vazifelerin tahriri için merkeze gönderilmesi hususunda Basra Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'ya hüküm yazılmıştır. Bu nedenle divana ait önemli kayıt işleri için Basra defterdarının bilgi ve becerisinin önemi vurgulanarak merkeze çağrılmıştır[892]. Basra hazinesine ait işlerin yürütülmesi amacıyla boş bulunan Basra

890 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 71, h.251, 18 Ra 1002 (12 Aralık 1593), s.125.
891 BOA, *AE.SMMD.IV*, 25/2849, 17 Z 1097 (6 Kasım 1686).
892 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 134, h.573, 20 Z 1139 (8 Ağustos 1727), s.164.

defterdarlığına da daha önce bu görevi yürütmüş ve başka yerde görevli defterdarlar çağrılmıştır. Nitekim 1739 yılında Eski Basra defterdarı olup Niş defterdarlığı görevinde bulunan Edip Mehmet işinin ehli olarak bilindiğinden, boş bulunan Basra defterdarlığının kendisine tevcihi yönünde karar alınmıştır[893].

Basra'da istikrarlı bir düzenin varlığı, Basra Eyaleti'nin idaresini sağlayan beylerbeyine bağlıydı. Zira, bu durum uzun süre Basra'da hizmet veren beylerbeyinin görevinin başında bulunmasıyla mümkündü. Nitekim 1678 yılında Basra valisi olan Hasan Paşa'nın Basra ahalisiyle uyumlu olup emrindeki kul tayfasıyla Basra Eyaleti'nde görevinin gereğini yaptığından Basra Eyaleti 1678 başından itibaren kendisine tahsis kılınmıştır[894]. 1718 yılında da Basra Beylerbeyi Vezir Hasan Paşazade Ahmet Paşa, Basra Eyaleti'nde uzun zamandır görevde bulunup yiğitlik ve bahadırlığı ve devlete uzun yıllardır verdiği hizmetler dolayısıyla kendisine vezirlik rütbesiyle beraber Basra Eyaleti'nin de tevcih edildiğine dair Divan-ı Hümâyun'dan ferman yazılmıştır. Daha sonra tuğ-ı hümâyun caizesi tahsil ve iç hazineye teslim olunmak üzere iç hazinedar başı ağaya teslim edilmiştir[895].

Basra Eyaleti'ndeki sosyal ve iktisadi düzenin sağlanmasından Basra'ya tabi sancak ve çevre vilayetlerde görevli valiler önemli rol oynadığından, bunların görevlerinde bulunmalarını sağlamak amacıyla da Basra beylerbeyi vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1583 yılında Ruha Sancak Beyi Mustafa Bey, Zekiye Sancağı'yla beraber Şüster Eyaleti'ne beylerbeyi tayin edilmişti. Ruha Beyi Mustafa, Zekiye Sancağı'nın idaresinin yanı sıra, Şüster Eyaleti'ni üzerine almak üzere hareket ederken, Şüster'in bu sırada fethi icab etmişti. Bu nedenle

893 BOA, *C.ML*, 551/22679, 9 L 1151 (12 Ocak 1739).
894 BOA, *AE.SMMD.IV*, 5/503, 3 Z 1088 (27 Ocak 1678).
895 BOA, *TS.MA.e*, 714/60, 25 N 1130 (22 Ağustos 1718).

Ruha beyinin Zekiye Sancağı'nın başında bulunmasının yanı sıra, Şüster'in fethinde de Basra beylerbeyi olarak gerekli yardımı sağlayacaktı. Bu konuda Şüster'in fethi için adam ve asker gönderip gerekli yardımı sağlayacaktı[896].

Basra'da sancaklarda görevli sancak beylerinin kendine daha iyi bir görev tevcih ettirmek istemeleri de Basra'daki iktisadi ve idari düzeni olumsuz etkilemiştir. Zira, bulundukları sancaklardan daha iyi bir sancak idaresini elde etmek amacıyla merkeze gelen sancak beyleri istedikleri sancağın idaresini alamayınca eski sancaklarına dönmekteydiler. Nitekim 1582 yılında Basra Eyaleti'ndeki Remle Sancak Beyi Perviz Bey, kendisine başka bir sancak tevcih edileceği ümidiyle İstanbul'a kadar gelip kendisine başka bir sancak tevcih edilmesi halinde gerekli hizmet ve liyakati göstereceğini bildirmişti. Ancak kendisine istediği sancak verilmeyince, eski sancağın idaresine dönmek istemiş, üstelik eski sancağının kimseye verilmemesi, verilmiş olsa bile bu sancağın yine kendisine tevcihi konusunda hüküm yazılmıştır[897].

Basra Eyaleti'nde görevli sancak beyi ve diğer vazifelilerin maaşları ve gelirleri görevlerine mukabil Basra hazinesinden karşılanırken, bazı sancak beylerinin dirlikleri başkalarına tevcih edildiğinden, kendilerine hazineden gelir tahsis edilmiştir. Nitekim Garaf Sancak Beyi Ali'nin görev yeri Garaf'ta kalmak üzere başka sancağa verildiğinden, geri döndüğünde sancağı başka birine tevcih edilmişti. Bunun üzerine dirliksiz kalmaması için beratında hak ettiği dirliği Basra hazinesinden kendisine tevcih edilmesi için Basra beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır[898].

Basra ile ilgili diğer bir ekonomik problem ise Basra Eyaleti'ne tabi sancakların beylerine tabi adamların bulundukları

896 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 52, h.228, 9 L 991 (26 Ekim 1583), s.95.
897 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 45, 4185, 13 Za 989 (8 Ocak 1582), s.347.
898 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.933, 8 S 991 (3 Mart 1583), s.316.

görev ve hizmete karşılık tasarruflarındaki gediklerin getirisinden faydalanırken, buna karşılık devlete vermeleri gereken hizmeti vermemeleriyle ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine gedikleri tasarruf edip de devlete sağlamak zorunda oldukları hizmeti vermeyenlerin gediklerinin üzerlerinden alındıktan sonra bu konuda yararı olan adamlara verilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[899].

Basra'nın idaresinden sorumlu ümera ve beyler Diyarbakır gibi civar eyaletlerin mallarının tasarrufuyla da sorumlu kılınırken, yaptıkları iş Basra beylerbeyi ve merkezden gönderilen görevliler tarafından kontrol edilmiştir. Nitekim 1577 yılında Diyarbekir Beylerbeyi Osman Paşa'nın tasarrufunda bulunan malları iltizama alan Basra ümerasından Hüseyin ve Veli Basra'ya dönüp yaptıkları işi müşavere ederken, eski Basra Beylerbeyi Mehmet'in vefatı üzerine İstanbul'a çağrılmışlardı. Onların yaptıkları bu işin teftişi için merkezden Mehmet Çavuş gönderilmişti. Mehmet Çavuş onlardan gerekli bilgileri aldıktan sonra, vazifesini yerine getirmek ve ona gerekli kolaylığı sağlamada Basra beylerbeyi, Basra ve Bağdat kadıları vazifeli kılınmıştır[900].

Basra'da istikrarı sağlamak üzere, gerektiğinde Basra'ya sefer düzenlenirken, bunlardan seferde görevli olduğu halde sefere katılmayanlar görevlerinden alınmışlardı. Nitekim 1677 yılında Şehrizor Eyaleti'ne tabi Zengene Sancak Beyi İsmail Basra Seferi'ne katılmadığı gibi, kanun gereği yararlı bulunan cebeli askeriyle Kurna Kalesi muhafazasına da katılmadığının yanı sıra, buradaki aşiretlere karşı zorba tavrı nedeniyle, yurtluk ve ocaklık kayd-ı hayat ile sancak beyliği evladı Ömer'e tevcih edilmiştir[901].

899 Basra beylerbeyine yazılan 5 Z 975 (1 Haziran 1568) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1512, s.529.

900 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.803, 29 Ş 985 (11 Kasım 1577), s.362.

901 BOA, *İE.AS*, 17/1656, 25 B 1077 (21 Ocak 1677).

Basra hazinesi için alınan önemli bir gelir kaynağı olan vergilerin toplanması önemli bir sorundu. Zira, XVI. yüzyılda Basra Eyaleti'ne tabi sancaklarda gönüllü tayfası, reaya üzerine bazı bidatlar ihdas ederek reayadan ekstradan vergi talebinde bulunmaları da halkın şikayetine yol açmıştır. Merkezden reayaya ihdas edilen vergilerin yazılarak gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir. Bunlardan reayaya zarar veren bidatların bütünüyle belirlenerek kanun hilafına konulan vergilerin kanun gibi vaz' edilmesine mani olunması, bunların engellenerek merkeze bilgi verilmesi ve halkın refah ve huzurunun sağlanması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[902].

Basra'ya gelen tüccarlardan vergi alınmaması da hazineyi zarara uğratan önemli bir husus olmuştur. Nitekim yapılan tahkikatla Hürmüz'den Basra'ya gelen tüccar gemilerinden vergi alınmadığı, vergi alınmadığı için de tüccar gemilerinin Basra'ya gelip gittikleri; ancak bu durumun Hazine-i Âmire'nin gelirlerini azalttığı belirlenmiştir. Bu durumun düzeltilerek ticaret gemilerinin Basra'ya gelmesini sağlamak ve Basra hazinesinin gelirlerini artırmak üzere de Bahreyn ve Kuveyt emirlerine istimaletname gönderilmesi istenmiştir. Ancak bu beylere herhangi bir mektup gönderilmediği için Basra beylerbeyinden bu konuda mektup göndermesi talep edilmiştir[903].

Basra hazinesinin gelirleri Basra'daki kul tayfasının ulufelerinin ödenmesinde önemli bir araç olup; lakin yeterli gelirin elde edilip hazineye aktarılamaması, Basra hazinesinin durumunun kötüleşmesine ve kul tayfasının da ulufelerinin ödenememesine yol açmıştır. Nitekim 1580 yılına gelindiğinde Basra Eyaleti'nde yer alan Havass-ı Hümâyun mahsulatı mübaşirlerin elinde telef olduğundan buradaki kul tayfasının ulufeleri vaktinde verilememiştir. Bu nedenle hazineye

902 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, 1510, 20 Z 967 (11 Eylül 1560), s.508.
903 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.370, 19 R 975 (23 Ekim 1567), s.144-45.

yeteri kadar gelir sağlamak ve kul tayfasının ulufelerini vermek amacıyla mübaşirlerin ve diğer görevlilerin zimmetinde bulunan paranın tahsili önem kazanmıştır. Lakin bu paraların tahsili ve gerekli düzenin sağlanması için kul tayfası arasında devlet maslahatını sağlayacak görevliler az bulunup, bu görev kapsamında gerekli tahsilatı yapacak elamanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için gerekli görevlendirmeleri yapıp devlete ait kaynak ve paraları haksız yere ellerinde tutan ve tasarruf edenlerden gerekli tahsilatı sağladıktan sonra, bunları hazinede toplaması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[904].

Basra hazinesindeki harcamaların kontrolü açısından Basra'daki kul tayfasının miktar ve giderlerinin tespiti için de kul tayfasına ait mevacip ödemelerinin kayıtlı bulunduğu defterler merkezden kontrol ve muhafaza amaçlı olarak talep edilmiştir. Nitekim 1580 yılında Basra'da ulufe tasarrufunda bulunan kul tayfasına her yıl ödenen mevaciplerin kayıtlı bulunduğu defterin düzenli olarak yapılan kayıtlarının bulunduğu mevacip defterinin İstanbul'a gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştır[905].

Basra hazinesi için Basra Körfezi'ndeki ticart ve buradan elde edilen vergi gelirleri önemli bir yer işgal ederken, Osmanlı Devleti'nin, Hint Okyanusu'ndaki aktivitesinin Portekizlilere karşı sınırlı kalması, ticari faaliyetlerin ve buradan elde edilen gümrük gelirlerinin de sınırlı kalmasına yol açmıştır. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra'daki emin ve mültezimlerin topladıkları gümrük gelirleri, tüm eyalete ait gelirlerin ancak üçte biri kadardı. Bu gelirler de Basra Körfezi'ne gelen büyük gemilerin Katif, Bahreyn ve Basra limanlarına bıraktığı gümrük vergilerinden oluşmaktaydı. Bölgede hakimiyet kuran Portekizlilerin elde

904 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.230, 2 Z 987 (20 Ocak 1580), s.92.
905 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 43, h.348, 7 Ş 988 (17 Eylül 1580), s.192.

ettiği gelirler ise Portekiz kraliyet gelirlerinin % 39'unu oluşturmaktaydı[906]. Bu durum Basra İskelesi'ndeki ticari emtiaya dair gümrük vergisinin toplanmasını gündeme getirmiştir. Nitekim Basra'daki gümrük vergileri iltizam usulüyle burayı alan tüccarlar tarafından toplanırken, iltizamı alan tüccarların vefatı bu durumu kesintiye uğratan önemli bir etken olmuştur. Oluşan durumu telafi etmek maksadıyla vefat eden iltizam sahibi tüccarın yerine yenileri getirilmiştir. Nitekim 1560 yılında Basra İskelesi'ne denizden getirilen ticari emtianın gümrük vergisini 8.000 akçe karşılığında toplayan Basra'nın Tüccar Meliki Hoca Feyyaz vefat ettiğinden, bu görevin oğlu Şemseddin tarafından sürdürülmesi hususunda görev oğluna tevcih edilmiştir[907].

Basra'dan Bağdat'a gönderilen miri malından alınan vergiler de Basra hazinesi için gelir kayıplarının yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim Basra hazinesine gelir sağlamak amacıyla satış için Basra'dan Bağdat'a gönderilen miri hurmadan gümrük memurları tarafından damga vergisi alınması ciddi bir sorun oluşturmuştur. Bu durumu Basra beylerbeyinin merkeze bildirmesi üzerine, vergi tahsili yapılmış paranın iade edilmesi için Bağdat beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır. Ancak bu para iade edilmezken, bundan sonra Basra'dan Bağdat'a gelen miri malından vergi alınmaması hususunda hüküm yazılmıştır[908]. Ancak seferler ve veba salgını sebebiyle Bağdat'a tüccar tayfası uğramadığından Bağdat hazine gelirleri de azalırken, satış için Basra'dan Bağdat'a gönderilen ürünlerden vergi alınmaya devam edilmiş, vergi olarak alınan para da iade edilmemiştir. Üstelik Basra'dan

906 Salih Özbaran, "Osmanlılar ve Deniz: 16.Yüzyıl Hint Okyanusu Bağlamında Yeniden Bakış", *Türkler ve Deniz*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.55.

907 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.632, 3 Ş 967 (29 Nisan 1560), s.62.

908 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 40, h.669, 15 Ş 987 (7 Ekim 1579), s.291.

gelen hurmadan damga vergisi alınması da zorunlu bir durum oluşturmuştur[909].

Basra'daki kul tayfası buradaki düzenin sağlanmasında önemli bir işlev gördüğünden, bunların maaşları Basra'nın mahsulatı olan hurma ve çeltikle ödenmiştir. Ancak bu ödeme dengesi için Basra mahsulatından gümrük vergisinin alınmaması hususuna dikkat çekilmiştir. Buna rağmen 1578 yılında Basra'dan elde edilen mahsulattan gümrük memurları tarafından 40.000 akçe gümrük vergisi alınması, Basra'daki kul tayfasının maaşlarının eksik ödenmesine sebep olmuştur. Üstelik Basra mahsulatı olan pirinçten alınan vergi nedeniyle Basra'dan Bağdat'a gönderilen pirincin girişinde de eksiklik oluşmuştur. Bu durumu önlemek için gümrük memurlarınca kul tayfasının ulufesini ödemek maksadıyla gönderilen pirinçten vergi alınmaması ve bu yıl gümrük olarak alınan 40.000 akçenin Basra hazinesine iadesi için Basra beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır[910].

1580 yılında da Basra'daki kul tayfasının mevacibini ödemek üzere Basra'nın miri mahsulatı olan pirinç ve hurma Bağdat'ta satılırken, Bağdat'taki gümrük memurlarının bac ve damga vergisi almaları nedeniyle satıştan elde edilen gelirden 47 bin akçe eksik kalmıştır. Bunun üzerine Basra'daki kul tayfasının mevacipleri için Bağdat'taki gümrük memurları tarafından bac ve damga vergisi olarak alınan 47 bin akçenin Basra'dan gönderilen resmi memura teslim edilmesi ve teslimine dair mühürlü belge verilmesi hususunda emir verilmiştir[911].

Basra'daki mal ve gelirlerin toplanması, görevlilerin mevacip ve maaşlarının ödenmesi açısından önemliydi. Ancak Basra'daki hazineye gelir sağlayacak mal ve emlakın tespiti

909 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 40, h.662, 27 N 987 (17 Kasım 1579), s.662.
910 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 36, h.590, 6 Ra 986 (13 Mayıs 1578), s.223.
911 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.241, 20 Za 987 (17 Ocak 1580), s.97.

amacıyla görevlendirilmiş bir muhasebeci henüz görevde bulunmadığını Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa 1581 yılında gönderdiği mektupla merkezdeki hükümete iletmişti. Bunun üzerine daha önce Basra hazinesinde varidatçı olarak vazifeli Abdullah b. Muhammet 30 bin akçe zeametle bu işe ehil olarak görülüp Basra hazine muhasebecisi olarak vazifeli kılınmıştır[912].

Basra'daki kalelerde yer alan askerlerin ulufeleri ödenirken, ulufeyi ödemekle görevli Basra hazine katibi ve görevli mübaşirlerin, kalelerdeki askerlerin maaşlarından ikişer günlük kesinti yapması da ayrı bir sorun oluşturmuştur. Bu kesintiyi Basra gönüllüler katibi bildirmiştir. Halbuki Basra'nın fethinden beri kaledeki gönüllü askerlerin ulufelerinden birer günlük kesinti yapıldığı; ancak hazine katiplerinin kanuna hilafen bunu ikişer güne çıkarmaları askerlerin mağduriyetine yol açmıştır. Bu mağduriyetin giderilmesi için Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir. Basra hazine katibi tarafından Basra kalelerindeki kul tayfasından kesilen birer günlük ulufelerinin sahiplerine iade edilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[913].

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Basra hazinesinin durumunu etkileyen bir diğer husus da ticaret maksadıyla Basra'ya gelen bezirganların Basra hazinesinden borç alırken, İstanbul'a gittiklerinde bu parayı Hazine-i Âmire'ye teslim etmeleri olmuştur. Nitekim 1686 yılında Erzurum bezirganlarından Elhac Bektaş Basra'da bulunduğu sırada Basra

912 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 45, h.1082, 5 Ş 989 (4 Eylül 1581), s.92.

913 "Basra beylerbeyisine hüküm ki, Fethiye gönüllüleri katibi Hamza bundan akdem emr-i şerif vârid olup Basra etrafında olan kale neferatının her üç ayda bir ulufeleri verilirken, hazine katibleri vesair mübaşirleri bi-gayr-ı hak ulufelerinden hilaf-ı kanun ikişer günlüklerin alırlar imiş diyü şekvâ eyledikleri ecilden minba'd aldırmayasın diyü emr olunup husus-ı mezbur tefahhus olundukda, feth-i hâkâniden berü kılâ'da vaki olan kul taifesine her üç ayda ulufeleri verilirken katibleri hıdmetleri mukabelesinde birer günlüklerin almak kanun-ı kadim olmağla..." bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.114, 20 R 985 (7 Temmuz 1577), s.45.

Muhafızı Abdurrahman Paşa'dan, 5.000 kuruş karşılığında iki bin yaldızlı altın borç almıştı. Bu bezirgan İstanbul'a geldikten bir müddet sonra bu parayı Hazine-i Âmire'ye teslim etmek üzere Basra muhafızının kapı kethüdası Mehmet Efendi'ye teslim etmiştir[914].

Basra'daki çeşitli gelirlerden elde edilen paranın bir bölümü Basra valisi tarafından her yıl Basra hazinesinden Hazine-i Âmire'ye irsaliye gönderilmekteydi. 1672 yılında eski Basra Valisi Mustafa Paşa tarafından Basra hazinesindeki 71.500 esedi kuruş, Enderun-ı Hümayun Hazinesine teslim edilirken, hazinedeki 20.500 kuruş da harcırah olarak kullanılmış, teslim edilen paranın miktarı Mustafa Paşa'nın Hazine-i Âmire'de bulunan ruznamçe defterlerine kaydedilmiştir[915].

Basra hazinesinden gönderilen paranın bir bölümü de doğrudan padişahın şahsi kullanımına ayrılan ve buradan yapılan harcamalar için ceyb-i hümâyuna tahsis kılınan para olup bu da büyük önem taşımaktaydı[916]. Ancak Basra'daki siyasi ve iktisadi düzenin muhafazası için bu paranın bir kısmı Basra yönüne düzenlenen seferlerde masraf olarak kullanılmıştır. Nitekim 1669 yılında ceyb-i hümayuna gönderilecek 100 kese akçenin, 50 kesesinin Basra seferinde kullanılması Bağdat Muhafızı Mustafa Paşa'ya bildirilirken, kalan 50 kesenin güvenilir adamlarla Enderun Hazinesi'ne teslimi için İstanbul'a gönderilmesi hususunda emir verilmiştir[917].

Basra'nın muhafazası için Basra hazinesinin yetersiz kaldığı durumlarda Bağdat ve Diyarbekir eyaletlerinin hazine gelirleri de kullanılmıştır. Nitekim 1576 yılında Basra ve Kurna kalelerinin savunmasında görevli yeniçerilere ait ulufeler de Basra hazinesinin yetersiz kaldığı durumlarda

914 BOA, *AE.SMMD.IV*, 25/2850, 29 Z 1097 (16 Kasım 1686).
915 BOA, *AE.SMMD.IV*, 58/6746, 10 N 1082 (10 Ocak 1672).
916 Osmanlı Devleti'nde Ceyb-i Hümâyun için bkz. Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyun", *DİA*, 7, 1993, s.465-467.
917 BOA, *C.ML*, 782/31925, 29 S 1080 (29 Temmuz 1669).

Bağdat ve Diyarbekir hazinesinden karşılanmıştır. Nitekim Basra'daki kul tayfasının ulufesi Basra beylerbeyi tarafından karşılanırken, Basra Beylerbeyi Osman Bey, daha sonra Diyarbekir beylerbeyi olduğundan bu paranın 1147 akçesinin Diyarbekir hazinesinden karşılanmasına karar verilmişti. Ancak Basra'daki kul tayfasının mevacibi Basra hazinesine gelir teşkil eden çeşitli cinsteki zahirenin satılıp buradan elde edilen gelirden karşılanması, bu paranın Diyarbekir hazinesinden karşılanmaması hususunda Diyarbekir defterdarına hüküm yazılmıştır[918].

1669 yılında da Bağdat Muhafızı Mustafa Paşa, Bağdat irsaliye hazinesinden 12.426 altını Enderun-ı Hümayun Hazinesi'ne gönderirken, 7.580 altın da Basra seferinde kullanılmak üzere Bağdat muhafızına teslim edilmişti. Bu nedenle irsaliye malı olarak gönderilecek her altın ikişer kuruş olmak üzere, seferde kullanılan para 10 kese akçeye tekabül etmişti. Seferde kullanılan 10 kese akçenin daha sonra Enderun Hazinesi'ne gönderilmesi için ferman yazılmıştır[919].

Basra hazinesinden Enderun'a gönderilen para gerektiğinde Basra'dan İstanbul'a gelen tüccarlara poliçe edilmiştir. Nitekim 1676 yılında Basra hazinesinden ceyb-i hümâyuna gönderilen para İstanbul tüccarı olan bezirganlara poliçe edilmişti. Bu bezirganlar ticaret amacıyla Basra'ya gittiklerinde bu para İstanbul'da ceyb-i hümâyun'a iletilmek üzere kendilerine teslim edilirken, teslim edilen para ve miktarı kayıt altına alınmıştır. Basra tüccarları tarafından İstanbul'a getirilip ceyb-i hümâyuna teslim edilen para 82.000 kuruşu bulmuştur[920].

---

918 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 29, h.26, 15 N 984 (6 Aralık 1576), s.11.

919 BOA, *AE.SMMD.IV*, 67/7890, 3 Ş 1079 (6 Ocak 1669).

920 "Vech-i meşruh üzere işbu bin seksen yedi senesinde Basra hazinesinden irsali lazım gelen ceyb-i hümâyun akçesi zikrolunduğu üzere ... bi'l-cümle temessükleri hâk-i izzete irsal olunup Basra bezirganları Asitane-i Saadetime vusul buldukda temessükleri mucibince kendülerinden ahz ve hazine-i amire-i şehriyariye eda ve

Basra hazinesinden merkeze gönderilen caize ve kalemiyeler de önemli bir gelir teşkil etmiştir. Nitekim yeni göreve getirilen valilerin bir vazifesi de bu caize ve kalemiyeleri merkeze göndermek olmuştur. 1687 yılında Basra Valisi Vezir Hüseyin Paşa, üç ay görevde kaldıktan sonra vefat etmişti. Ancak eski valinin rikab-ı hümayuna 50 kese caize ve 50 kese kalemiyesi henüz merkeze gönderilmememişti. Yeni Vali Abdurrahman Paşa da bu görevde altı ay bulunurken, caize ve kalemiye malı olarak 445 keseden 222,5 keseyi henüz merkeze göndermezken, 132,5 kese akçeyi merhum pederi namına mahsup sayıp, geri kalan 92,5 kese akçe göndermişti. Bu nedenle rikab-ı hümayuna verilen caize ve kalemiyenin tahsili için merkezden bir gulam-ı baki Basra'ya gönderilerek bu paranın tahsili için emir verilmişti[921]. Eski Vali Hüseyin Paşa zamanından kalan paranın tahsil edilerek İstanbul'a gönderilmesi için 2400 akçe ücretle bir sirem arabası kiralanırken, görevli gulama da 1000 akçe harcırah verilmiştir[922].

Basra hazinesinden padişaha ait ceyb-i hümayuna gönderilen sadece hazine gelirleri değildi. Basra hazinesini yönetmekle yükümlü Basra beylerbeyi veya paşasının padişaha gönderdiği hediyeler, özellikle bu hediyeler arasında bulunan atlar da önemli bir yer tutmaktaydı. Nitekim 1649 yılında Basra paşası bir adamıyla bir miktar at ve hediyeyi padişaha takdim edilmek üzere İstanbul'a göndermişti. Paşanın gönderdiği at ve hediyeler İstanbul'un karşı tarafında bulunup bu tarafa ulaşmadığından, ulaşınca padişaha takdim edileceği bildirilmişti[923]. 1664 yılında da Basra ve Lahsa'dan padişaha gönderilen hediyeler henüz İstanbul'a varmayıp Sivas'a ulaşmıştı.

---

teslim olunması ilamı babında suret-i defter tahrir ve hâk-i izzete irsal olunmuştur..." bkz. BOA, *AE.SMMD.IV*, 97/11468, 20 L 1087 (26 Aralık 1676).

921 BOA, *AE.SMMD.IV*, 44/5045, 28 Ra 1101 (9 Ocak 1690).

922 BOA, *İE.SM*, 15/1504, 6 M 1103 (29 Eylül 1691).

923 BOA, *TS.MA.e*, 530/43, 29 Z 1058 (14 Ocak 1649).

Sivas'tan itibaren güven içinde İstanbul'a ulaştırılması hususunda yol üzerinde kadı ve idarecilere emir verilmiştir[924].

Basra hazinesinde bulunan parayla Basra ve Kurna'daki askerin zahire ihtiyaçları giderilerek Basra muharriri, Basra meşayihi, ağaları ve gönüllüleri ve diğer görevliler tarafından imzalanarak kayıt altına alınmıştır[925]. Ancak XVII. yüzyılda Bağdat Eyaleti'ndeki kul tayfasının mevacibi de Basra hazinesinden sağlanırken, XVIII. yüzyılda Basra Eyaleti'ndeki kul tayfasının ulufeleri ise durumu daha iyi bulunan Bağdat hazinesinden karşılanmıştır. Nitekim 1675 yılında Bağdat Kalesi'ndeki yeniçerilerin mevacipleri de Bağdat Muhafızı Hüseyin Paşa'nın arzı üzerine Basra hazine irsaliyesinden 3.553.098 akçe olarak karşılanmıştır[926]. 1779 yılında ise ait Basra ve Kurna kalelerinde görevli yeniçerilere ödenmesi gereken 76.618,5 esedi kuruşun Bağdat hazinesinden temin edilerek ödenmesi yönünde karar alınmıştır[927].

Hindistan ve İran'dan gelen ticari emtianın İstanbul'a ulaştırılmasında Basra önemli bir ticaret merkeziydi. Ancak Basra'dan İstanbul'a getirdiği ticarî emtianın vergisinden kaçmak isteyen tüccar tayfası, doğru güzergahtan saparak farklı bir yol izlemesi, devletin zarar görmesine yol açmıştır. Zira İran, Basra, Bağdat, Musul ve Diyarbekir'den İstanbul'a gitmek üzere hareket eden tüccarlar kafile halinde Tokat'a vardıklarında Osmanlı ordusu Rumili'nde bulunduğundan, Karadeniz yalı ve kıyılarında bulunan Sinop, Samsun, Trabzon, İnebolu, Bartın gibi iskelelerden geçip giderken yüz kuruşluk gümrük vermesi gerekirken, üç kuruşluk gümrükle bu iskeleler yoluyla İstanbul'a uğramadan Rumili'ne ulaşmaktaydılar. Ancak bu tüccarların gümrük vergisi nedeniyle İstanbul üzerinden gitmek yerine, Rumili'ne gitmek üzere Karadeniz

924 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 94, h.191, 20 Ra 1075 (11 Ekim 1664).
925 BOA, *İE.DH*, 2/142, 29 L 1081 (11 Mart 1671).
926 BOA, *AE.SMMD.IV*, 68/8054, 1 Ş 1086 (21 Ekim 1675).
927 BOA, *D.BŞM.BGH*, 3/74, 15 C 1189 (13 Ağustos 1775).

iskelelerini kullanmaları devletin vergi tahsili için koymuş olduğu düzen ve kanunlara zarar vermekteydi. Nitekim 1672-1673 yıllarında gümrük eminlerinin iltimasları ve arzıyla ulaşılan bilgi sayesinde kafileyle hareket eden tüccar tayfasının bu yolu kullanarak devlete büyük zararlar verdikleri ortaya çıkmıştı. Bu nedenle tüccar kafilelelerinin İstanbul'a geldikleri yolu kullanmaları ve tüccar kafilesine kesinlikle zarar verilmemesi hususunda güzergahtaki kaza kadılarına emir verilmiştir[928].

Basra'nın uzak olmasının yanı sıra, havası ve suyunun da kendine özgü bir yapıda olması, dışarıdan gelen defterdarların görevlerine adapte olmalarına ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bu görevliler göreve başladıktan kısa bir zaman sonra bu durumu gerekçe gösterip görevlerini bırakmışlardır. Bu duruma çare olarak da civardaki başka görevliler bu vazifeye getirilmiştir. Nitekim 1560 yılında Basra Defterdarı Sinan'ın Basra'daki hava ve suya adapte olamadığını ve başka bir defterdarlık görevine getirilmesini talep etmesi üzerine, Basra beylerbeyi durumu merkeze bildirince Basra Defterdarı Sinan'ın Cezayir defterdarlığına getirilmesi uygun görülmüştür[929]. Onun bıraktığı Basra defterdarlığı görevine de Basra Mukataacısı Hızır, yaşı ve tecrübesi nedeniyle 40 akçe yevmiye ile "eminü'l-ümana" olarak tayin edilmiştir[930].

Basra hazinesinde görevlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan memurları yeni Basra valileri, eski görev yerlerindeki memurları maiyetine almakla gidermeye çalışmıştır. Nitekim 1672 yılında Basra Valisi Mustafa Paşa, daha önce Bağdat muhafızlığı görevinde bulunduğundan Basra hazinesinde görev yapan bazı memurları Basra'ya aldırmıştır. Örneğin, yevmiye 8 akçe ulufeyle Bağdat ruznamçeciliği ihsan buyrulan Seyyit

928 BOA, *İE.ML*, 5/387, 11 Ca 1097 (5 Nisan 1686).
929 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.924, 28 N 967 (22 Haziran 1560), s.90.
930 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.926, 28 N 967(22 Haziran 1560), s.90.

Halil, Bağdat Muhafızı Hüseyin Paşa'nın arzı üzerine Basra ruznamçe başılığına getirilmiştir[931]. Ancak Basra defterdarlığı gibi önemli bir devlet kademesine Basra'daki eşkıyanın nüfuzu sirayet etmesi de ayrı bir sorun oluşturmuştur. Nitekim başbakikulu iken 1688 yılında Basra'ya hakim eşkıyanın yardımıyla defterdarlık makamını elde eden Hüseyin Paşa, daha sonra Basra eyalet idaresini de kontrolüne alarak burada oldukça fazla mal ve mülk sahibi olmuştu. Kontrolsüz idaresi ve aşırı zenginliği sebebiyle 1691 yılında sahip olduğu malına el konularak idam edilmiştir[932].

Basra Eyaleti'ne tabi sancakların beyleri de görevli bulundukları sancaklarda emir ve ümera olarak görev yapmakta, burada üstlendikleri askeri, idari ve iktisadi birçok vazifeyle Basra'nın mamuriyet ve sükun bulmasında hizmet etmekteydiler. Ancak XVII. yüzyılın başlarında Basra sancak beylerinin, sancaklardaki vazifelerine rağmen, Basra Kalesi'nde ikamet ederek, uyarıldıkları halde görev yerlerine gitmediklerini Basra beylerbeyi merkeze bildirmiştir. Nitekim sancak beylerinin görev yerlerine gitmemeleri nedeniyle görev yerlerinin boş kaldığı ve bunların kul tayfasıyla ihtilaflı olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak sancaklardaki mahsulatlar miri için önemli bir gelir kaynağı oluşturduğundan, sancak beyleri görev yerinde hazır bulunmadıkları takdirde bu mahsulatın devlet adına kullanımı için yerlerine hizmetkarlarını görevlendirmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[933].

Osmanlı idare merkeziyle Basra arasında siyasi ve ekonomik koordinasyonun sağlanmasında eminler önemli bir role sahip bulunmaktaydılar. Merkezle taşra arasındaki bu koordinasyonun devamını sağlayan görevli eminlerin yolculuklarının da gerekli hassasiyetle yapılmasına da devlet

931 BOA, *İE.TCT*, 2/158, 19 L 1082 (18 Şubat 1672).
932 *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, I, s.417.
933 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 68, h.20, Evahir-i Z 999 (10-18 Ekim 1591), s.11.

tarafından son derece dikkat edilmiştir. Nitekim Basra'dan İstanbul'a giden iki emin Sivas üzerinden İstanbul'a gelmek üzere hareket ederken, bulunduları yerlerde gerekli rahat ve huzurlarının sağlanması hususunda Sivas'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara hüküm yazılmıştır[934].

Gelirleri oldukça yüksek bulunan Basra hazinesinin durumu devlet tarafından üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısında Basra hazinesinin gelirleri artıp, hazinede bulunan paranın başmuhasebe defteri kayıtlarından 100 yük akçeyi bulduğu belirlenmişti. Ancak 1565 yılında muhasebe defterleri kontrol edildiğinde bu gelirin 60 yük akçeye düştüğü ve arada ciddi bir gelir düşüşünün olduğu fark edilmiştir. Bunun üzerine kayıp olduğu düşünülen paranın araştırılması için Basra beylerbeyi görevlendirilmişti. Hasıl olan gelirlerden elde edilmesini sağlayan mutemet, hesap katibi ve mukataa zabitleri sorguya çekilerek, aradaki kayıp paranın ortaya çıkarılması hususunda emir verilmişti[935]. Bunun üzerine Basra hazinesine ait gelir ve giderlerin kayıtlı bulunduğu defterler Divan-ı Hümâyun'a gönderilerek kontrol edilmiştir. Ancak Basra İstanbul'a oldukça uzak olmakla birlikte, hesap defterlerini İstanbul'a götürmekle görevli olanların yolculuk sırasında karşılaştıkları problemler de cabası olmuştur. Nitekim 1573 yılında Basra hazinesinin gelir ve giderlerine ait Basra Eyaleti maliye ve muhasebe defterleri Diyarbekir üzerinden İstanbul'a götürülürken, Ruha Kasabası'na varıldığında buradaki vergi tahsildarı görevli bacdarın adamlarıyla muhasebe defterlerinin bulunduğu mühürlü sandığı zorla açtırıp defterlere el koymuşlardı. Bu işe yol açanların buranın Mutasarrıfı Hüsrev ve adamları olduğu belirlendiğinden, zorbalık ve eşkıyalık yapan bu adamların

934 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.382, 7 Ra 981 (7 Temmuz 1573), s.199.
935 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.152, M 973 (Ağustos 1565), s.65.

işlerine son verilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyinin bir adamını Ruha kadısına göndermesine hükmedilmiştir[936].

Hindistan ve Orta Asya'dan diplomatik mülahazayla gelen elçiler önce deniz yoluyla Basra'ya gelip, buradan Bağdat'a, Bağdat'tan ise İstanbul'a giderlerdi. Hindistan'dan gelen Müslüman devlet elçileri Surat Limanı'ndan deniz yoluyla Basra'ya gelip buradan Bağdat'a giderken, Bağdat valisi tarafından gerekli koşullar sağlanmak suretiyle İstanbul'a gönderilirdi[937]. Ancak diplomatik münasebetle Basra'ya gelen Orta Asya hanlıklarının elçilerine uygulanan aşırı vergi yükümlülükleri de Basra hazinesinin durumunu etkilemiştir. Nitekim Orta Asya hanlıklarının elçileri diplomatik münasebetle İstanbul'a gitmek üzere Basra'ya gelip buradan İstanbul'a giderlerdi. Ancak elçilerin Basra'ya vardıklarında bunlardan gümrük vergisi olarak bac alınması problem oluşturmuştur. Nitekim 1572 yılında İstanbul'a gitmek üzere Basra'ya gelen Taşkent hakiminin elçisinden eski Basra Valisi Ali Bey'in 2500 lari aldığı ortaya çıkmıştı. Taşkent hakiminin elçisi İstanbul dönüşünde Şam üzerinden hacca gideceğinden, elçiden alınan paradan 1500 larinin Şam beylerbeyine gönderilip hacca gitmek üzere dönüş yolunda Şam'a gelen elçiye verilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine emir verilmiştir[938].

İstanbul'da Divan-ı Hümâyun'a görüşmek üzere gelen Taşkent elçisinden Basra'dayken alınan gümrük vergisinin tespiti ve kendisine ödenmesi Basra beylerbeyi olan Murat Bey'e de bildirilmiştir. Murat Bey Taşkent elçisinden alınan bu verginin tespitini sağlamak üzere Basra eyalet defterdarını sorguladığında, elçiden 33.133 akçe bac alındığını belirlemişti. Elçiden alınan paranın Basra kullarının mevacibi için

936 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.604, 2 R 981 (1 Ağustos 1573), s.306.

937 Müslüman Hint Devleti elçisi Salim Mehmet Efendi Surat Limanı'ndan Basra'ya gelip buradan Bağdat'a sonra İstanbul'a gönderilmişti. Bkz. İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752), s.56-57.

938 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 10, h.138, 23 Ş 979 (10 Ocak 1572), s.88.

Bağdat'tan gönderilen akçeden tedarik edilerek Şam'a gönderilip, Şam beylerbeyi vasıtasıyla hacca gitmek üzere Şam'a gelen Taşkent elçisine teslim edilmesine karar kılınmıştır[939]. Taşkent elçisinden alınan para Şam beylerbeyine gönderilirken, Kabe'yi hac farizasıyla ziyarete giden Taşkent elçisi Şam'a döndüğünde kendisinden alınan gümrük vergisinin, yine kendisine eksiksiz iade edilmesi hususunda Şam beylerbeyine emir verilmiştir[940].

Diğer bir husus da Taşkent elçisinin beraberinde getirdiği ticari emtiayı buradaki tüccara satmasına rağmen parasını alamamasından kaynaklanmıştır. Zira, Taşkent Hakimi Derviş Han'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Seyyid Ali'nin vekillerinden Mirza Ömer ve Hacı Baya isimli adamları Basra'dayken Seyyid Menafi ve Abdülkerim isimli tüccarlara 7.000 liratlık kumaşı vaadeyle satmışlardı. Ancak vaadeyle sattıkları kumaşın 4.000 liratını aldıkları halde, geriye kalan 3.000 lirat Basra tüccarı tarafından kendilerine verilmemişti. Bu paranın kumaşları satın alınan tüccardan tahsil edilip Taşkent elçisinin adamlarına teslim etmesi yönünde Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[941].

Basra ve Bağdat'taki geçmiş dönemden gelen Nizamülmülk gibi devlet büyüklerinin mezarlarının Hindistan'dan gelen ziyaretçiler tarafından ziyareti de bu bölgenin güvenlik ve asayişine verilmesi gereken değeri göstermiştir. Nitekim Hindistan'da Dekken Vilayeti'nin valisi Nizamülmülk'ün soyundan gelen Murtaza Bey'in vekili Hoca Hasan, Deşt-i Kerbala'da bulunan merhum Nizamülmülk'ün mezarını ziyarete geleceğini, Nizamülmülk'ün türbedarı Derviş Mahmud'a bildirmişti. Vekil Hoca Hasan'ın Basra veya Bağdat'a gelişinde yanında Nizamülmülk'ün türbedarı da olduğu halde bu iki

939 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.358, 29 R 980 (30 Ağustos 1572), s.172.
940 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 19, h.360, 28 S 960 (14 Şubat 1553), s.173.
941 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.519, 16 R 981 (15 Ağustos 1573), s.264.

şehirde gitmek istediği bütün yerlere mani olunmadan gidebileceği bildirilmişti. Üstelik İstanbul'a gelmek isterse herhangi bir mani ve engel konulmaksızın gitmesine izin verilmesi hususunda Bağdat ve Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[942].

Diyarbekir, Van, Halep, Bağdat ve Basra'daki eyalet gelirlerinin tahsilden sonra görevli defterdara teslim edilmesi sürecinin şeffaf olmasına dikkat edilmiştir. Nitekim eyaletlerde tahsil edilen miri malı oldukça fazla olduğu halde, toplanan gelirlerin eyalet hazinesinin yönetiminden sorumlu defterdara beylerbeyinin huzurunda teslim edilmemesi bu gelirlerin kaybında ciddi bir sebep oluşturmuştur. Nitekim 1580 yılında Diyarbekir Eyaleti'nin gelirleri oldukça fazla olduğu halde, gelire temel teşkil eden hassa malını toplayan görevliler, Diyarbekir defterdarının bu malı beylerbeyinin huzurunda almak yerine, kendi ev ve konağında teslim aldığını bildirmişlerdi. Bu gelirlerin doğrudan eyalet hazinesine intikali için Basra ve diğer eyalet defterdarlarının tahsil edilen miri malını eyalet beylerbeyinin nezaretinde teslim almaları yönünde hüküm yazılmıştır[943].

Basra'daki gelirlerin toplanması Basra hazinesi için olduğu kadar, merkezdeki Hazine-i Âmire için de önem taşıdığından, bu gelirleri görevlilerin kendi namlarına toplamaları için ihale edilirken, hazineye birkaç yılda bir belirli gelir vermeleri karşılığında onların insiyatifine bırakılmıştır. Nitekim 1580 yılında Basra Eyaleti'ndeki Garaf Sancağı'nda Nazırıemval Süleyman bu işle vazifeli kılınırken, Basra Eyaleti'ndeki defterdar hasları miri adına tahsil olunup Hazine-i Âmire'ye üç yılda bir 20 bin altın gönderilmek şartıyla 250 bin akçe geliri bulunan haslarla birlikte Garaf Sancağı'nın yönetimi de kendisine tevcih edilmiştir[944].

942 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.632, 19 Ş 986 (21 Ekim 1578), s.251.
943 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.301, 8 Z 987 (26 Ocak 1580), s.127.
944 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 43, h.330, 7 N 988 (16 Ekim 1580), s.182.

Eyaletlerdeki muhasebe ve gelirlerin merkeze aktarılmasından da sorumlu olan beylerbeylerinin görevi bırakmaları halinde, görev sırasındaki muhasebe hesapları çıkarılarak teslim edilmeyen paraların hazineye iadesi hususunda yeni eyalet valisi vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1581 yılında eski Basra Beylerbeyi Sinan Paşa, kendi döneminden İstanbul'a gönderdiği muhasebenin zeylinde 70 yük çeşitli cinsteki parayı fazla göstermişti. Ancak yapılan tahkikatla eski valinin zimmetinde 100 yük paranın kaldığı belirlenirken, kalan paranın filorine tebdil edilerek yaklaşık 25 bin filorin civarındaki parayı tahsilden sonra kendisine göndermesi hususunda Basra beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[945].

Basra'daki mukataaların gelirleri de Basra hazinesi için büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle bu mukataaların gelirlerini iltizama alan Basra ümerası, gerektiğinde merkeze çağrılarak gerekli hesapları sorgulanırdı. Nitekim Basra'daki bazı mukataayı iltizama alan Basra ümerasından Bedran isimli Arap, Bedir adındaki oğluyla İstanbul'a getirilirken Bursa'ya firar etmişlerdi. Firari Bedran ve oğlunun muhasebeleri görülmek üzere bulunarak İstanbul'a getirilmeleri hususunda Bursa beyine ve kadısına hüküm yazılmıştır[946].

Eyaletlerde devletin önemli gelir kaynakları arasında bulunan mukataaların düzen içerisinde ihaleye çıkarılmaması da buradan elde edilen gelirler açasından ciddi sorun oluşturmuştur. Nitekim Şam, Diyarbekir, Halep, Bağdat'ın yanı sıra, Basra'da da bir mukataa bazı şartlar karşılığında ihaleye verildikten sonra, ihaleyle mukataayı tasarruf edenlerin henüz süresi dolmadan, mukataa için yeni ihalelerle başka birilerine verilmesi karışıklık oluşturmuştur. Nitekim yapılan yeni ihalelerle mukataa tasarrufunun kimlere ait olduğu bilinmediğinden, gerekli tahsilat yapılamamış ve hazinede de

945 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.574, 7 M 989 (11 Şubat 1581), s.184.
946 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.383, 7 Ra 981 (6 Ağustos 1573), s.199.

yeterli para toplanamamıştı. Bu durumun önüne geçmek için mukataa ihalelerinin zamanında ve düzen dahilinde yapılıp, gerekli tahsilatların sağlanması, bakaya kalan mal ve paranın da tahsil edilmesi hususunda eyalet defterdarı görevlendirilmiştir[947].

Basra Eyaleti'ne tabi kasaba ayanından bazı kimseler de kadimden beri kendilerine verilen mukataanın mülkleri olduğunu ve buna karşılık mukataalarından elde ettikleri gelirin belirli bir kısmını Basra hazinesine verdiklerini, bu nedenle tasarruflarında bulunan mukataanın ömür boyu kendilerine mülk olarak verilmesi ve durumunun devletin ve hazinenin faydasına olacağını bildirmişlerdi. Bunun üzerine kasabalardaki mukataayı üzerinde bulunduranların öşür verdikleri takdirde bu mukataaları mülk olarak kendilerine verilmesinin reayanın ve halkın menfaatine olacağı sonucuna varılmıştır[948].

Mali ve idari olarak birçok noktada Basra Eyaleti'yle ilintili Lahsa Eyaleti'ndeki mukataaların kayıtları ve giderlerinin tutulması ve tasarruflarından da Lahsa beylerbeyi ve defterdarı sorumluydu. Ancak bu konuda bir problemle karşılaşılması durumunda, durum merkeze iletilir, problemin çözümünü sağlamak maksadıyla Basra beylerbeyi görevlendirilirdi. Nitekim 1583 yılında Lahsa'ya tabi Katif Sancağı'nda 230 bin akçe geliri bulunan mukataa mahsulünü Reyhanlı isimli Lahsa Çavuşu Hasan zabt edip, 85 bin akçe üzerinde bulunmaktaydı. Hasan Çavuş bunun yanı sıra, Katif Limanı mültezimliğini de üzerine aldığından, tasarrufunda 285.000 akçe miri malı bulunduğu halde ortadan kaybolmuştu. Hasan Çavuş'un Basra'da hangi kaza dahilinde bulunursa yakalanarak Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[949].

947 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.577, s.185.
948 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 26, h.9, 19 S 982 (10 Haziran 1574), s.4.
949 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 49, h.348, 28 Ca 991 (19 Haziran 1583), s.101.

Basra'daki gelirlerin tespiti açısından Osmanlı kontrolünden çıkan Basra'nın yeniden alınmasından sonra, Basra'daki mukataa gelirleri de tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Nitekim 1670 yılında Basra'nın yeniden Osmanlı kontrolüne girmesinden sonra, Basra Valisi Mustafa Paşa Basra Eyaleti'ne ait mukataa gelirleriyle, bu mukataaların kimlerin üzerinde bulunduğunu kayıt altına aldırıp toplamda 813,5 kese (278.823 esedi kuruş) değerinde geliri bulunduğunu belirlemişti[950]. 1671 yılında da Basra Valisi Mustafa Paşa zamanında, Basra Eyaleti'ndeki mukataa ve iltizama verilen gelirler, Basra Eyalet Defterdarı Ramazan Efendi ve Basra Hazine Ruznamçecisi Muhammet tarafından kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan mukataa ve iltizam gelirlerinin 843 kese tutarında olduğu belirlenmiştir[951].

Basra'nın fethinden sonra burada kurulan düzenin işleyişi görevlilerin vazifelerini hakkıyla icra etmelerine bağlıydı. Nitekim Zekiye Beyi Mustafa Bey, Basra Vilayeti'nde züema mutasarrıf olan Mütevelli Mehmet'in Basra'ya zaim olarak geldiğinden beri kethüda ve adamlarıyla Basra'daki bütün devlet umuruna müdahalede bulunduğundan, Basra ümera ve ulemasıyla kul tayfası ve memleket ayanı hakkında şikayette bulunduğunu bildirmişti. Üstelik vefat eden eski Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa zamanında beri, Mütevelli Mehmet'in şekavete karıştığı bildirilmişti. Bunun üzerine olayın tetkik edilerek görevli mütevellinin üzerindeki vazifelerin alınarak Basra'dan gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[952].

Basra Eyaleti'ne ait gelirlerin kontrol suretiyle kayıt altına alınması için de salyane tasarrufu olanların yanı sıra, ulufesiyle ağa olanların dirliklerini tasarrufa devam için

950 BOA, *C.ML*, 519/21215, 1 Ca-29 Z 1080 (27 Eylül 1669-11 Mais 1670).

951 Her bir kese 500 esedi kuruş olarak hesaplanmıştır. Bkz. BOA, *AE.SMMD.IV*, 93/10927, 1 L 1081 (11 Şubat 1671).

952 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.18, s.9.

merkezdeki hükümet yetkililerinden berat almaları buyrulmuştu. Nitekim bu görevlilerin dirliklerini tasarrufa ve maaşlarını almaları için bunların beratlarını almaları hususunda gerekli duyuruları yapmak üzere merkezden görevli adamlar gönderilirken, bu konuda berat almayı ihmal eden veya isteksiz olanların mahsul zamanına kadar berat almayanlara ulufe verilmemesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştı[953]. Yine ümera, züema ve tımar erbabından olanların ellerindeki tezkereyle dirliklerini tasarruf edenlerin bulundukları beylerbeyi ve sancak beyleri olan ümera, züema ve tımar erbabı işgal ettikleri pozisyonunun devamını sağlamak üzere berat almaları buyrulmuştu. Nitekim bu beyler, züema ve tımar erbabı sancakları ve dirliklerine ait tezekereleri İstanbul'a gönderip, bu tezkereler yerine hükümet yetkililerinden berat almaları hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[954].

Basra hazinesinin gelirlerini belirlemek maksadıyla eyalete tabi kaza ve mahallelerde yapılan tahrirlerde eyaletin önde gelen bazı aileleri bazı vergilerden muaf tutularak defterlere kaydedilmiştir. Nitekim 1674 yılında eski Basra Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın Basra'daki kazaları Hisar, Kapan, Serahi, Yahudi, Muhammedi Sarı gibi kaza ve mahalleri tahrir eylediği vakit defterde Şeyh Abdülgani evlatlarının sahip olduğu emlak ve mülklerin tekalif-i şâkka ve diğer vergilerden muaf olması için arzı üzerine, Basra beylerbeyi, kadısı ve defterdarına hitaben emr-i şerif yazılmıştır[955].

Yeni fethedilen toprakların gelirlerinin belirlenmesi de hazine için önemli kaynak sayıldığından 1724 yılında Safavilerden alınan Hemedan ve Kirmanşah'ın kaynaklarının tespit ve tahriri için memurlar gönderilmişti. Nitekim Kirmanşah

953 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.939, 11 S 991 (6 Mart 1583), s.320.
954 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.952, 11 S 991 (6 Mart 1583), s.323.
955 BOA, *İE.HAT*, 1/15, 29 L 1084 (6 Şubat 1674).

ve Hemedan taraflarının fethine Bağdat Valisi Vezir Ahmet Paşa vazifeli kılınmıştı[956]. Zira, eski Bağdat Valisi Hasan Paşa oldukça tecrübeli bir vali olup Hemedan ve Kirmanşah'ta devlet namına önemli vazifeleri icra ederek vefat ettiğinden, yerine oğlu Ahmet Paşa tayin edilmişti. Basra Eyaleti de Şehrizor Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya verilmişti[957]. Vezaret ile Basra valisi kılınan Abdurrahman Paşa'ya acil olarak görevinin başında bulunması hususunda emr-i şerif sadır olmuştur[958].

Fethedilen Hemedan ve Kirmanşah memleketlerindeki köy ve kasabalar yeniden tahrire muhtaç olmakla beraber, tahrir için katibe ihtiyaç duyulduğundan Hemedan Seraskeri Vezir Ahmet Paşa, tahrir için gerekli bilgi ve haberleri sağlamaktaydı. Tahrir işinde bilgi ve becerisi nedeniyle bu sırada Basra tarafında bulunup daha önce tahrir işinde bilgi ve tecrübesi bulunan eski Basra Defterdarı Mustafa görevlendirilmişti. Tahrir işinde ona yardımcı olmak üzere de merkezden üç katip görevlendirilmişti. Devletin belirlediği kanunlar çerçevesinde bölgenin tahrir suretiyle defterde kayıt altına alınması konusunda Başdefterdar İbrahim Efendi tarafından bilgi verilmiştir[959].

Hemedan ve Kirmanşah'taki kaynakların tahrir suretiyle tespiti için ayrıca Defterhane-i Âmire katiplerinden Mustafa Rumî görevlendirilmişti. Zira, fethedilen Hemedan ve Kirmanşah'ta tahrir hizmetleri için Hemedan Seraskeri Vezir Ahmet Paşa ve eski Basra Defterdarı Mustafa görevlendirilmişti. Defterhane-i Âmire'de Defter-i Hakani Katibi Mustafa

956 Kirmanşah'a serasker olarak vazifelendirilen Bağdad Valisi Ahmet Paşa ve babası Hasan Paşa'nın maiyetine memur kılınan askerin zad ve zahiresinin, Bağdat'ın 1135/1723 yılı irsaliyesi ve gümrük malllarıyla Basra irsaliyesi ve Mardin voyvodalığı malından karşılanması düşünülmüştür. Bkz. BOA, *C.AS*, 881/37870, 25 C 1136 (21 Mart 1724).

957 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 131, h.1244, Evahir-i R 1136 (18-26 Ocak 1724), s.410.

958 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 131, h.1249, Evahir-i C 1136 (17-25 Mart 1724), s.612.

959 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 132, h.410, Evail-i S 1137 (20-29 Ekim 1724), s.117.

maiyetindeki görevliler eski Basra Defterdarı Mustafa'yla beraber Hemedan ve Kirmanşah'ta yeni toprak ve kaynakların belirlenmesini sağlayacaktı[960].

Basra'da Osmanlı düzeninin muhafazası, burada göreve getirilen kişilerin gerekli liyakat ve olgunlukta olması dikkat edilen bir hususstu. Ancak eyaletin idaresinden sorumlu beylerin henüz çocuk yaştaki evlatlarına önemli makam ve mevkileri tevcih etmesi, merkezdeki hükümet görevlilerinin gözünden kaçmamıştır. Nitekim 1581 yılında Basra Eyaleti'nde Garaf sancak beyi olup, bilfiil Basra defterdarı da olan Süleyman Bey, eski Basra beylerbeyinin arzıyla henüz altı yaşındaki oğlunu Basra'da azap ağalığına hükm-i şerifle getirdiğini ve beylerbeyinin oğlununun küçük bir çocuk olup verilen erlik vazifesini yapacak yaşta olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine ağalık hizmetini görebilecek yeterlilik ve tecrübeye sahip daha uygun birine verilmesi ve seçilecek kişinin de ağalık ve hizmete kadir biri olması yönünde Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[961].

Diğer taraftan bulunduğu sancağın idaresinden sorumlu olup görevinin bilincinde olan sancak beylerinin ellerinden sancakları alınarak başka bir göreve getirilmek istenmiştir. Nitekim 1584 yılında Basra Eyaleti'ne tabi Rezvan Sancak Beyi Kaytas Bey, sancağının elinden alınıp başka birine verildiğini merkeze bildirmişti. Bunun üzerine üzerinden alınan sancağın kendisine iadesi ve başkasına verilmemesi, verilmişse bile sancağının kendisine iadesi hususunda hükm-i şerif yazılmıştır[962].

Basra'da kurulu Osmanlı devlet düzeninin muhafaza edilmesi, buradaki sosyal ve iktisadi yapıya ait kayıtların tutulduğu sicil defterlerinin muhafazasıyla mümkündü. Ancak

960 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 132, h.414, 10 S 1137 (29 Ekim 1724), s.118.
961 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.399, 15 L 989 (12 Kasım 1581), s.189.
962 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 54, h.640, 14 Ş 992 (21 Ağustos 1584), s.161.

naiblik makamında bulunan bazı görevlilerin Basra'daki sicil kayıtlarına zarar verdiği bilgisi, buradaki düzenin bozulmasına etki edeceği endişesiyle devlet yetkililerini harekete geçirmiştir. Nitekim 1580 yılında Basra ahalisinden Cuma isimli naib Basra mahkemesinde görevini icra ederken, iki kadının huzurunda Basra'daki sicilleri değiştirerek kanuna aykırı hareket ettiği merkezden duyulmuştur. Bunun üzerine Basra'daki devlet düzeni ve hukukun işleyişine zarar veren kadılar Bağdat Kalesi'nde habsedilirken, daha sonra serbest bırakılmıştır. Görevli naibin eski düzen üzere hukuka aykırı hareket etmesi üzerine, Lahsa'ya sürülerek burada ikamet ettirilmesi için Basra beylerbeyi ve kadısına hüküm yazılmıştır[963].

Basra'daki iktisadi düzenin sağlanmasında Basra ve Bağdat arasındaki yolların asayiş ve güvenliğinin temin edilmesi de büyük öneme haiz bulunmaktaydı. Nitekim Basra'ya tabi Taşköprü Sancak Beyi Süleyman, buradaki Arap beylerinden olup Basra ile Bağdat arasındaki yolun muhafazasıyla memur kılınmıştı. Basra ile Bağdat arasındaki yolun muhafazasını Süleyman Bey'in oğullarından biri adamlarıyla üstlendiği halde, dağlarda gezmek suretiyle bu yolun muhafazasını sağlayamamışlardı. Bu yolun muhafazası için yeteri kadar züema ve tımar erbabı bulunmamakla beraber, Basra'da ancak 30 kadar züema ve tımar erbabının bulunduğunu, bunların da atıl vaziyette olup yüksek maliyetli tımarı tasarruf ettikleri ortaya çıkmıştı. Zira, bu tımarlar 70 bin akçe masrafla tımar defterdarı, 80 bin akçe masrafla da defter kethüdası ihdas edilmişti. Bunun üzerine Basra kazalarındaki defter kethüdası sancağa çıkıp sahip olduğu hasları da hazine adına zabt edilmişti. Bundan sonra tımar defterdarına bile ihtiyaç duyulmayıp lağvedilerek hasları hazineye dahil aktarılmıştır[964].

963 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 43, h.210, 27 Ca 988, (10 Temmuz 1580) s.114.
964 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.229, s.92.

Basra Eyaleti'ndeki iktisadi düzeni tehdit eden bir diğer durum da buradaki eşkıya Arap tayfasıydı. Zira, Arap tayfasından eşkıyalık yapanlar yolları kesip halkı yağmaladığından, buradaki sosyal ve iktisadi düzen açısından büyük tehdit haline gelmişlerdi. Bunların eşkıyalık faaliyetine son verilmesi için Basra sancalarındaki kul tayfasının yanı sıra, tımar ve züemadan tayfasının yoklamaları yapılıp, muhafaza ve müdafaada bulunmada elverişli olanların mükemmel silah ve teçhizatlarıyla hazırlanıp bu Arap tayfasına karşı görevde bulunmaları hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[965].

Osmanlı iktisadi varlığı açısından Basra ve Halep arasındaki ticari yolun varlığı büyük önem taşımaktaydı. Ancak Basra ve Halep arasında seyahat eden tüccarlar için en büyük tehlike eşkıya saldırısına uğramaktı. Nitekim 1581 yılında Halep'ten Basra'ya hareket halinde olan tüccar tayfası, Haleb'e tabi Yerkavm, Bin Hatbe, Kafade ve Yezir köylerinin aralarında mevcut olan yolda hareket ederken, 60-70 kadar harami bu tüccar tayfasına baskınla tüccarlardan bir kısmını yaralayıp, diğer bir kısmını da soyup üryan bir şekilde mal ve eşyalarını da gasp etmişlerdi. Bu durumun tekrar yaşanmaması ve eşkıyaların tedip edilmesi hususunda Halep beylerbeyine hüküm yazılmıştır[966].

Hindistan ve Yemen'den gelen baharat Basra'ya ulaştırılıp Şam'a getirilip burada satılırken, baharat satışından 10 akçe bayiden ve 10 akçe de müşteriden gümrük alınırdı. Basra'dan Şam'a getirilen baharat, Basra yolu kapalı olduğundan Beyrut İskelesi'ne getirilip buradan kervanlarla Şam'a ulaştırılmaktaydı. Ancak XVII. yüzyılda Basra yolu açılarak bütün baharatlar Trablus'a getirildiğinden Şam'da alınan gümrük gelirleri zarara uğramıştı. Bu nedenle Trablus'a ve Beyrut İskelesi'ne gelen baharat için bayiden 10 akçe ve müşteriden

965 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 59, h.41, 18 R 993 (20 Mart 1585), s.12.
966 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 45, h.421, 29 B 989 (29 Ağustos 1581), s.124.

10 akçe gümrük alınması halinde 117 yük ve 50 bin akçe gümrük alınacağı bildirilmiştir[967].

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Basra'ya gelen Fransız gemilerinden vüzera-yı izam ve mirimirana ait mallardan yüz kuruştan beş kuruş gümrük alındığı ve sefa emtiasından ise yüz kuruştan altı kuruş gümrük alınmaktaydı. Ancak vilayet valisi değiştikten sonra yüzde üç kuruş alınması hususunda karar kılınmıştı. Bunun üzerine Basra İskelesi'ne gelen diğer bezirgan gemilerinden de bu oranda vergi talep edilmesi hususunda karar kılınmıştır[968].

2-Portekizlilerle Mücadele

XV. ve XVI. yüzyıllarda denizlerde büyük bir güç haline gelen Portekizliler, Hint Okyanusu'na ulaşarak buradaki stratejik noktalarda hakimiyet sağlamışlardı. Mısır'da hüküm süren Memlükler Portekizlilerle gerekli müçadeleyi sağlayamayınca, onun yerini alan Osmanlı Devleti Hint Denizi'nde Portekizlilere karşı varlığını hissettirerek buradaki Müslümanların koruyucusu haline gelmişti. Zira, Osmanlılar henüz Mısır'ı fethetmeden önce Portekizli Vasko da Gama 1498 yılında Güney Afrika'daki Ümit Burnu'nu dolaşarak Arap denizci Ahmet bin Macit kılavuzluğunda Kalikut Şehri'ne varmıştı. Sonra Güney Asya sularında ticaretin yoğunlaştığı stratejik noktaları da elde ederek hakimiyet sahalarını genişletmişti. Buradan Basra Körfezi'ne doğru genişleyen Portekizli denizci Afonso de Albuqurque 1515 yılında İran idaresindeki Hürmüz'ü de aldığında[969], İran Hükümdarı Şah İsmail Osmanlı Devleti'yle mücadele halinde bulunuyordu. Portekizliler Hürmüz Adası'nın hakim bir yerine etrafı hendeklerle çevrili muhkem bir kale inşa edip bütün boğazı, Basra

967 BOA, *TS.MA.d*, 5788, 13 C 1008 (28 Aralık 1599).
968 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 135, h.1564, Evasıt-ı S 1142 (5-14 Eylül 1729), s.435.
969 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.52-53.

Körfezi'nin girişini ve karşıdaki İran sahillerini kontrol altına almışlardı[970].

Sadece kaya parçalarından oluşmasına rağmen, coğrafi konumu itibarıyla çok önemli bir mevkiye sahip Hürmüz Adası'na asker ve komutan görevlendiren Portekiz Devleti, Basra Körfezi'nin giriş ve çıkışını kontrol altına almıştı. Nitekim Basra Körfezi'ndeki Portekiz etkisi, Bahreyn ve Lahsa bölgelerinde de hissedildi. Portekizliler Basra ve Lahsa'da hakim durumda bulunan Mükrim'i öldürüp Bahreyn Adası'nı da vergiye bağlamışlardı. 1529 yılında da Basra Hakimi Raşit ibni Megamis ile çekişme içine girerek Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği ve Kurna civarında yer alan Cezayir Bölgesi'ndeki mücadeleyi bahane eden Portekizli Belcihor de Sausa Tavarez, Basra'ya doğru hareket etmişti. Karşılıklı anlaşma sağlandıysa da Raşid idaresindeki 7 fusta ile 50 rumes gemisi kendilerine teslim edilmeyince, Tavarez bazı beldeleri ateşe verdi. Aynı yıl içerisinde Bahreyn Hakimi Reis Bahaeddin Portekiz'e vergisini göndermeyince, Portekiz'in Hindistan genel valisi Nuno da Cunha, kardeşi Simao da Cunha'yı 5 gemi ve 500 askerle Bahreyn üzerine gönderdi. Ancak Portekizlilerin barutunun bitmesi ve doğu rüzgarlarıyla gelen ateşli hastalıkların başlamasının da etkisiyle iyi bir şekilde müdafaa edilen Bahreyn Hürmüz'ün kaderine uğramadı. Yine de Portekizliler Basra Körfezi'nde en etkili güç haline gelmişlerdi[971].

Basra Körfezi boyunca uzanan ticaret yolunun değerini fark eden Osmanlı Devleti, Hürmüz'de üstlenmiş Portekizliler'e karşı harekete geçti. Basra Valisi Ayas Paşa Basra'yı mamur bir şehir haline getirirken, Portekiz'e karşı hakimiyet alanını genişletmek gayesiyle Kuzeydoğu Arabistan'ın Basra Körfezi kıyılarına bakan Lahsa Bölgesini almak üzere harekete geçti. Nitekim Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa da Lahsa'nın

970 Mustafa L. Bilge, "Hürmüz" *DİA*, 18, 1998, s.497.

971 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.52-53.

alınmasını emretmiş, fetihten sonra da Lahsa'yı buradaki Arap yöneticilerden birine bırakmıştı. 1550 yılında Basra Beylerbeyi Ali Paşa, bölgeye hakim olan Araplardan Bahreyn'e çok yakın Katif'in teslimini istemiş ve direnç görmeden Katif'i elde etmişti. Katif'i teslim alan Osmanlı Devleti, bu şehrin kalesine top, tüfek ve bir kısım askeri birlikler yerleştirerek Basra Körfezi'nde Portekizlilerle burun buruna gelmişti[972].

Osmanlılar Basra'ya hakim olduğunda Basra Körfezi'ne açılmayı sağlayan ve stratejik bir konumda bulunan küçük, ama önemli Morozi Adası'nın kontrolünü de sağlamıştı. 1550 yılında Portekizliler Türklerin Basra'ya çıkışına engel olmak için Morozi Adası'nı geri alıp burayı üs yapmışlardı. Bu amaçla Portekizli Komutan D.Antao Noronha 7 gemi ve 1200 askeri Hürmüz'den katılan kuvetlerle Katif'e gönderdi. 400 yeniçerinin muhafaza ettiği Katif tahrip edilirken, Portekizliler geri çekilerek Basra'ya yöneldiler. Şattülarab ağzındaki Morzique Adası'na geldiğinde Arap şeyhlerinden de beklediği yardımı göremeyen D.Antao, Basra beylerbeyinin yardıma geleceğini duyurunca birliğiyle Hürmüz'e geri döndü. Bu tarihte Basra'da gemi inşası için henüz bir faaliyet söz konusu değildi. Ancak Portekiz'in Basra'ya yönelik bu tehlikeli harekatına karşılık verilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin Basra'da henüz donanması bulunmadığından meşhur Piri Reis Süveyş'teki donanmada yer alan 25 gemiyle önce Maskat'a, sonra Hürmüz'e geldi. Ancak bu seferden esir ve ganimet dışında istenilen bir netice alınamazken, Süveyş'ten yola çıkan Osmanlı donanması da Basra'da mahsur kaldı. Basra'da sıkışmış bu donanmayı çıkarmaya yönelik Murat ve Seydi Ali Reis'in çabaları da sonuçsuz kaldı[973].

Basra'ya yerleşen Osmanlılara karşı Portekizlilerin hareketi bundan sonra da devam etti. Nitekim 1556 yılında Goa'dan

972 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.57.
973 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.61.

gelip Basra üzerine hareket eden Portekizli Amire D.Alvaro de Silveira'nın bu seferi sonuçsuz kaldı. Basra Körfezi'nde çıkan fırtına Portekiz gemilerini Hürmüz'e sürüklerken, bu gemilerden bir çoğu da tahrip oldu[974]. Buna rağmen Portekizli gemiciler ticaret maksadıyla Basra'ya gelip alış-verişte bulunurken, kendilerine tabi tüccarlara dokunulmaması hususunda Basra beylerbeyine elçiler göndermişti. Bunun üzerine durumu Divan-ı Hümâyun'a sunarak görüş isteyen Ahmet Paşa'ya, mal almak üzere Basra'ya gelen Portekizli gemicilere "emn-ü eman" telakkisiyle dokunulmaması ve istedikleri takdirde gerekli ihtiyaçlarının kanun ve nizam çerçevesinde görülmesi hususunda hüküm buyruldu. Üstelik Portekiz kralı gönderdiği mektupla Basra'ya gelen kendi elçi ve tüccar gemilerine dokunulmaması halinde Basra'daki Müslüman tüccarların da Portekizlilerin himayesindeki limanlara ticaret maksadıyla gelebileceği yönünde teminat verildi[975].

Basra Şehri Arapların kontrolündeyken fethiyle birlikte Portekiz saldırısından korunmak için Aşar Nehri bitiminde yeni bir şehir inşa edilirken, Basra'nın etrafı çürüme ve kokuşmayla beraber, içecek su kaynakları da kalmadığından hastalıklar artmıştı. Bu durum Basra'ya gelen tüccarları olumsuz etkilediğinden tüccarın Basra'ya gelmesinde ciddi bir isteksizlik oluşmuştu. Ancak zamanla yeni şehrin mamur hale getirilmesiyle Basra'da muhafaza amaçlı yeni kaleler inşa edilip, Portekizlilere karşı mükemmel denilebilecek kadırga gemileri inşa edilerek denize indirildiğinden bölgede Portekiz korkusu da kalmamıştı. Bu suretle Basra Şehri'nin Şattülarap Nehri kenarında Osman Paşa'nın yaptırdığı köşk yakınına naklolunması halinde, Basra ahalisi tarafından Kilidülbahir Kalesi etrafına verilen taahhütler çerçevesinde evler ve varoşlar yapılarak mamur olacağı bildirilmişti. Böyle bir durumda da iyi

974 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.61.
975 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1127, 15 Ş 972 (18 Mart 1565), s.517.

düşünülüp halkın rızasına uygun hareket edilip şehrin inşası için işe başlanması ve ihtilaflı bir durumun oluşmaması hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[976].

Basra'nın fethiyle birlikte buranın muhafazası için de asker sevk edildi. Ancak Basra'yı muhafaza etmenin getirdiği zorluk kadar, buraya hakim olan iklim ve hava koşulları da muhafaza amaçlı bölgeye gönderilen askerlerin adaptasyonunda ciddi bir sorun oluşturdu. Nitekim Basra'daki havanın ağırlığı dolayısıyla buraya sevk edilen askerler hastalanırken, bir kısım asker de yaralanıp ölmüştü. Fakat Basra'nın bulunduğu yer Portekizlilerle mücadelede stratejik bir mevkiye sahip olduğundan yeni askerlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle 1200 gedikli ve 200 de sipahi askeri temin edilerek deftere kaydedilip ulufeleri ödenerek görevde bulunmalarının sağlanması hususunda karar alındı[977].

Basra'daki Şii nitelikli Arapların Portekizlilerle olan ittifak ve ilişkileri de buradaki devlet otoritesine zarar vermekteydi. Nitekim Basra serhaddine yakın olup buradaki Kızılbaşlara tabi Durak isimli memleketin hakimi Mirza Ali, Portekizlilerle ittifak halinde olup deniz yoluyla buraya sokulan Portekiz gemilerine gerekli desteği vermekteydi. Portekizliler bölgedeki liman ve iskelelere hakim olmak için üstün gayret sarf ederken, Portekizlilerin müttefiki Mirza Ali'ye fırsat verilmeden Portekizlilerin bu bölgeye sokulmasına engel olunması için Basra beylerbeyi görevlendirildi[978].

Portekiz'le mücadelede Basra beylerbeyi ve sancak idarecilerinin aralarındaki ihtilaf da birçok askerin mücadele sırasında zarar görmesine yol açmıştır. Nitekim Basra beylerbeyi Portekiz baskısına karşı Kaban Sancak Beyi Ali bin Kaban'dan 200 adam talep etmesine mukabil, Ali Bey Portekizlilerin

976 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.149, 1 Ra 991 (25 Mart 1583), s.42.
977 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1021, 24 Ş 967 (20 Mayıs 1560), s.346.
978 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1143, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.385.

Tatlısu'ya vardığını iddia edip kendisine talep edilen yardıma karşılık, yardım edemeyeceğini beyan ederken, Basra'dan gelen askerlerin üzerine hücumla da birçok askerin ölümüne yol açmıştır[979].

a-Lahsa Eyaleti'ne Yardım ve Katkıda Bulunmak

Lahsa, doğuda Basra Körfezi'nden, kuzeyde Kuveyt civarındaki Katif'e, batıda Devmât, Kariye ve Şa'b dağlarına, güneyde Katar Yarımadası'na kadar uzanan ve 180 kmlik bir araziyi kaplayan vahalar bölgesinden oluşmaktaydı. Lahsa'nın en önemli şehirleri Demmam, Hufuf, Müberrez, Ukayr, Dahran ve kıyı şeridindeki Hubar önemli bir ticaret ve liman şehriydi. Arapça kaynaklarında el-Ahsa olarak bilinen bu bölge Osmanlı'da Lahsa olarak anılmıştır. Önceleri Emevilerin, daha sonra Abbasilerin kontrolünde bulunan şehir Abbasilerin zayıflamasıyla birlikte isyancı Karmatilerin kontrolüne girmişti. 1073'de bölgeye Uyunîler Devleti hakimken bu devletin ortadan kalkmasıyla, bölge Al-i Ecved'in elindeyken Portekiz tehlikesinin baş göstermesi üzerine, bölgeye hakim olan Osmanlı Devleti 1547'de Lahsa'yı Basra beylerbeyliğine bağlamıştı. 1553 yılında beylerbeylik seviyesine yükseltilen Lahsa'da Beni Halid Kabilesi'nden el-Hamid kışlıyor ve 200.000 akçe salyane alıyordu. Beni Halid Kabilesi, Osmanlı öncesinde Lahsa'nın hakimiydi. Bölgedeki Katif Livası'na 130.000 akçe salyane verilirken, Lahsa beylerbeyine 900.000 akçe ödeniyordu. Lahsa beylerbeyliğine önceleri Suriye ve Bağdat'ta valilik yapmış görevliler getirilirken, daha sonra Basra ve Bağdat valileri ve oğulları bu göreve tayin edilmiştir[980].

Basra dışında Lahsa'daki Osmanlı idaresine destek vermek maksadıyla Lahsa'da kurulmuş bir tersane bulunmaktaydı.

979 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1372, 6 M 981 (8 Mayıs 1570), s.125.
980 Mustafa L. Bilge, "Lahsa", *DİA*, 27, 2003, s.59.

Zira Lahsa Eyaleti, inci yatakları ve kaynakları bakımından zenginliğiyle ön plana çıkmış Bahreyn'in muhafazasında da önemli bir yere sahipti. Bu bakımdan Lahsa beylerbeyinin idaresinde bir donanma bulunurken, gerektiğinde Bahreyn'i Portekiz baskısı ve istilasından korumak amacıyla bu donanma gemileriyle hareket ederdi[981]. Bahreyn Adası'nın korunmasında Lahsa Eyaleti ve bu eyalette görevli Lahsa kulları önemli rol oynarken, Lahsa kullarının Bahreyn'deki görevlerini sürdürmeleri için bunlara terakkili maaş verilirdi[982].

Bahreyn ve çevresinde Portekiz'le verilen mücadelede Lahsa'da bir donanma ve bu donanmanın inşası ve tamiri için bir tersanenin varlığını gerekli kılmıştır. Bu durum Lahsa Eyaleti'yle beraber Lahsa beylerbeyinin de önemini artırmıştır. Lahsa beylerbeyi görevini icra etmek maksadıyla Lahsa Tersanesi'nde gemi inşası için kereste ve levazımat tedarikine girişmiştir. Nitekim 1609 yılında Lahsa Beylerbeyi Ali Paşa Lahsa Tersanesi'nde gemi inşası için merkezden kereste ve levazımat talebinde bulunmuştur. Lahsa beylerbeyinin talebi üzerine gemi inşasında kullanılacak kurşun, demir, barut ve palamarın Bağdat'tan temin edilmesi için Bağdat Muhafızı Vezir Mehmet Paşa görevlendirilmiştir[983].

Lahsa Eyaleti'ndeki istikrarın devamı, buradaki yönetimin idari olarak devam etmesiyle mümkündü. Bu nedenle vefat eden Lahsa eyalet valilerinin yerine yenileri görevlendirilerek bu durumun devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1580 yılında Lahsa beylerbeyiyken vefat eden Gazanfer

981 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.366, 28 Z 966 (1 Ekim 1559), s.140.

982 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1456, 23 Za 967 (15 Ağustos 1560), s.490.

983 "Bağdad Muhafazasında olan Mehmed Paşa'ya ve defterdarına hüküm ki, Lahsa'da vaki Tersane-i Âmire mühimmi içün kurşun ve demür ve barut ve palamar lazım olduğu bilfiil Lahsa beylerbeyisi olan emir-i ümera-yı kiram Ali dame ikbaluhu tarafından taleb olundukda, kifayet mikdarı verilüp, itmam olunmak içün mukaddema emr-i şerifim irsal olunmuş idi. İmdi ol emr-i şerif mucibince müşarünileyh tarafından zikrolunan mühimmat taleb olundukda irsal olunmak içün maliye tarafından emr-i hümayunum verilmek ve mucibince amel olunmak fermanım olmuşdur...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.1188, 3 Ş 1018 (1 Kasım 1609), s.462.

Paşa'nın muhallefatının tespitle İstanbul'a gönderilmesi için Mustafa Çavuş isimli kethüda görevlendirilmişti. Mustafa Çavuş'a bu işte yardımcı olmak üzere Basra beylerbeyinin iki gemiyi onun hizmetine vermesi uygun görülmüştür. Mustafa Çavuş hizmetine verilen gemilerle Lahsa'ya varıp iskelede demirledikten sonra, vefat eden Lahsa valisinin muhallefatını gemilere yükleyerek karşı tarafa geçirip İstanbul'a götürmek üzere gerekli yardımı göstermesi hususunda emir verilmiştir[984].

Basra Eyaleti Lahsa'ya yakın olduğundan, Lahsa eyalet valileri idari olarak Basra'ya gönderilmişlerdir. Nitekim 1565 yılında Lahsa Eyaleti idaresinde önemli vazife ve hizmetlerde bulunmuş Lahsa Beylerbeyi Hacı Paşa, Basra beylerbeyliğine getirilirken, Basra'daki görevine başlamadan evvel Lahsa'ya güvenilir birinin göreve getirilip oradaki düzeni sağlaması hususunda kendisine emir verilmiştir[985].

Basra valisiyken vefat eden görevlilerin mallarının müsaderesi için de Lahsa valileri vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1560 yılında Basra valisiyken vefat eden Merhum İbrahim Paşa'nın Basra'da bulunan terekesinin müsaderesi için de Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmişti. Mustafa Paşa bu vazifenin yerine getirilmesi için adamlarını göndermişti. Mustafa Paşa'nın Kethüdası Hamza bu malların müsaderesi için oraya vardığında kıymetli bir kısım eşyayı Mustafa Paşa'ya götürdüğü merkezden duyulduğundan, merhum İbrahim Paşa'ya ait bütün malların İstanbul'a gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[986].

Eski Basra beylerbeyiyken vefat eden görevlilerin Lahsa'da bulunan mallarının hükümet yetkililerine teslim edilerek nakilleri için de Basra eyalet valileri vazifeli kılınmıştır. Görevli

984 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.318,18 Z 987 (5 Şubat 1580), s.138.
985 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.23, 8 M 973 (5 Ağustos 1565), s.8.
986 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1141, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.385.

Basra beylerbeyi, vefat eden görevliye ait malların Basra'ya ulaştırılması için gemiler seferber etmiştir. Nitekim 1576 yılında Eski Basra Beylerbeyi İlyas Bey'in vefatından sonra muhalefatının Lahsa'dan Basra'ya naklini sağlamak üzere, Basra'dan gerekli ve yeterli sayıda gemiyi tedarik için Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[987].

Lahsa Eyaleti'nin savunmasında önemli bir role sahip Lahsa Kalesi'nin muhafazası için gerekli silahla birlikte kalede gerekli tahkimatın yapılması için keresteye ihtiyaç duyulmaktaydı. 1560 yılında kalede ihtiyaç duyulan iki zarbezen topla iki yüz tüfeğin tedarikinden sonra Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilirken[988], Lahsa Kalesi için gerekli kereste de Basra'dan gemilerle gönderilmiştir. Gerekli kerestenin Basra beylerbeyi tarafından herhangi bir problemle karşılaşmadan Lahsa'ya ulaştırılması hususunda karar alınmıştır[989].

Lahsa Vilayeti'nde ihtiyaç duyulan tüfek ve levazımatla beraber ulaşımda kullanılan arabalar da Halep'ten temin edilirken, Birecik İskelesi'nden gemilerle Basra'ya gönderilip, buradan Lahsa'ya nakledilmesi hususunda Halep beylerbeyi görevlendirilmiştir. Nitekim 1568 yılında Lahsa Vilayeti'nde ihtiyaç duyulan bin adet tüfek kundağıyla beraber, 40 araba iği, dingil ve kayışlarıyla Halep beylerbeyi tarafından temin edilerek Fırat Nehri yoluyla gemilerle Basra'ya gönderilecek ve buradan da Lahsa'ya nakledilecekti[990]. Tüfek kundak-

987 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 29, h.46, 10 N 984 (1 Aralık 1576), s.21.

988 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1147, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.386.

989 "Basra beylerbeyine hüküm ki, Lahsa Kalesi için lazım olan kereste hala Basra gemileriyle irsal olunmuşdur. Buyurdum ki, vusul buldukda tehir eylemeyüp, Lahsa Kalesi için irsal olunan levazım ne ise bî-kusur Lahsa'ya ulaştırup teslim eyleyesin. Ne mikdarı teslim olunduğun temesük edüp südde-i saadetime gönderesün." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 21, h.610, 16 Z 980 (19 Nisan 1573), s.254.

990 "Halep defterdarına hüküm ki, haliya Vilayet-i Lahsa'da tüfenk kundağı ve araba levazımatı ele girmeyüp müzayaka üzere olmağın, bin dane tüfenk kundağı ve kırk aded araba iği ve ana göre dingiller ve kayışlarıyla hazır ve müheyya edüp, Birecik Suyu ile Vilayet-i Lahsa'ya irsal olunmak için Basra'ya gönderilmesin emredüp buyurdum ki, varıcak bu bâbda tamam mukayyed olup, emrim üzere vilayet-i

larıyla beraber 40 araba iği, dingil ve kayışlarıyla Halep'ten temin edildikten sonra Birecik Suyu üzerinden gemilere yüklenip buradan Bağdat'a gönderilecekti. Kereste ve mühimmat Bağdat'a vardığında, üzerine yeteri kadar adamlar görevlendirip Basra'ya ulaştırması hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[991].

Lahsa Eyaleti'nde savunma giderleri için gerekli paranın temini de ciddi biri sorundu. Nitekim 1568 yılında ihtiyaç duyulan paranın Lahsa beylerbeyi tarafından merkeze mektupla iletilmesi üzerine, bu paranın büyük bölümünün Diyarbekir Eyaleti'nden temini için Diyarbekir defterdarına emir yazılmıştır. Lahsa beylerbeyinin talebi üzerine, on keseye yüz bin akçe konularak gönderilmişti. Ancak talep edilen paranın tamamlanması için Diyarbekir cizyesinden beş kese içerisinde yüz bin akçenin daha verilmesi emredilmiştir[992].

Basra Körfezi'nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Safavi nüfuzunun artmasıyla beraber[993], Yukarı İran'a sınır olması nedeniyle durum hakkına haberdar olmak amacıyla Lahsa'dan casuslar gönderilirken, karada ve denizde Lahsa'daki mühimmat ve levazımatın eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1568 yılında Lahsa'ya gönderilecek dört şahi top arabasının okları ve demirleri ve 20 şayka topunun tekerleklerinin Bağdat'tan, gerekli barutun da Basra'dan temini mümkün olmayıp, Lahsa'daki kale kayıkları için de gerekli tahta ve direklerin de Bağdat'tan tedariki mümkün görünmüyordu. Bu nedenle tatha ve direklerin Diyarbekir, Maraş, Halep Eyaleti'nden, barutun ise Basra'dan temin edil-

---

mezbure mühimmatı içün bin aded tüfenk kundağı ve kırk araba iği ve ana göre dingiller ve kayışların taslayıverüp Birecik Suyu'ndan gemilere tahmil eyleyüp mu'accelen irsal ve isal eyleyesin...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1349, 6 Za 975 (3 Mayıs 1568), s.468.

991 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1402, 23 Za 975 (20 Mayıs 1568), s.485.

992 Diyarbekir defterdarına yazılan 19 Za 975 (16 Mayıs 1568) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1427, s.495.

993 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.128.

mesi, daha fazla barutun ise Lahsa'da işletilmesi için barut varili temin edilmesi ve barut işlenmesi için Bağdat'tan usta topçularla barut toprağı gönderilmesi emredilmişti. Bağdat'ta işe yaramaz toplardan birkaç şayka ve çetre topunun da orta büyüklükte döktürülerek Lahsa'ya götürülmek üzere Trablus İskelesi'ne gönderilmesi hususunda karar alınmıştı. Halep ve Maraş'tan temin edilen alet ve levazımatın da Fırat yoluyla Bağdat'a gönderilmesine karar verilmiş; ancak Fırat Nehri'nin coşkun olduğu bir zamana tekabül ettiğinden bunların dikkatle gönderilmesi hususunda Halep defterdarına emir yazılmıştır[994].

Diğer taraftan Lahsa'da bulunan mühimmat ve cephanelere ait arabaların okları, demirleri ve şayka toplarının tekerlerinin Bağdat'tan temini mümkün olmadığından Basra'dan 300 kantar barut tedarikine karar verilirken, gerekli barut teslim edildikten sonra, barutun teminine kolaylık sağlamak üzere de Basra'da bulunan yerlerden barut toprağı tespit edilerek bir barut işletim tesisinin kurulması yönünde karar alınmıştır[995].

Lahsa Eyaleti'nin muhafazası için gerekli top ve barut gibi mühimmat ve cephanenin tedarikinde Bağdat'ın önemli yeri bulunmaktaydı. Ancak Lahsa için temin edilen top ve cephanenin sağlam olmaması, bu malzemenin iş görmesini engellemekteydi. Nitekim 1579 yılında Lahsa Eyaleti'nin ihtiyacını görmek üzere Bağdat'tan 10 top ve zarbezen ve 500 kantar barut verilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine emir verilmişti. Ancak Lahsa Kalesi'nin bu mühimmata acil ihtiyacı olmakla beraber, civarında bulunan topların demir ve tekerleğiyle beraber bu kalenin kapılarının da tamire ihtiyacı bulunmaktaydı. Yalnız Lahsa Kalesi ve civarında bulunmadığından, bu toplarla beraber gerekli barut, 200 kabzalı tüfek

994 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 16, h.207, 19 Za 979 (16 Mayıs 1568), s.105-106
995 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.1095, 11 Za 979 (8 Mayıs 1568), s.576.

ve 300 kantar demirin temin edilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[996].

Lahsa Kalesi'nin muhafazasında kullanılan 22 top ve zarbezen bozuk ve kullanılmayacak durumda olduğundan, bu topların yeniden kullanılmak üzere dökümünü sağlamak için Basra'ya gönderilmişti. Ancak geçen uzun zamana rağmen bu topların geri gönderilmediğini Lahsa Beylerbeyi Ahmet Paşa bildirmişti. Bunun üzerine bu topların dökümünün hemen sağlanması, sağlanmadıysa da Basra'da bulunan yedek toplardan kullanıma elverişli olanların Lahsa Kalesi'ne gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[997].

Lahsa Beylerbeyi Ümera-yı Kiramdan İlyas Bey Lahsa Kalesi'nde 18 top ve zarbezenin eksik olduğunu merkezdeki hükümet yetkililerine yazdığı mektupla bildirmişti. Lahsa Eyaleti Osmanlı-İran serhaddindeki kalelerden olduğundan Bağdat'ta bulunan silahların yanı sıra ihtiyaçtan fazla bulunan topların da tedarikten sonra görevli adamlar vasıtasıyla Lahsa'ya ulaştırılması hususunda Bağdat beylerbeyine 16 Kasım 1575 tarihinde hüküm yazılmıştır[998].

Serhatteki Lahsa Kalesi'nin muhafazasında kullanılacak top ve silah ihtiyacı için bir ferman da Basra beylerbeyine gönderilmiştir. Zira, Bağdat Beylerbeyi Ali Bey tarafından tedarik edilen top ve silahların yanı sıra, ihtiyaten Basra'da bulunduğu kadarıyla top ve zarbezenle beraber gerekli silahın da Basra'da ihtiyaçtan fazla bulunduğu kadarıyla Lahsa'ya gönderilmesi ve Lahsa'da işe yaramaz ve kullanılmayan topların Basra'ya gönderilerek burada yeni top dökümünde kullanılması hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[999].

996 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.706, 20 B 987 (12 Eylül 1579), s.118.
997 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, 705, 22 B 985 (5 Ekim 1577), s.317.
998 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.229, s.93.
999 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.230, s.93.

Lahsa beylerbeyinin baruta ihtiyaç duyulduğunu bildirmesi üzerine, Basra'dan 300 kantar barut tedarik ederek Lahsa'ya beylerbeyine teslim edilmek üzere gönderilmesi buyrulurken, Basra'da barut toprağı bulunabilecek yerlerden keşfedilerek çıkarılması ve barut üretim atölyesinin kurularak ihtiyaç duyulan barutun üretilmesi hususunda Basra beylerbeyine 26 Mart 1572 tarihinde hüküm yazılmıştır[1000].

Lahsa Vilayeti'nde ihtiyaç duyulan tüfeklerden bir kısmı da Basra'dan temin edilmiştir. Nitekim 1568 yılında Basra'dan Lahsa'ya elli adet tüfeğin tedarik edilip güvenilir adamlarla gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmişti[1001]. Lahsa'daki barut ihtiyacının ise Bağdat'tan temini hususunda Bağdat beylerbeyi görevlendirilmişti. Nitekim Bağdat'taki baruthanelerden durumu müsait olduğunda 20 kantar barutun işletilerek Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1002].

Lahsa Eyaleti'nin ihtiyaçları için Basra önemli bir yere sahipti. Zira, Lahsa Eyaleti'nin ihtiyaçları Basra'dan giderilirken Lahsa'dan Basra'ya, merkezden Basra ve Lahsa'ya gidipgelen ulaklar bütün bürokratik iş ve işleyişle ilgili merkeze bilgi vermekteydiler. Ancak merkezden Basra ve Lahsa'ya gelen ulaklar Bağdat'a geldiklerinde Basra'ya gitmeleri hayli meşakkatli bir yolculuğu gerektirmekteydi. Zira, Bağdat ve Basra arasındaki yol çöl ve sahralık bir alanı içerdiğinden, ulakların yol almaları zorlaşırken, zorlu çöl koşullarında hayatları da tehlikeye girmekteydi. Bu zorluğu aşmak ve merkezle bu yerler arasında doğru bir haberleşmeyi sağlamak üzere ulaklar Bağdat'a vardığında bir kayık yardımıyla Basra'ya ulaşmalarını sağlama görevi Bağdat beylerbeyine verilmiştir[1003].

1000 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.1094, s.575.
1001 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.2141, s.784.
1002 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.2142, 3 Ra 976 (26 Ağustos 1568), s.784.
1003 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.609, s.275

Lahsa muhafazasına Diyarbekir Eyaleti'nden tüfekli asker sevk edilirken, askerler Diyarbekir'den Bağdat'a, Bağdat'tan Basra'ya, Basra'dan Lahsa'ya gönderilmiştir. Nitekim 1642 yılında Lahsa beylerbeyi tüfekli askere ihtiyaç duyulduğunu bildirmesi üzerine, Diyarbekir beylerbeyine 200 tüfekli kul tayfasının hazırlanarak Lahsa'ya gönderilmesi hususunda emir verilmişti[1004]. Bu tüfekli asker Diyarbekir Valisi Derviş Mehmet Paşa tarafından Basra'ya gönderilirken, askerlerin isimleri imzalı ve mühürlü olduğu halde İstanbul'a gönderilip mukabele defterine kaydedilmişti[1005]. Diyarbekir'den gönderilen 200 tüfekli asker önce Bağdat'a gidip, daha sonra buradaki miri ambardan zahire ihtiyaçları karşılandıktan sonra Bağdat Valisi Vezir Hasan Paşa tarafından Basra'ya ulaştırılacaktı[1006]. Askerler kara yoluyla Basra'ya vardığında Basra Valisi Ali Paşa tarafından gemiyle denizden, gemiyle mümkün olmazsa deveyle karadan gönderilecekti. Askerler Basra'dan Lahsa'ya gidinceye kadar zahire ihtiyaçları Basra Valisi Ali Paşa tarafından temin edilecekti[1007].

Lahsa Eyaleti için önemli engellerden biri de eyalete tabi sancak beylerinin isyanıydı. Nitekim Badiye Sancak Beyi Hamid-oğlu Sadun, sancağında 100 bin akçe tasarrufa sahipken, Mehmet Reşad'ın emriyle kendisine son Bağdat mahsulünün tasarruf hakkı sağlanmıştı. Bu sırada Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa Bahreyn seferine giderken, Lahsa muhafazasına Uyun Beyi Osman Bey'i bırakmıştı. Hamid-oğlu Sadun, Lahsa muhafazasındaki Osman Bey'den Lahsa ve Katif'teki hazineden 600 bin akçeyi zorla alması üzerine, idare defterlerinde 68 bin akçe gelirli Yarar Garib isimli karyeyi mamur etmek şartıyla 100 bin akçeyi bulan emlakı ve sancak tasarrufuyla beraber 200 bin akçeyi bulan geliri Müsellem-oğlu Şeyh

1004 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 89, h.78, s.29.
1005 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 89, h.78, s.29.
1006 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 89, h.78, s.30.
1007 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 89, h.78, 29 B 1052 (23 Ekim 1642), s.30.

Kelib'e emanet edilmişti. Sancaktaki askerin mevacibiyle beraber son Bağdat mahsulü geliriyle de 600 bin akçeyi bulan parayı Hazine-i Âmire'ye emanet etmesi istenmişti. Üstelik Bahreyn'de şehit düşen Kullar Ağası Ömer Ağa'nın Sancak-ı Şerîf payesi kaleden çıkarılarak ümera, kadı ve ağalar maarifetiyle Şeyh Kelib'e verilmesi hususunda karar alınmıştır[1008].

b-Bahreyn Adası'nın Muhafazasını Sağlama

Adını üzerinde bulunan adaların en büyüğü Bahreyn'den alan ada, Arapça iki deniz anlamına gelmekteydi. Bahreyn Adası, Suudiarabistan'ın doğu kıyılarına 24, Katar'ın batı kıyılarına 28 km uzaklıkta bulunmaktaydı. Başşehir Mename'nin bulunduğu Bahreyn Adası'nın dışında Ümmünasan, Muharrak, Cide, Ümmüsaban, Nebi Salih, Saye ve Hasife'den oluşmaktaydı. Adaların yer yapısını eski deniz dibi depolarının sonradan yükselmesiyle meydana gelen kalkerli bir taban ve bunun üstünü örten kumlu birikintiler oluşturmaktaydı. Kumlarla kaplı geniş düzlükler arasında yer yer kayalıklara da rastlanırken, en yüksek nokta Bahreyn Adası'ndaki 122 m. yüksekliğindeki Cebeliduhan'dı. Bahreyn'deki adaların iklimi sıcak ve rutubetli olup, yıllık yağış miktarının oldukça yoğunluğu sebebiyle hava nisbeten nemliydi[1009].

XVI. yüzyılın başında Aden ve Kızıldeniz'i kontrolüne alan Portekizliler, 1521'de Bahreyn'i de ele geçirmişlerdi. Basra Körfezi'nde varlığını hissettiren Osmanlı Devleti, bölgede Portekiz hakimiyetinin genişlemesine engel olurken, 1559'da Bahreyn'i ele geçirip burada bir üs kurmuştu. Daha sonra yine Portekiz'in kontrolüne giren Bahreyn, Safaviler'e bağlı güçler tarafından ele geçirilinceye kadar Portekiz'in idaresinde kalmıştı. Bu tarihten sonra Safavilerle Arap kabilelerin

1008 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.731, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.72.
1009 Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *DİA*, 4, 1991, s.492.

hakimiyetine sahne olan Bahreyn, Utub Kabilesi'nden Al-i Halife'nin kontrolüne girmiş, Safaviler daha sonra bu adaları ele geçirmek için teşebbüste bulunduysa da başarılı olamamıştı. Arap Kabilesi Utub'un Bahreyn'e hakim olmasıyla bölgede ticari hayat canlılık kazanmış, Cezirетülarap'ın Maskat üzerinden yürüyen ticareti Bahreyn'e bağlanmıştı. Ancak Bahreyn ticaretinde inci gibi değerli taşların ön plana çıkması, bölgenin çeşitli güçlerin tehdididine maruz kalmasına yol açmıştır[1010].

Portekiz'in Basra'ya yönelik tecavüzünü engellemek isteyen Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa merkezden izin almaksızın 1556 yılında Portekiz kontrolündeki Bahreyn Adası'na doğru harekete geçti[1011]. Mustafa Paşa birliklerini Bahreyn Adası'na çıkarıp Portekiz'i mağlup etmesine rağmen, iki kadırgasını Portekizlilere kaptırırken, kayıklarının yanmasından da kurtulamadı. Basra ve Lahsa ile irtibatını kaybeden Mustafa Paşa bu çarpışmada yaralanıp ölürken, levant rüzgarlarının getirdiği hastalık, açlık ve susuzluk nedeniyle askerleri de kırıldı. Ölümden kurtulan bir kısım askeri de Portekizlilerle anlaşıp silahlarını teslim edip, 12.000 cruzodos para ödemek şartıyla Portekiz gemileriyle Lahsa'ya götürüldüler. Bahreyn Adası'na hakim bulunan Murat Reis, Portekizlilerin bu ada üzerindeki egemenliğine, iltizamla razı oldu[1012]. Böylece Bahreyn ve Basra Körfezi'nin kontrolünde anahtar bir rol üstlenmiş bulunan Hürmüz'ü geri alamadı[1013].

Mustafa Paşa'nın Bahreyn hareketinden sonra açık denizlerde Portekizlilerle mücadelenin aleyhte neticelendiğini ve bölgedeki ticaret yollarından istediği karı elde edemeyen Osmanlı Devleti, Portekizlilerle barış yapmak zorunda kaldı. Basra beylerbeyi anlaşma talebini bir elçiyle Hürmüz'deki Portekiz

1010 Bilge, "Bahreyn", s.494.
1011 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.24-25.
1012 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.62.
1013 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.24-25.

idaresine iletirken, onlar da durumu Goa'daki Portekiz'in Hindistan genel valisine bildirdi. Bu olay neticesinde Portekizli Antonio Teixeira isimli elçi anlaşmak üzere İstanbul'a geldi. Osmanlı padişahı huzuruna çıkan Portekiz elçiye iyi bir muamelede bulunurken, Basra Körfezi ve Hindistan'daki Müslüman tüccarlara karşı aynı hoşgörüyü göstermesini istedi. Ancak bu diplomatik temaslar pek fayda sağlamazken, okyanusta karşılıklı hareketler kaçınılmaz hale gelerek bu durumdan yine Müslüman tüccarlar zarar gördü[1014].

Osmanlı ve Portekiz güçleri arasında Basra Körfezi'ndeki mücadele, 1559 yılından 1573'e kadar geçen sürede Hint Okyanusu'na nisbetle daha sakin geçti. Nitekim 1570 yılında Hürmüz'e bir sefer düzenlemek maksadıyla 20 kadırga hazırlanması için emir verildiyse de gerçekleştirilemedi. 1573 yılında ise Portekizliler Bahreyn Adası'nı basıp esirlerle birlikte birkaç gemiyi zabtetmişlerdi. Nitekim Portekizliler 12 kadırga ve iki kalyonla gelip birkaç tüccar gemisiyle beraber Laristan elçisini de esir aldılar. Portekiz'in bu ani atağı, Basra Körfezi kıyılarındaki Osmanlı toprakları için oldukça tehlike arz etmekteydi. Nitekim Basra Körfezi'ndeki Osmanlı güçleri ile Portekizliler arasında tampon bir bölge olan Bahreyn Adası'nın fethi gündeme geldi. Ancak bu işten şimdilik vazgeçilerek Bahreyn'e yönelik tedbirler için Basra Donanma Kethüdası Mahmut Lahsa kaptanlığına getirildi[1015].

Portekizli gemiciler Basra'ya yakın Lahsa'ya gelip buradaki limanda demirledikten sonra buradaki malları zabt ederek tüccar gemilerine zarar vermekteydiler. Bu nedenle Lahsa Limanı'na tüccar gemileri uğramayıp, buradaki limanın gelirlerinde eksilmeler oluşmuştu. Bu durumun önüne geçilmesi için belirli aralıklarla Basra'dan iki-üç gemi gönderilerek Portekizli gemicilerin buraya gelmesine ve buradaki

1014 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.62.
1015 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.63.

muhafazanın sağlanması yönünde Basra beylerbeyine emir verildi[1016]. Ancak bölgede Portekiz baskısının artması üzerine, Lahsa kaptanlığının kurulması gündeme gelerek, bu konuda harekete geçildi[1017].

Lahsa ve Bahreyn'e saldıran Portekizli tehlikesinin bertaraf edilmesi için Basra'dan gemilerle beraber Bağdat'tan temin edilen yeniçeri, atlı ve topçu askerleri gönderilmiştir. Nitekim 1573 yılında Portekizliler birkaç kadırga ve iki kalyonla Hürmüz üzerinden Lahsa'ya ve Lahsa'dan Bahreyn'e saldırıp buradaki birkaç gemiyle beraber birçok adamı esir almışlardı. Portekiz tehlikesinin bertaraf edilmesi için Basra'dan gemilerle beraber silah ve asker tedarik edilmesi gerekmekteydi. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması için Şehrizor, Bağdat ve Basra beylerbeyinin Lahsa'da bulunması uygun görülürken, Bağdat'ın sağ kol yeniçeri ağası 500 yeniçeri, sağ gönüllüler ağası da 200 gönüllü atlı ve Bağdat'ın topçubaşısı yeteri kadar topçu ve çavuşlar kethüdası da yeteri kadar çavuş ve züema ve tımar erbabından 150 asker temin edecekti. Şehrizor beylerbeyi temin ettiği asker ve sancak beyiyle Bağdat'a varıp, buradan gerekli asker ve levazımatla Lahsa'ya hareket edecekti. Lahsa'nın muhafazası için Basra'da inşa edilecek kadırgalar için gerekli kereste de görevli ağa tarafından Basra'ya ulaştırılıp gemilerin inşası tamamlanacaktı[1018].

Bahreyn ve Basra Körfezi'nin kontrolünde anahtar bir role sahip bulunan Hürmüz'de Portekiz güçleri kalıcı olurken[1019], Hürmüz üzerinden Lahsa'ya ve Bahreyn'e tecavüzde bulunmaktaydı. Nitekim Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa birkaç Portekiz kadırgası ve iki kalyonun Hürmüz üzerinden Lahsa'ya tabi Bahreyn'e saldırıp iki gemiyi gasp ederken, bir kısım Müslüman ahaliyi esir aldığını, merkezdeki hükümete bildirmişti.

1016 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1446, 22 Za 967 (14 Ağustos 1560), s.487.
1017 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.63.
1018 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.631, 15 Ca 981 (12 Eylül 1573), s.317-18.
1019 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.24-25.

Bunun üzerine Portekizliler'e karşı harekete geçmek üzere Basra'dan 10 kadırga suya indirilirken, düşmanla mücadelede kullanılacak bu gemiler kürekçi ve silahlarla donatılmıştı[1020]. Lahsa beylerbeyi, Basra'daki donanma gemileriyle düşman üzerine gönderilirken, Basra Beylerbeyi Osman Paşa Lahsa muhafazasına, Bağdat muhafızı Basra muhafazasına, Şehrizor beylerbeyi de Bağdad muhafazasına memur kılınmıştır[1021].

Portekizliler Hürmüz tarafından 12 kadırga ve 2 kalyonla Bahreyn'e hücum edip buradaki bir-iki tüccar gemisini Müslüman tayfasıyla beraber aldıkları gibi bu gemilerle Türkistan tarafından gelen elçiyi de esir etmişlerdi. Bunun üzerine buradaki bazı kale ve toprakların düşman eline geçmesi ihtimali nedeniyle bölgeye Basra'dan donanma sevki gerekmiştir. Mücadele için eski ve yeni yapılmış 10 kadırga suya indirilirken, bu gemilere ücretli kürekçi tutulup gemilerin mükemmel olarak tertip edilmesi icap etmişti. Gemilere gerekli kürekçiler de Diyarbekir ve Halep'teki hapishanelerde bulunan suçlular arasından seçilerek Bağdat'a gönderilip buradan Basra'ya sevk edilmesi uygun görülmüştür[1022].

Bahreyn'e yakın kale ve topraklar da Portekiz tehdidi altına girdiğinden, buraların muhafazası için Basra'dan 10 kadırga suya indirilip deniz tarafından gerekli önlemler alınırken, kara tarafından da asker ve cephane gönderilip bu hususa özel önem verilmiştir[1023]. Nitekim Bahreyn'e saldıran Portekizlilere karşı Basra Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin tamamlanması için Semavat Sancağı'ndan temin edilen keresteyle beraber Bağdat'tan top, mühimmat ve gerekli askerin de Halep ve Diyarbekir mücrimlerinden karşılanan kürekçilerle beraber gemilerle Lahsa muhafazasındaki Osman

1020 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.632, 15 Ca 981 (12 Eylül 1573), s.318-19.
1021 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.639, s.322.
1022 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.636, s.319.
1023 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.638, s.322.

Paşa'ya yetiştirilip Bahreyn Adası'nın kurtarılması hususunda karar alınmıştır[1024].

Portekizlilerin Bahreyn'e saldırısı karşısında durumu merkezden kontrol için bazı özel hususlar dolayısıyla Divan-ı Hümâyun Çavuşu Ahmed Bağdat'a gönderilmiştir. Divan-ı Hümâyun Çavuşu Ahmet Bağdat'a vardığında, burada yanına güvenilir adamlar koşulup uygun ve güvenilir yerlerden Lahsa'ya ulaşımını sağlamak üzere Bağdat beylerbeyi ve defterdarına hüküm yazılmıştır[1025].

Portekiz donanması Bahreyn Adası'na saldırdığından, buradaki durum hakkında Basra muhafazasına gönderilen Bağdat muhafızı vasıtasıyla haberdar olunmaktaydı. Nitekim Bağdat muhafızı Basra'da bulunduğu sırada Divan-ı Hümâyun'a gönderdiği mektupta, Portekiz donanması Bahreyn'e saldırdığında burada Basra donanma gemileri bulunmadığından, Portekiz saldırısı halk üzerinde derin bir korku yaratırken, muhafaza için buraya gönderilmiş Zekiye ve Medine sancakları beylerinin henüz sancaklarına dönmediğini ve yukarıda bulunan Durak Kalesi'nin de iki hakimi bulunup aralarında ihtilaf bulunduğunu ve bu ihtilafın Portekizlilerin işine yaradığını bildirmişti. Bu nedenle Lahsa beylerbeyi Bahreyn'e, Basra beylerbeyi Lahsa'ya ve Bağdat beylerbeyi de Basra'ya gönderilerek Portekizlilerin bölgedeki yayılmacılığına karşı daha dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir[1026].

Diğer taraftan Bahreyn'e taarruzda bulunan Portekizlilere karşı Basra'daki 15 kadırgayı tamir ve kullanıma hazır hale getiren Basra'daki sancak beylerinden Ahmet Bey, kadırgaları bir ay gibi kısa bir zaman diliminde kullanıma hazır hale getirip önemli bir hizmette bulunmuştu. Ahmet Bey'in bu önemli hizmetini Basra beylerbeyinin bir arizayla merkezdeki

1024 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.636, s.321.
1025 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.637, s.321.
1026 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.196, 13 C 981 (10 Ekim 1573), s.98.

yetkililere bildirmesi üzerine, Sancak Beyi Ahmet'e 20 bin akçe terakki verilmesine karar kılınmıştır[1027].

Portekiz gemileri Bahreyn'e saldırdıktan sonra birkaç kadırgayla tekrar denizde görülüp Bahreyn'e uğradıktan sonra Hürmüz'e varıp dört ay kadar süreyle Müslüman gemilerinin buradaki işleyişine engel olurken, Lahsa ve Basra'daki liman ve iskeleleri de ablukaya almışlardı. Bunun üzerine Basra ve Lahsa'daki iskeleler ve Müslüman gemilerinin işlemelerine müsaade etmesi ve ablukayı kaldırması ve yağmalanan Müslüman mallarının iadesi hususunda Portekiz gemilerinin kaptanına mektup gönderilmiştir. Ancak Portekizli kaptan henüz cevap vermediğinden, Portekiz ablukasının kaldırılması için Basra'daki kadırgaların hazırlanması maksadıyla hazineden para gönderilmişti. Bu durumu yakından incelemek ve gemileri hazır hale getirmek üzere Bağdat muhafızı Basra'ya para gönderirken, bu paranın yapılacak masrafa yeterli geleceğini ve Basra hazinesinde 45 yük para kaldığını bildirmişti. Bunun üzerine Basra'daki kaynakların kullanımı hazine açısından büyük değer kazandığından, bu kaynakların, özellikle miri zahirenin gereği gibi toplanıp muhafaza edilmesi ve hazineye konulan paranın da tasarruflu kullanılması hususunda yetkililere emir verilmiştir[1028].

Portekizlilerin Bahreyn'e saldırıları karşısında Bahreyn Adası'nın bulunduğu yerde önlem olarak da Deniz Boğazı'nda Basra Sancak Beyi Ahmet'e bir kale inşa ettirilip, bu kaleyi muhafaza etmesi karşılığında 50 bin akçe terakki verilmesi kararlaştırılmıştı. Sancak Beyi Ahmet'in bu kaleyi inşa ettikten sonra gereği gibi muhafazası karşılığında 50 bin akçeyi talep ettiğini Bağdat Beylerbeyi Paşa merkeze mektupla

1027 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.40, 4 Ş 981 (29 Kasım 1573), s.6.
1028 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.426, 8 Ş 981 (3 Aralık 1573), s.201.

bildirmesi üzerine, bu paranın kendisine ödenmesi için emir yazılmıştır[1029].

Portekizlilerin Bahreyn Adası'na yönelik işgalci ve istilacı tutumları, Bahreyn'in muhafazasını ön plana çıkarmıştır. Ancak Bahreyn Adası'nda yeteri kadar asker bulunmadığı gibi, Bahreyn muhafazasında önemli bir yere sahip Lahsa'da da kale kuşatmasında kullanılabilecek kadar büyük toplar bulunmamaktaydı. Buna çözüm olması için Basra'dan bir kaptan gemisiyle iki top getirilirken, Basra Kalesi'nde Remle Kalesi'nden getirilen bir topun yanı sıra, ikisi demir yuvarlak atar olmak üzere altı top daha bulunmaktaydı. Basra'dan ayrıca 14 kadırga ile birlikte demir kürek, balta, kazma, barut ve tüfek temin edilirken, Diyarbekir'den yüz kantar demir ve beş lağımcı ve 1500 kumbara ve 10 zarbezen topu talep edilmişti. Ancak Diyarbekir'den talep edilen bu levazımat bulunmazken, Basra'daki altı topun kaçar kıyye demir ve taş atar olduğu sorulmuş, Basra'da bulunan kadırgaların toplarının da mühimmatsız olduğu bildirilmişti. Bu nedenle mevcut kadırgaların ihtiyaçları giderilirken, Basra'da iki kadırganın daha inşa edilmesi için Birecik'ten kereste gönderilmişti. Gönderilen kerestelerle inşa edilen kadırgaların sayısı 22'yi bulmuştu. Bu kadırgalar için sekiz top dökülmesi uygun görülürken, toplarda kullanılacak yuvarlakların sayısı kaç olduğu ve ihtiyaç duyulan malzemenin inşa edilen kadırga malzemesinden sağlanması, diğer malzemenin de Diyarbekir'den temini için Basra beylerbeyine 12 Kasım 1575 tarihinde hüküm yazılmıştır[1030].

Bahreyn'in kontrol ve muhafazası Lahsa beylerbeyi tarafından yerine getirilirken, Bahreyn'le ilgili politikaların uygulanmasında da Lahsa beylerbeyinin verdiği bilgiler etkili olmaktaydı. Nitekim 1575 yılında Lahsa beylerbeyine

1029 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.724, 1 Za 981 (22 Şubat 1574), s.67.
1030 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.190, s.76.

sorulduğunda Divan-ı Hümâyun'a mektup gönderip, Basra'dan gemi ve top ve diğer levazımatın temin edilmesi gerektiğini bildirmişti. Lahsa beylerbeyi, Bahreyn meselesi için Lahsa Kalesi'nde 6 büyük ve 8 zarbezen topunun yanı sıra, 200 cenkçi ve bir kısım askerin yanı sıra, yedi kaptanın getirdiği iki top, Remle'den Basra'ya getirilen bir top, demir yuvarlak atar üç top ve levazımı ile 14 kadırganın bulunduğunu bildirmişti. Ayrıca Basra'dan balta, kazma ve demir kürek, Bağdat'tan 1000 kile barut, Diyarbekir'den 500 kantar demir, yeterli lağımcı, 1500 kumpan, 10 zarbezen topu ve yukarıda adı geçen levazımat Basra beylerbeyi tarafından talep edilmişti. Ancak merkezden sorulması üzerine bu levazımatın Basra'da bulunduğu bildirilmişti. Bunun üzerine Basra'daki kadırgaların yanı sıra, 8 kadırganın daha inşa edilmesi, gerekli kerestenin de Birecik'ten Halep beylerbeyi tarafından Basra'ya getirilmesi uygun görülmüştü. Birecik'ten getirilen keresteyle kadırgaların inşası tamamlandıktan sonra, bu gemiler için gerekli levazımat ve top da bulunmadığı takdirde, durumun Lahsa beylerbeyiyle müşavere edilip, top ve levazımatın Basra'dan temin edilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1031].

Bahreyn Adası'nın muhafazasında Lahsa Eyaleti'nin idaresindeki asker ve silahlar önemli rol oynamaktaydı. Lahsa Eyaleti için gerekli silahlar ihtiyaç duyulduğunda Diyarbekir Eyaleti'nden de temin edilmiştir. Nitekim 1560 yılında Lahsa Beylerbeyi Murat Paşa, bu eyaleyin idaresini ele aldığında Lahsa eyalet defterlerini merkeze gönderip önceki Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın Bahreyn seferine gittiğinde Lahsa ve Katif kalelerindeki bütün silahları da yanına alıp kullandığını ifade etmişti. Bunun üzerine ihtiyaç duyulan silahlar arabalarıyla zarbezen topları ve üç yüz tüfek Diyarbekir'den talep edilmiştir. Diyarbekir beylerbeyi ihtiyaç

1031 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.206, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.83.

duyulan silahları Bağdat'a gönderecek, Bağdat beylerbeyi ise Lahsa'ya sevk edecekti[1032].

Lahsa beylerbeyi ihtiyaç anında kendisine bağlı askerlerle Bahreyn'e sevk edilirken, askerlere görecekleri hizmete mukabil maaşlarına terakki verilmiştir. Nitekim Lahsa Beylerbeyi Mustafa Paşa, Bahreyn üzerine sevk edildiğinde kendisine bağlı müteferrika ve gönüllülerinden her birine ikişer terakki verilip, buna dair kendilerine tezkere verilmişti. Ancak Bahreyn seferine katılan bu askerlerden bazısına terakki verilirken, diğer bir kısmına verilmemesi şikayete yol açmıştır. Bunun üzerine verilmeyenlerin terakkisinin verilmesi hususunda Lahsa beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1033].

Bahreyn'de zengin inci yatakları bulunmakla beraber, buradaki incinin Hazine-i Âmire ve Harem-i Hümâyun'da özel hususlar için kullanılması amacıyla Bahreyn'e divan çavuşları gönderilmiştir. Ancak bu çavuşlardan bir kısmı Bahreyn'e gitmek üzere geçtikleri yerlerde gereğinden fazla ikamet ederek halka zarar vermeleri nedeniyle bir an önce görev yerlerine varmaları hususunda uyarılmışlardır. Nitekim 1585'te Bahreyn'e, Harem-i Hümâyun'a inci temini için giden Divan Çavuşu Mahmut, Haleb'e uğrayıp gereğinden fazla burada vakit kaybederken, Halep ahalisine bazı hususlarda zarar vermesi hakkında şikayete yol açmıştır. Bu nedenle görevli çavuşun hızlı bir şekilde Halep'ten Bahreyn'e ulaşımının sağlanması için emir yazılmıştır[1034].

Bahreyn'den Havass-ı Hümâyun'a inci tedariki için merkezden görevliler gönderilirken, gerekli inci Bahreyn hakimi tarafından temin edilip merkezden gelen görevliye teslim edilmiştir. Nitekim 1584 yılında da Bahreyn'den Havass-ı Hümâyun'a inci tedariki için İstanbul çavuşu olarak zikredilen

1032 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1132, 18 Ş 967 (14 Mayıs 1560), s.382.
1033 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1125, s.380.
1034 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.756, 1 Ra 993 (3 Mart 1585), s.259.

Divan Çavuşu Hakkak Mahmut görevlendirilmişti. Mahmut Çavuş Bahreyn'e vardığında inci ve mücevheratı gerekli olduğu miktarda satın almasının devlet için önemli bir vazife olduğu vurgulanırken, kendisine yardımcı olunması hususunda da Bahreyn hakimine hüküm yazılmıştır[1035].

Osmanlı hazinesine değeri yüksek incilerin tedarik edildiği yerler arasında Portekizlilerin kontrolünde bulunup sahilde İran içlerine doğru yoğun olarak gelişen ve transit ticaret yolu üzerinde bulunan Hürmüz de yer almaktaydı[1036]. Hürmüz'den tedarik edilen inciye Hürmüzî inci denilmekteydi. Nitekim 1584 yılında iri ve ala incilerden Hürmüzî incinin Hürmüz'den tedariki için Bağdat beylerbeyi görevlendirilmişti. Bağdat beylerbeyinin Hürmüz'de bulunduğu kadarıyla inciyi satın alıp, parasını da Bağdat hazinesinden karşılaması hususunda hüküm yazılmıştır[1037].

Bahreyn'deki inci pazarı, Basra'daki ticari hayat üzerinde önemli etkiye sahip bulunmaktaydı. Nitekim merkezden hükümet yetkililerinin talep ettiği incileri temin maksadıyla daha çok bu işle meşgul Yahudi tüccarlarla beraber görevliler gönderilirdi. İstanbul'dan Basra'ya giden görevli Bahreyn'e geçip talep edilen inciyi getirirdi. Nitekim 1592 yılında Hoca Receboğlu isimli şahısla beraber Solomon isimli Yahudi Bahreyn'den inci satın almak üzere İstanbul'dan Basra'ya gittiklerinde Basra'da incici olarak isimlendirilen ve Bahreyn vezirinin adamı olan Dıraz Ahmet, Yahudi Solomon'u katledip üzerindeki bütün parayı almıştı. Durumun merkezden haber alınması üzerine, Dıraz Ahmed'in yakalanması ve miriye ait paranın Divan-ı Hümâyun'a gönderilmesi hususunda

1035 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 52, h.1001, 19 R 992 (20 Nisan 1584), s.369.

1036 Bilge, "Hürmüz", s.497.

1037 "Bağdad beylerbeyisine hüküm ki, hala hassa-i hümâyunum içün a'lâ iri Hürmüzî inci lazım olmağın, ol canibden a'lâ iri Hürmüzî incilerden bulunduğu mikdar inci tedarik edüp bahaları ile satın alup akçesini Bağdad hazinesinden verüp südde-i saadetime irsal eyleyesin." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 52, h.550, 9 M 992 (22 Ocak 1584), s.211.

Basra beylerbeyi ve kadısına hüküm yazılmıştır. Basra beylerbeyi ve kadısı Dıraz Ahmet'i habsedip işlediği cürmün hukuki olarak davasını gördükten sonra, elindeki parayı da İstanbul'a gönderecekti[1038].

İnci ve mücevherat gibi zengin kaynakları nedeniyle sürekli düşman tehlikesine maruz kalan Bahreyn Adası'nın muhafazası için Bahreyn Adası ayanı bir burç yapılmasını talep etmiştir. Nitekim 1568 yılında Bahreyn Adası ayanından Zeyneddin Ahmet, Abdullah, Bekir, Şemseddin ve Mehmet, Ukayir İskelesi karşısında bir burç gibi olan düşman hisarının karşısına bir burç yapılarak, Bahreyn Adası'nın ve halkının muhafazasının sağlanacağını ifade etmişlerdi. İnşa edilecek burcun etrafında taş ve kireç bulunmakla beraber Ukayir Burcu gibi silahlarla teçhiz edilirken, buradaki halkın ve memleketin muhafazasına yardım edeceği, halkın da kendi mallarıyla bu burcun inşasına yardım edeceği yönünde fikir beyan edilmişti. Ancak Bahreyn ayanının beyan ettiği burç fikrinin yerinde incelenerek bölgenin muhafazasına etkisi ve inşa süreçleriyle ilgili bilgi verilmesi hususunda Lahsa beylerbeyi görevlendirilmiştir[1039].

Bahreyn Adası'nda başşehir olan Mename Limanı[1040] Bahreyn'in kontrolünde önemli bir yere sahip olduğundan, bu kalenin 1576 yılında fethi için üs olarak kullanılmak üzere iyi tahkim edilmiş bir kalenin inşa edilmesi gerektiğini Bağdat beylerbeyi bildirmiştir. Bu kalenin inşaatı için kireç gibi yapı malzemesinin de Katif'den temin edilmesinin uygun olacağı bildirilmişti. Bu kale yapılmaya başlandığında gerekli levazımatın temin edilmesi ihtiyaç olduğundan Katif'de bol miktarda kireç ve 20 binden fazla karma zenbil hazırlanması uygun görülmüştü. Kireç ve zembil ve inşaat malzemesi

1038 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 69, h.400, (20 Ra 1000) 5 Ocak 1592, s.200.
1039 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.1406, 13 Za 975 (10 Mayıs 1568), s.487.
1040 Bilge, "Bahreyn", s.492.

olarak kullanılan diğer yapı malzemesinin Katif'ten tedariki hususunda Lahsa beylerbeyi görevlendirilmiştir[1041].

Portekiz'in kontrolüne giren Bahreyn'in fethi için yapılan hazırlık konusunda Lahsa beylerbeyinin fikri önemliydi. Nitekim 1575 yılında Portekiz kontrolündeki Bahreyn Adası'nın fethi için Lahsa beylerbeyi Lahsa'da yeteri kadar savaşçı bulunmamasına rağmen, fetih için Basra'da yeterli kadırga bulunduğunu bildirmişti. Yalnız Portekizlilerin buradaki varlığının küçümsenmeyerek, ciddi anlamda bir hazırlık yapılması gerektiği üzerinde durulmuştu. Üstelik şu anki Bağdat beylerbeyi Lahsa'da da beylerbeylik görevinde bulunduğundan Portekizlilerle mücadelede ne kadar kadırgaya ve bu gemilerde görevli cenkçiye ihtiyaç duyulacağı, kale kuşatmasında ise ne kadar topa ve askere ihtiyaç duyulacağı ve kuşatmada kullanılacak silah ve teçhizatın Basra ve Bağdat'ta mevcut olup-olmadığı, eldeki askerin yeterli olup-olmayacağı sorulmuştu. Üstelik Bahreyn kuşatılırken Portekiz gemilerinin yardıma gelip-gelmeyeceği, yardıma geldiği takdirde, Portekizlilerin Basra'daki Osmanlı kadırgalarına mukabelede bulunabilme ihtimali eski Lahsa beylerbeyi olan Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümle sorulmuştur[1042].

Bağdat ve Lahsa Beylerbeyinin verdiği bilgiler ışığında Bahreyn'in fethi için mühimmat ve silah tedarikine gidilmiştir. Nitekim Lahsa beylerbeyinin verdiği bilgi ve taleplerini

1041 "Lahsa beylerbeyisine hüküm ki, Bağdad beylerbeyisi mektup gönderüp Bahreyn'in Mename nam Limanı'nda kale feth oluncaya değin bir muhkem kulle bina olunmak lazım olup, kireç ve sair mühimmatı Katif'de ihzar olunmak münasibdir. Mukaddema Bender-i Akir Kullesi bina olundukda Katif meremmâtına lazımdır, ol namla Katif'de vafir kireç ve yirmi binden ziyade hurma zenbili ihzar olunup ale'l-gafle Akir üzerine varılup bina olunmuşdu. Ancak tamâm oldukda ehl-i Hürmüz vâkıf olmuşdu. Hala Mename limanında yapılacak kulleye dahi Katif tamiri namına vafir kireç ve zenbil ihzar ettirilmek ehemm-i mühimmattandır diyü bildirmeğin buyurdum ki, vusul buldukda Katif meremmatı namına arz olunduğu üzere kireç ve zenbil vesair binaya lazım olan mühimmat ne ise şimdiden Katif'de tedarik ve ihzar eyleyesin...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.451, 14 L 983 (15 Ocak 1576), s.197.

1042 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.200, 9 Ş 983 (13 Kasım 1575), s.81.

gösteren kayıtlar neticesinde Diyarbekir'den 500 kantar demir, alet ve teçhizatın yanı sıra, 15 zarbezen topu tedarik edilip göndermesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1043].

Bahreyn Adası'nın korunmasında Lahsa Eyaleti ve bu eyalette görevli Lahsa kulları önemli rol oynamaktaydı. Zira, Lahsa kullarının Bahreyn'deki görevlerini sürdürmeleri, bunlara sağlanan terakkili maaşlarının verilmesiyle mümkündü. Nitekim 1560 yılında Bahreyn'de görevlendirilmiş Lahsa kullarına terakki verilip, buna dair verilen tezkerelerin tevcihi için İstanbul'daki hükümet yetkililerine bilgi verilmişti. Merkezden tevcih olunan terakkiler uygun görülürken, bu kul tayfasının ulufelerinin eskiden tasarruf ettikleri şekliyle ödenmesi hususunda karar alınmıştır[1044].

Bahreyn'e yardım amacıyla asker sevk eden Bağdat beylerbeyi de Bahreyn'de görevli kul tayfasından yeniçeriler için tımar tevcihi talebinde bulunması üzerine, tımar tevcih edilmiştir. Nitekim 1560 yılında serhatlarda ve Bahreyn'de yararlılıkları görülen Perviz, Behram, Rüstem, Piyale, Ahmet, Ali, Hasan gibi on yeniçeriye savaştaki yararlılıklarına karşılık tımar tevcih edilmiştiir[1045].

Basra ve Lahsa beylerbeyleri Bahreyn'de geniş yetki ve idari haklara sahiptiler. Ancak Basra ve Lahsa beylerbeylerinin Bahreyn'deki uygulamaları bazen haksızlığa yol açmaktaydı. Zira, Basra beylerbeyleri Lahsa Eyaleti'ni de idare ederken miri mülklerle ilgili uygulamaları, buradaki halkın mağduriyetine sebep olmuştur. Nitekim 1560 yılında Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa, daha önce Lahsa beylerbeyi görevindeyken Bahreyn memleketinde Cuma bin Remmal ve bir kısım akrabasının mülklerini miri adına gasp etmişti. Nitekim Cuma

1043 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 27, h.201, s.81.
1044 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1456, 23 Za 967 (15 Ağustos 1560), s.490.
1045 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.1457, 23 M 968 (14 Ekim 1560), s.144.

bin Remmal'in zabtedilen malları arasında inci gibi kıymetli mücevherat ve bu inciyi taşımada kullanılan gemiler de yer almaktaydı. Ancak bu bölgeden çıkarılan inci devlet açısından büyük değer taşıdığından ona ait mal ve mülkün beşte birine devlet adına el konulmasına karar kılındığı Lahsa beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1046].

Bahreyn Adası'nın idaresi ve muhafazasında Lahsa beylerbeyliği önemli bir yere sahipti. Ancak Bahreyn Adası'nın zenginliği de Lahsa beylerbeyliğine cazip geldiğinden emir verilmediği halde emrindeki donanmayla Bahreyn Adası'na varıp, buradaki kadırga ve diğer gemilerin küffara ait gemiler olduğunu iddia ederek, Bahreyn adasına çıkarma yaparken, küffar ile mücadele için Basra'nın etrafının kontrol ve zabtı gerektiğini ve bunun için yardım maksadıyla adamların yolda olduğunu; ancak gemiler ve alet ve edavata ihtiyaç duyduğunu bildirmişti. Bu sırada Bahreyn hakimi Abbas-ı Ali'ye devlete bağlılığı nedeniyle Bahreyn sancak olarak verilmişti. Ancak şimdi onun görevli olduğu vilayete Lahsa beylerbeyi zorla girmek istemişti. Bunun üzerine Lahsa beylerbeyinin emrindeki askerle Bahreyn'den çıkıp uygun bir yerde bulunması için Basra beylerbeyi görevlendirilmişti. Bu görevin takibi için de merkezden Divan Çavuşu Mehmet görevlendirilirken, Lahsa beylerbeyinin müdahalesine fırsat vermemek için alet ve levazımat temin edilerek gemiler gönderilmesi ve Bahreyn'e emir dışında müdahale etmemesi buyrulurken, Lahsa beylerbeyliği de Musul Sancak Beyi Murat Bey'e tevcih edilmiştir[1047].

Bahreyn'deki inci yatakları ve pazarı dışarıdan gelen Müslüman güçlerin de hedefi haline gelmiştir. Nitekim 1578 yılında Lar hakiminden aldıkları bir miktar kuvvetle Bahreyn'e gelen Salim tayfası burada inci çıkaran Müslüman halkı rencide

1046 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1123, 23 Ş 967 (19 Mayıs 1560), s.379.
1047 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.366, 28 Z 966 (20 Eylül 1559), s.140.

ettiklerini Lahsa Beylerbeyi Ahmet merkezdeki hükümet yetkililerine gönderdiği mektupla bildirmişti. Buna çözüm olarak da Bahreyn'deki inci çıkarılan alanın muhafazası için Basra donanmasına ait birkaç kadırga talep etmiştir. Bunun üzerine merkezden ihtiyaç olunduğu kadarıyla kadırgayı silah ve müretteabatla donatıp Lahsa beylerbeyinin emrine vermesi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[1048].

Bahreyn Adası ve civarındaki beylerin bölgeye zarar veren girişimlerinden Portekizliler de istifade etmişlerdir. Nitekim 1559 yılında Lahsa beylerbeyi merkezdeki hükümet yetkililerine, bazı emir ve ümeranın taht-ı kazalarından Bahreyn Adası'na geçip tecavüzde bulunduğunu bildirirken, Bahreyn Hakimi Murad Şah'a da Portekiz gemilerinin o tarafa geleceği ve buna göre hazırlık yapması bildirilmişti. Zira, bu ada civarına gelen Portekizliler ada açıklarında bulunan kadırgaları gasp edip giderken, Basra beylerbeyi yardım için asker hazırlayıp ada civarına gelmişti. Ancak Portekiz tehlikesine rağmen bölge ümerasının adaya gidip zarar ve ziyana yol açmaları nedeniyle bu ümera ve beylerinin yerine yeni idareciler tayin edilirken, Bahreyn Adası ve civar yerlerin muhafazasını sağlayacak yeni görevlilerle beraber askerlerinin de karşı tarafa geçirilmesi hususunda Bahreyn hakimine emir verilmiştir. Bu anlamda Bahreyn civarındaki beylerbeyi ve ümera ile ittifak halinde olup bölgeye gelen Portekizliler'e karşı daha güçlü hareket edilmesine karar verilmiştir[1049].

Portekizlilerin yanı sıra Arap eşkıyaların çıkardığı isyanlar da Bahreyn Adası'ndaki zengin inci kaynaklarıyla ön plana çıkan Katif için tehlikeli bir durumdu. Nitekim Katif civarındaki Araplar bir araya gelip şehri kuşatırken, Portekizlilere ait kadırgalar da denizden harekete geçmişlerdi. Bu tehlikeli duruma son vermek üzere Lahsa Beylerbeyi Mustafa

1048 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 35, h.686, s.271.
1049 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.364, 17 Z 966 (11 Eylül 1559), s.139.

Paşa Bahreyn'e sefere çıkarken, sefer sırasında Katif Gönüllüler Ağası Cafer Abdullah, isyancı Araplarla mücadele vermiş, Portekizliler de bu durumdan istifadeyle denizden altı kadırgayla Katif'i kuşatmışlardı. Katif'i kuşatan Portekizlilerle iki ay muharebe edilmiş, sert geçen muharebede Katif'deki insanlar hayli zarar görmüşlerdi. Bu muharebede bölgenin tamamen denetimi sağlanmadığı halde, Katif Gönüllüler Ağası Cafer'e muharebedeki gayretleri nedeniyle eskiden tasarruf ettiği 60 bin akçelik zeamet iade edilmiştir[1050].

Bahreyn Savaşı'nda yararlığı görülen Bağdat yeniçerilerine de bu savaşta şehit düşen yeniçerilerin sahip olduğu gedikler tevcih edilmiştir. Nitekim Bağdat'ın sağ yeniçerilerinden olup yevmiye altı akçe ulufeye mutasarrıf olan ağa bölüklerinden Murat, onuncu bölükten Hasan bin İsmail, aynı bölükten Ramazan bin Hasan'ın Bahreyn Savaşı'nda yararlığının görüldüğünü Bağdat Beylerbeyi Cafer Paşa bildirmiştir. Yararlığı görülen bu askerlere Lahsa beylerbeyiyken vefat eden Mustafa Paşa, şehit düşen Bağdatlı gönüllülere verdiği gediklerden yüzer gönüllü gediğinin tevcih edilmesi yönünde Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1051].

Bahreyn'e hakim olan yerel güçler kendi aralarında iktidar mücadelesi verirken, Lahsa'daki Osmanlı yönetimi bölgedeki güçlere sükunet çağrısında bulunarak bölgede istikrarsızlık çıkmasına engel olmak istemiştir. Nitekim 1578 yılında ölen Bahreyn Hakimi Mahmut Şah'ın yerine küçük oğlu geçerken, mirzası Nurettin onun üzerine gitmiş ve onun ölümüne sebep olan Hızır Şah'ı alıp götürmüştü. Bu olaya çözüm sağlamak maksadıyla Lahsa beylerbeyi sükûnet için adamlar gönderirken, Lahsa'da bulunan kadırgaların da muhafaza amaçlı hazırlanması için merkezden Lahsa beylerbeyine emir verilmişti. Ancak bu kadırgaların kürek ve levazımat

1050 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.387, 23 R 967 (22 Ocak 1560), s.38.
1051 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.560, 25 B 967 (21 Nisan 1560), s.53.

noksanlığından gerekli donanımları sağlanamamıştı. Bu nedenle şark diyarındaki bu yere kadırgalar henüz gönderilemediğinden, bu muhite yakın olan Vezir Sinan Paşa vazifeli kılınmıştır. Bu nedenle eksikliği görülen kadırgaların levazımat ve kürekçileri tamamlanarak sefere gönderilmesi hususunda Lahsa beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[1052].

Bahreyn'deki yerel yöneticilere destek olması için Lahsa'ya yeni atanan görevlilere merkezden tembihte bulunulmasına rağmen, yeni yöneticilerin kendi başına buyruk Bahreyn'e yönelik hareketi yeni bir krize yol açmıştır. Nitekim 1559 yılında Musul Beylerbeyi Murat Bey Lahsa beylerbeyliği görevine getirilirken, Bahreyn yöneticisi Abbas-ı Ali'ye yardımda bulunup buradaki kabile ve aşiretlerle dayanışma içinde olması buyrulmuştur[1053]. Ancak Lahsa Beylerbeyi Murat Paşa'nın hükümetin izni olmadan Bahreyn Adası'na giderek buraya asker çıkarması, adada bir otorite boşluğu doğurmuştur. Onun bu hareketiyle bölgedeki Avrupalı güçler harekete geçince buranın hakimi Murad Reis'in elindeki kalenin tehlikeye düşmesiyle önlem alma zorunluluğunu doğurmuştur. Zira, adadaki otorite boşluğunu fırsat bilen Avrupalılar buradaki Müslüman gemilerini ele geçirip adaya hakim olmaya başlamışlardı. Bunun üzerine düşman tehlikesini bertaraf etmek için Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın Basra Tersanesi'nde gemiler inşa ettirip yola çıkması hususunda karar alınmıştır. Buradaki mücadele için de iki yüz bin altın tedarik edilip yüz bin altınını kullanmak üzere gemilerin üzerine başbuğ tayin edilen görevliye teslim edilmesine karar verilmiştir[1054].

Osmanlı merkez idaresi için Lahsa Eyaleti'ndeki asayiş ve düzenin sağlanması, Bahreyn ve Katif gibi civar yerler açısından büyük değer taşımaktaydı. Ancak Lahsa'da meydana

1052 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 33, h.6724, 20 Z 985 (28 Şubat 1578), s.352.
1053 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.367, 28 Z 966 (1 Ekim 1559), s.140.
1054 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.747, 5 Ca 967 (2 Şubat 1560), s.258.

gelen asayişsizlik problemlerinin çözümü için Katif beyinin yardımı da etkili olmuştur. Zira, Katif Lahsa Eyaleti'ne yakın olmakla birlikte Lahsa Eyaleti sınırında yer aldığından, Katif beyinin gerektiğinde Lahsa beylerbeyine yardımcı olması için merkezden mektup gönderilmiştir. Nitekim 1560 yılında Lahsa Eyaleti'nde meydana gelen karışıklıklar sebebiyle asilerin eyalette asayiş ve düzeni bozdukları gerekçesiyle Lahsa Beylerbeyi Murat Paşa merkezden yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Lahsa beylerbeyine yardımcı olmak üzere Lahsa'ya gitmesi için Katif Beyi Süleyman'a hüküm yazılmıştır[1055].

Lahsa beylerbeyi Lahsa'nın yanı sıra, Bahreyn'in muhafazasında da önemli rol oynarken, gerektiğinde Bahreyn'de tasarruf edilen gelirlerin kişilerin tasarrufuna verilmesinde de önemli bir yetkiye sahip bulunmaktaydı. Nitekim 1560 yılında emirülümeradan olup daha önce Diyarbekir'de 14 bin akçelik tımarı tasarruf ederken, daha sonra Katif'de 30 bin akçelik tımarı tasarruf eden Keyvan Bey Bahreyn seferinde de bulunmuştu. Bahreyn'deki yararlığı göz önüne alınarak raiyetten olduğunu arz eden Keyvan Bey'e 20 bin akçelik gelir tasarrufunun verilmesi hususunda Lahsa beylerbeyine emir verilmiştir[1056].

Portekizliler 1602 yılına kadar kalıcı olarak Basra Körfezi'nin sahibi olmuşlardı. Ancak Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Portekizlileri Bahreyn'den çıkarınca, Safaviler İngilizlerin Doğu Hint Kumpanyası'yla ittifak kurdu. Kurulan ittifak neticesinde Portekizlilerin Hürmüz'den çıkarılmasıyla Basra Körfezi'ndeki bir asırlık Portekiz varlığı da son buldu[1057]. Bu süreçte Osmanlı idaresi de Bahreyn'de tekrar söz sahibi olmak üzere harekete geçti. Nitekim Bahreyn'in muhafaza ve kontrolünde

1055 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1631, 20 S 968 (10 Kasım 1560), s.557.
1056 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1632, s.557.
1057 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

insitiyafi ele almak amacıyla kaptan paşayı söz sahibi kıldı. Bu amaçla Bahreyn'in muhafaza ve kontrolü görevi kaptan paşaya verilirken, Bahreyn muhafazasına bir sancak beyi görevlendirildi. Buradaki sancak beyinin değişmesi halinde, idaresinin boş kalmaması için kaptan paşa tarafından ariza sunularak yerine, başka bir sancak beyi getirildi. Nitekim 1607 yılında Bahreyn Muhafaza Beyi Mehmet Bey, Dimyat sancak beyi olarak tayin edilirken, Bahreyn muhafaza beyliğinin boş kaldığını Kaptan Cafer Paşa'nın bildirmesi üzerine, onun yerine Biga Sancak Beyi Mehmet Bey getirildi[1058].

1602 yılında Portekizlileri Bahreyn'den çıkarıp Basra Körfezi'nin yeni sahibi olan Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Safavilerin bölgede ağırlığını hissettirmek amacıyla nüfuzunda bulunan Arap kabileler üzerinden bölgeyi kontolüne almaya çalıştı[1059]. Nitekim Lahsa'ya yakın bulunan Bahreyn Adası sakinleri arasında Rafiziliğe mensup Şii nitelikli[1060] Safavi taraftarları denizde ve karada gizli ve açık olmak üzere buradaki Müslüman ahali üzerinde baskı kurarken, onların mallarını yağmalayıp canlarına kastemekteydi. Ancak Bahreyn Adası kıymetli inci madeni ve mücevheratıyla meşhur olup, üstelik Hindistan ticaret yolu üzerinde önemli bir iskeleye sahip bulunmaktaydı. Yoğun ve kıymetli inci ticareti nedeniyle Bahreyn İskelesi'nin yer yıl 100 yük akçe geliri bulunmaktaydı. Bu nedenle zengin ticari gelirlerinin ve buradaki halkın muhafaza edilmesi maksadıyla müstakil bir beylerbeylik olmaya müsait olduğu vurgulanarak, bu yönüyle buradaki ticaretin

1058 "Kapudan Cafer Paşa kullarının arzıdır. Bahreyn'de Muhafaza Beyi olan Mehmed Bey kullarına Dimyat Sancağı inayet olunmağla, liva-yı mezbur mahlul olmağın Biga Sancağı beyi olan diğer Mehmed Bey kulları yarar olup çekdirir gemiye kadirdir deyü liva-yı mezbur inayet olunmak ricasına arz eder." Bkz. BOA, *AE.SAMD.I*, 9/845, 7 Za 1015 (6 Mart 1607).

1059 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

1060 Başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk imamlar için Rafizi tabiri kullanılırken, daha sonra bütün Şii fırkaları için bu deyim kullanılmıştır. Bkz. Mustafa Öz, "Rafiziler", *DİA*, 34, 2007, s.396-397.

yanı sıra, halkın din ve namusunun muhafazası hususunda karar alınmıştır[1061].

Nadir Şah zamanında 1723 ile 1749 yılları arasında Nadir Şah Basra Körfezi'nde etkinliğini artırmak için Basra'ya daha fazla asker sevk etmiş[1062], büyük donanma gemileri inşa ettirip Basra Körfezi'nde kontrolü sağlamaya çalışmıştı[1063]. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Bahreyn'in muhafazası için Tersane-i Âmire'de kalyonlar inşa edilirken, kalyonların yanı sıra, Bahreyn'deki ince donanma gemileri için ham demir satın alınarak Cebehane-i Âmire ve Tersane mahzenine konulmuştur. Nitekim 1769 yılında Bahreyn'in muhafazası için donanma kalyonlarıyla ince donanma teknelerinin demir aksamının yanı sıra, Tuna Nehri'nde inşa edilecek şaykalar ve büyük köprüler için gerekli lenger demirleri ve diğer kısımlar için demir satın alınmıştır[1064].

1775'de bir İran ordusu Basra'yı kuşatıp 1776'da ele geçirmesine rağmen, Osmanlı güçleri 1780 yılında Basra'ya yeniden hakim olup Basra üzerindeki İran tehdidi de bertaraf edilmişti[1065]. Ancak Bahreyn'in muhafazası için Donanma-yı Hümâyun kalyonları Bahreyn'e gönderilirken, dönüşte de bu kalyonlar Tersane-i Âmire'ye çekilerek bakım ve onarımdan geçirilmiştir. Nitekim 1789 yılında Bahreyn'de hizmet etmek üzere giden donanma kalyonları vazifesini icra eyledikten sonra İstanbul'a dönerek gerekli bakımlar için Tersane-i Âmire'ye çekilmiştir. Bahreyn'den dönen donanma kalyonlarının yelkenlerinin yenilenmesini Tersane eminin bildirmesi üzerine, beş bin ton mayıstra bezine ihtiyaç duyulmuştu. Gerekli yelken bezinin İstanbul'dan satın alınmasının mümkün olduğu bildirilirken, gerekli kirpas kayıtlarının mevcut olduğu def-

1061 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 73, h.1058, 22 N 1003 (31 Mayıs 1595), s.174.
1062 Axworty, *The Sword of Persia: Nader Shah*, s.130.
1063 Avery, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", s.44.
1064 BOA, *AE.SMST.III*, 6/363, 26 L 1182 (5 Mart 1769).
1065 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

terler dikkate alınarak temin edilmesi uygun görülmüştür[1066]. Nitekim Bahreyn'den dönen kalyonların yelkenleri için her bir topu 96-100 para olmak üzere Tersane Emini Mehmed Efendi tarafından kirpas-ı mayıstra satın alınmıştır[1067].

Yine 1789 yılında Bahreyn'e gönderilen donanma kalyonlarındaki neferatına tevzi olunacak mevaciplerinin verilmesi hususunda baş muhasebeden Malikane Halifesi Efendizade Hıfzı Bey Efendi mevacip defterini göndermekle beraber, gerekli işlemler için mevaciplerin ödenemesi için gönderilen ferman gereği kalyonlar katibi efendiye havale olunmuştur. Kalyonlar katibine gönderilen ferman gereği işlem yapması hususunda yazı yazılmıştır[1068].

c-Katif'in Muhafazası

1534 Aralık'ında Bağdat'a hakim olan Osmanlı Devleti için Basra yolu da açılmış oldu[1069]. Osmanlı sultanı Bağdat'ta iken, Katif ve Basra'ya hakim bulunan Raşid ibni Megamis[1070] bağlılığını bildirmek üzere oğlu Mani'yi şehrin anahtarı ve bir mektupla Kanuni Sultan Süleyman'a göndermişti[1071]. Kanuni Sultan Süleyman da bölgenin idaresini Raşid'e bırakmıştı[1072].

Basra Körfezi'nde önemli bir mevkide yer alan Katif'i, Portekizliler Hürmüz'de kurmuş oldukları donanma gemileriyle 1550 ve sonrasında Lahsa'yla birlikte ele geçirmişti. Bunun üzerine, Basra Körfezi için ciddi bir tehdit ve Katif ve Lahsa'yı Portekizlilerden almak üzere Piri Reis 1552 yılında Süveyş'ten Hürmüz'ü ele geçirmek üzere donanma gemileriyle

1066 BOA, *C.BH*, 185/8700, 9 L 1203 (3 Temmuz 1789).
1067 BOA, *C.BH*, 185/8700, 13 L 1203 (7 Temmuz 1789).
1068 BOA, *C.BH*, 28/1339, 5 Za 1204 (17 Temmuz 1790).
1069 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58.
1070 Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefa*, s.180.
1071 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58; Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Âl-i Osman*, s.366.
1072 Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Âl-i Osman*, s.412.

hareket etmişti[1073]. Piri Reis başarısız olunca, Basra'daki donanmayı çıkarma görevi Katif Sancak Beyi Murat Kaptan'a verilerek Basra'daki iki barça, beş kadırga ve beş kalyatanın Basra'da bırakılması emredilmişti[1074]. Fakat Murat Kaptan 1553 Ağustosu'nda 17 gemiyle Hürmüz Boğazı'nı geçerken Portekizlilerle girdiği mücadelede başarısız olmuş ve Basra'ya dönmek zorunda kalmıştı[1075]. Sahile hakim bir noktaya iyi tahkim edilmiş bir kale yaptıran Osmanlı Devleti, Katif'i alarak 1555'de yeni kurulan Lahsa'ya bağladı[1076].

Bu süreçten sonra Lahsa Eyaleti'ne tabi Katif Sancağı'nın muhafazasında Lahsa beylerbeyi önemle rol oynarken, Lahsa beylerbeyi değiştiğinde, Katif sancak beyinin idaredeki başarısından dolayı görevinde kalmasına müsaade edildi. Nitekim 1574 yılında Lahsa beylerbeyi değiştiği halde Katif Sancak Beyi Ali Bey'in, uzun yıllar bu görevde bulunmanın tecrübesiyle görevde devamına karar verilerek, 20 bin akçe zeamet tasarrufuna müsaade edildi[1077].

Lahsa ve Katif için en büyük tehdit Hürmüz'de üslenmiş Portekizliler ve bölgedeki Arap unsurlardı. Nitekim Lahsa Beylerbeyi Murat Bey Lahsa Eyaleti ve Katif'in imarı için gerekli çalışmaları yaparken İşare-i Arap Kabilesi memleketi harap etmelerinin yanı sıra, denizde Hürmüz üzerinden de Portekizliler kadırgalarla gelip yolları kesip Katif İskelesi ve Lahsa yakınındaki limanı basarak buradaki tüccar gemilerini gasp edip, miri malını da yağmalamışlardı. Portekizlilerin Kenduvile ve Rat isimli kadırgalarıyla Katif İskelesi'ne verdikleri zarar ve yağmanın önüne geçmek amacıyla Basra

1073 İdris Bostan, "Keşifler Çağının Osmanlı Denizcisi: Piri Reis ve Yeni Dünya Haritası", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.178.

1074 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik*, s.74. Cevdet Paşa, Murad Reis'in iki barça, beş kadırga ve bir kalyatayı Basra'da bıraktığını zikreder. Bkz. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, s.156.

1075 Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", s.208.

1076 Bilge, "Katîf", s.44.

1077 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 25, h.1009, 30 Za 981 (23 mart 1574), s.90.

beylerbeyi Katif İskelesi'nin imarı ve muhafazasıyla görevlendirilirken, Araplara ve Portekizlilere karşı gerekli hazırlığı yapması hususunda emir verilmiştir[1078].

Lahsa'ya tabi bulunan Katif'te kıymetli taşlardan olan inci denizden dalgıçlar tarafından çıkarılır ve burada bulunan bir pazarda satışa sunulurdu. Katif'teki bu zengin inci varlığı nedeniyle denizde bulunan inci yataklarının muhafazası için Basra'dan kadırgalar gönderilirdi. Ancak uzun zamandır bu bölgede yeteri kadar kadırga bulunmadığından, Portekizli gemicilerin baskı ve tecavüzleri artarken, inci çıkaran gavvasların da Katif'ten Bahreyn'e geldikleri Lahsa Beylerbeyi Ahmet Paşa'ya gönderilen mektupla bildirilmişti. Portekizli korsan gemilerin Katif'teki baskılarını kaldırmak ve muhafaza amaçlı devriye gezmek üzere Basra'dan iki kadırga gönderilirken, üç kadırganın daha gönderilmesi halinde Portekizli gemicilerin bu bölgeye gelemeyeceği ve Bahreyn'deki gavvasların Katif'e döneceği bildirilmişti. Üstelik Hazine-i Âmire'de fazlasıyla inciye ihtiyaç duyulmakla beraber, Katif'teki denizlerin Basra'dan gönderilecek kadırgalarla kontrol altına alınmasıyla burada bir güven ortamı oluştuğundan, civardaki bezirgan ve tüccarların bu bölgeye gelerek, bölgedeki ticari hacmin artacağı bildirilmişti. Ancak Basra'dan muhafaza amaçlı beş kadırga gönderilmesine rağmen, Katif'te kadırgaların sığınacağı büyük bir liman bulunmamaktaydı. Bu nedenle Katif'in muhafazası için on kadırgaya ihtiyaç duyulmakla beraber, kadırgaların muhafazaya hazır beklemeleri için Katif'te eskiden mevcut bulunan limanın bu amaçla hazırlanması ve Lahsa'ya muhafaza amaçla mükemmel donanımlı kadırgalar gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1079].

1078 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1131, 22 Ş 967 (18 Mayıs 1560), s.382.

1079 Basra beylerbeyine gönderilen 23 N 985 (4 Aralık 1577) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.751, s.338.

Lahsa beylerbeyi Lahsa'nın yanı sıra, Katif'teki kalelerin muhafazasında önemli rol oynarken, bu kalelerde ihtiyaca göre silah ve cephane talebinde bulunmuş ve bu talebinin karşılanması için Bağdat beylerbeyine bildirmiştir. Nitekim Lahsa Beylerbeyi Murat Paşa gönderdiği defterle baruta ihtiyaç duyduğunu ve 100 kese barutun tedariki hususunda Bağdat beylerbeyine emir verilirken, Diyarbekir Eyaleti'nden de zarbezen topları ve tüfek temin edilerek Basra'ya, buradan da Lahsa'ya sevk edilmesi istenmiştir[1080].

Katif'teki zenginlik Osmanlı sarayında padişahlara da hediye olarak yansımıştır. Nitekim Lahsa beylerinden Katif Sancak Beyi Beşaret Bey vefat ederken, sağlığında padişah için hurma ağacından bir tuhfe hazırlayıp göndermesi hususunda kendisine emir verilmişti. Ancak Beşaret Bey'in, hurma yerine sahte bir tuhfe ile hazırladığı iki dizi inciyi Basra Kaptanı Mahmut Bey ele geçirmişti. Bu olayın duyulması üzerine, merhum Beşaret Bey hazırlattığı incinin Mahmut Kaptan'dan alınarak İstanbul'a gönderilmesi hususunda Divan Çavuşu Mehmet görevlendirilmişti. Bu nedenle Mahmut Kaptan'ın elindeki inciye el konularak İstanbul'a getirilmek üzere Mehmet Çavuş'a teslimi hususunda Basra beylerbeyi görevlendirildi[1081]. Basra beylerbeyine bu sahte tuhfe ve inciyi aynen olduğu gibi Mehmet Çavuş'a teslim etmesi hususunda emir verildi[1082].

3-Basra Körfezi'nde İngilizlerle Ticari ve Diplomatik İlişkilerin Sağlanması

Basra Körfezi, baharat ve Hint ticaret yolu üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı ve Portekizliler arasında uzun mücadelelere sahne olmuş, Osmanlı idaresine girmesinden

1080 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1133, s.382.
1081 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 69, h.349, s.175.
1082 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 69, h.353, s.177.

sonra belirli bir istikrar ve düzene kavuşan Basra'nın ticaretteki önemi de zamanla artmıştır[1083]. Portekiz ve İngilizlerle Irak ve Basra Körfezi'nde mücadele edilirken[1084], mahalli idarecilerden Afrasiyab ve halefleri döneminde XVII. yüzyılda Hollandalı, İngiliz ve Hint tüccarlarına verilen imtiyazlar sebebiyle Basra'ya depolar yapılırken, hanlar inşa edilmiştir[1085].

Basra Körfezi'ne hakim olmak isteyen İngilizler Portekizlilerle mücadele ederken, bölgedeki yerel güçlerle de anlaşma yoluna gitmiştir. Zira, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yönelik politikaları XVII. yüzyılın sonunda başlamıştı. Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1600 yılında kurulurken, Hindistan'daki yünlü mamüller ve diğer ticari emtianın tüccarlar vasıtasıyla yerine ulaştırılması için Basra Körfezi'ne hakim olmak isteyen İngilizler, Safavi Hükümdarı Şah Abbas'la anlaşmıştı. 1622 yılında Şah Abbas vasıtasıyla Portekizlileri Hürmüz'den atmayı düşünen İngiliz Doğu Hint Kumpanyası, Abbas Limanı'nda yeni bir ticari merkez kurarak Basra Körfezi'nde faaliyete başlamıştı. 1640'dan itibaren Irak ve İran'da Şah Abbas ile başarılı ticari faaliyetlere girişen İngiliz Hint Kumpanyası, Hindistan'daki Hollanda şirketiyle rekabet edebilmek amacıyla Safavilerle kurduğu ittifak sayesinde Basra Körfezi'nde büyümekle kalmamış, XVIII. yüzyılda şirketin ticari konumunu da güçlendirmişti[1086]. 1722 yılında Nadir Şah'ın Afganistan ve Hindistan'a doğru genişleme siyasetiyle beraber, buradaki Türk-Moğol güçleri çökerken, bu çöküşten doğan boşluğu İngiliz ve Fransız güçleri doldurmak için rekabete girişmişlerdi. Bu rekabet sonunda 1765'ten sonra Doğu Hint Kumpanyası Bengal'de bölgesel bir güç olmasının yanı sıra, Basra Körfezi'nde de büyük bir güç haline geldi. 1747'de

1083 Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *DİA*, 5, 1992, s.113.

1084 Leila Sabbagh, "Aspects of Intellectual Life in the Arab Provinces During the Ottoman Period", *History of The Ottoman State Society&Civilisation, II*, ed. E.İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2002, s.240.

1085 Yusuf Halaçoğlu, "Basra", *DİA*, 5, 1992, s.113.

1086 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.70-71.

Nadir Şah'ın ölümüyle birlikte Basra Körfezi'ni tamamen kontrolüne almak için Arap ve İranlı korsan ve denizcilerle mücadeleye girişen şirket, Bahreyn, Hürmüz ve diğer şehirlere ticari merkezler açarak bölgesel ilişkilerini geliştirdi[1087].

Basra Körfezi'nde hakimiyeti sağlamak maksadıyla Safavilerle ittifak kuran İngilizler, Nadir Şah zamanında yeni bir sürece girdiler. Basra Körfezi'nde söz sahibi olmak isteyen Nadir Şah, İngilizlerin kontrolündeki Surat'ta büyük donanma gemileri inşa ettirip Basra Körfezi'nde bir güç oluşturmak için bu gemileri düzene sokmayı amaçlamıştı[1088]. Fakat İngilizler donanma kurarak Basra Körfezi'ne bir açılım içerisine giren Nadir Şah'a bu fırasatı vermediler. Zira, donanma inşası için gerekli malzeme ve desteği sağladığı Hindistan da İngilizlerin kontrolündeydi. Böylece İngiliz-Nadir Şah ittifakı son buldu. Nadir Şah'ın donanma kurma teşebbüslerine de donanma komutanı İmamverdi Han'ın öldürülmesiyle büyük darbe vuruldu[1089].

Basra Körfezi'ndeki İngiliz-Safavi rekabeti daha da şiddetlenirken[1090], İngilizler Nadir Şah'ın körfezde oluşturmaya çalıştığı donanma faaliyetlerine büyük bir darbe vurduktan sonra[1091], Safavilerin hakim olduğu İran'da da ticari faaliyetlerini geliştirmeye çalışmışlardı. Ancak bu rekabet ortamında İran'da gerekli desteği göremeyen İngiliz temsilciler, körfezdeki faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla Osmanlı kontrolündeki Basra'ya yerleşmek zorunda kalmıştı. Nitekim 1726 yılında İngiliz tüccarların İran'daki ticari hak ve imtiyazlarını takip etmek maksadıyla İngiliz kralı tarafından İsfahan'a bir balyos görevlendirilmişti. Ancak Mirvus-oğlu isimli birinin İsfihan'ı istilası sebebiyle İngiliz Balyos Benderabbas gü-

1087 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.
1088 Avery, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", s.44.
1089 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.
1090 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.
1091 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.

venliği kalmayınca Basra'ya yerleşmek zorunda kaldı. İngiliz balyos Basra ve Bağdat valisi ve Hemedan Seraskeri Vezir Ahmet Paşa'nın kontrolüne verildi. İngiliz balyosun Basra'da ikameti, kanun ve kurallar ölçüsünde ticaret malından alınacak gümrüğün tespiti ederek, İngiliz gemilerin getirdiği malları kayıt altına alıp, bu defterleri incelenmek üzere Osmanlı yetikililerine gönderecekti. Ancak bu defter kayıtlarının doğruluğuna rağmen, İngiliz tüccar ve balyosun kendilerine tanınan ahidname kurallarına uymadıkları tespit edildi. Bunun üzerine İngiliz devletiyle kurulan dostluğa binaen diğer Avrupalı devletlere nazaran kendilerine tanınan ahitnameden istifadeyle yüzde üç vergi vermek ve bütün kurallara riayet suretiyle bu İngiliz balyosun Basra'da ikametine izin verildi[1092].

İngiliz Doğu Hint Kumpanyası 1755 ve 1756 yıllarında Bender-i Rig'de lokal faaliyette bulunurken, burada varlığını icra eden Hollanda şirketinin karşısında zorlanmıştı. Doğu Hint Kumpanyası'nın 1750'lilerin sonunda Bender-i Abbas'ta ticari faaliyetleri düşerken, 1723'ten beri kalıcı hale getirdiği Basra'ya 1763'de taşınmaya karar verdi. Şirketin güvenliği için adalara ajanlar gönderilirken, ekonomik sebeplerle Basra ve Buşehr şehirleri özellikle İran'da olmadığı için tercih edildi. Osmanlı Devleti'ne ait güçlü ve kalıcı bir hükümet yapısının bulunmasıyla beraber hızla gelişen ticari yapısı ve ulaşım ağının sağladığı avantajlar nedeniyle şirketin yeni merkezi olarak tercih edildi. Böylelikle İngilizler Basra Körfezi ve Suriye çölleri vasıtasıyla kurulan ulaşım ve iletişim ağıyla Hindistan'ın sağladığı etkiyle Avrupa'da yeni bir ticari ve politik dönüşüm üstünlüğünü elde etmiş olacaktı. Bağdat yönünde ticari merkez olma tam sağlanamadığı için Basra şirketin körfezdeki merkezi oldu. Yıllar içerisinde Hindistan'daki

1092 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 133, h.1130, 10 S 1139 (7 Ekim 1726), s.347.

Bengal ile Basra arasında gelişen ticari bağlantı daha da derin bir güç kazandı[1093].

İngilizlerin Basra'daki ticari ve diplomatik etkinliklerinin yanı sıra, Basra'daki ticari aktivasyondan pay almak isteyen diğer Avrupalı devletler de burada konsoloslar bulundururken, görevli konsolosun vefatı üzerine, Basra'daki mevcudiyetlerini korumak için yeni konsolos vazifelendirmişlerdi. Nitekim 21 Ağustos 1743 tarihinde Fransa elçisi Osmanlı hükümet yetkililerine Basra İskelesi'nde Fransız tüccarlar ve kaptanların umur-ı maslahatlarına yardımcı olmak üzere görevlendirdikleri Senyör Miran'ın vefat ettiğini bildirmişiti. Vefat eden Senyör Miran'ın yerine de Fransa hükümdarını temsil gayesiyle Siporgos isimli Fransız Beyzade'nin görevlendirildiğini ve Frsansa'ya tanınan ahidnâme uyarınca yeni konsolosun kabul edilmesini istenmişti. Basra'da görevli Siporgos 1776 yılına kadar Fransa'nın burada temsilcisi olarak çıkarlarını korumak üzere vazifede bulundu. 1776 yılında Siporgos'un da vefatı üzerine yerine Don Mirando isimli Fransız asilzade veya beyzadesi görevlendirildi. Bu konsolusun Fransa'ya verilen ahitname gereğince göreve başlaması için eline bir berat verilmesi hususunda emir yazılmıştır[1094].

Fransa'nın yanı sıra, Basra ve Bağdat'ta İsveç devletinin ticari menfaatlerini sağlamak üzere de İsveç Elçisi Deselsin kendilerine tanınan ahitnâme-i hümâyun uyarınca Tomazda Sipus isimli İsveç tercümanın bazı özel ticari işlerini sağlamak üzere Bağdat'ta ikamet eden Refail de Manok ve Basra'da ikamet halinde bulunan Marko Osti isimli iki damalarının tercüman olarak görevlendirildiğini ve ticari konularda herhangi

1093 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.

1094 "Basra'da Françe konsolosu olan Siporgos nam beyzade halik olup, yerine Don Mirando nam beyzade nasb ve tayin olunmağla ahidname-i hümâyun mucibince olıgeldüği üzere konsolos-ı merkumun yedine berat-ı alişan inayet ve ihsan buyurmaları babında emr-i âlileri rica ve niyaz olunur." Bkz. BOA, *C.HR*, 67/3331, 8 Ş 1190 (22 Eylül 1776).

bir müdahalede bulunulmamasını istemişiti. Bunun üzerine bu yeni görevlilere dokunulmaması hususunda Bağdat valisi, kadı ve diğer eyalet zabitlerine ferman yazılmıştır[1095].

Diğer Avrupa devletlerine tanındığı gibi Hollanda Devleti'ne tabi reaya, Hint Denizi'nde bulunan Toskana dukalığının büyük hükümetine tabi iskele, liman ve adalarının reayası ve Habsburg şehirlerinin halkı da Osmanlı Devleti'ne gelip ticari emtialarını satışa sunarak alış-veriş yapmaktaydılar. Bu nedenle Akdeniz kıyısındaki Osmanlı şehirlerinde diğer Avrupalı konsolos ve tüccarlara tanındığı gibi, bu devletlerin tüccar tayfasının da ticari ilişkilerin derecesinin artırılmasını talep etmişlerdi. Nitekim İstanbul'daki Avrupalı elçi ve kapı kethüdalarının istekleri üzerine diğer Osmanlı şehirlerinde de konsolos veya konsolos vekili ve tercüman bulundurmalarına izin verilirken, bu izni kullanmaları için de kendilerine bir senet verildi. Avrupalı konsolos ve tercümanlar Osmanlı iskelelerine gönderilirken, buralarda konsolos ve tercüman istihdamı için önemli bir gerekçe göstermeleri istendi. Bu suretle görev yapacakları bölgenin hakim ve zabiti tarafından korunarak rahatlıkla görev yapmaları sağlanmış olacaktı[1096].

XVIII. yüzyılda Basra Körfezi'nde hakimiyet kurmak isteyen İngiliz Hint Kumpanyası, Bahreyn, Hürmüz ve diğer şehirlere ticari merkezler açarak bölgesel ilişkilerini geliştirirken, Basra Körfezi ve Suriye çölleri vasıtasıyla kurulan ulaşım ve iletişim ağıyla Hindistan'ın sağladığı etkiyle Avrupa'da yeni bir ticari ve politik dönüşüm üstünlüğünü elde etmeyi amaç edinmiş olacaktı[1097]. Bu amaçla Basra'ya, Halep'e ve Akdeniz kıyısındaki diğer iskeleler vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşmayı hedef edinmişti. Bu amaçlarını gerçekleştirmek isteyen İngiliz-

1095 BOA, *AE.SABH.I*, 71/4887, 6 M 1186 (9 Nisan 1772).
1096 BOA, *C.HR*, 53/2637, 29 Z 1180 (28 Mayıs 1767).
1097 Yapp, "British Policy in the Persian Gulf", s.72-73.

ler Akdeniz'deki iskelelerde konsolosluk açmaya çalıştılar. Nitekim 1766 yılında İskenderun ve diğer iskelelerde ticaret yapmak ve Avusturya tüccarının menfaatlerini temin etmek maksadıyla Halep'te İngiltere konsolosu Aleksandr ve Dromont isimli İngiliz levantına giderken, yerine Kanlok isimli bir konsolos tayin edilmişti. Avusturyalılar bu İngiliz konsolosu, konsolos vekili olarak tayin etmişlerdi. Bundan önce 1748 ve 1759 yıllarında verilen emr-i şerif gereğince Kanlok isimli görevli hala Halep'te İngiliz konsolos olurken, Avusturyalılara 1716 yılından beri Bağdat ve Basra'da konsolos bulundurma hakkı tanındığından, onların da konsolos vekili bulundurmaları kaydına dayanarak bu durumun devamına karar verilmiştir[1098].

Nitekim Venedikli tüccarlar uzun zamandır Basra'da ticari faaliyette bulunduklarından, dokuz yıldır Venedikli tüccar Covan Deserpos'un Basra'daki işlerini görmek üzere tayin ettiği Cozep Lioni Kıbrıs'a firar etmişti. Cozep Lioni'nın Basra'ya gitmek üzere gemiye bindiği haber alındığından yakalandığı takdirde habs edilip Venedik'e götürülmek üzere Venedik konsolosuna teslim edilmesi hususunda emir verilmişti[1099].

XVII. yüzyılda Portekizliler Hürmüz'den çıkarıldıktan sonra, Hint Okyanusu'nın yeni sahipleri Flemenk ve İngilizler olurken, Osmanlı Devleti bu rekabet ortamında yeni güç denkleminde Hint Okyanusu'ndaki etkisini de yitirmiş, Hint Okyanusu sınırındaki Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Afrika boyunuzundaki bütün kazanımlarını tekrar elde etmemek üzere kaybetmişti[1100]. Bu rekabet ortamında Basra Körfezi'nin yeni sahibi İngilizler Basra'dan itibaren Akdeniz'e ulaşan geniş bir alanda başarıya ulaşmak amacıyla da Osmanlı hükümet yet-

1098 BOA, *C.HR*, 53/2637.
1099 BOA, *AE.SMST.III*, 294/23546, 28 Za 1180 (19 Nisan 1967).
1100 Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, s.200.

kilileriyle diplomatik temasta bulundular. Daha rahat hareket etmek amacıyla da bunlara diplomatik vergi muafiyeti getirmek istediler. Ancak tahta çıkan Osmanlı padişahının cülus-ı hümâyun merasimi duyrulurken[1101], Osmanlı iskelelerindeki Avrupalı konsoloslar, görevlerini devam etttirmek üzere tahta çıkan padişahtan yeni berat almak zorundaydılar. Zira, Osmanlı coğrafyasında diplomatik olarak görevli konsoloslar ve maiyetleri ehl-i zimmet tayfasından kabul edilip bunlardan cizye ve vergi alınmaktaydı. Ancak bu görevliler emirden muaf oldularını bildirerek vergi muafiyetine girmeyi arzuladılar. Fakat tahta çıkan padişahtan önce alınan beratların muafiyet işlevini yitirdiğine dair bilgi verilirken, eski tarihli berat vermek isteyen konsolos ve tercümanların belgelerinin kabul edilmemesine karar verildi. Bu durum Basra'da görevli ayan ve mütesellimlere de bildirildi. Nitekim Basra'da bulunan balyoslar kendilerine verilen ahidnameye aykırı davranmaya başlamışlardı. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Basra'da konsolos tabiri kullanılmazken, 1765 yılında İngiliz balyosu, İstanbul'daki hükümet yetklilerinden kendisine konsolosluk verilmesi için bir ferman aldırdı. Ancak bu teklif yetkililer tarafından kabul edilmeyerek, diğer iskelelerde olduğu gibi balyos tabirinin kullanılması kararlaştırıldı. Özellikle şimdiye kadar Basra İskelesi'nde böyle bir kullanım olmadığı gibi, ellerinde bulunan ahidname hükümlerinde de böyle kayıt bulunmamaktaydı. Konsolosluk ifadesini kullanan İngiliz balyoslar Basra ahalisi ve tüccarına zarar verecek olması düşüncesiyle İngiliz balyosun bu teklif ve kullanımına izin verilmedi[1102].

1101 Sultan I. Mahmud 2 Ekim 1730'da tahta çıktığından bütün eyaletlerde olduğu gibi Basra Eyaleti'nde de cülusun halka duyurulması hususunda ferman yazılmıştır. Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 136, h.916, 30 Ra 1143 (13 Ekim 1730), s.219.

1102 BOA, *AE.SMST.III*, 295/23605, 21 L 1178 (13 Nisan 1765).

4- Asi Araplara Karşı Yardım Sağlama

Osmanlı Devleti'nin fethinden önce Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Şattülarab üzerinde bir ticaret şehri olan Basra, 1508 yılında Safavî Hükümdarı Şah İsmail tarafından Akkoyunlular'dan alınmıştı. Buna rağmen Safavîler Basra'ya tam olarak hakim olamamış, bölgedeki emir ve hakimler ve özellikle Arap kabilelerin varlığı, bölgenin istikrarlı bir düzene kavuşmasını engellemişti. Osmanlı Devleti 1546 yılında Basra'yı fethedip burada sağlam bir eyalet idaresi oluşturunca, civardaki bölgeler de Basra beylerbeyinin etrafında toplanmaya çalıştılar. Ancak Osmanlı hükümet merkezine çok uzak olan bu bölgenin tam olarak kontrol edilmesi ve düzene kavuşması çok güçtü. Zira, salyaneli bir eyalet sistemine sahip Basra'da birçok kanal ve adacığın yanı sıra, verimsiz sahra toprakları nedeniyle bölgenin sınırlarını tam olarak belirlemek ve bölgede hakimiyeti sağlamak hemen mümkün olmadı[1103].

Basra beylerbeyliği ve komşu bölgedeki Lahsa beylerbeyliği güney-doğuda yer alıp Osmanlı devlet merkezine oldukça uzak bulunmaktaydı. İstanbul'dan gelen veya bu eyaletlerden İstanbul'a giden bir haberin yerine ulaşması kırk günü bulmaktaydı. Bu bölgede Portekiz ve Safavi tehlikesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ni uğraştıran diğer bir temel unsur da bölgedeki Arap kabileleriydi. Tarihi kayıtlarda Cezayir Arapları olarak da geçen bu Bedevî Araplar, kontrolü zor unsurlardandı. Nitekim halkının çoğu Şii unsurlardan oluşan bu Bedevilere coğrafi koşulların zorluğu nedeniyle ancak kayıklarla yaklaşmak mümkündü. Osmanlı Devleti'ne amansızca düşmanlık eden bu Şii Arapların üzerinde Safavi etkisi ve nüfuzu hakimdi. Osmanlı güçleri bu Arapları kontrol edebilmek için çok zahmet çekiyordu. Bu Arapların kontrolü için mücadele eden Basra beylerbeyi Bağdat, Şehrizor ve Diyarbekir

1103 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.58.

beylerbeylerinden yardım almak zorunda kalıyordu. Nitekim Portekizli Simao da Costa'nın 1563 yılındaki ifadesiyle Basra'daki Osmanlı otoritesi, bu bedevilerin Basra Tersanesi'ndeki gemileri yakmasından çekiniyordu. Yine Portekizli C.Fredericke de bu Arapların bulunduğu bölge deniz tarafından kanallar ve adalar tarafından bölündüğünden bu bölgeye girmenin mümkün olmadığını ifade etmekteydi. Bu adalarda oturan Arap kabile reisleri de oldukça nüzuflu olup, savaşçı tabiatları bulunmaktaydı. Bu Araplar çoğunlukla Basra'daki Fırat Nehri üzerindeki adalarda bedevi bir göçebe tarzı hayat sürdürdüğünden bunları kontrol etmek oldukça güç bir meseleydi[1104].

Kanuni Sultan Süleyman 1534'te henüz Bağdat'tayken Basra'nın kontrolünü elinde bulunduran ve Safavilere bağlı Raşid, oğlu Mani'yi şehrin anahtarı ve bir mektupla padişaha gönderip bağlılığını bildirmişti. Bundan sonra Cezayir bölgesi, Garraf ve Huveyze'deki Arap kabile ve reisleri de devlete tabi hale gelmişlerdi. Ancak Basra'da Osmanlı padişahının adına hutbe okutulup hakimiyetin kabulü 1538'i bulmuştu. Bu tarihte şehir ve etrafındaki bölgenin idaresi Raşid'e bırakmıştı. Raşid'den sonra yerine oğlu Mani geçerken, o da yerini zamanla Beni Amman Şeyhi Yahya'ya bırakmıştı. Şeyh Yahya bölgede Osmanlı idaresine karşı çıkarken, Fırat üzerinde stratejik bir öneme sahip Zekiye bölgesini kontrol amacıyla bir kale inşası için Bağdat beylerbeyinin gönderdiği Hürrem'e karşı mücadeleye girişti. Yenilince geri çekilmesi üzerine, Zekiye'de sağlanan Osmanlı hakimiyeti Basra'ya daha çok yaklaşmıştı[1105]. Ancak Basra'da kendi başına buyruk bir Arap idaresinin varlığı, Osmanlı egemenliğinin Hint Okyanusu'na giriş kapısı olan Basra Körfezi'ne gidişi için önemli bir engeldi. Bu nedenle Basra'ya hakim olmak elzem bir durum haline

1104 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.63-64.
1105 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.55-56.

gelmişti. Bağdat'tan kaçıp Basra'ya sığınan bazı kimselerin gönderilmesinin talep edilmesine Basra Hakimi Şeyh Yahya aldırmayınca Osmanlı ordusu 1546 yılında Basra'ya hareket etti. Basra Beylerbeyi Ayas Paşa, Musul Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı 120 gemiyle Basra'ya gönderirken, Dulkadiroğlu Ali Paşa idaresindeki kara kuvvetlerini de Zekiye'ye gönderdi. Gemilerle gelen kuvvetler Fırat Nehri üzerinden Kurna'ya varıp Acale Kalesi'ni aldılar. Cezayir bölgesinde Medine şehri hakimi İbn-i Ulyan üç bin kişilik gücüyle Osmanlı ordusuna saldırmasına rağmen yenilerek çekildi. Nehirden gelen kuvvetlerle karadaki güçler Ayas Paşa komutasında birleşerek 26 Aralık 1546'da Basra'ya girdiler. Ayas Paşa geçici olarak Basra muhafızlığına atanırken, Bilal Mehmet Paşa da Bağdat'a döndü[1106].

Cezayir Arapları içerisinde etkisi ve nüfuzu en yoğun Ulyan-oğullarıydı. Bu aileden Mir Ali ibn-i Ulyan henüz 1546 yılında Portekiz'in Hürmüz kumandanına başvurup Osmanlı tehlikesine karşı onlardan yardım istemişti. Portekizliler bu tarihte harekete geçmemişlerse de 1550 yılında bazı Arap şeyhlerinin davetiyle Basra üzerine hareket etmişlerdi. 1549 yılında Ali ibn-i Ulyan Basra yolunu kapattığından Bağdat muhafızı ve Garraf Sancak Beyi Ali Bey harekete geçince Basra Medinesi'ndeki Ulyanoğlu her yıl 15 bin sikke altınla beraber Acel, Sadr ve Kurna kalelerini yeniden inşa etmeyi kabullendi. Ancak verdiği sözü yerine getirmeyen Ulyanoğu ve Araplar yüzünden tam manasıyla Basra'da hakimiyet sağlanamadı. 1553 yılında Basra Beylerbeyi Kubat Paşa, Ulyanoğlunu mağlup edip sahip olduğu gemilerini de tahrip etti. Buna rağmen bu Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı zararlı faaliyetleri devam ederken, Basra beylerbeyinin işi daha da zorlaştı. Zira, Basra'dan geçen tüccarlar da bu Arapların baskı ve saldırısına maruz kaldığından, bölgedeki Arap baskısı devlet

1106 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.56.

için ciddi bir sorun haline gelmişti. Bu Bedevi Araplar Portekizlilerin desteğini de sağlayarak 1564 yılında Basra'yı kuşatmışlar, kuşatma altında kalan Osmanlı güçlerine Bağdat'tan sağlanan takviye kuvvet yetersiz kalınca Şehrizor beylerbeylerinden yardım istenmişti[1107].

Osmanlı Devleti'ne tabi olmasından sonra Basra'daki Arap aşiretlerinin sürekli isyanları nedeniyle Osmanlı ve Safaviler arasında ciddi sorunlar oluştu. İran'la 1555'de imzalanan Amasya Anlaşması'yla Basra hukuken de Osmanlı toprağı kabul edilirken, anlaşmanın hükümleri şark hududundaki valilerle Basra ile Kûfe mütevellilerine bildirildi. Yapılan bu anlaşmayla çeşitli bahanelerle Basra'daki Arap aşiretlerinin Safavilere başvurmalarına son verilmek istendi. Nitekim Osmanlı hakimiyetine karşı çıkan ve İran'la mezhep bağları bulunan aşiretler Safavilerden yardım talebinde bulunurken, Bağdat ve Basra beylerbeyleri tarafından konulan vergilere isyan etmek Arap aşiretlerinin bahanesi oldu[1108].

Basra'daki asi Araplarla mücadelede Basra beylerbeyi önemli rol oynarken, Arap kabilelerle verilen mücadelelerden sonra varılan anlaşmayla, Basra'ya bir fersah mesafeye kadar bütün sahra Arapların, şehir ise Türklerin hakimiyetinde kalacaktı. Ancak bu mümkün olmayıp Arap isyanları devam ettiğinden beylerbeyi sahip olduğu mansıbını yerli bir Arab'a 40 bin kuruş gibi büyük bir paraya satarak bu karışıklıktan kurtulmak istedi[1109]. Basra'da bozulan düzeni tekrar sağlamak ve buradaki yerli Bedevi unsurlar üzerinde otorite kurmak amacıyla daha önce Selçuklular döneminden kaldığı iddia edilen ve Afrasiyab ismi verilen kabile ve etnik unsurlar kullanıldı. Bu yöneticiler İran ve Irak'taki idari birimler

1107 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.64-65.
1108 Darkot- Gökbilgin, "Basra-Basra Körfezi", s.322.
1109 Darkot- Gökbilgin, " Basra", s.323.

üzerine yönetici olarak tayin edildi[1110]. Bu aileden gelenler Portekiz, İngiliz ve Safaviler arasında güç dengesi izleyerek sağlam ilişkiler ağı kurmuşlardı[1111].

Afrasiyab adını taşıyan ve yerliler arasında büyük bir nüfuz ve güce sahip bu idareciler zamanında Basra Limanı Avrupa ticaretine açılarak sırasıyla Portekiz, İngiliz, Hollandalı ve Fransızlar ticaret için Basra'ya gelmişlerdi. I.Ahmet'ten Köprülülerin sadaret dönemine kadar geçen sürede Afrasiyab ve oğlu Ali ve torunu Hüseyin Paşa idarede müstakil bir hale gelmişlerdi. Bağdat'ın Osmanlı idaresine girmesiyle bu eyaletin valileri Basra'da hüküm sürenlerle mücadele etmişlerdi. Ali Paşa'nın 1645'te Bağdat'ta Dekke Kalesi'ni zabtı üzerine, Bağdat Valisi Küçük Musa Paşa kuvvetleriyle kaleyi yine elde etmişti. Lahsa Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın şikayeti üzerine Bağdat Valisi Murtaza Paşa, Kurna Kalesi'ni elde edip Basra'ya kadar gelip burayı Bağdat'a bağlamak istemişti. Fakat Basra'yı Bağdat'a bağlamak istemesi civar kabilelerin ayaklanmasına yol açmış, Murtaza Paşa Bağdat'a geri dönmek zorunda kalınca, Hüseyin Paşa tekrar Basra'nın idaresine getirilmişti. Bu durumdan cesaret alan Hüseyin Paşa Lahsa Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı azil ve Lahsa'yı Basra'ya ilhak etmişti. Mehmet Paşa, Mekke şerifine iltica ederek durumu merkeze bildirince Bağdat Valisi Uzun İbrahim Paşa, Hüseyin Paşa'nın üzerine yürümüş, Hüseyin Paşa, Kurna'da şiddetli mukavemetle Müntefik şeyhi ile diğer aşiretlerin desteğini sağlamışsa da Basra'ya Arap kabileleri hakim olmuştu. Nihayet Diyarbekir Valisi İbrahim Paşa ile anlaşan Hüseyin Paşa devlete 500 ve yıllık 200 kese akçe vergi karşılığında bağlılığını bildirirken, tüccarlardan gasp ettiği malları iade edip,

1110 Jane Hathaway, "Egypt in the seventeenth century", *The Cambridge History of Egypt, Volume two (Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century)*, Cambridge University Press, 1998, s.47.

1111 Yılmaz, *Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası*, s.29

Basra'yı oğlu Afrasiyab'a bırakmış ve Lahsa tekrar Mehmet Paşa'ya iade edilmişti[1112].

Basra ve çevresindeki şehirler için Arap kabileleri her daim tehdit unsuruydu. Nitekim 1565 yılında Basra'daki Arap kabileleri Basra Kalesi'ni kuşatırken, Basra Eyaleti'ndeki Zekiye Beyi Derviş Osman Bey Medine, Rahmaniye ve Fethiye'nin Arap istilasına karşı korunması hususunda yardım talebinde bulunmuştu. Çaresiz kalan Basra beylerbeyi yardım için merkeze mektup göndermiş, Bağdat ve Diyarbekir eyaletlerindeki sancaklardan Basra'ya asker sevkine hükmedilmişti. Nitekim Bağdat ve Diyarbekir'deki sancaklardan sevk edilen askerlerin üzerine altı, Şehrizor'dan yardıma gelecek askerlerin başına ise beş sancak beyi görevlendirilmişti. Bağdat'a dışarıdan gelen askerlerle Şehrizor'dan gönderilen askerlerin Basra'ya varmalarından sonra bekletilmeden yardıma sevkedilmesi hususunda emir verilmişti[1113].

Basra beylerbeyi ve Zekiye Beyi Derviş Osman Bey'in yardım talebi üzerine, Bağdat gönüllü askeri ile yeniçeri askerlerinin başında sancak beyleri bulunduğu halde Basra'nın yardımına gönderilip, asi Araplara karşı mücadele için Bağdat Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya emir verilmişti[1114]. Şehrizor'daki beş sancak beyi de cebelü ve askerleriyle Basra'nın yardımına yetişip Araplarla mücadele edecekti[1115].

Asi Araplara karşı Basra'ya gitmek üzere Bağdat'a gönderilen Diyarbekir Eyaleti'nin askeri de Bağdat'a vardığında, Basra'da Araplarla mücadelenin çok çetin geçtiği vurgulanarak Şehrizor'dan gelen askerlerle birlikte Basra'ya gönderilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyine emir verilmişti[1116]. Basra'daki asker ihtiyacını karşılamak üzere Bayat Sancak Beyi

1112 Darkot- Gökbilgin, " Basra", s.323.
1113 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1176, 23 L 972 (24 Mayıs 1565), s.543.
1114 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1177, 23 L 972 (24 Mayıs 1565), s.543.
1115 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1177-1178, 23 L 972 (24 Mayıs 1565), s.544.
1116 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1270, 12 Za 972 (11 Haziran 1565), s.578.

Mir Hasan'a da idaresindeki askerlerle Basra'ya varıp düşmana karşı muhafaza görevinde bulunması emredilmişti[1117].

1565 yılında Basra'daki Arap şekavetine son verilirken, Arapların tekrar harekete geçtiği haberi üzerine, Basra beylerbeyine yardımda bulunmak üzere Bağdat beylerbeyi görevlendirilmişti. Bu nedenle Bağdat beylerbeyine her daim teyakkuzda bulunup, gerektiğinde Basra'ya asker ve mühimmat sevki hususunda hüküm yazılmıştı[1118]. Nitekim Diyarbekir ve Şehrizor'dan gönderilen beylerin Basra ve çevresinin muhafazasının devamı için Basra beylerbeyinin istek ve arzusuna göre muhafazada kalmalarının sağlanması hususunda emir verilmişti[1119].

Arapların Basra'yı kuşatması üzerine, merkezdeki hükümet tarafından Basra'ya bir sefer kararı alınmasına rağmen, Avusturya ile yapılan mücadeleler sebebiyle Basra seferi ertelenmişti. Yine de Arapların tekrar harekete geçme ihtimaline karşılık gerekli yardım ve desteğin gösterilmesi hususunda Şehrizor beylerbeyine hüküm yazıldı. Bağdat Eyaleti'ndeki sancaklardan da yardım geleceğinden, Şehrizor Eyaleti'ndeki piyade ve süvari tüfekli askerlerin Basra'ya gelmesi buyrulurken, Şehrizor'daki kalelerin muhafazası için de buralara yeterli asker konulması hususunda hüküm yazıldı[1120].

Nisan 1566'da asi Arapların yeniden Basra'ya doğru harekete geçtiği haberi üzerine, Diyarbekir'den piyade ve tüfekli 300 askerin gönderilmesi hususunda çavuşlar vasıtasıyla ferman gönderilmişti. Diyarbekir'den talep edilen askerin yanı sıra, Basra'daki donanma için de kürekçiler ve dökülecek toplar için beş kelek toprakla beraber beş kantar kalay

1117 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, 931, 19 B 973 (9 Şubat 1566), s.352.

1118 Bağdat beylerbeyine yazılan 19 B 973 (9 Şubat 1566) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.920, s.348.

1119 Bağdat beylerbeyine gönderilen 12 Za 972 (11 Haziran 1565) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.1269, s.578.

1120 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1025, 28 B 973 (18 Şubat 1566), s.387.

ve iki kantar demir tel talep edilmişti. Talep edilen telden bir kantar ve bir kıyyesi Basra'ya ulaştırılmak üzere Bağdat beylerbeyine gönderilirken, kalan malzemenin gönderilmesi yönünde Diyarbekir beylerbeyine hüküm yazılmıştı[1121].

1570 yılında Arapların isyanları Basra'daki Cezayir üzerine yoğunlaştı. Denizden aldıkları desteğin etkisiyle Cezayir'deki isyanlarını yoğunlaştıran asi Araplar, buradaki kalelerin üzerine saldırıya geçmişlerdi. Arapların Cezayir'deki saldırılarını Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa mektupla merkeze bildirmişti. Araplar Cezayir'deki Vaa Kalesi'ne gece saldırırken, destek için gemilerle haddinden fazla Arap gelip kaleye çıkarma yapmış; ancak kaledeki Osmanlı askerine mağlup olmuşlardı. Bu arada Remle kaptanı isyancıların altı gemisini ele geçirirken, Araplar Rahmane Kalesi'ne yakın Sedir Suyu Kalesi ve Uyunca Kalesi'nin sahip olduğu iskelenin zabtı için hücuma geçip, Akçehisar Kalesi'ne de saldırmışlardı. Arapların isyanını önlemek ve Cezayir'deki Medine Sancağı'na bir kadırga ve kayıklarla gerekli desteğin sağlanması hususunda Bağdat beylerbeyi görevlendirilmişti[1122].

Osmanlı Devleti'nin Basra'ya hakim olmasından sonra Cezayir Arap şeyhleri devlete bağlılıklarını bildirmek üzere yedi nefer oğullarını Basra'ya gönderirken, bunlar herhangi bir isyan hareketine karşılık Basra beylerbeyi Ali Paşa tarafından Basra Kalesi'nde rehin olarak tutulmuştu. Ancak bu şeyhlerin oğullarından biri vefat etmiş, bu nedenle Arapların devlete bağlılıklarının devamı için şeyh çocuklarının kalede gerekli özen gösterilerek muhafaza edilmesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmişti[1123].

1121 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1371, 15 N 973 (5 Nisan 1566), s.503.

1122 Bağdad beylerbeyine gönderilen 17 Ca 978 (17 Ekim 1570) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.1, s.1.

1123 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.132, s.60.

Cezayir Basrası'nın zabtıyla beraber buradaki yerel güçler üzerinde otoritesi bulunan ileri gelen bazı adamlardan her yıl Hazine-i Âmire'ye 12 bin altın talep edilirken, bazı adamları da rehin olarak Basra Kalesi'ne hapsedilmişti. Ancak bu para teslim alındığı halde buradaki güçlerden Ulyan-oğlu'na sancak idaresi verildiğinden, Basra hapishanesinde bu yerel güçlerin ve oğullarının bulunmasına lüzum kalmadığını eski Basra Beylerbeyi Ahmet bildirmiştir. Bu nedenle Basra'da hapis bulunan şahısların da serbest bırakılması hususunda Basra beylerbeyine ve dizdarına hüküm yazılmıştır[1124].

Lahsa'daki asi Arap ayaklanmaları nedeniyle Lahsa beylerbeyi Basra ve Bağdat'tan asker talebinde bulunarak şehri muhafazaya çalıştılar. Nitekim 1584 yılında Lahsa Eyaleti'nde Beni Halid diye bilinen Arap tayfası iki yüz atlı olarak etrafta yağma ve talan faaliyetine giriştiğinden, bazı kaleler de bu ortamda harap hale gelmiştir. Lahsa beylerbeyi bu asilerle başa çıkamadığından güçlü-kuvvetli 200 tüfekli askerin Temmuz'dan Ekim sonuna kadar Lahsa'da görevde bulunmalarını talep etmişti. Ancak sefer zamanı olup Basra ve Bağdat başta olmak üzere, her eyaletin muhafazasını kendi askeriyle sağlama zorunluluğu nedeniyle, Lahsa beylerbeyinin bu durumu kendi eyalet güçleriyle çözümlemesi yönünde hüküm yazılmıştır[1125].

Arapların isyanını önlemek için bunların daimi geçiş güzergahındaki engeller de ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Cezayir-i Arab'ında Yağı denilen mevkide Osman bin Mehmet isimli idarecinin talebiyle bir kale inşa edilmiş ve kalenin bulunduğu yer kendisine sancak olarak verilmişti. Ancak kalenin inşa edildiği yer Arapların geçtiği yol üzerinde bulunduğundan, onların geçişine engel teşkil ediyordu. Bu nedenle bu kalenin yıkılması için Mehmet Bey'in babasıyla da

1124 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.833, 20 Ra 993 (22 Mart 1585), s.288.
1125 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53,h.10 B 992 (18 Temmuz 1584), s.102.

görüşülüp, kalenin yıkılmasından sonra Mehmet Bey'e başka bir sancağın tevcih edilmesi yönünde Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1126].

Basra Eyaleti'ndeki yerel güçlerle kurulan iyi ilişkiler ve koordinasyon sayesinde eyaletteki gelişmelerden haberdar olunmuştur. Nitekim Basra Eyaleti'nde Huveyze hakimi bölgedeki gelişmeleri daimi olarak merkeze iletmek üzere adamlarını İstanbul'a göndermiştir. Bu adamlar merkeze vardıklarında bölgenin hakimlerine padişahın bir namesi verilip dönüşte de geldiği yere ulaştırması için Basra çavuşlarından biri yanına verilerek, güven içinde dönmesi sağlanmıştır. Örneğin, 1583 yılında Basra'daki Huveyze Hakimi İsmail'in adamı bölgede meydana gelen gelişmelerle ilgili bazı önemli hususlara dair bilgiyi merkeze getirmişti. Dönüşte de Huveyze hakimine padişahın namesi gönderilirken, bu adamın Basra'ya vardığında güven içinde Huveyze'ye dönmesi için yanına bir Basra çavuşunun tayin edilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1127].

Basra'da hüküm süren Arap aşiret reislerinden vefat edenlerin yerine, devlete tabiiyetini bildiren oğulları getirilmiştir. Nitekim Basra'da kabile reislerinden olup vefat eden Seyyid Secad'ın oğlu Ali eski Basra Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın nezdinde İstanbul'a hükümet yetkililerine biat etmek istediği bildirmesi üzerine, onun İstanbul'a gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştı[1128]. Seyyid Secad'ın oğlu Ali'nin yanı sıra, adamları da İstanbul'a gelip itaatlerini bildirdikten sonra divan çavuşlarıyla birlikte Basra'ya gitmek üzere Bağdat'a gönderilmişlerdi. Bağdat'a vardıktan sonra nehir yoluyla veya karadan ulaklar vasıtasıyla Basra'ya ulaştırılmaları hususunda Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştir[1129].

1126 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.575, 17 R 981 (16 Ağustos 1573), s.290.
1127 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.937, 8 S 991 (4 Mart 1583), s.317.
1128 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.616, 29 Z 992 (1 Ocak 1585), s.216.
1129 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.635, 29 Z 992 (1 Ocak 1585), s.220.

Basra Eyaleti'ndeki Arap şeyhlerinin bölgedeki halk üzerindeki tesirleri büyüktü. Bu şeyhlerin halk üzerindeki etkisi iyi bilindiğinden bunlara idari vazife verilirken, tedbirli bir şekilde hareket edilmiş ve onların kontrol ve idaresi Basra beylerbeyine bırakmıştır. Nitekim 1581 yılında Cezayir Arabı'nın baş meşayihinden olup bin kadar askeri bulunan Şeyh Abd'e kalabalık reayası sebebiyle bir istimalet verilirken, kendisine tabi olanlar gelip devlete itaatlerini bildirmişlerdi. Şeyh Abd daha önce tasarrufundaki yerlerin kendisine sancak olarak verilmesi talebinde bulunmuştu. Ancak Şeyh Abd gibi bölge ileri gelenlerine idari bir vazife verildiğinde isyana giriştikleri bilindiğinden, onun talep ettiği vazifenin gereğini yapmada ne kadar samimi olduğunun araştırılması maksadıyla Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[1130].

Huveyze Hakimi Seyyit Fellah'ın kardeşi Ali İstanbul'a gelip itaat etmek istediğini bildirirken, Seyyid Fellah da Osmanlı Devleti'ne sadakatini bildirmek üzere mektup göndermişti[1131]. Huveyze Hakimi Seyyid Fellah bir süre sonra Divan-ı Hümâyun'a gönderdiği mektupta sadakatini arz ederken, kontolünde bulunan Huveyze Kalesi'ni de teslim etmek istediğini bildirmişti[1132]. Seyyit ehl-i vukuf olup kendisine tabi aşiretiyle sefere katılan Osmanlı askerine kılavuzluk yapmak istediğini, bunun için yollarda askerlere eşlik edenlere istimalet verilmesine dair kendisine bir ferman verilmesini rica etmişti. Bunun üzerine bunlardan sefere katılan ve askerlere kılavuzluk ve yoldaşlık yapmak üzere hizmet eden aşiret mensuplarına raiyet ve istimalet verilmesi hususunda Bağdat'ta bulunan Vezir Sinan Paşa'nın yanı sıra Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1133]. Seyyid Felah'ın devlete tabiiyeti ve sadakati kabul edilirken, devlete sadakatle bağlanmanın önemi

1130 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.47, 27 B 989 (27 Ağustos 1581), s.75.
1131 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.263, 29 Z 996 (19 Kasım 1588), s.98.
1132 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.272, 29 Z 996 (19 Kasım 1588), s.97.
1133 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.263, 29 Z 996 (19 Kasım 1588), s.98.

vurgulanarak, bu takdirde hizmetine izin verileceği kendisine bildirilirken, onun denetimi için de Kars Beylerbeyi Osman Paşa yükümlü kılınmıştır[1134].

Basra'nın etrafı asi Arap kabilelerinden oluşmakla beraber, Basra'daki kale ve köylerle buradaki ahalinin muhafazası önemli bir hususstu. Bu durum Basra Eyaleti'ndeki sancak beyleri ve ağaların vazifelerinin başında bulunmalarıyla mümkündü. Ancak kendilerine sancak beyliği verilen Basra ümerası adamlarıyla yeni görevlerine başlayıncaya kadar vazifelerini icra edecek eleman bulunamamaktaydı. Zira, kendisine sancak beyliği verilen Basra ümerası ağalarıyla birlikte henüz göreve başlamadan, halefleri görev yerlerinden ayrılıp tasarruflarında bulunan iltizam hesabını kesmekteydiler. Bu durum sancaklardaki idari ve mali işlerin aksamasına yol açtığından yeni görevlilerin göreve başlamadan ayrılmamaları hususunda emir verilmiştir[1135].

a- Urban Eşkıyası Sebebiyle Safavilerle Basra'da Sınır İhtilafları

XVI. yüzyılda Basra'da kurulan Osmanlı düzeni, XVII. yüzyılın başlarında zayıflayınca, Safavi Hükümdarı Şah Abbas, Basra Körfezi'nde etkisini artırmak amacıyla Hürmüz'de bulunan Portekizlilerle işbirliğine girişmişti[1136]. Şah Abbas, 1602 yılına kadar Basra Körfezi'ne hakim olan Portekizlileri İngilizlerle kurduğu ittifakla Bahreyn ve Hürmüz'den çıkarınca Basra Körfezi'ndeki bir asırlık Portekiz varlığı da son buldu. Böylelikle 1622'den başlamak üzere Basra Körfezi'ndeki Safavi etkisinde Arap kabilelerin yerel iktidarı oluştu[1137]. Basra

1134 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.272, 29 Z 996 (19 Kasım 1588), s.97.
1135 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 46, h.279, 13 N 989 (11 Ekim 1581), s.138.
1136 Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, s.128.
1137 *Mirfendereski*, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

Körfezi'nde Portekiz sonrasında varlığını hissettiren Safaviler Basra'ya doğru genişlemek için 1623'de Bağdat'ı işgal ettiler[1138].

Bağdat'tan sonra Basra'ya da hakim olmak isteyen Safaviler bu süreçte Basra'daki Urban kabilelerini kendi kontrollerine alırken, Urban kabileleri yeni oluşan Osmanlı-İran sınırlarında iki devlet arasında ihtilaf konusu olmaya başladı. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Safavi sınırlarında Basra'daki Urban eşkıyasının Acem sınırlarına dahil olması, iki devlet arasında büyük ihtilaf konusu oldu. Bu ihtilafı aşmak isteyen Safavili yetkililer Bağdat valisi kanalıyla Osmanlı hükümet yetkililerine mektuplar gönderdiler. Nitekim Acem şahının İmamüddevlesi Acem hududuna firar eden Bağdat Urbanını kabul etmeyeceğini bildirerek bunların sayısını da merkeze iletti. İran tarafı üstelik Basra tarafından Acem diyarına gitmek ve Acem'den Basra'ya gelmek isteyen Urban tayfasının iki devlet arasında ihtilafa sebep olacağını ve bu nedenle Basra gibi sınırdaki kalelerde asker bulundurulmasını, bu kalelerde asker az bulunduğu takdirde kalenin eşkıyanın eline geçeceğini bildirdi. Bunun üzerine Urban eşkıyasının kontrolündeki Basra Kalesi'nin fethi için hareket edilirken, Bağdat ve etrafındaki Urban eşkıyasının ortadan kaldırılması için de Bağdat Valisi İsmail Paşa ve Halep valisi görevlendirildi[1139].

Basra ve çevresinde yer alan Müntefik Arap Kabilesinin reisi Mani ile Dicle Nehri'nin doğusunda İran'a ait bataklık bir bölgede yer alan Huveyze Hakimi Ferecullah Basra'ya sürekli olarak müdahale etmekteydiler[1140]. Basra Eyaleti'ne Urban Eşkıyası Mani hakim hale gelirken, kardeşi Cafer de başına topladığı Arap eşkıyasıyla Huveyze'ye sefer etmek niyetiyle gitmiş; ancak mağlup olarak geri dönmüştü. Mani'nin

1138 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

1139 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.674-75.

1140 Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III (IV.Mehmed'den III.Osman'a)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017, s.127-28.

yanındaki Arap eşkıyası da günden güne eriyerek yanında pek fazla adam kalmadığını Basra ahalisi ve Urban meşayihi mektupla bildirip, eski Basra Valisi Hasan Paşa'yı başlarında görmek üzere davet etmişlerdi. Ancak Bağdat Valisi Ali Paşa, bunu uygun görmeyip tedbir gereği Yeniçeri Ağası Derviş'i Huveyze'ye elçilikle göndermişti. Huveyze'de birkaç gün ikamet eden Derviş Ağa buradaki ahalinin taleplerinin samimiyetinin testi için bir miktar adam gönderip Kurna Kalesi'nin zabt edilmesi halinde Basra'nın da alınacağını bildirdi. Eski Vali Hasan Paşa üç yüz adamla Basra kolu olarak Kurna Kalesi'nin zabtı için gönderilirken Urban Şeyhi Sabihoğlu önlerine düşerek Kurna'dan Mani'nin adamlarını çıkarıp kaleyi fethetmişti. Birkaç gün sonra Basra'daki Rufai seyitleri ve Urban meşayihleri, Basra'nın alınması için Hasan Paşa'yı mektupla çağırdı. Ancak Hasan Paşa'nın yeteri kadar adamı olmadığı gibi, Ali Paşa da buna izin vermezken, Huveyze Hanı istendiği takdirde Basra'yı Osmanlı adına zabt edip teslim edeceğini bildirdi. Mart 1697'de Mani Basra Kalesi'nde birkaç yüz adamıyla kaldığı halde firar ederken, 300 adamını Kurna'ya gönderip burayı da ele geçirmişti[1141]. Bir süre sonra İran Elçisi Rüstem Han, Basra Kalesi'nin anahtarlarıyla padişahın bulunduğu Edirne'ye kadar gelirken, buna mukabil Defter Emini Mehmet Bey Rumeli payesi ve bir kısım hediyeyle İran şahına gönderilmişti[1142].

1690'dan 1700 yılına kadar Urban Eşkıyası Mani tarafından istila edilen Basra tam olarak kontrol edilmemişti. Bu durumdan istifade eden Safavilere tabi Huveyze Hanı Ferecullah, Osmanlı ordusunun Avrupa devletleriyle muharebe halinde olmasını fırsat bilerek Basra'yı kontrolüne aldı. Bağdat eyalet güçleri Ferecullah Han'ın tehlikesini ortadan kaldıramamıştı. Nihayet Basra Arabı'ndan Müntefik Şeyhi Mani, Basra

1141 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.627-28.
1142 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.636-37.

Vilayeti'ni istila ettiğinde Huveyze Hanı Ferecullah ile aralarında hakimiyet konusunda düşmanlık oluştu. Ferecullah Han Basra'yı İran şahına teslim etmek üzere haber gönderirken, üç aylık bir görüşmeden sonra çaresizce Ebulmasum Han isimli elçiyle Basra'nın anahtarını Osmanlı yetkililerine göndermişti. Basra'nın teslim alınması için Bağdat'ta tedarik edilen 20 fırkate ve Birecik'de inşa edilen büyük ve küçük 120 geminin üzerine Aşçıoğlu Mehmet Paşa Şat kaptanı tayin edildi[1143].

Basra ve Kurna kaleleri Mani eşkıyasından Huveyze hanının eline geçmesine rağmen, Osmanlı devleti birkaç yıldır Avusturya, Venedik ve Ruslarla savaş halinde olduğundan Basra'ya yeteri kadar zaman ayıramamıştı. Ancak koşullar oluştuğunda Basra ve Bağdat etrafındaki Urban eşkıyasını ortadan kaldırmak ve Basra ve Kurna kalelerini tekrar elde etmek üzere Birecik'te 60 kıt'a şaykanın inşasına karar verilirken, bu donanmanın üzerine eski Tuna Kaptanı Aşçızade Mehmet Paşa görevlendirilmişti. Fırkate ve şaykaların inşası için gerekli keresteler Maraş dağlarından kesilirken[1144], diğer levazımatın çoğu iktisadi açıdan birçok ham maddenin pazarı olan Halep'ten satın alındı[1145]. Birecik'te inşa edilen fırkate ve şaykaların kaptanları Tersane-i Âmire'den kalyonlarla İskenderun İskelesi'ne, buradan ise Halep ve Birecik'e nakledildi. Bu donanma gemileri inşa edildikten sonra Fırat Nehri üzerinden Basra'ya gitmek üzere hareket ederken, Halep Valisi Vezir Ali Paşa da Basra muhafızı olarak karadan Bağdat'a gitmek üzere onları takip edecekti[1146].

1683 Viyana mağlubiyeti sonrası uzun süreli savaşlardan doğuya gerekli önemi veremeyen Osmanlı Devleti, Karlofça

1143 *Anonim Osmanlı Tarihi (Özcan)*, s.154.

1144 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.706-707.

1145 XVI.yüzyılda Osmanlı idaresindeyken Halep'in iktisadi ve sosyal gelişimi için bkz.Masters, "Halep-Osmanlı Dönemi", s.245.

1146 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.706-707.

Anlaşması'ndan sonra Basra'daki asi Arapları tedip etmek üzere Daltaban Mustafa Paşa'yı görevlendirmişti[1147]. Basra'nın fethi için Bağdat Muhafızı Daltaban Mustafa Paşa görevlendirilirken, Halep Valisi Ali Paşa da Birecik'te yaptırılan donanma gemilerini muhafaza suretiyle dört ayda Bağdat'a ulaşmıştı. Bağdat'ta 40-50 fırkate ve 300 üstü-açık gemi içerisine 15 balyemez, 30 şahi, 4 büyük humbara konulmuştu. Yeniçeriler üç gün ulufe bahanesiyle Bağdat kapılarını ve dükkanlarını açtırmamışlardı. Bağdad valisi bu zorbaları güçlükle ortadan kaldırmıştı[1148].

Birkaç yıldan beri sayısı yüz bini aştığı halde Basra ve Kurna kalelerine toplanan Urban eşkıyası, İran'dan gelen Kızılbaşlarla ittifak kurmuşlardı. Urban eşkıyası ve Kızılbaş tayfası kurdukları ittifakla Şat ve Dicle nehirlerinden Osmanlı kuvvetlerini geçirmeyerek Basra ve Kurna kalelerinin alınmasına mani olmak istemişlerdi. Urban ve Kızılbaş tayfası, İran şahı ve askerlerine Basra Kalesi'ni teslim etmek üzere davet de etmişlerdi. Basra'ya iki menzil civarında İran hududunda Durk Kalesi yakınlarında 40 bin askeriyle toplanmış bulunan İran şahı, Basra'da gemiler inşa ettirip, Basra karşısında Gördelan isimli sarp bir kale bina ettirmiş ve içine de beş yüzden fazla Kızılbaş askerini koydurmuştu. Bu suretle Osmanlı ordusuna karşı Basra'yı tahkim ederken, Osmanlı askerinin durumunu yakından görmek üzere de casuslar göndermişti. Casuslar Osmanlı askerinin 40-50 bin düzenli ve toplamda 150 bin askerden oluştuğunu bildirmesi üzerine, İran tarafındaki bütün Urban eşkıyasının başı olan Beni Adem Şeyhi Abdüşşan, Osmanlı'ya on bir yıldır asi bulunmaktaydı. Aman dileyen bu Arap şeyhi Osmanlı serdarına tabi olup 40-50 bin kuvvetiyle Basra ve Kurna kalelerinin

1147 M.Cavid Baysun, "Bağdad", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.207.

1148 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.708.

alınması için kılavuzluk etmeye başladı. Abdüşşan diğer Arap şeyhlerine de haber gönderip bu Osmanlı ordusunun diğerlerine benzemediğini ve İran'a da bir sefer yapılacağını haber verdi. Bu haber üzerine susuz çöl ve dağlara sığınmış diğer Arap şeyheri de aman dileyip oğullarını rehin olarak devlete gönderdiler. Bu sırada Basra'yı kontrol eden Huveyze Hanı Ferecullah, İran şahı tarafından azledilerek yerine, Davut Han getirilmişti. İran şahından yüz çevirip Cezayir için Mani Arabı ve diğer şeyhlerle görüşen Davut Han, yeğeni ve 40-50 adamını üç murahhas elçiyle Şatt-ı Dicle üzerinden Osmanlı serdarına elçi olarak gönderdi. Gelen adamlar Osmanlı askerini ve kurulan köprünün cesametini görünce korkuya kapılıp, durumu Kurna Kalesi'ndeki İran şahına bildirdiler. İran kontrolündeki Kurna Kalesi Osmanlı tarafına teslim edilirken, Basra Kalesi'nin teslimi için de Şattülarap Nehri üzerine 180 tombazla büyük bir köprü kuruldu. Köprüden geçen Diyarbekir, Şehrizor ve Karaman kuvvetleri donanma gemilerine binerek Basra altına varmışlardı. Basra Muhafızı Ali Paşa ve serasker Mustafa Paşa, Şattülarap Nehri'nden ve karadan, yeniçeri, sipahi ve silahdar askerleri de köprüden geçip Basra'ya dahil oldular. Donanma dahi Şattülarap Nehri'nden Basra önlerine geldiğinde Davut Han bu sırada Gördelan Kalesi'nde bulunuyordu. Osmanlı askerinin kale üzerine yürüdüğünü farkeden Davut Han inşa ettiği gemilere binip firar ederken, Şattülarap ortasına vardığında gemisiyle birlikte ortadan kaldırıldı. Bundan sonra Basra'daki nahiye, köy ve Cezayir mukataalarının şeyhleri gelip bağlılıklarını bildirdiler. Gördelan Kalesi'ne de asker ve cephane gönderilerek kontrol altına alınırken, Huveyze Hanı Ferecullah da Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi[1149].

1149 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.709-12. Ayrıca bkz Uşakizâde es-Seyyid İbrâhim Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Târihi*, I.yay. haz.Dr.Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005, s.459.

Arapların Basra'yı kuşatmalarına karşılık verilecek mücadelede Arapların durumları hakkında Basra beylerbeyinin bilgisine başvurulmuştur. Nitekim Arap asilerin kuvvetlerinin durumuna bağlı olarak ne kadar piyade ve süvari tüfekli askere ihtiyaç duyulduğuna ve Basra'ya denizden yardım için donanma gemilerinin hareketine dair bilgi vermesi istenmiştir. Bu durumda Basra beylerbeyi Arap şekavetine karşı yapılacak harekatta bütün belirsizliğin ortadan kalkmasını sağlayacaktı. Özellikle bu harekatta bilinmeyen noktalar yetkililere bildirilirken, Araplara karşı denizden mücadele edecek donanma gemilerinin de hangi kıyıyı kullanmasının uygun olacağı belirlenecekti[1150].

Basra'daki Arap şekavetiyle mücadelede kullanılmak üzere barut ve güherçile temini için Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştir. Buna göre, barut işlemek üzere ne kadar güherçile tedarik ettiği, tedarik edilen güherçile ile ne kadar barut imal edildiği ve Bağdat'tan Basra'ya ulaştırıldığı, bundan sonra da ne kadar barutun imal edileceği de Bağdat beylerbeyine sorulurken, bu husus hakkında tam bilgi alınmak üzere Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1151].

Basra'daki Urban şekavetinin son bulması, Cezayir Vilayeti'ndeki Arap asilerin ortadan kaldırılmasıyla mümkündü. Ancak bu mücadelede başarılı olabilmek için de Birecik'te yeterli gemi inşasının yapılması gerekiyordu. Birecik Tersanesi'nde bu amaçla inşa edilecek gemiler için gerekli kerestenin temini, Birecik'e yakın bulunan Kilis, Azez ve Beni Rebia sancaklarına ihale edilmiştir. Bu sancakların beyleri tarafından gerekli kereste ve levazımat tedarikinden sonra Birecik'e nakledilerek bu hizmetin tamamlanmasına nezaret etme görevi ise Bağdat beylerbeyine verilmiştir[1152]. 1695 yılında da

1150 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.119, 20 M 973 (17 Ağustos 1565), s.51.
1151 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.393, 26 Ra 973 (20 Kasım 1565), s.164.
1152 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.394, 26 Ra 973 (20 Kasım 1565), s.164.

Basra'da Urban eşkıyasına karşı verilen mücadelede kullanılmak üzere Fırat Nehri kenarında uygun görülen bir mahalde 10 gemi inşa edildikten sonra, gemiler silah ve mühimmatla teçhiz edilecekti. Gemilerin donanımı sağlandıktan sonra içlerine işe yarar ve genç olmak kaydıyla yeteri kadar tüfekli asker konulacaktı. Rakka Valisi Hüseyin Paşa da kendi kapısı halkı, eyalet askeri ve idaresinde bulunan Urban, Türkmen ve Ekrad askeriyle görevlendirilirken, hazineden de savaş masrafları olarak kullanması için kendisine 15 bin kuruş havale edilmiştir[1153].

Basra'daki Arap şekavetine son vermek üzere Basra'da da donanma gemileri inşa edilmiştir. Basra'da Cezayir-i Muavid tayfasından çok güçlü bir düşman grubunun varlığı ve bunların her daim Basra'ya zararlarının ulaştığı bildirilmişti. Bu düşman grubuna mensup kabileler devlete itaat etmezken, isyan ettiklerinde de bunlarla başa çıkmak oldukça güçtü. Zira, bu asilerin bulunduğu Cezayir Vilayeti'nde 300 şatır bulunup, vilayetin tamamı neredeyse kale ve karalar dahil su içinde yer almaktaydı. Coğrafyadaki zor koşullar ve asilerin durumları dikkate alınarak bahar mevsiminde buranın zabtı için Birecik'ten 300 ve Bağdat'tan 500 gemi toplarla beraber, 2000 yeniçeri ve 5000 atlı ve 10.000 tüfekli piyade de hareket edecekti. Birecik'ten gelen gemiler Fırat Suyu'nda Per Gediği denilen mahalle vardığında, burada bir kale bina edilip bu kaleye iki yüz atlı ve dört yüz tüfenkli asker konulacaktı. Bağdat'tan gelen askerlerle beraber Şat Topu denilen şatırın üzerine bir kale daha inşa edilecek, bu iki yöndeki şatırdan düşman dışarı çıkacağından Cezayir Vilayeti zabt edilecekti. Ancak bu sefer için Basra hazinesi yeterli gelmeyeceğinden merkezden para tedarikiyle beraber, Birecik'te inşa edilen 400

1153 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.575.

gemiden 200'üne zahire, 150'ine ise asker bindirilerek mücadeleye gönderilecekti[1154].

Osmanlı-İran sınırında bulunan Basra ve Bağdat'ta meydana gelen isyanlar Osmanlı-Safavi ilişkilerini belirlediği gibi, devletin karşılaştığı başlıca güç unsurlardan biri olmuştur. Nitekim Şehrizor taraflarında hüküm süren Bebe Süleyman isimli zorba elebaşı, İran'a ait bazı yerleri ele geçirip Osmanlı-İran ilişkilerini bozmak istemişti. 1699 yılında Bağdat Valisi Hasan Paşa tarafından mağlup edilmişti. Bunun üzerine Bebe Süleyman Hakkari taraflarına firar etmiştir[1155].

Hürmüz üzerinden İran'a giden Osmanlı tüccarlarının birtakım saldırılara uğraması da Osmanlı-Safavi denkleminde ayrı bir sıkıntı oluşturmuştur. Nitekim İstanbul'dan Basra'ya gidip buradan Hürmüz üzerinden kafileyle Laristan'a giden Müslüman tüccarlar Hürmüz Boğazı'ndan geçip Lar'a uğradıklarında Lar Padişahının bazı silahlı adamları gelip tüccarlar arasındaki Acem tacirleri ayırıp, İstanbul'dan gelen Müslüman tüccarın bir kısmını yaralarken, bir kısmının da mal ve eşyasını yağmalamışlardı. İstanbul'dan gelen tüccarın bir kısmı zorlukla hayatını kurtarırken, bunlardan Hoca Seyyid Hacı Mehmet, Seyyid Ahmet ve Seyyid Abdülcelil sağsalim İstanbul'a gelebilmişlerdi. Bu tüccarın yağmalanan malından bir mikdarı kendilerine verilirken, bunlardan Seyyid Mehmet'in mallarının yanı sıra, nakit olarak 120 bin akçesi, Seyyid Ahmet'in 50 bin akçe ve Seyyid Abdülcelil'in 8 bin akçelik malına yağmacılar el koymuştu. Bu olaydan sonra yapılan tahkikat neticesinde Rum yani Anadolu'dan giden bu Müslüman tacirlere Lar taraflarında defalarca zarar verildiği de ortaya çıkmıştı. Basra beylerbeyine Lar Padişahı ile haberleşerek meseleyi çözmesi ve yağmalanan malları tazmin ettirmesi emredilmişti. Yazılan hükümde "tüccar taifesi

1154 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.394, 19 Ra 973 (12 Kasım 1565), s.353.
1155 Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III*, s.127.

cemî'-i edyan ve milelde asude, refah-ı hal ve huzûr-ı bâl ile kar u kisblerinde olup" denilerek güvenli seyahat ve ticaret koşullarının sağlanmasının önemine vurgu yapılmıştır.[1156].

Asi Arapların Basra'yı kuşatması, XVI. yüzyılda Osmanlı-Safavi ilişkilerini de etkilemiştir. Zira, asi Arapların Basra'ya yönelik hareketlerinin İran'a aksetmesinden endişe duyan İran şahı Basra Beylerbeyi Mehmet Paşa'ya, bu olayda herhangi bir dahli olmadığını göstermek amacıyla bir mektup göndermiştir. Basra beylerbeyi ise bu mektubu İstanbul'a göndermiştir. İran şahı mektubunda Arap asilerle ilgilerinin bulunmadığını, bu olayın asi Kara Osman isimli ele başının güdümünde olan Hasan Amirî isimli müfsid tarafından ortaya çıkarıldığını ve dostluk için arada var olan anlaşma şartlarına riayet edileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine İran'dan kaçıp Osmanlı tarafına geçen bu asilerin yakalanarak cezalandırılmak üzere İran'a iade edilmesine hükmedilmiştir[1157].

İran'dan kaçan Kara Osman'ın Hasan Amiri'yi kışkırtmasıyla meydana gelen problemi çözmek için de Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştir. Zira, İran'dan firarla Osmanlı topraklarında asi Hasan Amiri'yi ayaklandıran Kara Osman'ın yakalanmasının önemli olduğu vurgulanarak, bu müfsidin Osmanlı topraklarına gelme sebebinin organik bağı bulunan Hasan Amirî olduğu vurgulanmıştır. İran'dan gelen Kara Osman'ın yanı sıra, diğer müfsidlerin de yakalanarak aradaki

1156 "...İslam davasın eyleyenler tüccara bu vechile teaddi eylemek ziyade müsteb'ad görülüp, ehl-i İslam'a münasib husus değildir. Lar Padişahı ehl-i İslam iken Rum'dan giden Müslüman tâcirlerine ol vechile şer'-i şerife muhalif teaddi olunmağa ne sebep olmuşdur. Buyurdum ki, vusûl buldukda bu babda mukayyed olup Lar Padişahı ile vech ü münasib görüldüğü üzere haberleşüp dahi taht-ı eyaletlerinde diyar-ı Rum'un Müslüman tâcirlerine ol vechile teaddi olunmağa sebeb nedir, bu hususu âdemleri mi işlemişdir, aslı nedir, tamâm malum edinüp dahi bazirganların garet olunan meta' ve malları her ne ise vech ü münasib görüldüğü üzere zuhura getürmeğe sa'y u ikdam eyleyüp ashabına veya vekillerine redd ü teslim etdirmek babında dakika fevt eylemeyesin. Ve kaziyye neye müncer olursa yazup bildiresin." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.46, 8 B 981 (3 Kasım 1573), s.24.

1157 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1377, 15 N 973 (5 Nisan 1566), s.505.

ahitnameye bağlı olarak İran şahına iade edilmesi yönünde karar alınmıştır[1158].

Basra'ya tabi Cezayir-i Cedid Eyaleti'ne tabi Nehr-i Anter Sancağı ahalisi, isyan ettikleri gerekçesiyle Anter Nehri'nin su setleri bağlanarak cezalandırılmaları neticesinde, meskun bulundukları mahalli su basınca, bulundukları bölgeden göç etmek durumunda kalmışlardı. Ancak Nehr-i Anter reayası isyanlarından pişmanlık duyduklarından, tekrar sancaklarına göç etmek istediklerini sancak beyine bildirmişlerdi. Bunun üzerine sancak ahalisinin sancaklarına yerleşmesine izin verlirken, kapatılan su setlerinin yeniden açılarak, harap hale gelmiş memleketlerinin yeniden imar edilmesi hususunda Basra Beylerbeyi Osman Paşa'ya hüküm yazılmıştır[1159].

Mani Urbanı ile mücadelede Bağdat ve Basra valileri önemli rol oynamaktaydılar. Ancak bunlardan valilik görevinde bulunduğu halde görev yerini terk edenler bulunmaktaydı. Nitekim Yeniçeri Ocağı'nda muhzır, kulkethüdası ve yeniçeri ağalığına kadar yükselen İsmail Paşa üç yıl Mısır valiliğinden sonra Bağdat valiliğine getirilmiş; ancak Basra'nın fethinde Mani Urbanı vakasında bir faydası görülmediğinden, Van Eyaleti kendisine tevcih edilmişti. Bundan sonra bir gece Ekrad'ın isyanı bahanesiyle Van Kalesi'nden çıkarak İran'a sığınmıştı. Burada bir müddet kaldıktan sonra vefat ettiği haberi ulaştı[1160].

Osmanlı fetihleriyle birlikte ele geçirilen topraklara yeniçeri, cebeci ve gönüllü gibi kul tayfası tayin edilirken, Bağdat gibi İran sınırında bulunan yerlerin fethiyle beraber, buralara daha çok Safavi Devleti'nin tebasından oluşan Çepni ve Kızılbaş diğer reayanın tayin edilmemesi hususu üzerinde durulmuştur. Nitekim bunlardan gedik ve dirlik verilenlerin

1158 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 5, h.1385, 16 N 973 (6 Nisan 1573), s.508.
1159 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 26, h.8, 19 S 982 (10 Haziran 1574), s.4.
1160 *Zübde-i Vekayiat (Özcan)*, s.753.

üzerinden alınarak kul tayfasına emanet edilmesi, ülke için daha güvenli bir durum olacağına dair Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmışıtr[1161].

Basra'da bulunan Kurna Kalesi, fetholunduğunda Basra Serdarı ve Bağdat Valisi Mustafa Paşa, Musul Valisi Musa Paşa, Divan-ı Hümâyun kapıcılar ağası, çorbacıbaşı, çavuşlar ve diğer devlet ileri gelenlerinin hazır bulunduğu mecliste Kurna Kalesi'ni eşkıya Hüseyin'in elinden alan Yahya Paşa'ya Basra Eyaleti tevcih edilirken, bu durum Ordu Kadısı Hasan Efendi tarafından hüccet haline getirilmişti[1162]. Ancak Basra Eyaleti kendisine tevcih edilen Yahya Paşa yol kesme ve fesada yol açtığı gerekçesiyle hakkında idam fermanı verilirken, Basra'ya firar etmiştir[1163]. Basra kullarından sağ kol gediklisi Musa Bey b. Abdullah ve 26. cemaatindan Fesneci Beşe, Yahya Paşa ile beraber Basra'dan firar etmişlerdi. Bu sırada hala Basra Defterdarı Hüseyin Efendi tarafından hilat-ı istimalet götürülüp daha sonra bu tarafa dönerlerken, yolda bir tüccar gemisi dahi bulunmayıp, bir küçük gemi ile eşkıya cemaatinden Nasara Mahzar isimli eşkıya maiyetindeki birkaç nefer Yahya Paşa eşkıyasından silahlı adamlar bu geminin üzerine hücum ederek, Yahya Paşa ve hizmetkarı bu geminin içindeyken kurşunla katledilip, Yahya Paşa daha sonra Basra'ya gelip Musa Kalesi'nden Bab isimli sahrada eşkıyalarla yol kesmişti[1164]. Nitekim Yahya Paşa, kethüdası Abdülkadir'le birlikte Basra'yı terkederken, Şattülarab Nehri'nden Basra'nın karşı yakasına geçerek Gördelan Kalesi'ne varmıştı. O geçidi kullanan Yahya Paşa Urban tayfasından bir nefer adamla Ac Yakası denilen mahalde karadan firar ederek daha sonra eşkıyalık olaylarına karışmıştı. Bu nedenle bunların Basra'dan

1161 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 62, h.312, 10 M 993 (12 Ocak 1585).
1162 BOA, *AE.SMMD.IV*, 35/3981, 29 N 1078 (21 Temmuz 1667).
1163 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1682)*, haz. Fahri Ç.Derin, Çamlıca, İstanbul 2008, s.328.
1164 BOA, *İE.DH*, 7/630, 22 L 1079 (23 Mart 1669).

çıkmadan yakalanması için Basra defterdarı, Basra kapıkulları ağası ve yerli kulu ağasına gönderilen mektup, bütün Basra ayan, meşayih ve ileri gelenleri huzurunda okunup gereğinin yapılması istenmiştir[1165].

Bağdat Valisi Mustafa Paşa Basra ile beraber Kurna Kalesi'ni de alırken, Yahya Paşa yanındaki adamlarla Şattülarab'dan geçerek firar etmişti. Mustafa Paşa'ya altı aylık zahire temin edilirken bölge de eşkıyadan temizlendi[1166]. Bunun üzerine Bağdat Muhafızı Mustafa Paşa'dan memnuniyeti bildiren bir hatt-ı hümâyun kendisine gönderilerek Basra'da Acem ve Arap memleketinde yaptığı hizmetin büyük olduğu vurgulanarak, maiyetindeki asker ve görevlilerle Bağdat hududundaki hizmetin yanı sıra, Basra'da meydana gelen gelişmelerden devleti haberdar etmesi yönünde kendisine tembihte bulunulmuştur[1167].

Basra valisiyken firar eden Asi Yahya Paşa'nın zimmetinde bulunan 7.395 kuruş paranın tahsili için Matbah-ı Âmire'de merhum Murtaza Paşa'ya tabi bulunan Ebubekir Ağa ve Bağdat Mal Vekili Defterdar Mehmet Efendi görevlendirilmişti[1168]. Basra Eyaleti'nin alınmasından sonra Basra'nın ileri gelen ağa, katip, bölükbaşı ve görevlileri devlete itaatlerini bildirirken, isyan ederek Basra'yı işgal eden Yahya ve Hüseyin paşalar başta olmak üzere bunlara tabi bulunan eşkıya elebaşlarından İbrahim Saraç, Bekir Bey ve hizmetlileri isimleri kayıt altına alınarak yetkililere teslim edilmiştir[1169].

1165 BOA, *İE.ŞKRT*, 1/47, 21 L 1079 (22Mart 1669).

1166 BOA, *C.DH*, 162/8094, 18 Ca 1080 (14 Ekim 1669).

1167 "Serhadd-i Irâk-ı Arab ve Acem muhafazası ehemm-i mühimmat ve levazımat-ı din ü devletdendir, ana göre basiret ve intibah üzere olup eğer yerlikulu ve eğer kapıkuludur, perakende ve perişan olmayup hıdmet-i muhafazada mevcut bulunmaları babında sarf-ı makdur-ı tam eyleyesin. Ve Acem etrafında daima yarar ve mûtemed casuslar eksik etmeyüp vukua gelen ahbar-ı sahîhayı rikâbıma bildirmekden hâli olmayasın." Bkz. BOA, *İE.HAT*, 4/342, 29 Z 1080 (20 Mayıs 1670).

1168 BOA, *AE.SMMD.IV*, 87/10332, 20 Ra 1093 (29 Mart 1682).

1169 BOA, *AE.SMMD.IV*, 99/11600.

Basra'daki düzen için diğer bir tehdit de Osmanlı-Rus ihtilafından istifade eden İran'dan gelmekteydi. Basra'daki Osmanlı idaresi, bu ihtilafı aşmak için Yemen'deki Maskat imamından gerekli desteği almıştır. Zira, 1776 yılında Osmanlı-Rus harbinin uzamasını fırsat bilen İran Hanı Zend Kerim Han, Maskat imamıyla ihtilafını bahane ederek Basra'ya asker sevketmiş ve Basra'yı kuşatmıştı[1170]. Basra'yı Acem Zend Kerim Han'ın askerinden kurtarmak üzere Yemen'deki Maskat imamından yardım alınırken, Basra ahalisi İran askerine karşı gerekli desteği vermişti. Nitekim Maskat İmamı Basra'ya yardım için gönderdiği 400 büyük ve küçük gemiyle aceleyle Basra'ya gelip güçlü bir şekilde yardımda bulunarak Basra'nın fethinde önemli rol oynamıştı. Nitekim Musul Valisi tarafından ulaştırılan tahrirat Basra'da Hille'de ikamet eden İngiliz konsolosuna ve oradan da İstanbul'daki İngiliz elçisine gönderilip buradan bir tercümanla bildirilmişti[1171]. Basra'nın Zend Hakimi Kerim Han'dan alınmasıyla Kerim Han, Basra'nın Osmanlı Devleti'nde kalacağına dair Bağdad Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya mektup yazmıştır[1172].

Basra'da çıkan ayaklanmaları bastırmak da bu eyalette asayiş ve düzeni sağlamak bakımından devlet için ciddi bir sorundu. Çünkü, bu ayaklanmalara buradaki bedevi Araplar dahil olunca iş, içinden çıkılmaz bir hal almaktaydı. Nitekim 1598 yılında Basra, Lahsa ve Bağdat serhatlerinde Mübarek Şah ismiyle anılan bir asi türeyip, sınırdaki kaleleri viran ederken, sınırdan gelip-geçen tüccarın da yüz bin altınını yağmalayıp develere yükleyip Berriye Araplarına göndermişti. Türeyen bu eşkıyaya son vermek üzere Bağdat Valisi Hasan Paşa vazifeli kılınmıştır[1173].

1170 BOA, *C.HR*, 163/8111, 29 Ş 1190 (13 Ekim 1776).

1171 BOA, *TS.MA.e*, 696/18, 18 Ş 1190 (2 Ekim 1776).

1172 "Zend Hakimi Kerim Han'ın Basra ve Bağdat Muhafızı Mustafa Paşa'ya yazdığı Farsça mektup için bkz. BOA, *TS.MA.e*, 346/41, 29 Z 1190 (8 Şubat 1777).

1173 Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, s.745.

b-Basra'daki Kalelerin Tamir ve İnşası, Kalelere Neferat Tedariki

Basra Şehri Arapların kontrolündeyken fetihle birlikte Portekiz saldırısından korunmak için Aşar Nehri bitiminde yeni bir şehir inşa edilirken, Basra'nın etrafı çürüme ve kokuşmayla beraber, içecek su kaynakları da kalmadığından hastalıklar artmıştı. Bu durum Basra'ya gelen tüccarları olumsuz etkilediğinden onların Basra'ya gelmesinde ciddi bir isteksizlik oluşturmuştu. Ancak zamanla yeni şehrin mamur hale getirilip Basra'da muhafaza amaçlı yeni kaleler bina edilirken, Portekizlilere karşı mükemmel denilebilecek kadırga gemileri inşa edilerek denize indirildiğinden bölgede Portekiz korkusu da kalmamıştı. Bu suretle Basra Şehri'nin Şattülarap Nehri kenarında Osman Paşa'nın yaptırdığı köşk yakınına naklolunması halinde, Basra ahalisi tarafından Kilidülbahir Kalesi etrafına şehir halkı tarafından taahhütler çerçevesinde evler ve varoşlar yapılarak mamur olacağı bildirilmişti. Böyle bir durumda da halkın rızasına uygun hareket edilip şehrin inşasına başlanması ve ihtilaflı bir durumun oluşmaması hususunda Basra beylerbeyine emir verilmişti[1174].

Portekiz donanması Bahreyn Adası'na yönelik tehditlerinde buradaki Durak Kalesi, bölgenin muhafazasında önemli bir unsur olmuştur. Ancak Portekiz donanmasının Bahreyn'e saldırdığında buranın muhafazası için Basra donanma gemileri bulunmadığından, Portekiz saldırısı buradaki halk üzerinde derin bir korku yaratırken, Bahreyn'in muhafazasına Zekiye ve Medine sancakları beyleri gönderilmişti. Fakat bu sancakların beyleri güçleriyle buraya gönderilirken, Durak Kalesi'nin de iki hakimi bulunup aralarında ihtilaf olduğundan, bu ihtilafın Portekizlilerin işine yaradığı bildirilmişti[1175].

1174 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 44, h.149, 1 Ra 991 (25 Mart 1583), s.42.
1175 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 23, h.196, 13 C 981 (19 Eylül 1575), s.98.

Basra İran serhaddinde bulunan önemli bir eyalet olduğundan Basra serhaddinde bulunan Durk Kalesi ve Durk'a hakim bulunan göreviler önemli bir vazife ve işlev görmekteydiler. Nitekim Durk Bölgesi'ne hakim bulunan Seyyid Muttalib hakkında devlet nazarında olumsuz bir duyum alınmadığı gibi, devlete sadakatle bağlı olan Durk hakimi, vazifesinin gereğini fazlasıyla icra etmiş bulunmaktaydı. Nitekim Osmanlı sınırında bulunan İran'dan adamlar gelip sınırı geçme teşebbüsünde bulunduğunda izin vermeyerek önemli bir vazifede bulunmuştu. Seyyid Muttalib'in devlete sadakatle bağlılığını ödüllendirmek suretiyle tebaası, oğulları ve kardeşlerinin Basra Eyaleti'nde boş sancak ve görevlere yerleştirilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1176].

Osmanlı-İran sınırında bulunan Bağdat, Basra ve Kurna kalelerinin tamiri bölgenin muhafazası açısından büyük önem taşımaktaydı. Zira, Basra Körfezi'ne hakim olmak isteyen Safaviler Basra Kalesi'ni almak üzere 1775'te Basra'yı kuşatıp 1776'da ele geçirmiş; fakat Osmanlı güçleri 1780 yılında Basra'ya yeniden hakim olurken, Basra üzerindeki Safavi tehdidi bertaraf edilmişti[1177]. Bu nedenle Basra Kalesi stratejik öneminden dolayı tahkim edilmekteydi. Ancak yağan yağmur ve karın etkisinin yanı sıra, Şat Nehri'nin taşmasıyla da kalenin belirli birimleri harap hale gelmişti. Stratejik ehemmiyetinden dolayı bu kalelerin ilgili yerleri Bağdat valisi tarafından keşif suretiyle kayıt altına alınmıştır[1178]. Nitekim 1775 yılında yağan yoğun yağmur ve Şat Nehri'nin aşırı yağışlarla taşması nedeniyle Bağdat, Basra ve Kurna kalelerinin önemli kısımları yıkılmıştı. Bu kalelerin tamiri muhafaza açısından büyük önem taşıdığından, kalelerin ya-

1176 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.625, 9 Z 990 (4 Ocak 1583), s.224.

1177 Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s.23.

1178 1750 yılında Bağdad ve Basra Valisi Süleyman Paşa tarafından Bağdad Kalesi'nin tamiri için hazırlanan keşif defteri ve tamir için gerekli masraf için bkz. BOA, *AE.SMHD.I*, 132/9723, 20 M 1164 (19 Aralık 1750).

kından keşfinin yapılması için Bağdat ve Basra Valisi Ömer Paşa vazifeli kılınmıştı. Bağdat ve Basra kalelerinde keşif için Bağdat defterdarı, Kurna Kalesi için ise Ömer isimli görevli keşfe gönderilmişti. Yapılan keşifle birlikte Bağdat, Basra ve Kurna kalelerinin tamiri için dokuz yük 85.310,5 kuruş gerekli olduğu hesaplanmıştı. Dört yük ve 6000 kuruş zamanla temin edilirken, geriye beş yük 605.310,5 kuruş kalmıştı. Ancak Hazine-i Âmire'de bulunan başmuhasebe defterlerindeki geçmişte yapılan masraflar dikkate alınarak Bağdat irsaliye hazinesinden 150 bin kuruş havale edilerek, geçmişte olduğu gibi tamir defterleri göz önünde bulundurularak bu kalelerin tamir edilmesi hususunda karar kılınmıştır[1179].

Bağdat, Basra ve Kurna kalelerinin 1775 yılında tamiri için 1770-1773 yıllarına ait Bağdat gümrük mukataasından 4 aylık 96.978 kuruş, 1766-1773 yılı Bağdad'ın irsaliye hazine mukataasından 309.407 kuruş, 1764-1773 Basra hazine irsaliyesi mukataasından 206.901 kuruş olmak üzere toplam 595.810,5 kuruş Basra ve Bağdat Valisi Vezir Ömer Paşa'nın tasarrufunda bulunan yukarıdaki mukataa gelirlerinden temin edilmiştir[1180].

Basra Vilayeti'nin muhafazasında önemli bir yere sahip Kapan Sancağı, Basra serhaddinde bulunmakla beraber, buranın muhafazasına kul tayfası askerler vazifeli kılınırken, askerlerin muhafazada kalması için Basra beylerbeyi bir kaleye ihtiyaç duyulduğunu belirlemişti. Bu kalenin inşa edilmesi için gerekli keşfin yapılarak sarf edilecek harcın tahmini hususunda merkeze bilgi vermesi hususunda emir verilmiştir[1181]. Bunun üzerine Basra Eyaleti'ne tabi Kapan Sancağı karşı yakası Safavi toprağı olduğundan buradaki havass-ı hümayunun kontrolü için Durkistan Kalesi inşa edilmişti. Kalenin

1179 BOA, *C.AS*, 439/18260, 6 Ra 1189 (7 Mayıs 1775).
1180 BOA, *C.AS*, 439/18260, 3 Ra 1189 (4 Mayıs 1775).
1181 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1067, Ş 967 (Nisan-Mayıs 1560), s.360.

muhafazasında görev yapmak üzere 100 gedikli ve 50 hisar erinin karşılanması için gedikli müteferrika olan Basra gönüllerinden 30, Fahid gönüllülerinden 20 ve Rahmaniye gönüllülerinden 50 asker temin edilirken, Basra'nın garbında hisar erlerinden 50 gönüllü askerin de bu kalede görev alması hususunda emir verilmişti[1182]. Yeni inşa edilen bu kaleye dizdar ihtiyacı bulunduğundan, Rahmaniye gediklilerinden dört akçe yevmiyeli İskender'in kale dizdarlığına atanarak 300 akçeyle dizdar olmasına ve ona kale dizdarı olarak ilhak edilen şahsa yevmiye 25 akçe ödenmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştı[1183]. Ayrıca kalenin idaresi için bir kethüdaya ihtiyaç duyulduğundan Basra gediklilerinden 11 akçe ulufesi bulunan Sinan Abdullah'ın yararlı bir nefer olduğu göz önünde bulundurularak ulufesiyle beraber kethüda olarak tayin edilmesine karar kılınmıştır[1184].

Basra Eyaleti'nde bulunan Zekiye Sancağı'ndaki Zekiye Kalesi Fırat Nehri üzerinde stratejik bir noktada bulunurken, Basra'nın muhafazası için de kilit bir öneme sahip bulunmaktaydı[1185]. 1560 yılında Zekiye Kalesi harap bir vaziyette bulunduğundan, Zekiye Beyi Derviş Ali Bey, buradaki reayayı çıkarıp kale üzerine kendisi 960 arşın duvar ve 19 kale yuvaki yaptırdığından, gösterdiği hizmet dolayısıyla kendisine yirmi bin akçe terakki verilmesi için Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1186].

Basra'da Pınarbaşı mevkiinde bulunan Basra Kalesi'nin yeri, mevkii ve kalenin binasının oldukça sağlam olması, bölgenin muhafazası için faydalı olacağı düşünülmüştü. Ancak kale duvarlarının sağlamlığına rağmen, kalede görevli hisar eri ve ağalarının kalacak yeri bulunmadığından kale tam

1182 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.1435, 23 Za 967 (15 Ağustos 1560), s.481.
1183 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.1127, 12 Za 967 (4 Ağustos 1560), s.111.
1184 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.1133, 18 Za 967 (10 Ağustos 1560), s.111.
1185 Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar", s.55-56.
1186 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 4, h.1510, 2092, 15 Ş 968 (1 Mayıs 1560), s.200.

işlevsel olarak kullanılamamaktaydı. Kalenin yarar ve işler hale getirilmesinin üç bin filorinle mümkün olacağı, kalenin ilgili yerleri tamirden geçirildikten sonra 80 akçe yevmiyeyle 80 tüfekçi ve 50 akçe yevmiyeyle 20 hisar eri tayin edilip Şam hac develerinin bakımıyla vazifeli Mirahur Mehmet Ağa bu kaleye ağa olarak tayin edilecekti. Mehmet Ağa aynı zamanda hac develerinin bakımını sürdürürken, hac muhafazası için 100 gönüllü ve 200 yeniçerinin de bu kalede yer alması sağlanacaktı[1187].

Basra ve sancaklarındaki kaleler ve bu kalelerde görevli askerlerin bölgenin muhafazasında önemli rolü bulunurken, kalelerin muhafazası bunların vaziflerini hakkıyla icra etmesiyle mümkündü. Ancak bu kalelerde görevli askerlerden bir kısmının bölgedeki reaya ve berayaya zulme varacak muameleleri, sancak beylerinin şikayetine yol açmıştır. Nitekim Basra'daki Zekiye Sancak Beyi Mustafa, Zekiye Kalesi Kethüdası Hüseyin ve Azap reislerinden Sefer eşkıyalığa başlayıp sancakta yer alan reaya ve berayaya zulme varan anlayışları nedeniyle aileleriyle beraber Lahsa'ya gönderilmesi hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1188].

Osmanlı-İran sınırında bulunan Kurna Kalesi elli yıldan beri henüz tamirden geçirilmezken, üstelik bu kalenin binası kireç taşından oluştuğundan saraya bitişik olan kısmı çürüyüp, Şat Nehri'ne yakın kısmıysa suyun şiddetinden çürüyüp duvarları yıkılmıştı. Ancak bu kale Basra Şehri'nin muhafazasında kilit rolü oynadığından oldukça önemliydi. Fakat kalenin dört bir tarafı bataklık olmakla birlikte, eşkıya yatağı haline gelmişti. Bu nedenle Basra'nın muhafazası ve bölgenin asayişi bu kalenin sağlam ve ayakta kalmasına bağlıydı. Bu kalenin tamiri Basra ahalisinden ayan ve eşrafın iltimasıyla Basra Kalesi'nin keşfine memur gedikli Mustafa Ağa ve

1187 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 14, h.976, 23 B 978 (21 Aralık 1570), s.676-77.
1188 BOA, *A.DVNS.MHM,d*, 31, h.381, 2 C 985 (17 Ağustos 1577), s.169.

Mimar Halifesi Hasan Ağa ve Basra Mütesellimi Süleyman Ağa ve Basra Defterdarı Ömer Efendi, Basra ve Kurna'nın yeniçeri ağası tarafından kalenin tamir edilecek mahalleri dört taraftan tamir için keşfedilmiştir[1189].

Basra Kalesi'nin yanı sıra, Basra sarayı tamirden geçirilen ilgili kısımlardandı. Nitekim 1688 yılında Basra Kalesi ve sarayındaki ilgili kısımlar tamir edilmiştir. Saraydaki yeni hamam için 66, saray ahırı ve kapıcılar ketühüdası 497,5, saray-ı hassa tamiri 103,5, kireç bahası olarak 108, tamir-i matbah-ı sahib-i devlet 10, kadı hanı 736, kethüda hanesi 92, emir efendi hanesi 88, köprü tamiri için 137, asar-ı hassa 15, kireç bahası 213, han-ı hassa 51, keşf-i saray 10,5, Ahmet Cihan sırça 79,5, tamirat-ı kale için 534 kuruş olmak üzere, toplamda 2855,5 kuruş harcanmıştır[1190].

Basra'nın tekrar alınmasından sonra Basra'daki Muhammet Cevvat Medresesi'ni tamir ettiren Divan-ı Hümâyun Kapıcıbaşısı Ömer Ali'ye, bu medrese vakıf olarak verilirken, kendisinin arzı üzerine medreseye müderris olarak ilmiyle öne çıkan Şeyh Ebu Tayyib tayin edilmiştir[1191]. Diğer taraftan Basra'nın Kıble Kapısı'nda Dilşan'da bulunan Müslüman mahallesinde, Basra Ayanı Hoca Ali Süleyman'ın bir cami inşası için izin istemesi üzerine, kendisine gerekli izin verilmiştir[1192].

Basra Kalesi Osmanlı-İran sınırında önemli bir mevkide bulunduğundan, kalenin tamiri Basra'nın muhafazasında

1189 "Kurna Kalesi nihayet-i serhaddat ve süğur-ı meşhureden madud olup elli seneden beri tamir olunmayup, binası kerpiç olduğundan kesret-i emtardan sahraya muttasıl olan canibi çürüyüp ve su kenarına düşen canibi şiddet-i tuğyan ve telâtum-ı medd ü cezrden divarları münhedim ve muzmahil ve hâlâ harabe ve in'idâma resîde olmağla..", BOA, *D.BKL.d*, 32597, 25 L 1182 (4 Mart 1769), s.2.

1190 BOA, *İE.NF*, 1/16, 29 L 1100 (16 Ağustos 1689).

1191 "devam-ı devlet-i bâhire ve nizam-ı saadet-i zâhire ve ale'd-derecat fi'd-dünya ve'l-ahiret duaların tecdid ve temhid kıldıktan sonra arz-ı bende-i hakir oldur ki, mahmiye-i Basra'da vaki Muhammed Cevvad Medresesi dimekle maruf olan medreseyi bu kulları tamir edüp vakf-ı cari tayin edüp, işbu bais-i arz-ı ubudiyet Şeyh Ebu Tayyib daileri ehl-i ilm ve salih ve mütedeyyin ve her vechile layık ve sezavar olmağın..." bkz.BOA, *AE.SMMD.IV*, 17/1929, 3 M 1081 (1 Haziran 1767).

1192 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.242, s.97.

önemli olduğu kadar, tamirde yapılacak masraflar da devlet açısından büyük önem taşıdığından, kalenin tamiriyle vazifelendirilen görevliler aynı zamanda Basra defterdarı olarak vazifeli kılınmıştır. 1724 yılında Basra Kalesi'nin tamiriyle görevlendirilen Mustafa Bey'e Basra defterdarlığı görevi de tevcih edilmişti. Ancak aradan geçen zamana rağmen Basra Kalesi'nin tamiri henüz gerçekleşmediğinden, kalenin tamiri için bu görevlinin orada ikamet etmesi gerektiği ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Basra defterdarlığı görevinin Mustafa Bey'e kalıcı olarak tevcih edilmesine karar verilmiştir[1193].

Basra Defterdarı Mustafa'nın bu göreve getirilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin İran sınırında bulunan Basra ve Kurna kaleleri harap bir vaziyette bulunup tamirden geçirilmesi gerekiyordu. Bu kalelerin tamirinin 35.000 kuruş masrafla tamamlanacağı hesaplanırken, 7 bin kuruş 1723 yılı Basra irsaliye malından, 10 bin kuruş Basra Valisi Vezir Ahmet Paşa tarafından, 8 bin kuruş ise Basra'da olan tüccar ve vilayet ayanından talep edilecekti. Ancak vilayet ayanı bu parayı ödeyecek durumda olmadığı gibi, buraya gelen tüccarın da Basra ahalisinden olmadığını ve dışarından geldiğini, bu paranın talebi halinde tüccarların Basra'dan çıkacağını ve Basra'daki ticari ahvalin bozulacağını bildirmişlerdi. Bütün bu olumsuz şartlar nedeniyle Basra'ya gelen tüccarlardan bu paranın talebinden vazgeçilmiştir[1194].

Basra serhaddinde olan Cezayir-i Arab'da asi Araplara karşı önemli rol oynayan Cezayir-i Atik ve Cezayir-i Cedid'deki kalelerden bir kısmı aradan geçen zaman zarfında yıkılıp kullanılmaz hale geldiğinden, kalelerin bulunduğu alan düşman toprağı olup buraların muhafazası için önemliydi. Yıkılan kaleler tamirden geçirilirken, kalelerde görevli askerin Acil ve Sahab kalelerine gönderilmesi uygun görülmüştür.

1193 BOA, *İE.TCT*, 14/1635, 25 R 1136 (22 Ocak 1724).
1194 BOA, *AE.SAMD.III*, 141/13651, 5 M 1136 (5 Ekim 1723).

Nitekim tamiri lüzumlu görülen kalelerin tamir ve tahkim işleri bittikten sonra da buralara yeteri kadar asker gönderilmesi ve gönderilen elemanların deftere kaydedilerek bildirilmesi hususunda Basra beylerbeyliğine hüküm yazılmıştır[1195].

5-Basra ve Çevresine Ulaşım

a-Basra, Bağdat ve Lahsa'ya Ulaşım Koşullarının Sağlanması

Osmanlı merkez idaresiyle Basra Eyaleti arasındaki iletişimde Bağdat'ın önemli bir yeri bulunmaktaydı. Zira, Basra ile İstanbul'daki hükümet üyeleri arasındaki haberleşmeyi sağlamak üzere Basra'dan Bağdat'a gidip buradan İstanbul'a hareket eden ulaklar önemli rol oynamaktaydı. Ulakların getirdikleri haberlerin hızlı ve seri bir şekilde yerine ulaştırılmasında Basra ve Bağdat arasında istihdam edilmiş bargirlerin rolü büyüktü. Bu nedenle Basra ve Bağdat arasında ulaşımı sağlamak amacıyla yer yer ulak bargirlerinin beslenmesi, bargir besleme işiyle vazifeli reayanın vergiden muaf olacağına dair karar alınırken, kaç hanenin bir bargir besleyeceği ve bu hanelerin belirlenerek merkeze bildirilmesi hususunda Basra beylerbeyi ve kadısına hüküm yazılmıştır[1196].

Basra Eyaleti'nde ağalık tevcih edilen görevliler, İstanbul'daki hükümet merkeziyle en ufak haberleşme ve işlemlerinde ulaklar gönderirken, mühim bir vazifeye sahip oldukları hissine kapılan bu görevliler halkın mağduriyetine yol açmaktaydılar. Nitekim bu görevliler kendi özel işlerinde de bu ulakları kullanırken, güzergah üzerinde ulaklara vermek zorunda oldukları hizmet dolayısıyla fakir halkın rencide ve mağdur olmasına yol açmışlardı. Bu nedenle devlet adına mühim bir iş olsun-olmasın kendi namlarına devletin işini icra

1195 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.367, 10 Za 996 (1 Ekim 1588), s.141.
1196 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 43, h.212, 27 Ra 988 (12 Mayıs 1580), S.115.

ediyormuşçasına ulak istihdam edilip gönderilmesine izin verilmemesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1197].

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Nadir Şah'ın İngilizlerin yardım ve desteğiyle donanma ve güç sağlamasıyla birlikte İranlılar Basra Körfezi'nde yayılmacı ve kalıcı bir siyaset izlemeye başlamış ve güçleri de artmıştı[1198]. Bunun üzerine Osmanlı idaresi Basra'nın daha kolay yönetimini sağlamak amacıyla Basra Eyaleti'ni Bağdat Eyaleti'ne ilhak ederken, merkezden Basra meselesi için vazifelendirilen görevliler de Bağdat'a gönderilmiş, bunların yolculukları için de menzil bargiri temin edilmiştir. Nitekim 1752 yılında bazı önemli vazifelerle Bağdat ve Basra'ya gönderilmiş bulunan Divan Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağa'nın Üsküdar'dan Bağdat'a varıp gelince Bağdat ve Basra valisi görevlendirilmişti. Kapıcı Mehmet Ağa'ya Bağdat'a gidip-gelinceye kadar her menzilde Ağustos ayından itibaren 45 menzil bargiri verilmesi hususunda Divan-ı Hümâyun'dan emir yazılmıştır[1199].

Lahsa gibi uzak eyaletlerin merkezle idaresi ve iletişimi de Basra üzerinden sağlanmıştır. Nitekim merkezden Lahsa'ya gönderilen divan çavuşları, buraya gitmek üzere Basra'ya vardıklarında denizden güvenli bir yol bulunmazsa, karadan Lahsa'ya ulaşımının sağlanması için kendisine bir bargir tahsis edilmiştir. Nitekim 1580 yılında önemli meseleler için merkezden Lahsa'ya gönderilen Divan-ı Hümâyun Çavuşu Ahmet, Lahsa'ya gitmek üzere Basra'ya vardığında, denizden bir gemiyle, mümkün olmazsa karadan güvenli bir yol ile Lahsa'ya ulaştırılması hususunda Basra beylerbeyi görevlendirilmiştir[1200].

1197 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 49, h.200, 29 R 991 (22 Mayıs 1583), s.200.
1198 Savory, "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", s.35-36.
1199 BOA, *AE.SMHD.I*, 247/20177.
1200 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 39, h.333, 23 Z 987 (10 Şubat 1580), s.150.

Osmanlı devlet merkezi ile Basra ve Lahsa gibi eyaletler arasındaki önemli yazışma ve haberleşmeler Birecik Sancağı'nda yer alan Fırat Nehri üzerinden veya karadan nehir yatağı izlenerek sağlanmıştır. Merkezden gönderilen kapıcılar vazifelerini görmek üzere hareket ederken, yanlarına Birecik'ten itibaren kılavuzlar ve güvenliklerini sağlamak üzere de silahlı adamlar tayin edilmiştir. Merkezden bu amaçla gönderilen kapıcılar, Birecik'e vardığında Birecik beyi tarafından bir gemiye bindirilerek veya karadan kılavuzlar vasıtasıyla önce Basra'ya, sonra Lahsa'ya varması sağlanmıştır[1201].

Lahsa beylerbeyi herhangi bir bürokratik iş ve işlem için kendi adamlarını merkeze gönderirken, bu görevliler dönüşte de Bağdat üzerinden Basra'ya gelmekte ve Basra'dan ise Lahsa'ya geçmekteydi. Lahsa beylerbeyinin vazifeli adamının dönüş yolunda yolculuk boyunca ulaşımı Bağdat'tan Basra kadar gemiyle, Basra'dan itibaren ise kadırgayla sağlanmaktaydı. Bu anlamda görevli kişi Bağdat'a vardığında Bağdat beylerbeyi tarafından bir gemiyle Basra'ya ulaştırılması sağlanırken, Basra'ya vardığında buradan Lahsa'ya gitmek üzere hizmetine bir kadırga tahsis edilmiştir. Bağdat'tan itibaren görevlinin Basra'ya ulaşımının bekletilmeden yapılması hususunda yetkililere emir verilmiştir[1202].

Osmanlı idare merkezi ile Lahsa arasındaki iletişimin sağlanmasında güzergah üzerinde bulunan Bağdat ve Basra eyaletlerindeki kazaların kadıları önemli rol oynamaktaydı. Nitekim 1588 yılında Lahsa'ya gitmek üzere İstanbul'dan hareket eden Divan Çavuşu Murat, vazife gereği aceleyle hareket etmesi gerektiğinden görevli ulaklarla beraber gönderilmişti. Murat Çavuş yanında bulunan üç adamıyla Bağdat'a gidip, buradan Basra'ya geçecek, daha sonra buradan Lahsa'ya hareket edecekti. Bu güzergah üzerinde hareket halindeyken

1201 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 87, 445, 446, 447, 29 B 1047 (17 Aralık 1637), s.138.
1202 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.665, 18 Za 992 (21 Kasım 1584), s.230.

Murat Çavuş'a geçtiği kazalardan menzil bargiri temin edilmesi, bulunmayan yerlerde ise güzergahtan geçen yolcuların yükünü yıktırıp bargilerini onun hizmetine vermesi hususunda emir verilmiştir. Özellikle bunların hareket halinde olduğu muhataralı bölgelerden güven içinde geçirilmesine dikkat edilmesi buyrulmuştur[1203].

Osmanlı Devleti'nde merkez ve eyalet idaresi arasında temel bağlantı, merkezden gönderilen ulaklar[1204] ve önemli görevlerle vazifeli kılınmış divan çavuşları tarafından sağlanmaktaydı. Merkezden gönderilen çavuşlar önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya, son olarak da Lahsa'ya ulaşarak vazifelerini yerine getirirlerdi. Nitekim 1609 yılında önemli vazifelerle Lahsa'ya gönderilen divan çavuşları önce Bağdat'a, daha sonra Basra üzerinden Lahsa'ya gitmek üzere kara yolu veya deniz ve nehirlerde ilerlerken yolculuk boyunca bunların ulaşım imkan ve vasıtalarının sağlanması hususunda kaza kadıları ve iskele eminleri vazifeli kılınmıştır[1205].

Basra'ya ulaşımı sağlamak üzere güzergah üzerinde bulunan Bağdat önemli bir işlev görmekteydi. Zira, eski zamanlardan beri Hindistan ve İran gibi memleketlerle münasebeti bulunan Bağdat, Ümit Burnu'nun keşfiyle önemini biraz kaybetmişse de Osmanlı, İran ve Uzak Asya ile bir seyahat menzili konumunda bulunmaktaydı[1206]. Nitekim Basra'ya gitmek üzere Bağdat'a gelen ulakların Basra'ya ulaştırılmasında Bağdat beylerbeyleri önemli rol oynamaktaydılar. Bu anlamda merkezden Basra'ya gönderilen ulaklar Bağdat'a gelip, Bağdat üzerinden Basra'ya gönderilirdi. Onların Bağdat'tan Basra'ya

1203 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 64, h.312, 29 Z 996 (19 Kasım 1588), s.115.

1204 Osmanlı idaresinde ulaklar ve temel vazifeleri için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Ulak", *DİA*, 42, 2012, s.77-79.

1205 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.126, 18 B 1018 (17 Ekim 1609), s.47.

1206 Baysun, "Bağdad", s.204.

doğru güven içinde yol almalarını sağlamak üzere Bağdat beylerbeyi vazifeli kılınırdı[1207].

Merkezden Lahsa'ya gönderilen divan çavuşları da Bağdat, Şehrizor ve Basra yolunu izeleyerek Lahsa'ya ulaşırlardı. Basra'ya vardıklarında deniz yoluyla gitmek üzere hizmetlerine bir gemi verilirdi. Bu mümkün olmazsa, karadan çöl yoluyla gitmek için kendilerine at veya çöl şartlarına daha dayanaklı deve tahsis edilirdi[1208]. Nitekim merkezden Lahsa'ya gitmek üzere görevlendirilen Divan Çavuşu Mehmet, Bağdat, Şehrizor, Basra yolunu izleyerek Lahsa'ya ulaşacaktı. Mehmet Çavuş Basra'ya vardığında deniz yoluyla Lahsa'ya gönderilmesi düşünülürken, bu mümkün olmazsa kara yoluyla yeteri kadar at veya meharî bir deve tedarik edilip emin ve salim olarak Lahsa'ya ulaştırılması hususunda Basra defterdarı ve gönüllüler ağası vazifeli kılınmıştır[1209].

Merkezden Basra'ya gitmek üzere Divan-ı Hümâyun çavuşları da Bağdat'a vardıklarında, güven içinde yol almalarını sağlamak üzere yanlarına görevliler tayin edilirdi. Nitekim 1568 yılında merkezden Basra'ya gitmek üzere görevlendirilen Mahmut Çavuş, Bağdat'a vardığında Basra'ya ulaştırılması için yol üzerindeki görevlilerin onun maiyetine yeteri kadar görevliyi verdikten sonra sağ-salim yerine ulaşmasının sağlanması hususunda emir verilmiştir[1210]. Ancak merkezden

1207 "Bağdad beylerbeyine hüküm ki, haliya Dergah-ı Âli çavuşlarından kıdvetü'l-emacid ve'l-akran Mehmed zide kadruhu ulak ile Basra'ya irsal olunmuşdur. Buyurdum ki, vusul buldukda vilayet-i mezbureye ulaştırasız." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.368, 28 M 966 (10 Kasım 1568), s.141.

1208 Tarih boyunca, özellikle Selçuklu ve Osmanlılarda devenin yaygın kullanımıyla ilgili bkz. Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, 9, 1994, s.222-26.

1209 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.127, s.47.

1210 "Bağdat'a varınca yol üzerinde vaki olan beylere ve kadılara ve dizdarlara hüküm ki, Dergah-ı Muallam çavuşlarından Mahmud Çavuş zide kadruhu Basra'ya irsal olunmağın, mahuf ve muhatara olan yerlerden kifayet mikdarı adam koşup birbirinize emin ve salim ulaştırması lazım olmağın, buyurdum ki, her kangızınızın taht-ı hükümetine vasıl olursa menazil ve merahilde adam koşup emrim üzere birbirinize emin ve salim ulaştırasız." Bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1535, 13 Za 975 (10 Mayıs 1568), s.532.

gönderildiği halde görevini tamamlayamadan vefat eden kapıcılar da bulunmaktaydı. Nitekim Divan-ı Hümâyun çavuş ve kapıcıları adına rüsum tahsil etmek maksadıyla merkezden Şam, Halep, Diyarbekir, Bağdat ve Basra'ya gönderilen Kapıcı Mahmut, görevini tamamlayıp İstanbul'a gelmek üzereyken vefat etmiştir. Vefat eden Kapıcı Mahmut'un üzerinde bulunan rüsumat akçesinin muhafaza altına alınarak İstanbul'a gönderilmesi için bu yerlerin kadılarına hüküm yazılmıştır[1211].

Basra'dan Lahsa'ya her türlü levazım ve mühimmat gibi önemli şeylerin gönderilmesinde ve merkezle iletişimin sağlanmasında merkezden gönderilen ulaklar önemli vazife görmekteydi. Ancak Basra ve Bağdat arası ve özellikle Basra'nın kendi toprakları geniş ve büyük çöllerden oluşmaktaydı. Buradaki önemli işler için merkeze ulaklar gönderilirken, merkezden gönderilen ulaklar da buraya vardıklarında, Bağdat ve Basra arasındaki yolu at vasıtasıyla almak zorundaydılar. Ancak çöldeki zorlu koşullar ve kıt imkanlar nedeniyle bu önemli vazifeyi görürken, hayatta kalmaları da zorlaşmaktaydı. Bu nedenle merkezden gelen ulaklar Bağdat'a vardıklarında Basra'ya gitmek üzere bunlara bir kayık tahsis edilmesi hususunda Bağdat beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1212].

Basra'dan Lahsa'ya ulaşım da gemilerle sağlanmakta, resmi görevlilerin Basra'dan Lahsa'ya ulaştırılması için hizmetlerine gemiler tahsis edilmekteydi. Nitekim 1573 yılında Musul Beyi Sinan Bey, Lahsa beylerbeyliği görevine getirilirken, Sinan Bey'e gecikmeye mahal vermeden görevlendirildiği Lahsa'ya gitmesi emredilmişti[1213]. Sinan Bey Lahsa'ya gitmek üzere Basra'ya vardığında Basra'dan Lahsa'ya sevki için kendisine bir gemi verilmesi maksadıyla Basra beylerbeyi görevlendirilmişti. Bu nedenle Lahsa beylerbeyinin ih-

1211 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 48, h.139, 1 Ş 990 (21 Ağustos 1582), s.48.
1212 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.578, 4 B 985 (17 Eylül 1577), s.263.
1213 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.615, 15 R 981 (14 Ağustos 1573), s.310.

tiyaç ve ağırlığına bakılarak ona yetecek kadar gemi verilip bu durumun geciktirilmeden yerine getirilmesi için Basra'ya beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1214].

Basra Eyaleti beylerbeyliğine getirilen görevliler de görev yerlerine gitmek üzere bu yolu izlerken, kendilerine uygun bir gelirden harçlık tayin edilmiştir. Nitekim Basra Eyaleti ihsan olunan Hasan Paşa 1698 yılında görev yerine gitmeden harçlığa ihtiyacı olduğunu ve bir miktar akçe verilmesini rica etmiş ve kendisine Musul mukataasından 22 kese akçe verilmesi hususunda arzda bulunması üzerine, beş yük akçenin Musul mukataasından kendisine ihsan edilmesi için ferman yazılmıştır[1215].

Lahsa'da ihtiyaç duyulan bir takım mühimmat ve levazımat da Bağdat'tan temin edilirken, bu malzeme kayıklarla Bağdat'tan Basra'ya getirilip yine buradan kayıklarla Lahsa'ya ulaştırılmıştır. Nitekim 1582 yılında Bağdat'ta bulunan Lahsa Eyaleti'ne ait bir takım levazımatın Lahsa'ya getirilmesi için Lahsa beylerbeyinin kethüdası Ali Kethüda Bağdat'a gönderilmişti. Ancak bu levazımatın Basra'ya ve daha sonra Lahsa'ya nakli için kayıklara ihtiyaç duyulmuştur. Kayıkların tedarikinden sonra bu malzemenin Basra'ya nakli için hazırlık yapılırken, kayıklara konulacak bazı silahların eksikleri tamamlanıp kayıklarla gönderilmesi hususunda Bağdat beylerbeyi vazifeli kılınmıştır[1216].

Basra'daki yerel güç sahibi aileler de merkezden özel görevlerle Basra ve Lahsa'ya gönderilen Divan-ı Hümâyun kapıcıbaşlarının ulaşımla ilgili ihtiyaçlarını karşılamada önemli

1214 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 22, h.616, 15 R 981(14 Ağustos 1573), s.310.

1215 "Basra Eyaleti ihsan olunan Hasan Paşa kullarının harçlığa müzayakası olup harekete iktidarı olmadığın arzuhal ve mansıbından eda olunmak üzere Musul mukataasından ber vech-i karz yirmi kese akçe verilmek ricasına istid'a-yı inayet ider. Malum-ı devletleri buyruldukda yalnız beş yük akçe karz olmak üzere Musul mukataasından havale olunup..." bkz. BOA, *İE.MT*, 3/247, 14 Z 1109 (23 Haziran 1698).

1216 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 47, h.480, 21 C 990 (13 Temmuz 1582), s.205.

bir vazife görmekteydiler. Görevli Divan Hümâyun kapıcısı önce Basra'ya, daha sonra Lahsa'ya vardığında yerel güç sahibi aileler bu özel görevle vazifeli divan kapıcısının bütün ihtiyaçlarını giderip görev yerine ulaşmasını sağlamaktaydılar. Nitekim merkezden gönderilen divan kapıcısının ihtiyaçlarını görme hususunda Basra'da güç ve otorite sahibi Abiriş-Oğlu'na 25 Aralık 1734 tarihinde bir hüküm yazılmıştı[1217]. Aynı kapıcıya yardımcı olunması için diğer bir hüküm de bölgenin ileri gelenlerinden Mühenna-oğlu'na yazılmıştır[1218].

Basra'dan Lahsa'ya gitmek üzere Basra'ya gönderilen görevlilerin ulaşımını sağlamak üzere asker gemileriyle beraber tüccar gemileri de kullanılmıştır. Ancak devlete hizmet maksadıyla kullanılan asker ve tüccar gemilerine hariçten gelen kimselerin müdahalede bulunmaları, devletin işlerini aksatan unsurlardan olmuştur. Bu nedenle böyle bir vazifeyle görevlendirilmiş tüccar gemilerine herhangi bir müdahalede bulunulmaması hususunda Basra beylerbeyine emir verilirken, gönderilen emir Basra kaptanının hizmetinde olanlara da teslim edilmek üzere adamlar gönderilmiştir[1219].

Basra ile ilgili önemli hususlarda merkezden Basra'ya ve Basra'dan merkeze gönderilen ulakların ulaşımını sağlamak önemliydi. Zira, Bağdat ve Basra arasında hakim olan geniş düzlüklere rağmen, çöl şartları ve yoğun sıcaklık nedeniyle bu iki şehir arasında yol almak zorlaşmaktaydı. Bu nedenle merkezden Bağdat'a geldiklerinde ulaklar için Basra'ya gitmek üzrere at tedarik edilmesine rağmen, ulaklar için at tedariki güçleştiğinden Bağdat ve Basra arasında yol üzerinde bulunan her sancaktan sancak beyi tarafından at tedarik edilip, ulakların güven ve rahat içinde yol almalarının sağlanması hususunda Basra beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1220].

1217 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 87, h.445, 29 B 1147 (25 Aralık 1734), s.138.
1218 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 87, h.446, 29 B 1147 (25 Aralık 1734), s.138.
1219 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 3, h.260, 25 Za 966 (29 Ağustos 1559), s.103.
1220 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.608, 5 B 985 (18 Eylül 1577), s.275.

Halep'ten temin edilen levazımat ve cephane de Bağdat'a gönderilmek üzere Birecik'e getirilip, buradan Fırat Nehri üzerinden gemiyle Bağdat'a gönderilmiştir. Nitekim 1568 yılında Bağdat beylerbeyi tarafından Halep defterdarından talep edilen top kundağıyla beraber kırk araba iği, dingil ve kayışlarının, Halep defterdarı tarafından temin edildikten sonra Birecik'e getirilip buradan Fırat Nehri üzerinden gemilere yüklendikten sonra üzerine güvenilir adamlar koşularak Bağdat'a ulaştırılması kararlaştırılmıştır[1221].

Basra'da inşa edilecek gemiler için gerekli kereste Birecik İskelesi'ndeki gemilerle Fırat Nehri üzerinden gönderilirken, daha sonra Basra'ya gitmek üzere merkezden görevlendirilen yönetici ve idareciler de Birecik'deki gemilerle önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya ulaştırılmıştır. Nitekim merkezden gönderilen görevliler Halep'e vardıklarında, buradan çöl yolunu kullanmadıkları takdirde Birecik'e gelip buradan nehir yoluyla Bağdat giderlerdi[1222]. Örneğin, 1593 yılında İstanbul'dan Basra hazine defterdarı olarak görevlendirilen Mehmet Birecik'e gelip, buradaki gemilerden birisiyle Fırat Nehri kanalıyla Basra'ya hareket edecekti. Yeni görevlendirilmiş Basra hazine defterdarına Birecik İskelesi'nde bir gemi tahsis edilirken, bu geminin görevli defterdara tahsisi ve Fırat Nehri üzerinden Basra'ya ulaştırılması hususunda Halep beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştır[1223].

Merkezden mühim meseleler için Bağdat ve Basra gibi sınırdaki vilayetlere gönderilen görevliler Halep'e gönderilirken, buradan Birecik'e giderek, Birecik'ten gemilerle Bağdat'a ulaştırılmaları amacıyla Halep defterdarı vazifeli kılınmıştır. Nitekim veziriazamın peykbaşı Şatır Ali önemli meseleler için Bağdad'a gitmek için Halep'e vardığında, buradan Birecik'e

1221 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 7, h.1433, 20 Za 975 (17 Mayıs 1568), s.497.
1222 Bostan, "Birecik", s.188.
1223 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 71, h.251, 18 Ra 1002 (12 Aralık 1593), s.125.

gelerek gemiyle Bağdat'a ulaştırılması hususunda Halep defterdarı görevlendirilmişti[1224].

Birecik'ten Bağdat Kalesi'ne barut ve diğer cephane ve levazımat tedariki için de Halep beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştır. Nitekim 1609 yılında Bağdat Kalesi'ne barut tedarikiyle görevlendirilen Divan Çavuşu Ferhat'ın Maraş ve havalisinden temin ettiği barutu Bağdat'a nakletmek üzere Birecik'ten gemi tedarik etmesi hususunda Halep beylerbeyi ve defterdarı vazifeli kılınmıştı[1225]. Aynı yıl içerisinde Birecik'den yeniçeri mühimmatı için Bağdat Kalesi'ne vazifelendirilen yeniçeri yayabaşlarından İbrahim Subaşı Birecik İskelesi'ne vardığında üç parça gemiyi kürekçi, dümenci ve diğer levazımatıyla donatıp onun Bağdat'a gitmesini sağlamak üzere Halep defterdarı görevlendirilmiştir[1226].

Bağdat'a tayin edilen yeni valiler de merkezden Bağdat'a gitmek için Birecik'e gelirken, buradan gemiyle Bağdat'a gitmişlerdir. Nitekim 1584 yılında Bağdat beylerbeyliğine getirilen Süleyman Paşa Bağdat'a gitmek üzere Birecik'e vardığında, eşyalarıyla beraber Bağdat'a nakli için 10 gemi tedarik edilerek eşyasının Bağdat'a ulaştırılması hususunda Birecik beyi görevlendirilmiştir[1227].

Bağdat ve Basra'ya mühim işler için merkezden gönderilen kapıcıların Üsküdar'dan hareket ettikleri andan itibaren yolculuk koşulları sağlandıktan sonra güven içinde seyahat etmeleri sağlanmıştır. Nitekim 1724 yılında merkezden önemli vazifelerle Bağdat ve Basra'ya görevlendirilen Kapıcılar Kethüdası Mustafa, bu insiyakla önce Bağdat'a, daha sonra Basra'ya gitmek üzere Üsküdar'dan hareket edecekti. Bu nedenle Kethüda Mustafa güzergah üzerindeki kazalara

1224 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.90, 15 Ca 992 (25 Mayıs 1584), s.35.
1225 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 78, h.1365, 2 S 1018 (7 Mayıs 1609), s.530.
1226 BOA, *A.DVNS.MHM.d*,78, h.1985, 19 Za 1018 (13 Şubat 1610), s.761.
1227 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 53, h.676, 22 Z 992 (25 Aralık 1584), s.235.

uğradığında yanına yeniçeri askeri ve tüfenkli adamlar görevlendirilip eşyalarının muhafaza edilmesi, yolculuğu için de kendisine menzil bargiri temin edilmesi, menzil bargiri bulunmadığı durumlarda da genç ve dinç bargirler temin edilerek görev yerine varmasının sağlanması hususunda karar alınmıştır[1228].

Bağdat ve Basra'ya Birecik İskelesi'nden gönderilen gemiler için Urban eşkıyası ciddi bir engeldi. Zira, Birecik'ten Bağdat ve Basra'ya giden gemiler bu eşkıyalar tarafından yağmalanmaktaydı. Nitekim 1576 yılında Urban tayfasından Aburişoğlu isimli şakinin varlığına son vermek isteyen eski Bağdat beylerbeyi bunlarla muharebe halindeyken, bu eşkıyalar buradaki yolları yağmalamış, Birecik'ten gelen gemilerin de eşyasını yağmalamaktan geri durmamışlardı. Bu eşkıya tayfasının yola getirilmesi için Halep ve Şam beylerbeylerine hüküm yazılmıştı. Bu yıl içerisinde Şam beylerbeyi hac emiri olarak Şam hazinesini alıp Haremeyn'e götüreceğinden, yolculuk boyunca hacılara bu şakilerin zarar vereceği düşüncesiyle yanına fazladan yeniçeri ve asker alıp, Urban meşayihiyle gerekli müzakerelerden sonra ihtiyacı gidermek maksadıyla sipahi ve tüfenkli asker tedarik etmesi yönünde Şam hac emirine hüküm yazılmıştır[1229].

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İran Hükündarı Nadir Şah'ın Basra Körfezi'nde genişleme siyasetiyle beraber[1230], artan diplomatik temaslarla Osmanlı devletine gelen İran elçilerinin ülkelerine dönüşü de nehir ve deniz üzerinden gemilerle sağlanmıştır. 1730 yılında İran şahının elçisi olarak İstanbul'a gelen Namdar Mehmet Han, dönüş yolunda kendisini beklediği ümidiyle Bağdat ve Basra'dan sonra Hemedan'a gitmişti. Ancak İran Şahı Eşref Han bu sırada İsfahan düş-

1228 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 131, h.1366, Evail-i B 1136 (26 Mart-4 Nisan 1724), s.445.
1229 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 28, h.486, 27 C 984 (21 Eylül 1576), s.486.
1230 Mirfendereski, "Persian Gulf Pre-1800 History", s.282-283.

tüğünden yanındaki Afgan askeriyle Kirmanşah'a gitmiş, Namdar Mehmet tekrar Bağdat'a dönmek zorunda kalmıştı. Elçi Namdar Mehmet nehirden gemiyle Basra İskelesi'ne gelip buradan deniz yoluyla ülkesine gitmek üzere hareket edecekti[1231]. Elçi Namdar Mehmet Bağdat'a vardığında Basra ve Bağdat yoluyla karadan olmazsa, denizden Revan'a gönderilerek buradan ülkesine dönmesinin sağlanması hususunda Hemedan Muhafızı Vezir Abdurrahman Paşa, Basra Valisi Mehmet Paşa ve Bağdat Muhafızı Vezir Ahmet Paşa vazifeli kılınmıştı[1232]. Nitekim sefaretle dönüş yolunda bulunan İran elçisi Basra'ya vardığı vakit, deniz yoluyla ülkesine dönmek üzere gideceği yere götülmesi hususunda Basra Muhafızı Mehmet Paşa vazifeli kılınmıştır[1233].

1746 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanacak anlaşma görüşmelerini sağlamak üzere İran büyük elçisi önce Bağdat'a, sonra Musul'a gelip buradan kendisine tertip edilen güzergah ve düzen içerisinde İstanbul'a hareket edecekti. İran elçisi Musul'a vardığında, buradan elçinin İstanbul'a hareketini sağlamak üzere Musul Valisi Selim Paşa'nın Musul'da bulunması gerektiği ifade edilmişti. İran elçisi ve maiyeti Bağdat ve Basra'dan hareket ederken, Bağdat ve Basra seraskeri Vezir Ahmet Paşa, İran elçisi ve maiyetinin ihtiyaçlarını görecekti. Elçiler Musul'a vardığında hızla ve doğru yol üzerinden hareket suretiyle ihtiyaçları görülerek İstanbul'a ulaşmaları sağlanacaktı[1234].

Birecik Tersanesi'nde Basra donanması için inşa edilen gemilerle Bağdat ve Basra kaleleri için gerekli cephane ve tophane mühimmatı da nakledilmiştir. Nitekim bu kaleler için ihtiyaç duyulan cephane ve top İstanbul'dan gemilerle İskenderun ve Payas İskelesi'ne gönderilirken, burada Türkmen

1231 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 137, h.5, Evahir-i C 1142 (1-19 Ocak 1730), s.4.
1232 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 137, h.6, Evahir-i C 1142 (11-19 Ocak 1730), s.4.
1233 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 137, h.7, Evahir-i C 1142 (11-19 Ocak 1730), s.4
1234 BOA, *C.HR*, 127/6307, Evail-i Za 1159 (15 Kasım 1746).

aşiretlerinden temin edilen develerle Birecik İskelesi'ne nakledilmiştir[1235]. Daha sonra burada Basra donanması için Birecik'te inşa edilmiş gemilerle gönderilmiştir. Nitekim 1600 yılında İstanbul'dan gemiyle İskenderun İskelesi'ne getirilen cephane ve top mühimmatının Birecik'e nakli için develer tutulmuştur. Develerin taşıdığı mühimmatın her bir kantarı bir deve yükü olarak hesap edilip, buna mukabil 2,5 kuruş ücret ödenmiştir. Develere yüklenen top kundağı ve cephane Birecik'e getirilmiştir. Birecik'e getirilen toplar için top çekecek adamlar temin edilmesi uygun görülmüştür[1236].

Tablo 34: 1600 Yılında İskenderun İskelesi'nden Birecik'e Cephane Nakli için Tutulan Develer[1237]:

Deve Tutulan	**Miktarı (Katar)**	**Deve Tutulan**	**Miktarı (Katar)**
Hacı Süleyman, İsmail, Ömer ve Mekeriyan Halil	100	Şeyh Osman ve Nahiye-i Halil Osman	200
Antakya Nahiyesi	200	Bab Nahiyesi	50
Darilet Nahiyesi	30	Harım Nahiyesi	50
Ermi Nahiyesi	60	Basra mekaricileri	250
Urfa mekaricileri	300	Urban-ı Berekat	300
Urban-ı Serahil	200	Kilis Kazası	100
Azez Kazası	50	Derkos Kazası	50
Maarra Kazası	50	Bermeze Kazası	50
Türkmen tayfası	41	Toplam	3181

1764 yılında İstanbul'dan gönderilen top, top arabası ve cephane mühimmatı İstanbul'dan kalyonla İskenderun İskelesi'ne, buradan Haleb'e ve daha sonra Bağdat ve Basra Kalesi'ne gönderilmiştir. 1340 kantar mühimmatın nakli için

1235 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.1061.
1236 BOA, *TS.MA.d*, 9009, 13 B 1008 (29 Ocak 1600).
1237 BOA, *TS.MA.d*, 9009.

2010 deve kullanılırken, her bir deveye 16 kuruş ücret ödenmiştir[1238].

1763 yılında Bağdat ve Basra tophanesinde bulunmak üzere Bağdat ve Basra valisi tarafından ihtiyaca binaen gerekli top ve mühimmat İstanbul'da topçubaşı tarafından satın alınarak Riyale-i Hümâyun kalyonuna yüklenip İskenderun İskelesi'ne gönderilecekti. İskenderun'a vardığında kalyondan indirilip ücret mukabilinde tutulan araba ve davar tabir olunan büyükbaş hayvanlarla Haleb'e nakledilip, buradan Basra ve Bağdat'a gönderilmek üzere Halep Muhassılı Ahmet tarafından Halep Kalesi'nde muhafaza edilecekti. Hayvan ve arabalar için gerekli ücret Halep muhassıllık malından karşılanacaktı[1239].

Basra'ya gönderilen bir kısım cephane de merkezden Payas İskelesi'ne gönderilip buradan Halep'e nakledilip daha sonra Birecik İskelesi'ne getirilmiştir. Birecik'ten gemilere bindirilen bu cephane başlarında bölükbaşı askerler olduğu halde Felluce İskelesi'ne nakledilerek buradan Basra'ya ulaştırılmıştır[1240].

Bağdat ve Basra'ya İstanbul'dan gönderilen cephanenin bir diğer ulaşım yolu da Trablusşam idi. İhtiyaç duyulan cephane de Trablusşam İskelesi'ne gönderilip, buradan develerle önce Şam'a, sonra Felluce İskelesi'ne getirilip, buradan tekrar gemilerle Şat Nehri yoluyla Bağdat'a nakledilmiştir. Nitekim 1781 yılında Basra ve Bağdat Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın talebi üzerine Basra ve Bağdat kalelerine İstanbul'dan tedarik edilen cephanenin Trablusşam İskelesi'ne gönderilmesi uygun görülmüştür. İstanbul'dan temin edilen cephane, Kapı Kethüdası Sırrı Selim tarafından gemiye yüklenip Trablusşam

1238 Her bir deve için 16,5 kuruş ücret 16 kuruşa indirilmiştir. Bkz. BOA, *C.AS*, 653/27449.

1239 BOA, *C.AS*, 789/33430, 3 Ra 1177 (11 Eylül 1763).

1240 *Topçular Katibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, s.816.

İskelesi'ne getirilerek, buradan Şam'a nakledilecekti. Şam'dan ise develerle Felluce İskelesi'ne nakledilerek, buradan Şat Nehri yoluyla Bağdat'a nakledilecekti. İstanbul'dan gönderilen cephane yüklü gemi Trablusşam İskelesi'ne vardıktan sonra burada Trablusşam Beylerbeyi Yusuf Paşa tarafından kiralanan develerle Şam'a nakledilecek, Şam'dan ise Bağdat ve Basra'ya ulaştırılacaktı[1241].

b-Osmanlı-Portekiz Rekabetinde İranlı Hacıların Basra Yolunu Kullanması

Portekizlilerin Arabistan Yarımadası'nın doğusuna doğru genişleme hareketi Basra yolunu kullanan İran hacılarının Şii Osmanlı hacılarıyla yolculuk sırasında temasta bulunmaları durumu, devlet için tehlikeli bir vaziyet oluşturmuştur. Zira, İran şahının özel görevlilerinin Osmanlı topraklarına sızma girişimleri dışında, Basra, Lahsa ve Bahreyn'deki Arap emirlerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne karşı Portekiz'i destekleyerek bağımsız olarak hareket edeceklerini umuyorlardı. Bu nedenle İranlılardan ziyade Bahreyn'deki Şii nüfusunun Hicaz'da yayılmasından çekinen Osmanlı Devleti Basra hac yolunun kapatılmasını öncelikli hedef olarak tercih etmiştir[1242].

Esas olarak tarım ve Basra Limanı'nın Hindistan'dan gelen zenginliğin sunmuş olduğu imkanlar, kervanlar ve sulama kanalları nedeniyle gelişen Basra, İranlıların hac farizası için de Mekke'ye giden güzergahta yer aldığından, İranlı hacıları bu yolu kullanmaktaydılar[1243]. Hac farizalarını eda etmek üzere Haremeyn'e giden İranlı hacılar için en uygun güzergah önce Bağdat'a, daha sonra Osmanlı kontrolündeki Basra Şehri ve Limanı'na gitmek idi. Basra Körfezi'ni aşan İranlı hacılar, Hicaz'a ulaşmak üzere doğudan batıya hareket

1241 BOA, *C.AS*, 502/20955, 8 N 1195 (28 Ağustos 1781).
1242 Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, s.150.
1243 Bianquis, "Autonomous Egypt from ibn-i Tûlûn to Kafûr, 868-969", s.87.

etmek zorundaydılar. Ancak Mekke'ye gitmek üzere Şii hacıların Osmanlı topraklarındaki İran şahının taraftarlarıyla temas kurmaları, Osmanlı idarecileri açısından büyük kaygı oluşturmaktaydı. Bu kaygılar, İranlı hacıların geçmek zorunda olduğu sapa bir güzergahta kendini göstermekteydi. Nitekim Osmanlı yetkililerinin İranlı hacılara Haremeyn'e ulaşmak üzere gösterdiği alternatif hac güzergahı çok uzun ve tehlikeli bir yolculuğu kapsamaktaydı[1244]. Osmanlı toprağı olan Basra ve Lahsa üzerinden Mekke'de hac farizasını görmek üzere hareket eden İranlı hacılar, temel olarak Osmanlı hacılarına karşı Şii propangadasını yayıp huzursuzluk ve asayişsizliğe sebep oldukları gerekçesiyle İranlı hac kafilelerinin bu yolu kullanmalarına izin verilmiyordu[1245]. Aksine bu yolu kullanmak isteyenlerin de Halep ve Şam yolunu seçmesi istenirken, Bağdat ve Basra'nın bu amaçla kullanılmasına müsaade edilmiyordu[1246].

İranlı hacılar Kabe'ye gitmek üzere Bağdat ve Basra yolunu kullanmalarının yanı sıra, İran şahı da Osmanlı idaresindeki Kabe'yi ziyaret edip Kabe'ye kendi örtüsünü örtmek üzere talepte bulunuyordu. Nitekim Acem Şahı Abbas, Özbek Hanı Abdullah Han'ın Meşhed Şehrini ve kalesini istila ettiğini şikayet etmek üzere elçisini Osmanlı Devleti'ne gönderirken, Bağdat ve Basra yolunu kullanan İranlı hacıların bu yolu kullanmalarına izin verilmesi hususunda da ricada bulunmuş, Kabe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara'ya kendi örtülerinin de örtülmesine izin verilmesini istemişti[1247].

Bir kısım Mısır, Şam ve Yemen hacıları Kabe'ye giderken, Basra yolunu da kullanmaktaydılar. Zira, bu yol Mekke'ye

1244 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1738)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.149.

1245 Ernest S. Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, University of Florida Press, 2006, s.21.

1246 Kâtib Çelebi, *Fezleke (Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655)*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca, İstanbul 2016, s.460.

1247 Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, s.267.

yirmi günlük mesafede olup, hac kafilesi Feth-i Fakiye'den beride ilerlerken bu yolu kullanmak üzere de Osmanlı hükümet yetkililerinden bir hüküm ve resmi belge alıyorlardı. Ancak bu yol çok güvenli olmayıp doğu tarafından tehlikeye açıktı. Feth-i Fakiye yolunun izlenerek Kabe'ye gidilmesi seyahat güvenliği açısından problem oluştururken, üstelik bu yolun haricinde Basra'dan Mekke'ye giden başka bir yol da bulunmadığından, bu yolun kullanılmasına da izin verilmemekteydi. Netice itibarıyla hacıların Basra yolu yerine Şam ve Mısır yollarını kullanarak Haremeyn'e gitmelerinin uygun olacağı sonucuna varılırken, bu yolu kullanmak isteyen hacılara izin verilmemesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1248].

Esasen hacca gitmek üzere Arap ve Acem'den olup Bağdat yolunu kullananlar da vardı. Bu yol hacca gitmek üzere yasaklanmış olmasına rağmen, yollarda Basra Arabından Mehmet Osman Basra Beylerbeyi Ali'yi hac emiri olarak tayin edip, birkaç yıldır Basra Arabı ve Acemler hacca gitmek üzere bu yolu kullanmaktaydılar. Ancak bu yolun kullanılmasını istemeyen Osmanlı Devleti, bu yoldan hacca gidip-gelmenin önüne geçmek maksadıyla Basra beylerbeyine mektup yazmıştı. Bu yolu kullanarak hacca gitmek isteyenlerin engellenmesi için Basra beylerbeyine yardımcı olunması maksadıyla da Bağdat beylerbeyi görevlendirilmiştir[1249].

Basra ve Mekke arasındaki hac yolunun yasaklanmış olması Basra ve Lahsa gibi eyaletleri ticari yönden olumsuz etkilerken, bu durum bu şehir ileri gelenleriyle halkın şikayetine yol açmıştır[1250]. Nitekim 1577 yılında Basra'dan kara yoluyla hacca gitmek isteyenlerin olduğunu Basra beylerbeyi

1248 Basra Beylerbeyine yazılan 5 Şaban 967 (1 Mayıs 1560) tarihli hüküm için bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 6, h.761, s.355.

1249 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 12, h.897, 7 Ra 979 (30 Temmuz 1571), s.468-69.

1250 Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, s.150.

yazıp buna izin verilip-verilmeyeceği hususunda merkezdeki hükümet yetkililerine danışmıştır. Ne var ki, daha önceki zamanlarda olduğu gibi Basra'dan kara yoluyla hacca gitmek isteyenlere icazet verilmemesi, buna uymayanlara da izin verilmemesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmişti[1251]. Bu durum Basra ahalisini olumsuz etkilediğinden Basra ayan, eimme ve hatipleri Basra Şehri'nin fethinden itibaren Basra üzerinden hacca giden hac kafileleri bu yolu kullandığından, ticari olarak şehrin ve halkın zenginleştiğini; ancak birkaç yıldır buradan hacca gidilmesine izin verilmediğinden halkın fakirleşip, şehrin yanlızlaştığını ifade edip Basra hac yolunun açılması yönünde izin istemişlerdi. Ne var ki, Basra'nın yukarı tarafları İran sınırına dahil olduğundan, aynı yolun İranlılar tarafından kullanılacağı bildirilerek hac kafilelerine izin verilmemesi yönünde Basra beylerbeyine emir verilmiştir[1252].

Lahsa'ya gelen Kızılbaş tayfası da kıyafet değiştirmek suretiyle hac farizasını gerekçe gösterip Osmanlı-İran hududuna dair devletin özel ve gizliliğine ait hususlarda bilgi almak istiyorlardı. Nitekim İran tarafından gelen bu Rafizi tayfası, haccı sebep gösterip sınırdan geçtikten sonra hac kafilelerine dahil oluyorlardı. Hac kafilesiyle beraber ilerleyen bu Rafiziler, yolculuk boyunca fitne ve fesada sebep olarak Haremeyn'e dahil olduklarına dair bilgi alınmıştı. Bu suretle fitne ve karışıklığa yol açan Rafizi gruplarını engellemek amacıyla hac kafilelerinin bu yoldan gitmelerine izin verilmemesi maksadıyla öteden beri Lahsa beylerbeyine ferman yazılırdı. Bu nedenle Lahsa serhaddine gelip hacca gitmek isteyenleri iyice

1251 "Basra beylerbeyine, Basra'dan berriye yolundan hacc-ı şerife varmağa ahali-i Basra ve gayrileri icazet-i hümâyunum taleb eylediklerin bildirmişsin. İmdi bu husus[da] mukaddema dahi Basra üzerinden ruhsat verilmemişdir. Buyurdum ki, Dergah-ı Muallam çavuşlarından Mustafa Çavuş vardıkda, ferman-ı hümâyunuma mugayir Basra'dan berriye yolundan hacc-ı şerife gitmeğe kimseye icazet verdirmeyesin...", bkz. BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.1993, 3 Ş 987 (25 Eylül 1579), s.495.

1252 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 31, h.115, 20 Ra 985 (7 Haziran 1577), s.45.

tahkik ettikten sonra emin olunması ve buradaki Osmanlı devlet nizamına herhangi bir zarar vermelerinin önüne geçilmesi hususunda Lahsa beylerbeyine hüküm yazılmıştır[1253]. Nitekim 1580 yılında Basra'dan çölden geçilerek hacca gitmek üzere talepte bulunanlara izin verilmemesi hususunda Basra beylerbeyine emir verilmişti. Üstelik bu yolun kullanılmasının başka bir sebebi bulunduğu ifade edilirken, hacca gitmek isteyenlerin Şam yolunu kullanıp Şam hac kafilesiyle gitmesi yönünde hüküm yazılmıştır[1254].

XVII. yüzyılda Osmanlı-Safavi ilişkilerinin iyileşerek sulh yapılması neticesinde Basra üzerinden hac farizası için Haremeyn'e gelen Acem hacılarına aradaki barıştan dolayı iyi muamele edilmesi hususunda Mısır ve Şam hac emirlerine hüküm yazılmıştır. Nitekim Basra Beylerbeyi Ali Paşa devleti temsilen İran ile yaptığı barış anlaşmasına dayanarak Basra ve Acem tarafından gelen hacıların birbirinden ayrılarak hac farizasını yerine getirmelerine müsaade edilmesi buyrulmuştur. Basra'dan gelen Osmanlı reayası Müslüman hacıların başında hac emirlerinin olması dolayısıyla bunların Acem hacılarından ayrılarak hac yapmalarının sağlanması, Acem hacılarına da hac farizasında dokunulmaması hususunda Mısır ve Şam hac emirlerine hüküm yazılmıştır[1255].

Basra üzerinden Haremeyn'e giden İranlı hacıların bu yolu kullanmalarına izin verilmesine rağmen, İranlı hacıların yolculukta karşılaştıkları Urban eşkıyası da önemli bir sorundu. Örneğin, 1691 yılında Acem hacıları hac farizasını yapmak üzere Basra yolunu kullanırken, bu yolculuk sırasında Urbanlar tarafından rahatsızlık verilmesi şikayete konu olmuştur. Acem hacılar kendi hac emirleri maiyetinde bu yolu kullanmak üzere hacca doğru hareket ederken, hacca giden

1253 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 42, h.554, 28 Z 989 (23 Ocak 1582), s.176.
1254 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 43, h.211, 27 Ca 988 (9 Ağustos 1580), s.114.
1255 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 89, h.9, 20 M 1051 (1 Mayıs 1641), s.3.

Osmanlı reayasının sorunsuz bir şekilde Haremeyn'e ulaşmalarını sağlamak üzere gerekli ihtimamın gösterilmesi hususunda Basra valisine hüküm yazılmıştır[1256].

Bağdat ve Basra istikametini kullanarak Haremeyn'e giden İran hacıları kendilerine yapılan kötü muameleden şikayet ettiklerinden Mekke'de bulundukları sırada ve Bağdat ve Basra üzerinden Haremeyn'e gittiklerinde kanunen uygulandığı üzere muamelede bulunulması için Mekke emiri, Şam valisi ve hac emiri Medine'den şeyhülharem-i nebeviye tembih edilmiştir. Özellikle Bağdat'tan hacca gitmek üzere hareket eden İran hacılarına güzergah üzerine kanuna aykırı bir tutum sergilenmemesi hususunda Bağdat Valisi Hasan Paşa, Basra Valisi Ahmet Paşa ile Basra ve Bağdat kadılarına hüküm yazılmıştır[1257].

Bağdat ve Basra yolunu kullanarak hacca gidenler arasında Özbek, Çağatay, Afgan, Belh, Buhara, Semerkant, Harezm, Kabil, Peşaver ve Herat'tan gelen Müslüman ahali bulunmaktaydı. Bu hacı adayları Bağdat, Basra ve Lahsa gibi yolları kullanırken, hac emirleri bunlardan kanuna aykırı bir vaziyette vergi talep ederken, ticaret yapmak maksadıyla da bu yolu kullanan tüccarların gönderdiği eşyaların beşte ve altıda birini öşür olarak almaktaydılar. Yine bu tüccarlardan biri Mekke, Medine veya Cidde'de vefat ettiğinde eşyalarına kanuna aykırı bir şekilde el konulmaktaydı. Bu nedenle hacı adayları ve tüccarların hac yolunda her türlü güvenlik, su ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması ve bunlardan harç namına akçe ve vergi alınmaması, eşya ve nafaka için tüccarların gönderdikleri eşyalardan öşür ve vergi alınmaması hususunda Mekke ve Medine'ye varıncaya kadar kadılar ile Şam ve Mısır hac emirlerine hüküm yazılmıştır[1258].

1256 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 102, h.173, Gurre-i Ş 1102 (30 Nisan 1691), s.55.

1257 BOA, *A.DVNS.MHM.d*,130, h.894, Evasıt-ı Ca 1134 (27 Şubat- 8 mart 1722), s.299-300.

1258 BOA, *A.DVNS.MHM.d*, 108, h.1269, Evasıt-ı Za 1107 (12-21 Haziran 1696), s.304.

Basra ve Mekke arasındaki hac yolunun kullanılmasındaki bir diğer sakınca da bu yoldaki eşkıyanın varlığıydı. Nitekim 1776 yılında Basra ile Mekke arasında Müslimet-i ekidenin olduğu mahalde Abdulvahap isminde bir şaki zuhur ederek Mekke'ye doğru hareketle Mekke'yi tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine merkezden Kapı Ketühdası Abdi Ağa gönderilerek bir mektupla bu eşkıyanın yirmi yıldan beri Basra'dan Mekke'ye doğru eşkıyalık yaptığı ve bu yıl içerisinde de Mekke'yi tehdit ettiği bildirilmişti. Bu eşkıyanın, bu yıl hac farizasının tamamlayarak memleketine dönüş hazırlığında bulunan hacılara karşı yanındaki Urban tayfasıyla saldırı hazırlığında olduğu haber alındığından, hacıların ve Mekke'nin muhafazasının sağlanması hususunda Şam Hac Emiri Mehmet Paşa'ya mektup gönderilmiştir[1259].

1259 BOA, *C.DH*, 321/16044, 21 B 1191 (25 Ağustos 1777).

Sonuç

XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru Basra'nın fethiyle beraber, Basra Körfezi'nde Portekizlilerle mücadele etmek, Urban kabilelerinin şekavetlerine son vererek Basra'da sosyal ve iktisadi düzeni sağlamak amacıyla Basra donanması kurulmuştur. Hint Okyanusu'nun başladığı Basra Körfezi başta olmak üzere, Basra'ya yakın Lahsa ve Bahreyn'de Portekizlilerle mücadelede kullanılmak maksadıyla Basra Tersanesi'nde gemiler inşa edilmiştir. Bu tersanede XVI. yüzyılda Osmanlı donanmasının temel direği olan kadırga gemileri inşa edilmiştir. Basra Tersanesi'nde Portekizlilerle mücadelede ihtiyaca göre her yıl kadırga gemileri inşa edilirken, gerektiğinde eldeki kadırgalar gerekli kereste ve levazımat tedarikinden sonra tamirden geçirilmiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra Tersanesi'nin aktif hale gelmesinden sonra, Basra'da donanma inşası için gerekli kereste başta olmak üzere diğer levazımatın Basra'ya nakli için Birecik Tersanesi ve İskelesi önem kazanmıştır. Basra ve çevresinde gemi inşasını sağlayacak yeterli kereste ve levazımat yokluğu nedeniyle Fırat Nehri'nin yer aldığı

stratejik konumdaki Birecik İskelesi'ne nisbeten daha yakın ve ulaşım koşullarının olduğu Maraş dağları başta olmak üzere, Kilis, Ayntap ve Malatya'dan kereste temin edilmiştir. Halep, Adana ve Diyarbekir eyaletlerinden de demir, yelken, zift ve gemi inşasında kullanılacak diğer temel levazımat tedarik edilmiştir.

Birecik İskelesi başlangıçta Basra Tersanesi'nde donanma inşası için lojistik bir üs olarak kullanılırken, zamanla artan ihtiyaçlar nedeniyle Birecik Tersanesi daha aktif bir rol oynayarak buradan Basra Tersanesi'ne gemi inşası için gerekli kereste ve levazımat naklinin yanı sıra, Basra donanması için de gemilerin bina edildiği önemli bir alan haline gelmiştir. Özellikle XVII. yüzyılın başlarında İngilizler'in Basra Körfezi'ne hakim olup Hürmüz'ün Basra'yla bağlantısını kesmesiyle Basra tecrit edilmiş bir alan haline gelirken, Basra'daki Osmanlı donanması da Hint Okyanusu'ndan çekilmiştir. Bu süreçten sonra Basra donanması daha çok Bağdat ve Basra'nın muhafazasında önemli bir işlev gören Şat donanması ve kaptanlığına dönüşmüştür. XVII. yüzyılın başlarından itibaren İngilizlerin desteğiyle Basra Körfezi'nde etkin bir hale gelen Safavilerle verilen mücadelelerin yanı sıra, Basra ve Bağdat'taki Urban eşkıyasına karşı düzenlenen seferler ve Basra ve çevresindeki ticaretin muhafazası için kullanılan Şat (Basra) donanmasındaki gemilerin envanteri de zaman içinde değişmiştir. Nitekim Şat donanması, Şat Nehri'ni birleştiren iki önemli unsur olan Fırat ve Dicle nehirlerinde aktif rol aldığından bu donanma içerisindeki gemiler daha çok ince donanma gemilerinden olan fırkate başta olmak üzere, şayka ve üstü-açık kayıklardan meydana gelmiştir. Ancak ihtiyaca göre Basra Körfezi'ndeki Portekiz, Safavi ve Maskat güçlerinden Basra'nın girişinden itibaren iç kısımları korumak amacıyla kısmen kalyon gibi büyük donanma gemileri de inşa edilmiştir.

XVII. yüzyılda Basra donanmasının küçülerek Şat Nehri donanmasına dönüşmesiyle, Basra ve Birecik Tersanelerindeki gemi inşa politikaları da değişmiştir. Nitekim süreçte Basra donanması için gerekli gemilerin yapımı için Birecik Tersanesi temel üs haline getirilmiştir. Bu nedenle Birecik'te inşa edilen gemilerin Şat Nehri'ne kadar ulaşımı ve burada kullanımı için gerekli gemilerin envanterinin belirlenerek inşa faaliyetlerine girişilmesi amacıyla Birecik'ten Şattülarab'a kadar olan Fırat Nehri havzasında nehrin yatağı ve nehirde suyun derinliği ve miktarı merkezden ve Halep'ten gönderilen uzman elemanlar tarafından incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde daha çok fırkate ve küçük çaptaki gemilerin inşasına karar verilmiştir.

Basra donanması için Basra ve Birecik tersanelerinde gemi inşasını sağlamak üzere Osmanlı tersane merkezi Tersane-i Âmire başta olmak üzere, çevre yerlerden marangoz, demirci, kalafatçı, mimar, gemi ve dağ mimarı, kürek ve araba yapıcı gibi kalifiye elemanların yanı sıra, gemilerin idare ve hareketinden sorumlu kaptan, reis, dümenci, kürekçi ve muharip kısım olarak kapıkulu ve levent askeriyle bu bölgedeki bağlı hükümet güçlerinden de asker tedarik edilmiştir. Temin edilen bu askeri unsurların mühimmat ve silahla birlikte beslenmelerinde kullanılan zahire de Birecik'te inşa edilen gemiler vasıtasıyla yerine ulaştırılmıştır.

Basra ve Birecik tersanelerinde inşa edilen gemilerin silah ve cephane tedariki de Osmanlı devlet idaresi için önemli bir sorun oluşturmuştur. Nitekim bu tersanelerde inşa edilen gemiler için gerekli toplar İstanbul'dan gönderilirken, Birecik ve Bağdat gibi önemli üslerde de top dökümhane ve demirhanlerinde gerekli silah ve topların imali sağlanmıştır. Bu amaçla merkezden mühimmat ve cephanenin yanı sıra, top dökümü ve imalini sağlamak için de topçu ve humbaracılar da gönderilmiştir. Merkezden gönderilen top ve cephane, kalyonlarla

Akdeniz üzerinden İskenderun İskelesi'ne gönderilirken, buradan Halep'e sevk edilip develerle Birecik İskelesi'ne getirilmiştir. Birecik İskelesi'ne getirilen top ve cephane yeni inşa edilen gemiler yardımıyla Fırat Nehri üzerinden Basra'ya gönderilmiştir. İstanbul'dan deniz yoluyla İskenderun ve daha sonra kara yoluyla Birecik'e gönderilen top ve cephanenin büyük çoğunluğu, Basra Körfezi'nin muhafazası için önemli bir üs olan Bağdat Kalesi'ne sevk edilmiştir. Bağdat'a gönderilen top ve cephanenin büyük çoğunluğu XVI. yüzyılın sonlarına kadar Basra ve çevresindeki Lahsa, Bahreyn ve Katif gibi önemli yerlerin muhafazası ve Basra donanmasının da silah teçhizatı için kullanılmıştır.

Basra donanması için XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir lojistik üs haline gelen Birecik İskelesi'nde inşa edilen gemilerle Basra donanması için kereste ve levazımat tedarikinin yanı sıra, Basra, Bağdat ve Lahsa'ya merkezden gönderilen görevlilerin sevki de Birecik İskelesi üzerinden sağlanmıştır. Bu nedenle Birecik Tersanesi'nde inşa edilen gemilerle cephane, kereste ve zahirenin yanı sıra, askeri ve idari görevlilerin nakli de sağlanmıştır. Bu durum Birecik ve çevresinin askeri, idari ve iktisadi olarak önemli bir üs haline gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle XVI. yüzyılda Birecik Sancağı Halep Eyaleti'ne bağlıyken, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Şat donanmasının işlevi ve artan önemi nedeniyle Rakka Eyaleti'ne bağlanmıştır. Rakka Eyalet valileri bu tarihten itibaren Şat donanması için Birecik İskelesi'nde gemi inşasında ve gemilerin bu donanma bünyesinde aktif olarak görev almasında söz ve yetki sahibi olmuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra donanmasının kontrolü olağanüstü yetkilerle donatılmış Basra kaptanlarına verilirken, ihtiyaç anında Portekiz saldırılarına karşı koymak, Basra Körfezi'ni korumak, körfezde Portekizlilerin kontrolündeki Hürmüz'ü ele geçirmek, Lahsa, Katif ve

Bahreyn'i muhafaza etmek maksadıyla Basra donanması görev yapmıştır. Basra Körfezi'ne yerleşmiş Osmanlı donanmasına Basra Körfezi'ni kapatıp buradaki Osmanlı gemilerine zarar vermek üzere hareket eden Portekizliler, Basra'daki asi Arap aşiretlerle ortak hareket edip gerektiğinde Osmanlı donanmasına ve burada yerleşmeye çalışan Osmanlı devlet düzenine zararlar vermeye çalışmışlardır. Basra'daki Osmanlı devlet idaresi Portekiz ve asi Arap kabilelerin bu ortak hamlesine karşı, Basra'daki Osmanlı düzenini güçlendirmeye çalışırken, burada kurulu devlet yapısı içerisinde Basra'daki Osmanlı donanması önemli bir işlev görmüştür. Özellikle Osmanlı, Portekiz ve İran denklemindeki ihtilafları kullanan asi Arap kabileleri XVI. yüzyılın başlarından itibaren buradaki Osmanlı devlet yapısı için ciddi tehdit oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bu tehdidi aşmak için Bağdat, Şehrizor, Halep, Musul ve Diyarbekir eyaletlerinden gerekli asker ve lojistik desteği sağlayarak bunun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Çoğunlukla amaçlanan başarı elde edilirken, asi Arapların devlete tabiiyetlerini bildirmelerine rağmen, çoğunlukla isyan halinde Portekiz ve Safavilerin yanında olmaları başlıca bir sorun olarak Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır.

XVII. yüzyılda Basra donanma kaptanlığı daha çok Şat Nehri üzerinde Bağdat ve Basra'da aktif halde bulunduğundan, Basra kaptanlığı Şat donanma kaptanlığı olarak da adlandırılmıştır. Nitekim bu göreve getirilen kaptanlar daha çok Tuna Nehri gibi ince donanma gemilerinde önemli vazifeler üstlenmiş tecrübeli kaptanlar veya bunların soyundan gelen kaptanlardan oluşmuştur. Şat donanması Basra ve Bağdat çevresinde üstlenmiş olduğu mühim vazife nedeniyle bu donanmanın kaptanlarına son derece önem verilerek getirildikleri görevle birlikte kendilerine emirülümera ve paşalık rütbesiyle beraber gerektiğinde Basra Eyaleti'nin idaresi de verilmiştir. Nitekim XVII. yüzyılda Basra ve Bağdat çevresindeki Arap

şekavetine son vermek amacıyla Basra kaptanları askeri ve idari yetkilerle donatılmışlardır. Ancak buradaki Arap şekavetinin kısa bir süreliğine son bulmasıyla beraber, XVIII. yüzyılda rehavete kapılan Basra kaptanları buradaki fırkate gibi ince donanma gemilerini ihmal ederek karada çürümesine yol açmışlardır. Basra donanmasının ihmal edilmesi, yeni ve daha tecrübeli Basra kaptanlarının göreve çağrılmasına neden olmuştur. Bazen de vefat eden kaptanların Basra'da kurmuş oldukları donanma düzeninin devamı için onların oğulları bu göreve getirilmiştir.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İran Hükümdarı Nadir Şah'ın Basra Körfezi'nde Basra ve Bağdat'a doğru yayılmacı siyaseti ile birlikte Basra'da artan şekavet ve bunların kontrol edilmesindeki güçlük nedeniyle Basra'nın yönetimi Bağdat'a ilhak edilerek, Basra Eyaleti'nin idaresi de Bağdat beylerbeyine verilmiştir. Böylelikle Basra'yla birlikte Basra donanması ve kaptanları da Bağdat valileri tarafından kontrollü bir düzen çerçevesinde idare edilmeye çalışılmıştır. Nitekim görevini iyi yapmayan ve görevde ihmali bulunan Şat kaptanlarının görevden alınma ve yeni kaptanların göreve başlama sürecinde Bağdat valileri etkili rol oynamışlardır.

XVII. yüzyılın başlarına kadar Portekizliler Basra Körfezi'nde hakimiyet kurarken, İngilizlerin Safavilerle kurdukları ittifakla Portekizlilerin Hürmüz'den çıkarılmasıyla körfezdeki Portekiz hakimiyetinin yerini İngiliz idaresi almıştır. Bundan sonra körfezde İngiliz hegemonyası başlarken, bu durum Basra'daki Osmanlı gemilerine de aksetmiştir. Nitekim körfezdeki artan İngiliz aktivasyonuyla beraber XVIII. yüzyılda Basra donanması olarak görev yapan Şat donanması için Birecik ve Basra tersaneleri dışında İngilizler tarafından Hindistan'daki Bombay Tersanesi'nde de kilit adı verilen çektiri türünden gemiler inşa edilmiştir. Nitekim Basra Körfezi'ndeki ticari zenginlikten istifade etmek isteyen başta

İngilizler olmak üzere, Fransa, Hollanda ve diğer Avrupalı devletler Basra'da konsolosluklar açarken, burada gemi inşası ve ticari aktiviteleri kendi lehlerine çevirmek için Basra Körfezi'ndeki Osmanlı politikalarında söz sahibi olmaya çalışmışlardır. Osmanlı merkez idaresi, Basra ve çevresini muhafaza amacıyla İngilizlerin Bombay'da kendileri için gemi inşa etmesine izin verirken, buradaki ticari aktivasyondan istifade etmek amacıyla Osmanlı devlet düzenine karşı vergi muafiyeti ve konsolosluk açma gibi zararlı ekonomik ve diplomatik girişimlere de izin vermemiştir.

Bibliyografya

1-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Kaynakları

a-Defterler

1-*A.DVNS.MHM.d (Mühimme Defterleri)*: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 59, 62, 64, 65, 68, 69, 71, 73, 78, 80, 86, 87, 89, 94, 102, 106, 108, 112, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 144

2- *A.DVNSMSR.MHM.d, (Mısır Mühimme Defteri)*: 2

3 -*D.BKL.d (Büyükkale Defterleri)*: 32597

4 -*D.BŞM.d (Başmuhasebe Defterleri)*: 964, 1585, 1835

5 -*D.BŞM.BGH.d (Başmuhasebe Bağdat Hazinesi Defterleri)*: 16732

6 -*D.BŞM.BSH.d (Başmuhasebe Basra Hazinesi Defterleri)*: 16791

7 -*D.BŞM.CBH.d (Başmuhasebe Cebehane-i Âmire Eminliği Defterleri)*: 18367

8 -*D.BŞM.TRE.d (Başmuhasebe Tersane Eminliği Defterleri)*: 14598, 14694, 14800

9 -*KK.d (Kamil Kepeci Defterler)*: 745, 786, 2300, 4747, 4778

10 -*MAD.d (Maliyeden Müdevver Defterler)*: 235, 3342, 5433, 9885

11 -*TS.MA.d (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri)*: 5788, 9009

12 -*TT.d (Tapu Tahrir Defterleri)*: 282

b-Belgeler

1-AE (Ali Emiri)

a-*AE.SABH.I (I.Abdülhamid)*: 71/4887, 276/18570

b-*AE.SAMD.I (I.Ahmed)*: 9/845

c-*AE.SAMD.III (III.Ahmed)*: 51/5150, 140/13621, 141/13651, 175/17104, 177/17205, 230/22065

d-*AE.SMHD.I (I.Mahmut)*: 132/9723, 214/16914, 247/20177, 252/20541, 261/21216

e-*AE.SMMD.IV (IV.Mehmed)*: 5/503, 25/2850, 35/3981, 44/5045, 58/6746, 67/7890, 68/8054, 87/10332, 95/11188, 99/11600

f-*AE.SMST.II (II.Mustafa)*: 2/171, 6/525, 63/6649, 115/12556, 122/13409, 137/15207

g-*AE.SMST.III (III.Mustafa)*: 6/363, 292/23399, 294/23546, 295/23605, 297/23775

2-İE (İbnülemin):

a-*İE.AS (İbnülemin Askeriye)*: 11/1015, 17/1656, 17/1664, 81/7334, 81/7334-1, 81/7334-7

b-*İE.BH (İbnülemin Bahriye)*: 10/906, 10/908, 10/914, 11/982, 11/983, 12/1055, 12/1071, 18/1632, 18/1663

c-*İE.DH (İbnülemin Dahiliye)*: 2/142, 7/630

d-*İE.HAT (İbnülemin Hatt-ı Hümayun)*: 1/15, 4/342

e-*İE.ML (İbnülemin Maliye)*: 5/387, 96/9087

f-*İE.MT (İbnülemin Müsted'iyat)*: 3/247

g-*İE.NF (İbnülemin Nafia)*: 1/16

h-*İE.SM (İbnülemin Saray Mesalihi)*: 15/1504

i-*İE.ŞKRT (İbnülemin Şükr ü Şikayet)*: 1/47

j-*İE.TCT (İbnülemin Tevcihat)*: 2/158, 14/1635, 22/2399

3-C (Cevdet)

a-*C.AS (Cevdet Askeriye)*: 81/7334, 321/13295, 321/13295-1, 342/14171, 439/18260, 502/20955, 653/27449, 789/33430, 922/39875-1,

922/39875-3, 922/39875-4, 922/39875-5, 962/41826, 1128/50085, 1147/50986

b-*C.BH (Cevdet Bahriye)*: 1/7, 28/1339, 37/1729, 50/2377, 68/3245, 90/4305, 90/4305-1, 90/4305-2, 149/7106-1, 149/7106-2, 149/7106-3, 149/7106-5, 149/7106-9, 149/7106-13, 149/7106-15, 149/7106-17, 149/7106-18, 163/7692, 185/8700, 230/10714, 239/11076, 251/11650, 274/12649

c-*C.DH (Cevdet Dahiliye)*: 74/3691, 162/8094, 164/8171, 259/12910, 265/13220, 321/16044, 334/16693, 344/17153

d-*C.HR (Cevdet Hariciye)*: 53/2637, 127/6307, 163/8111

e-*C.ML (Cevdet Maliye)*: 519/21215, 551/22679, 623/25664

4-Dosya Tasnifi Belgeler:

a-*D.BŞM.BGH (Bab-ı Defteri Bağdat Hazinesi)*: 3/74, 3/80

b-*D.BŞM.TRE (Başmuhasebe Tersane Eminliği)*: 2/36, 2/61, 2/63, 2/75, 2/77, 2/84

c-*İ.MVL (İrade Meclis-i Vala)*: 213/7022

d-*TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı)*: 301/46, 346/41, 430/56, 530/43, 643/72, 696/18, 714/60, 756/79, 813/44, 890/32

2. Tarihi Kaynaklar

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâmesi (Osmanlı Tarihi 1648-1682), haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca, İstanbul 2008.

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Süryaniceden İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999,

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet* , I, yay. haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2018.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, III, yay. haz. Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2018.

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099/1116/1688-1704), yay. haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târih-i Âlem-Ârâ-yı Abbasî*, II/1, çev. Ali Genceli, yay. haz. İsmail Aka, TTK, Ankara 2019.

İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, yay. haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)*, 3, Yeditepe, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 6, Yeditepe, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydili, İstanbul 2011.

Kâtib Çelebi, *Fezleke (Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655)*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca, İstanbul 2016.

Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Tarih-i Âl-i Osman (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, haz. Göker İnan, İstanbul 2019.

Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, I-II, sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Basımevi, Ankara 1992.

Na'ima Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, III-IV, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007.

Nazmi-zade Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717) Tahlil ve Metin*, haz. Mehmet Karataş, TTK, Ankara 2014.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Asım Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli (1074-1114/1660-1703)*, haz. Abdülkadir Özcan vd, Klasik, İstanbul 2013.

Sarı Abdullah Efendi, *Gazânâme-i Halîl Paşa (1595-1623)*, haz. Meltem Aydın, TTK, Ankara 2017.

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (971-1003/1563-1595)*, I, haz. Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik (İnceleme, Metin ve İndeks)*, haz. Mehmet Kiremit, Ankara 1999.

Şemdani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi (Mür'it-Tevarih), I, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmazer, TTK, Ankara 2003.

Uşakizâde es-Seyyid İbrâhim Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Târihi*, I,yay. haz.Dr.Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005.

3-Araştırma ve İnceleme Eserler

Agoston, Gabor, "Tüfek", *DİA*, 41, 2012, s.459-61.

Ağır, Abdullah Mesut, *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

Altuntaş, Abdulmennan Mehmet, *Kızıldeniz'den Akdeniz'e: Ticaret, Diplomasi ve Güzergahlar (1600-1700)*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Prof. Dr. İdris Bostan, İstanbul 2016.

Arunova, M.R- Eşrefyan, K.Z, *Nadir Şah-ı Avşar*, çev. Nergize Turaeva, Selenge, İstanbul 2015.

Aslan, Seyfullah, *Osmanlı İmparatorluğunun Tuna Donanması: Teşkilatı ve Faaliyetleri (1683-1718)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi dan. Prof. Dr. İdris Bostan, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022.

Avery, Peter, "Nadir Shah and The Afsharid Legacy", *The Cambridge History of Iran, Volume 7 (From Nadir Shah to the Islamic Republic)*, ed. Peter Avery-Gavin Hambly-Charles Melville, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s.1-62.

Axworthy, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah (From Tribal Warrior to Conquering Tyrant)*, İ.B. Taiuris, London-New York 2010.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Baysun, M. Cavid, "Bağdad", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.204.

Bayur, Hikmet, *Hindistan Tarihi (Nadirşah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar 1737-1949)*, TTK, Ankara 1950.

Bezer, Gülay Öğün, "Rakka", *DİA*, 34, 2007, s.432-33.

Bhattacharjee, Arun, *A History of Modern India (1707-1947)*, Ashihh Publishing House, New Delhi 1988.

Bianquis, Thierry, "Autonomous Egypt from ibn-i Tûlûn to Kafûr, 868-969", *The Cambridge History of Egypt, Volume one (Islamic Egypt, 640-1517)*, ed. Carl F.Petry, Cambridge University Press, 1998, s.86-119.

Bilge, Mustafa L., "Bahreyn", *DİA*, 4, 1991, s.492.

_____, "Hürmüz" *DİA*, 18, 1998, s.497.

_____, "Katîf", *DİA*, 25, 2002, s.44.

_____, "Lahsa", *DİA*, 27, 2003, s.59.

İdris Bostan, "İstanbul Dışındaki Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgahları", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.319

_____, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

_____, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.51.

_____, "Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Deniz Üssü ve Limanı: 18. yüzyılda Mısır İskenderiyesi", *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2007.

_____, "Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII. yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.325-339.

_____, "Kapudan Paşa", *DİA*, 24, 2001, s.354-355.

_____, "Keşifler Çağının Osmanlı Denizcisi: Piri Reis ve Yeni Dünya Haritası", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.178.

_____, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. yüzyılda Tersane-i Âmire*, TTK Basımevi, Ankara 1992.

_____, *Osmanlılar ve Deniz (Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler)*, Küre Yayınları, İstanbul 2007.

_____, "Tersane-i Âmire", *DİA*, 40, 2011, s.513-516.

_____, "Osmanlı Akdenizi'nde Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.297-316.

Bozkurt-Önkal, Ahmet-Nebi, "Deve", *DİA*, 9, 1994, s.222-26.

Casale, Giancarlo, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford Univerity Press, 2010.

Cotton, J.S., "Bombay", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.710-711.

Darkot- Tayyib, Besim-Gökbilgin, "Basra-Basra Körfezi", *İA (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı)*, 2, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1979, s.321-323.

Davies, J.D, "Chatham (A British Naval Base)", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 1, Oxford University Press, 2007, s.394-396.

DİA, "Trablusşam", *DİA*, 41, 2012, s.294.

Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

_____, "Kuruluştan Küçükkaynarca'ya" *History of The Ottoman State Society&Civilisation*, I, ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.3-62.

Faroqhi, Suraiya, *Yeni Bir Hükümdar Aynası (Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması)*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa-Tarih, İstanbul 2011.

_____, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1738)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Ferier, Donald, "Trade From The Mid-14 th Century to The End of the Safavid Period", *The Cambridge History of Iran, Volume 6 (The Timur and Safavid Periods)*, ed. Peter Jackson, Cambridge University Press, 1986, s.423-24.

Feyzee, A.A.A, "Bombay City", *Encyclopedia of Islam (New Edition)*, Leiden E.J.Brill-London-Luzac&Co, 1951, s.1257.

Garthwaite, Gener R., *İran Tarihi (Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze)*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap, İstanbul 2011.

Gülsoy, Ersin ,"Sayda", *DİA*, 36, 2009, s.209-210.

Halaçoğlu, Yusuf, "Basra", *DİA*, 5, 1992, s.112-114.

_____, "Ulak", *DİA*, 42, 2012, s.77-79.

Hathaway, Jane, "Egypt in the seventeenth century", *The Cambridge History of Egypt, Volume two (Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century)*, Cambridge University Press, 1998, s.34-58.

Humphreys, R. Stephen, "Egypt in the World system of the later Middle Ages", *The Cambridge History of Egypt*, Volume I (Islamic Egypt), ed. Carl F. Petry, Cambridge University Press, 1998, s.445-461.

İlgürel, Mücteba, "Levent", *DİA*, 27, 2003, s.149-151.

İnalcık, Halil, *Seçme Eserleriyle Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar)*, IV, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2016.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, 6, 1992, s.69-74.

_____, "Kürek Cezası", *DİA*, 3/Ek 2.cilt, 2019, s.112-114.

_____, "Ottoman State Organization", *History of The Ottoman State Society & Civilisation*, I, ed. E.İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2001, s.133-282.

Knight, Roger, "Naval Shipyards", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 3, Oxford University Press, 2007, s. 710-715.

_____, "Dockyards and Bases", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 2, Oxford University Press, 2007, s.662-669.

Koç, Yahya, *Sayda Eyaleti'nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1755)*, Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın, İstanbul 2018.

Köksal, Cengiz, *İngiliz Sömürgecilik Modeli: Hindistan'ın Şirketler Yoluyla Sömürülmesi*, Yüksek Lisans Tezi, dan. Dr. Fahri Solak, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul 2021.

Kulke, Hermann-Rothermund, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitapevi, İstanbul 2001.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK, Ankara 2018.

Lyall, Sir Alfred, *The Rise and Expansion of the British Dominion in India*, John Murray, Albemarble Street, London 1907.

Mann, Charles C., *Amerika'nın Keşfinden Küreselleşmeye (1493) Kısa Dünya Tarihi*, Epsilon, çev. Tuğba Kaya, İstanbul 2019.

Marshall, Peter J., "East India Companies", *The Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B.Hattendorf , 1, Oxford University Press, 2007, s.605-608.

_____, "Economic and Political Expansion", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press, 2002, s.113-135.

Masters, Bruce, "Halep-Osmanlı Dönemi", *DİA*, 15, 1997, s. 244-247.

Mirfendereski, Guive, "Persian Gulf Pre-1800 History", *The Oxford Encyclopedia of Maritime History*, vol. 3, ed. John B. Hattendorf, Oxford University Press, 2007, s.279-288.

Northrup, Linda S., "The Bahri Mamlûk Sultanate (1250-1390)", *The Cambridge History of Egypt, Volume One (Islamic Egypt, 640-1517)*, Cambridge University Press, 1998, s.242-289.

Orhonlu, Cengiz, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV/134, Ankara 1970, s.235-254.

Öğüt, Tahir, *18-19. YY'da Birecik Sancağı'nda İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Basımevi, Ankara 2013.

Önkal- Bozkurt, Ahmet-Nebi, "Deve", *DİA*, 9, 1994, s.222-26.

Öz, Mustafa, "Rafizîler", *DİA*, 34, 2007, s.396-397.

Özbaran, Salih, "Avrupa'nın Okyanuslara Yayılması ve Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan 17.Yüzyılın Sonuna Kadar*, I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.99-109.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.201-211.

_____, "Hint Okyanusu'nda Osmanlı Yapılanması", *Türk Denizcilik Tarihi Başlangıçtan XVII.Yüzyılın Sonlarına Kadar*, I, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2009, s.343-353.

_____, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1971, s.51-72.

_____, "Osmanlılar ve Deniz: 16.Yüzyıl Hint Okyanusu Bağlamında Yeniden Bakış", *Türkler ve Deniz*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.47-61.

Özcan, Abdülkadir, "Daltaban Mustafa Paşa", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, 1983-1987, İstanbul 1987, s.299-334.

_____, "Kapıkulu", *DİA*, 21, 2001, s.347-49.

_____, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları III (IV. Mehmed'den III.Osman'a)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017.

Parthasarathi, Prasannan, "Merchants and Rise of Colonialism", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press, 2002, s.199-224.

Pearson, Micheal N., "Indian Ocean-English Dominance in the Ocean", *Oxford Encyclopedia of Maritime of History*, ed. John B. Hattendorf, 2, Oxford University Press, 2007, s.201-210.

_____, *The New Cambridge History of India: The Portuguse in India*, Orient Longman-Cambridge University Press, 1987.

Polat, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Yeteri Kadar Bilinmeyen Bir Proje: Abdurrahman Ağa'nın 1700 (H.1111) Tarihli Gemi İnşa Faaliyeti ve Bazı Değerlendirmeler", *Belleten*, Ağustos 2020, 84/300, Ankara 2020, s.623-666.

Prakash, Om, "Trade and Politics in Eighteenth-century Bengal", *The Eighteenth Century in India*, ed. Seema Alavi, Oxford University Press,2002, s.136-64.

Raymond, Andre, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Alfa/Tarih, çev.Ali Berktay, İstanbul 2017.

Rizvi, S.A.A., *The Wonder That was India (a Survey of the history and culture of the Indian sub-continent from the coming*

of the Muslims to the British conquest 1200-1700), volume II, Sidgwick&Jackson, London 1987.

Robinson, B.W., "Persian Painting", *Persia: History and Heritage*, ed. John A. Boyle, Henry Melland, London 1978, s.77-89.

Rorabacher, J. Albert, *Property, Land, Revenue and Policy (The East India Company, c. 1757-1825)*, Manohar Publisher&Distribators, Manohar 2015.

Sabbagh, Leila, "Aspects of Intellectual Life in the Arab Provinces During the Ottoman Period", *History of The Ottoman State Society&Civilisation, II*, ed. E.İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2002, s.239-353.

Sahillioğlu, Halil, "Ceyb-i Hümâyun", *DİA*, 7, 1993, s.465-467.

Savory, Roger M., "The Persian Gulf in Early Islamic Times: A.D.600-1800", *The Persian Gulf States (A General Survey)*, gen. ed. Alvin J.Cottrell, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1980, s.20-40.

Sevinç, Tahir, *Osmanlı İdaresinde Süveyş Donanması (Süveyş Tersanesi'nde Gemi İnşası: 16-18.Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı ve Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

Şahin, İlhan, "Dulkadir Eyaleti", *DİA*, 9, 1994, s.552-53.

Şakiroğlu, Mahmut, "Barut", *DİA*, 5, 1992, s.93.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 25, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1971, s. 1-38.

The Cambridge Encyclopedia of India (Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, Nepal, Bhutan and The Maldives), ed. Francis Robinson, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s.110.

Tucker, Ernest S., *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran*, University of Florida Press, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, II, TTK Basımevi, Ankara 1975.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

Yapp, Malcolm, "British Policy in the Persian Gulf", *The Persian Gulf States (A General Survey)*, The Johns Hopkins University Press, Baltimor and London, 1993, s.70-100.

Yazıcı, Nurcan, "Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Âmire Mimarlığı ve Mimarları", *Türkler ve Deniz*, Kitap Yayınevi, ed. Özlem Kumrular, İstanbul 2007, s.381-402.

Yıldırım, Muhammet, *XVI.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Yemen, Basra Körfezi ve Habeşistan Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Yrd. Doç. Dr. Hasan Babacan, Isparta 2001.

Yıldırım, Taner, *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç. Dr. Aydın Çelik, Elazığ 2012.

Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Prof. Dr. İsmet Miroğlu, İstanbul 1996.

Yılmaz, Harun, *17.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne Karşı Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, dan. Doç. Dr. İlyas Topsakal, İstanbul 2017.

Yılmazer, Ziya, "Murad IV", *DİA*, 31, 2020, s.181.

Dizin

A

Abbasiler 18, 19, 20, 21, 24, 84, 88, 89, 141, 430
Abdullah Han (özbek Hanı) 404
Adana 8, 44, 66, 151, 152, 163, 165, 246, 412
Afgan 400, 408
Afrika 19, 22, 24, 26, 29, 40, 48, 101, 103, 119, 311, 355
Ahmadnagar 26
Akdeniz 19, 21, 24, 25, 26, 28, 32, 35, 77, 84, 102, 103, 106, 222, 280, 283, 354, 355, 356, 414, 423, 424, 427
Alborek (Portekizli kaptan) 25
Anadolu 30, 35, 69, 71, 73, 84, 106, 120, 254, 256, 280, 376
Arabistan 25, 33, 35, 36, 93, 106, 313, 403
Arap kentleri 22
Aşçızade Mehmet Paşa (Basra kaptanı) 48, 52, 53, 66, 127, 139, 201, 371
Atlantik 25
Avrupa 19, 22, 24, 25, 28, 29, 42, 89, 102, 280, 353, 354, 355, 361, 371, 427
Ayas Paşa (Basra Beylerbeyi) 32, 33, 312, 359
Ayntap 44, 84, 112, 115, 148, 153, 154, 156, 159, 161, 162, 163, 165, 171, 182, 184, 187, 188, 218, 221, 222, 228, 251, 253, 257, 258, 269, 270, 272, 273, 412

B

Bağdat 6, 8, 9, 10, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 79, 80, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 93,

106, 108, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 128, 130, 134, 136, 138, 139, 141, 142, 147, 148, 149, 150, 153, 156, 157, 161, 162, 168, 169, 172, 173, 179, 180, 190, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 218, 224, 225, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 283, 287, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 307, 309, 316, 317, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 346, 349, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 408, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 421, 422

Bağdat Eyaleti 57, 61, 69, 118, 224, 237, 240, 242, 267, 273, 296, 363, 390

Bağdat Kalesi 136, 138, 169, 196, 198, 199, 204, 213, 243, 272, 296, 309, 398, 414

Bahreyn 8, 17, 21, 22, 24, 27, 28, 31, 33, 37, 38, 40, 42, 47, 48, 49, 79, 80, 81, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 108, 112, 113, 127, 138, 139, 153, 155, 176, 183, 191, 194, 195, 198, 203, 234, 237, 238, 239, 252, 253, 288, 290, 312, 313, 317, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 351, 354, 369, 382, 403, 411, 414, 415

Basra 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127,

128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 425, 426, 428, 430

Basra Cezayiri 31, 50, 201

Basra Eyaleti 36, 52, 58, 68, 70, 106, 125, 129, 134, 140, 206, 209, 224, 235, 237, 240, 241, 242, 260, 269, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 296, 298, 299, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 318, 356, 362, 366, 367, 368, 370, 379, 380, 383, 385, 389, 390, 395, 416

Basra Kalesi 55, 69, 114, 134, 142, 194, 195, 199, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 243, 244, 253, 254, 259, 263, 268, 275, 298, 332, 362, 364, 365, 369, 370, 372, 373, 383, 385, 387, 388, 402

Basra Kaptanı 53, 60, 62, 71, 349

Basra Körfezi 9, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 96, 98, 99, 104, 106, 108, 112, 116, 119, 127, 128, 130, 135, 137, 138, 141, 153, 200, 203, 204, 207, 208, 211, 212, 218, 237, 240, 254, 259, 273, 280, 289, 290, 311, 312, 313, 314, 316, 320, 325, 326, 327, 328, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 368, 369, 383, 385, 390, 399, 404, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 425, 428, 430
Basra Tersanesi 6, 34, 38, 44, 47, 51, 53, 66, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 91, 95, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 126, 133, 137, 139, 145, 146, 147, 151, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 174, 181, 182, 185, 186, 187, 194, 196, 219, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 241, 247, 249, 250, 257, 261, 329, 342, 358, 411, 412
Belcihor de Sausa Tavarez'in (Portekizli kaptan) 28
Belh 408
Bender-i Abbas 39, 41, 42, 352
Bengal 41, 42, 103, 104, 119, 351, 353, 428
Besni 87, 156, 157
Bijabur 26
Birecik 1, 2, 3, 5, 6, 8, 44, 45, 52, 53, 64, 68, 72, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 107, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 204, 207, 210, 211, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 257, 258, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 284, 319, 320, 332, 333, 371, 372, 374, 375, 376, 391, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 412, 413, 414, 416, 427, 430

Birecik Tersanesi 6, 45, 52, 72, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 116, 120, 122, 123, 124, 132, 133, 135, 136, 138, 143, 146, 153, 154, 155, 156, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 193, 199, 201, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 228, 229, 230, 233, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 257, 258, 264, 265, 266, 270, 275, 276, 374, 400, 412, 413, 414
Bizanslılar 17
Bombay 6, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 130, 131, 202, 417, 425, 426
Bombay Tersanesi 6, 100, 105, 106, 130, 131, 417
Buhara 408
Bulduklu Türkleri 20
Burc-ı Evliya (Bağdat) 32
Büveyhiler 19
Büyük İskender 17

C-Ç

Cenova 21
Cibal-ı Kamer 24
Cidde 25, 96, 408
Çağatay 34, 408, 422
Çin 20, 21, 22, 88, 104
Çivi (mismar) 7, 172, 173

D

Dağ mimarı 218
Daltaban Mustafa Paşa (Bağdat Muhafızı) 56, 57, 68, 74, 75, 134, 139, 243, 372, 428
Demirci 218, 220
Dicle Nehri 21, 73, 105, 141, 142, 190, 213, 215, 269, 271, 279, 369
Diyab Nehri 5, 56, 57, 73, 74, 75, 90, 243, 257
D. Manuel de Lima (Portekiz'in Hürmüz kumandanı) 33
Doğu Afrika 19, 22, 103
Doğu Hint Kumpanyası 39, 41, 51, 89, 101, 102, 103, 104, 105, 135, 343, 350, 351, 352
Dulkadirli 8, 109, 110, 111, 146, 148, 151, 159, 160, 174, 246, 247, 248

E

Emeviler 19

F

Fars 21, 88, 138
Fırat Nehri 5, 18, 20, 32, 44, 55, 56, 69, 72, 73, 74, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 116, 117, 118, 122, 123, 126, 128, 129, 134, 138, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 153, 155, 157, 158, 161, 162, 170, 172, 190, 201, 207, 211, 226, 228, 229, 244, 248, 249, 250, 252, 258, 272, 274, 275, 320, 321, 358, 359, 371,

375, 385, 391, 397, 412, 413, 414

G

Gine 24, 29
Güney Afrika 22, 26, 311
Güneydoğu Asya 22, 104

H

Haçlılar 84
Hadım Süleyman Paşa (Mısır Valisi) 77
Halep 8, 22, 24, 30, 44, 55, 65, 66, 70, 71, 72, 78, 80, 86, 87, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 115, 118, 120, 122, 131, 132, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 160, 162, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 195, 197, 202, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 221, 224, 225, 235, 236, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 257, 258, 261, 262, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 280, 281, 283, 284, 302, 303, 310, 319, 320, 321, 329, 330, 333, 334, 355, 369, 371, 372, 394, 397, 398, 399, 402, 404, 412, 413, 414, 415, 427
Halep Eyaleti 55, 65, 70, 87, 169, 182, 185, 207, 210, 269, 275, 321, 414
Halife Mansur (Abbasi Halifesi) 84
Haremeyn 399, 404, 405, 406, 407, 408
Harezm 408
Herat 408
Hint Denizi 19, 21, 25, 26, 28, 44, 78, 89, 102, 103, 104, 121, 311, 354
Hint Okyanusu 21, 22, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 47, 48, 50, 51, 73, 85, 88, 89, 96, 98, 101, 104, 105, 106, 119, 127, 289, 290, 311, 327, 347, 355, 359, 411, 412, 428
Hollanda (Flemenk) 29, 39, 40, 41, 42, 48, 102, 350, 352, 354, 417
Horfakan 26
Hürmüz 22, 24, 25, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 47, 48, 49, 51, 52, 78, 89, 93, 98, 99, 100, 103, 108, 118, 119, 127, 135, 138, 200, 211, 212, 235, 238, 252, 270, 282, 288, 311, 312, 313, 314, 326, 327, 328, 329, 331, 335, 337, 343, 346, 347, 350, 351, 354, 355, 359, 368, 369, 376, 412, 415, 416

I-İ

II.Charles (İngiliz kralı) 101, 102
IV.Murat 138, 236
İlhanlılar 21, 89

İngiliz 38, 39, 40, 41, 42, 47, 48, 51, 89, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 118, 131, 132, 135, 202, 211, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 361, 381, 416, 427
İranlı hacılar 404
İsa Kanalı(Fırat ve Dicle nehirlerini birleştiren kanal) 84
İskender Paşa(Bağdat Beylerbeyi) 86, 269, 270
İskenderun 120, 193, 208, 212, 213, 355, 371, 401, 402, 414
İspanya 24, 29, 38, 81, 82, 101, 102

K

Kabe-i Muazzama 405
Kabil 408
Kadırga 6, 108
Kafare Denizi 24
Kalafatçı 7, 218, 230
Kalyon 6, 137
Kanuni Sultan Süleyman 30, 31, 32, 34, 93, 346, 358, 430
Kara Yusuf (Karakoyunlu hükümdarı) 23
Karmatiler 20
Katar 24, 36, 316, 325, 401
Katif 6, 9, 31, 33, 35, 36, 37, 47, 78, 93, 94, 95, 98, 113, 234, 290, 304, 313, 316, 324, 333, 336, 337, 340, 341, 343, 346, 347, 348, 349, 414, 415
Katif Tersanesi 6, 93, 95
Kereste 6, 117, 146, 147, 148, 159, 162, 163, 249, 320
Kızıldeniz 17, 19, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 47, 48, 50, 77, 81, 88, 89, 96, 102, 103, 119, 280, 325, 355, 361, 423, 430
Kilis 43, 86, 135, 152, 154, 160, 208, 221, 222, 374, 401, 412
Kürekçi 8, 227, 264, 265, 266

L

Lahsa 5, 6, 8, 9, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 50, 79, 81, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 108, 110, 111, 113, 114, 153, 191, 194, 195, 198, 199, 207, 210, 211, 234, 237, 238, 239, 248, 252, 253, 259, 260, 261, 262, 296, 304, 305, 309, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 357, 361, 362, 365, 381, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 414, 415, 424
Lahsa Tersanesi 6, 79, 91, 93, 317
Lenger 7, 174
Lizbon 26, 100

M

Madras 102, 103
Makara 7, 187, 188, 232, 233
Malabar 19, 104
Malaka 19, 22, 40, 48
Malay 22
Mani (Müntefik Şeyhi) 31, 74, 82, 262, 346, 358, 369, 370, 371, 373, 378
Marangoz 7, 73, 218, 219, 222, 224, 225, 230
Maraş 44, 65, 66, 78, 80, 82, 83, 84, 94, 95, 109, 110, 111, 115, 120, 126, 140, 143, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 171, 174, 175, 178, 179, 184, 198, 210, 211, 221, 222, 226, 228, 241, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 258, 270, 273, 276, 321, 371, 398, 412
Maskat 24, 26, 37, 88, 99, 100, 138, 139, 155, 235, 313, 326, 381, 413
Medine 36, 84, 330, 359, 362, 364, 382, 408, 409
Mekke 84, 93, 361, 403, 404, 405, 408, 409, 411
Memlükler 84, 311
Mısır 10, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 47, 50, 77, 81, 84, 96, 97, 98, 137, 198, 215, 219, 235, 236, 269, 270, 279, 311, 378, 405, 407, 409, 419, 424
Mimar 387
Ming Hanedanı 22
Moğollar 21, 89
Morozi Adası 34, 78, 313
Musul 21, 32, 43, 59, 70, 142, 197, 200, 208, 209, 239, 240, 254, 255, 271, 272, 273, 274, 296, 339, 342, 359, 379, 381, 394, 395, 400, 415

N

Nadir Şah 40, 41, 43, 44, 135, 136, 138, 203, 204, 208, 218, 240, 254, 273, 345, 350, 351, 390, 399, 416, 423
Nizip 87, 158
Nuno da Cunha (Portekiz'in Hindistan genel valisi) 28, 312

O

Ortaçağ 21, 22, 84, 100

P

Peşaver 408
Piri Reis 36, 37, 94, 96, 98, 99, 100, 235, 313, 347, 424, 427
Portekiz 9, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 49, 51, 79, 81, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 116, 119, 127, 135, 212, 237, 238, 252, 290, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 325, 326,

327, 328, 329, 330, 331, 337, 340, 344, 350, 357, 359, 361, 369, 382, 403, 413, 415, 416

R

Rakka 8, 53, 55, 56, 59, 68, 69, 72, 73, 84, 122, 123, 128, 129, 137, 155, 158, 201, 202, 208, 209, 244, 251, 258, 270, 273, 274, 375, 414, 424
Raşit ibni Megamis (Basra Hakimi) 28, 312
Reis Bahaeddin (Bahreyn Hakimi) 28, 312
Remle 5, 48, 50, 55, 56, 69, 134, 194, 195, 286, 332, 333, 364

S-Ş

Safaviler 40, 43, 128, 200, 242, 275, 326, 343, 360, 361, 369, 383
Sasaniler 17, 18
Selçuklular 20, 23, 235, 361
Semerkant 408
Simao da Costa (Portekizli denizci, ajan) 80, 108, 137, 358
Siraf 22, 24, 88
Sokotra Adası 25
Srilanka 19
Sudan 24
Süveyş 6, 22, 25, 29, 32, 34, 36, 37, 38, 44, 47, 50, 77, 78, 81, 82, 96, 97, 98, 99, 137, 235, 313, 347, 429
Şah Abbas 39, 40, 43, 51, 90, 127, 135, 138, 200, 211, 212, 320, 343, 344, 350, 368, 424
Şah İsmail 23, 30, 31, 312, 357
Şam 19, 22, 105, 106, 128, 280, 281, 300, 301, 303, 310, 311, 386, 394, 399, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 411
Şat Donanma Kaptanı 65, 242
Şat Donanması 59, 66, 145, 189
Şat Nehri 48, 51, 54, 55, 56, 58, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 83, 90, 107, 119, 120, 125, 127, 130, 131, 133, 134, 169, 189, 202, 204, 243, 244, 257, 276, 383, 384, 386, 402, 403, 412, 413, 415
Şattülarab 5, 30, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 72, 73, 122, 123, 127, 201, 202, 242, 244, 313, 357, 379, 380, 413

T

Tebriz 21, 30, 31, 84, 142, 271
Tersane-i Âmire 10, 47, 60, 61, 77, 78, 79, 92, 93, 97, 121, 137, 154, 176, 183, 185, 189, 207, 217, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 242, 243, 262, 263, 274, 317, 345, 371, 413, 425, 430
Thomas Stevens (İngiliz kaşif) 101
Timur 23, 27, 425

U-Ü

Umman 17, 21, 24, 37, 40, 41, 88
Urban eşkıyası 61, 69, 126, 128, 158, 372, 399, 407
Uzun Hasan (Akkoyunlu Hükümdarı) 23
Ümit Burnu 24, 25, 26, 102, 311, 392
Üstüaçık 179

V

Venedik 25, 120, 262, 355, 371

Y

Yavuz Sultan Selim 28, 32, 425
Yemame 21, 88
Yemen 22, 24, 29, 30, 32, 34, 35, 38, 81, 82, 96, 279, 281, 310, 381, 405, 430
Yusuf Kalfa (Dağ Mimarı) 73, 229

Z

Zencibar 24
Zengiler 20

Osmanlı Devleti 1534'te Bağdat'ın, 1546 yılında da Basra'nın fethiyle Basra Körfezi'ne hâkim olarak Hint Denizi'nde Portekizler'e ve Basra'da ise Safaviler ve Portekiz ile ittifak halinde bulunan asi Arap kabilelerine karşı bölgede gücünü Basra ve Birecik tersanelerinde inşa edilen büyük gemiler ve ince donanma gemileriyle korumaya çalışmıştır. Basra donanması ile XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın başlarına kadar Portekizlerle mücadelede başarı sağlanırken, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'ndan çekilmesiyle donanma daha çok Basra ve çevresini Safaviler ve Arap kabilelerine karşı koruyan Şat donanmasına dönüşmüştür.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Portekiz'in Basra Körfezi'nden çekilmesiyle bölgenin siyasi ve ticari kontrolünü İngilizler sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada XVI-XVIII. yüzyıllar arasını kapsayan geniş bir zaman diliminde, Hint Okyanusu'nun başlangıç noktasındaki Basra Körfezi'nde, Portekiz'e karşı verilen mücadele ve sonrasında İngiliz etkisiyle oluşan Safavî yayılmacılığına karşı önemli bir güç unsuru olarak kullanılan Basra donanmasının rol ve fonksiyonu ele alınmıştır.

/idealkltr
idealkultur.com

Online Satış İçin:
idealkitap.com

ISBN-13: 978-625-8375-29-9
9 786258 375299